

LOOMING

II

1972

NIKOLAI KORMAŠOV

Demonstratsioon lapsepõlvest (Õli) 1971

LOOMING

11

1972

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

Mats Traat

SUUR VASTASSEIS

Iga kriipsuga lüheneb tina,
üha pikeneb sügise vari.
Läbi laotuse mustava sina
hõõgub taevasel viljapuul mari.

Üle metsa ja ädalas niidu
õhtu hällitab sõjakat hiidu.
Ajab maailma endaga riidu
vaenuseemne ürgjõuline tera.

Aias valmis saab ploomide liha,
aga taevane vili on viha.
Ülev-suurelist küpsemisiha
universumist uhkab see kera.

Küsin nurmede kolda ja kulda:
kostke, küpsus kas tulebki nõnda?
Vastus vangub ja variseb mulda,
musta mulda, mis näinud nii mõnda.

ON UNISTUS KUI RÄNIKIVI
On unistus kui ränikivi.

Kes tummalt kummargil ta üle,
kel säde avab oleluse süle,
kes valmis varuma on päikseivi –
suurt seemet ikalduse ajaks –,

see unistust ei arva tühjaks kõlaks,
ei heida õhulossi pihta kivi.

Kes kardab sädet lüüa, oma tule
see jätab kivipõue elu võlaks,
kui hüljatu käib kurvalt ringi,
ei leia asu, harjab vanu kingi
ja otsib Kadriorus vaikse pingi;

ent pole tuulutust ta hingehädal,
eos kidub uue elu ädal.

DETSEMBER, TARTU

Detsembris metsistub hing kui hüljatud aed.
Värv koorub majadelt, kriiksuvad trepimademed,
täis suitsu, udu ja tuska maailma laed.
Ürgjääna kuhjuvad üksteise otsa õhtute lademed.

Päev läbi uitan ma tahmases linnajaos,
meel kuni muredest laheneb, vaade maheneb . . .
Pelk päikseigatsus õhkub eeltalve paos –
kui purpuraedade nägemus . . . Õhtu jaheneb, taheneb.

Rong huikab kadunud maad, mis haihtunud saos,
kui kauget unistust, hell-naivi ja sumedat.
Lund ihkab linn, rahu ulgumõtete kaos.
Raekoja kell lööb kumedalt vastu loojangut tumedat.

LUMETA TALV

Must maa, sa magad videviku varjus,
vaid vankrid häirivad su püha und.
Meid kõiki hoiad koos kui hoolas karjus,
sa nagu meiegi nüüd ootad lund.

MATS TRAAAT

Vaid vankrid häirivad su püha und.

On lumist lohtu palund tume palu,
ent kurdiks, mustaks jäänud veebruar.
Näe, taevast väristaks kui külmavalu
ja ahtralt kummub malmist põhjakaar.

Ent kurdiks, mustaks jääbki veebruar.

Metssiga näljas üle nurme vonkab
ja põhku tustib, meeltes nurin, ahk,
traataiast läbi rapsab, metsa lonkab . . .
Mis viga elada, kui paks on nahk!

Kuid sina sõnu tustid, meeltes ahk.

VILJAPUUD

Rüpes elulõhnad ja rõõm,
tulevad viljapuud minu manu.
Langevad helbed kui kustuv lõõm.
Ei suuda! – kõiki emmata janu,
rüpes elulõhnad ja rõõm.

Kui on õites viljapuunurm,
üle voolavad vaimustus, valu.
Segi põimunud pettumus, hurm.
Ma muud kui päikest ei palu,
kui on õites viljapuunurm.

*

Pilvis õhkub lamp, viib tema juurde
maailmaruumi uurde, treppi suurde
vaigukollane suurtee.

Päike on ränduri kodu. Männikasvuhel
eelaeg raputab laotust kui palavik.
Veelaed punduvad. Koputab lootust südamele
kevade punane paladiin. Salalik

rohi, haavalehed ja vesi
lõövad kokku eha mastipuu ümber,
ööhäälil ühte ümisevad hulgakesi:
pimedus saanud on ümber.

Kõrgel kullendab vapikiri. Päikeserände
tema järgi seab kirev kujutelu
mööda kive ja kände,
kuni männikasvuküünlaks loidab elu.

Vladimir Beekman

HUNDITUBAKAD

DRAAMA KOLMES VAATUSES

PEREKOND HUNDITUBAKAS — ЯСТРЕБИНКА — *Hieracium L.*

...Hunditubakad moodustavad ühe vormirikkama perekonna kogu taimeriigis. Peaaegu kõik selle perekonna liigid võivad areneda viljastumisprotsessita, kusjuures juhuslikult tekkinud uued vormid kujunevad uuteks pärilike tunnustega liikideks. Kuna hunditubaka liigid on seotud üleminekuvormidega, siis on nende määramine sageli raske. Määramiseks on vaja hästi arenenud, prepareeritud ja kuivatatud isendeid.

«Eesti taimede määraja», Tallinn, 1966, lk. 718—719.

Tegelased:

JAAN TEDDER — salga komandör

VILLU AUNVÄRK
VOLLI MALTSROOS } salga võitlejad

SIINA — Tedderi pruut

AVLOI — Petrogradi tšekaa töötaja

MENAHEM GLIKMAN — tumeda minevikuga juudi rahvusest mees-
kodanik

ÕDE ANASTASSIA — nunn

GLAFIIRA PRŌTKINA — pisispekulandist talueit

TIKU JAAGUP — mõisarentnik Oudova poole pealt

JUTA — Tedderi õde

OLLI — kergete elukommetega daam Narvast

LUPPO — Smolnõi valveroodu võitleja

MADIS

ALEKSANDER } konspiraatorid

Tegevuskoht: väike Narva-tagune metsaküla Jamburgi kreisis ühel Nõukogude Venemaa ja sakslaste poolt okupeeritud Eesti vahel illegaalse ühenduse pidamise rajal.

Tegevusaeg: 1918. aasta suvi.

I VAATUS

(Uuema talumaja ruumikas puhas tuba. Mööda seinaveeri paar halli sõduritekiga kaetud koikut, akna all väike treitud jalgadega laud koos viini tooliga. Nurgas kõrge kahe poolega pruun pesukapp. Kõigel lasub väheõdusa poissmehe-elamise pitser. Akna kohal seinal ajalehest väljalõigatud ähmane Lenini portree. Paremäl üks kööki, vasakul välisuks.

VLADIMIR BEEKMAN

1767

Leeniga vastu seina kulunud vineerpõhjaga sohva, mis nagu jaama ooteruumist toodud.

Laua taga istub Jaan Tedder. Tal on seljas eraldusmärkideta tsaariaegne sõjaväevorm. Ratsaväelase kombel lohkulöödud ohvitserimütsi, millel punane lint poolviltu eest üle jookseb, on ta pannud lauanurgale. Messingpidemega ratsaväemõök toetub otsapidi põrandale. Tedderi ees laual on mingid esemed ja paberid, mida ta vahel tõstab ja vaatab, et siis jälle oma kirjatöö kallale asuda.)

TEDDER (*kirjutades*): Raha, Kerenski oma... kahekümnelistes (*loeb nurkapidi poognaid*) kuusteist tuhat (*kirjutab*). Sama neljakümnelistes (*loeb*) kakskümmend kaheksa tuhat (*kirjutab*). Nii, mis meil edasi tuleb? (*Vaatab laual ringi, nihutab mündikuhila lähemale.*) Tsaar Nikolai kuldraha vielistes (*võtab lauajala juurest puldankoti ning kõlksutab münte sinna sisse*)... neliteist, viisteist, kuusteist... (*loeb endamisi*)... kakskümmend kaheksa (*kirjutab*). Sama, kümnelistes (*loeb need puldankotti*)... seitseteist (*kirjutab*). Mis veel? (*Võtab laualt kividega käevõru, keerutab seda näpus, viskab kotti ja kirjutab.*) Käevõru värviliste briljantidega — üks. Papi rinnarist, kuld — üks (*viskab kotti*). Kivisid mitmesuguseid ja mitut värvi — hakka neid veel ükshaaval lugema, kirjutame: pihutäis (*viskab kotti, kirjutab*). Sooh! Allkiri alla — salga komandör Tedder. Ja valmis! (*Topib rahapoognad ja allakirjutatud nimekirja samasse kotti, seob kinni, tõuseb laua tagant püsti, ringutab, astub välisukse juurde ja lükkab selle lahti.*)

TEDDER (*hüüab*): Maltsroos! Komandöri juurde!

(*Uksest tõttab sisse poisikeseohtu punakaartlane, lükkab mütsinoka kulmudelt vargsi kõrgemale, lööb kannad kokku ja jääb ootama.*)

TEDDER: Võta see kott ja vii Jamburgi seltsimees Daumani kätte.

MALTSROOS (*rõõmsalt*): Kas ratsahobusega?

TEDDER: Eesliga oleks kindlam, et sa Jamburgis ei hakkaks husaari mängima, aga mul pole sulle eeslit anda.

MALTSROOS (*solvunult*): Seltsimees komandör!

TEDDER (*lööb käega*): Jah, jah, hakka aga mulle seletama, et sa enne maailmarevolutsiooni võitu enam ühtki tempu ei tee! Annad käest kätte ja siva tagasi, ma pole sind ohtusest vahikorrast vabastanud. Mis see kaksteist versta on, lusti pärast traavid maha. Ma mäletan küll, mis hüüdnimi sul poiste keskel oli — Metsik Lääs!

MALTSROOS (*võtab koti, topib selle küljel rippuvasse ohvitseripauna*): Just nii, seltsimees komandör!

(*Ukse tagant hakkab kostma järjest valjenevat kädinat, siis koliseb mingi pang. Uks avaneb ja tagurpidi astub tupp keegi külaeit, kes sõneleb ja tema kannul tuleva püssimehe poole tõrjuvalt kätega vehib. Maltsroos tõmbub kõrvale, kuid jääb toimuvat huviga jälgima. Kui naine ennast ringi pöörab, on näha, et ta on näolt üsna noor ning jumekas, aga soojale ilmale vaatamata eidelikult sisse pakitud ja ebaloomulikult paks.*)

AUNVÄRK (*naist enda ees tupp sundides*): Aitab, aitab, lähme aga komandöri jutule, küll seal teeme selgeks... (*Tedderile.*) Seltsimees komandör, on kinni peetud kahtlane naisisik teel okupatsiooni poole!

TEDDER (*naisele*): Kes te olete? (*Paus.*) Nimi? (*Paus.*) Kuhu tahtsite minna?

GLAFIIRA: Isa-komandör, käsi sellel saatanal mind kohe rahule jätta. Glafiira olen, Glafiira Prõtšina Kuksino külast, kus kargas harja nagu kukk kanale, häbematu loom, nagu mina miski kontra või miski bande oleksin, ma lähen rahulikult Ust-Žerdjankasse vanatädi poole, tema lõksutab püssi ja lubab koha peal maha lasta, näe, mul korvis pirukas vanatädi jaoks, ise eile tegin, kartuli ja sibulaga, Glafiira pole eladeski miskit korra ja seaduse vastu teinud, tema muudkui kärgib nagu metsaline, seisa või saad tina, sa, isa-komandör, ära seda niimoodi jätta, kõmmutab süüta inimesed viimaks maha ka...

TEDDER: Kuule, ole ristiinimene ja pea natuke vahet, mul vajuvad muidu kõrvad sissepoole kummi, enne kui midagi aru saan. Kas sul Ust-Žerdjankasse luba on?

GLAFIIRA (*tõmbab hooga hinge ja laseb edasi*): Ei tea, kes mulle seda luba tooma tuleb, mul pere kaelas, mees põdur ja lapsed väikesed, millal ma õige Jamburgi lähen luba küsima, sa ütle mulle, meilt Kuksinost tuleb sinna viisteist versta ära, tohoo pime, kas ma enam niisama ei tohigi lihast vanatädi vaatama minna, eluaeg käinud, nüüd muudkui luba ees ja luba taga...

AUNVÄRK: Sul, tädi, pole seda ei ees ega taga.

GLAFIIRA: Isa-komandör, ära sa lase tal mind haugutada, va häbematu inimeseloom teine, muudkui tina meeles, päris maanteeröövel, ime veel, et ta mu piruka kallale ei läinud...

TEDDER: Ole rahul, tema pirukat ei söö, ta sööb ainult toorest liha. (*Paus.*) Kuidas sa mõtlesid ilma loata kohale saada? Selleks me siin olemegi, et sihuke si püüda.

GLAFIIRA: Noh, eks te püüdke neid kontrasid ja bandesid palju kulub, aga ausad inimesed jätke rahule, mul vanatädi Ust-Žerdjankas põdur ja vilets, ei tea, kas enam leiangi eest, muidu hoiate mind siin kinni, sureb veel maha, rahu tema põrmule, issand jumal küll, siis võtan selle patu ka veel hinge peale, et vanainimest vaatama ei jõudnud, kuni elas teine...

(*Aunvärk püüab Tedderile kätega märku anda.*)

TEDDER (*katkestab Glafiira jutu*): Kuule, hea inimene, miks sa nii paks oled?

(*Glafiira vakatab.*)

TEDDER: Ma küsin, miks sa nii paks oled. Ja riideid oled endale ka ümber ajanud justkui küünlapäeval...

GLAFIIRA: Issand jumal, kas enam paks ka olla ei tohi? Kas see seisab seaduses sees? Kui issand on sedasi ihu poolest õnnistanud, mis ma siis peale hakkam? Ma olen tüdrukust peale ikka nett ja priske välja näinud, kõik poisid vahtisid silmad peast, seda ma sulle ütlen, ja mitte üks pole tänase päevani küsima tulnud, miks ma niisugune või naasugune olen, aga et riideid palju seljas, siis ega soe konti riku, mul tervis viimastel päevadel na kehavõitu, kartsin tee peal külma saada, vara hommikul kastega ja hilja õhtul niiskega väljas, kui tõmbab korra läbi, siis oled sirakil ahju peal ja pere jäägu või hoopis hooleta, mul mees põdur ja lapsed väikesed, ma ju ütlesin...

(Glafiira jutu ajal võtab Maltstroos oma suure mütsi peast, harutab selle higipaela vahelt välja jämeda õmblusnõela, millel pikk must niit järel, ja tonksab Aunvärki. Too taipab sõnadeta, võtab nõela ning vajutab selle pikkamööda ja vaikselt tervenisti Glafiira punnis puusapatja. Naine ei tee väljagi. Tedder jälgib Aunvärgi eksperimenti huviga. Kui viimane nõela välja tõmbab, ilma et naine jutuvadinat hetkekski katkestaks, lõpetab Tedder otsustavalt Glafiira heietuse.)

TEDDER: Aitab juba, sain aru! Mis sul seal undruku all on — tubakas või veel midagi?

GLAFIIRA (ahmib õhku, pilgutab silmi, abitult): Tu-ba-kas...

TEDDER (veidi tülpinult): Rääkinud siis kohe... Ega sa esimene ole, näe, meil siin kapp tubakat ja paberosse täis. (Aunvärgile.) Vii ta aita, las võtab vähe kergemaks. Siis vaatame...

AUNVÄRK (sõnatuks ja alandlikuks ehmunud Glafiirale): Lähme, tädi, saad ise ka rutem koormast lahti, ei lähe hauduma.

(Lähevad uksest välja. Tedder viskab äkiliselt käega ja Maltstroos lausa hüppab lahkujatele järele. Tedder tõmbab tooli lähemale, istub, sasib käega juukseid. Äkki tormab Maltstroos tuppa tagasi.)

MALTSROOS: Seltsimees komandör, siin üks kodanik otsib sind...

TEDDER (vaatab üles): Missugune kodanik?

(Uksest astub laial, enesekindlal sammul sisse nahkkuues, rihmadega võõratud Avloi.)

AVLOI: Kodanik on niisugune. (Maltstroosile.) Võite minna, seltsimees. (Tedder noogutab pead ja Maltstroos läheb.) Salga komandör Tedder? (Tedder noogutab.) Avloi Petrogradi vetšekaast. Siin on mandaat. (Võtab põuetaskust paberi, keerab lahti ja paneb Tedderi ette lauale.)

TEDDER (laseb pilgul üle mandaadi käia, murrab selle kokku ja annab tagasi): Klaar. Mis teid meie juurde tõi?

AVLOI (vaatab toas ringi, nihutab tabureti laua juurde ja istub): Eri-ülesanne. On tarvis paar meie inimest üle piiri toimetada. Mulle öeldi, et seda on kõige kergem teha siin, teie lõigus. Klapib?

TEDDER: Noh, eks ta ju klapiks ka...

AVLOI: Aga?

TEDDER: Aga ei tea, kas tohib sakslasi tülitada.

AVLOI: Mis te sellega öelda tahate?

TEDDER (lööb käega): Ah, käis meil siin mineva nädal üks seltsimees, tegi selgitustööd. Et vaherahu ja provokatsioon ja nii edasi... Tema jutu järgi tuli välja umbes nii, nagu me valvaks siin ainult seda, et karud Naroova-tagustest metsadest ei pääseks kimbutama meie kalleid saksa naabreid, kes pealegi oma enamuses on saksa tööliklassi ja talurahva esindajad, neid aga, nagu teada, hindasid omal ajal väga kõrgelt Marx ja Engels...

AVLOI (naerab): Ah sedaviisi... Nojah, õige jutt õiges kohas! Aga teisest küljest — vaherahu on meil tõepoolest tehtud ja seda peab väga täpselt täitma, meil ei ole praegu veel jõudu, et Saksamaaga kokku minna.

TEDDER: Sellest ma saan hästi aru, aga mis asja ta meile udu ajab? Rääkigu nii, nagu on, ega me lähe seda sakslastele ette laulma!

AVLOI: Oleks see niisama lihtne. On asju, millest pole veel aeg avalikult kõnelda. Ta räägib siin teie meestega omavahel. Aga mehed on

teil küla mööda laiali, üks pillab sõna siin, teine seal — kas arvate, et sakslastel siin kõrvu ei leidu? Jutt on varsti ees ja ettekääne olemas igasugu sigaduseks.

TEDDER (*raputab pead*): Ei tea... Eks teil on need asjad paremini käes, aga mulle niisugune kahekordne mäng ja saladiplomaatia ei istu. Täna vannume nii ja homme, kui leiame, et on tulnud paras aeg, hakkame kinnitama risti vastupidist. Just nagu inimesed täna ei mäletaks, mis me eile rääkisime!

AVLOI (*juttu teisale juhtides*): Kuidas siis ikkagi jääb, kas saame mehed teie lõigus üle saata?

TEDDER (*mõtlikult*): Peaks vist saama küll... Stieglitzi kiriku juurest paadiga Kulgule — sealt on tee linna lahti. See on meil vaiksem kant, sakslased ei valva nii teraselt kui raudtee ääres.

AVLOI: Noh, siis on tubli... (*Teeb kraenööbi lahti ja sirutab jalad välja.*) Puhh, küll on väsimus keres, kolm viimast ööd pole õieti magada saanud.

TEDDER (*kaastundlikult*): Tööd on palju?

AVLOI: Kui te teaksite! Küllap teilgi on tegemist omajagu, olete lõpuks nii-öelda rindel. Aga teil on ka kergem. Vaenlane on otse vastas ja asi klaar, muudkui hoiad silmad lahti... Meie kraabime küüned tagurpidi, et valgekaartlasi urgudest kätte saada. Nii kui natuke lõdvemaks lased, nii salvavad. Kui palju me oleme nende kuude jooksul toremaid seltsimehi matnud! Mõnikord lähed öösel ülesandega välja ja paistab, et terve linn on nende punkreid täis, kõik majad vahivad sind vihast valgete silmadega, igas kangialuses tiritakse revolvreid vinna ja muudkui sihitakse, sihitakse sulle selga... Iga silmapilk ootad, mil-lal siis see sinu pauk kärgatab!

TEDDER: Ega see Peterburi hiilgus taha niisama kustuda. Meil Narvas oli lihtsam. Töölislinn, ei aadlit ega ohvitsere!

AVLOI: Kõige kuradim on see, kui palju leidub verivaenlasi lihtrahva keskel. Katsu sa teda ära tunda: sotsiaalselt päritolult on tööline või poesell või veovoorimees, aga revolutsioon on temalt ta enda arvates mõne sajarublase unistuse ära võtnud või teinud tuule alla ta pere-mehele, kes jõuludeks ikka kinkis kahekümneviielise ja sügiseks lubas meistrikoha. Vahib sind nagu hunt, on valmis kõrri kargama. (*Ohkab.*) Meie, bolševikud, võtsime võimu, et saaks pärast tsaari ja kindraleid ka kapitalistidest lahti — nüüd nad, kuradid, on umbusku täis ja kahtlustavad meid, nagu me tahaksime äkki neile külge teha. Meie! No kas pole jama?

TEDDER: Mis imet — kogu aeg on lihtrahvale ikka külge tehtud. Sellest see umbusk.

AVLOI (*raputab pead*): Võiks ju ometi taibata... Me oleksime selle jõulu-kahekümneviielise Kerenski käest ka välja kaubelnud, ta pakkus rohkemgi. Aga meile pole vaja sakste laualt raase, meile on vaja kogu võimu! Et oleks lõpp igasugu liiakasul ja ebavõrdsusel — aga näe, sedasama lihtsat asja sa inimestele selgeks ei tee!

TEDDER: Jõuga ei tee, käsu järgi ei kiideta! Enne peavad inimesed ise oma naha peal targaks saama, et bolševike partei on üks hoopis uus ja isemoodi erakond. Ja hoidku meid milleski vanu vigu kordamast! Usaldus on nagu noatera, kui sellelt väärata, siis enam ei tõuse.

AVLOI: Aga kurat, kui palju sellest pahandust tuleb! Kui targu vaadatakse, kuhu asjad keeravad ja kes peale jääb, selle asemel et himuga kaasa lüüa.

TEDDER: Mul võiks salk praegu ka kolm korda suurem olla — kas Kreenholmis veel vähe poisse koju jäi? Aga ei, nad ootavad ikka enne ära, mis sest punakaardist või valgekaardist välja tuleb.

AVLOI: Vastik tarkus see äraootamise tarkus.

TEDDER: Oleks ta ainult vastik. See on kohutav tarkus.

AVLOI (*kohendab rihma*): Ja lahti sellest ei saa... Kas te võite mulle näidata maastikul, kustkaudu meie inimestel tuleks minna?

TEDDER: Olge lahked. (*Tõuseb, paneb oma mütsi veidi viltu pähe ja läheb ees uksest välja, Avloi järgneb talle.*)

(*Hetkeks jääb tuba tühjaks. Korraga ilmub akna taha küsi, koputab aknaraamile ja kaob. Kuuldub naeruturtsatusi, koputatakse uuesti, juba läbematumalt, ning siis ilmub ruudu taha Siina nägu. Pilgu üle toa libistanud, tõmbab ta näo pettunult mossi ja kehitab õlgu. Siis kaob, et kohe uksest tuppa kepsutada. Tema järel tuleb sisse märksa tasasem Juta. Mõlemal korvid külakostiga käevangus.*)

SIINA (*ringi vaadates, solvunult*): Nagu tuled, ikka on neil böstra peal, ilmaki nad sind ei oota! Derevnjas kõigest kolm maja, sakslased perejسدust siipoole ei käi — mina ei tea, kus need poisid ühtevalu guljaitavad!

JUTA: Lähme vaatame.

SIINA (*paneב korvi sohva peale*): Jätame tavaari siia, ega me kroonu eesliteks pole hakanud.

(*Tüdrukud lippavad välja. Vaevalt on nad lahkunud, kui Aunvärk toob tuppa Olli. Ollil on seljas õhuline krepdešüinkleit, jalas kõrge kontsaga kingad ja kõrvarõngad kõrvas, ta pruntis huultega tõmmu nägu on väga liikuv, pilk kiire.*)

AUNVÄRK: Tule aga siia, küll komandör ütleb, mis sinuga teha. (*Vaatab ringi.*) Välja läinud... Noh, võta seniks istet, küll ta tuleb.

OLLI (*istub sohvaotsale ja viskab jala kebjalt üle põlve*): Imelik inimene! Nagu teie komandör juba ei teaks, mis Olliga teha saab! Eks istu ise ka, mis sa seisad nagu post Peetri platsil. Ma ju ei hammusta.

AUNVÄRK (*istub Ollist natuke eemale*): Kes sind teab... No ütle, mis asja veel sina siia otsisid, nagu meil muidu vähe jahmerdamist ja jampsi oleks? Ei võinud vana viisi linnas sohvasid kääksutada!

OLLI (*kaeblikult*): Linnas on ju sakslased!

AUNVÄRK: Mis vahet sul sest? Sul ju ükspuha, on need sakslased või hiinlased. Peaasi, et püksid jalas.

OLLI (*pahaselt*): Mitte sugugi!

AUNVÄRK (*imestunult*): Ära ütle! Mis vahe neil siis on?

OLLI: Sakslane on kokkuhoidlik kui kurat. Ta ei raatsi kulutada ei ihu ega hinge mõnuks mitte markagi... Mõni üksik ofitsiir juhtub olema laiemä jonega, kelle vanamehel Preis is mõis või nii. (*Unistavalt.*) Siis teevad ilusa festaabendi küll... ja laulavad tirooli moodi, tead nii: hol-la-la-hoi-lii... (*Vihasel.*) Aga see oli mõni üksik kord. Enamjaolt ei teeni tuhkagi!

AUNVÄRK: Ja kus sul praegusel ajal need paremad jahimaad peaksid olema?

OLLI: Piiteris!

AUNVÄRK (*laseb vilet*): Või kohe Piiteris? Mida sa sealt loodad? Piiteris pole praegu kellelgi selle asja jaoks aega, seal teevad mehed revolutsiooni!

OLLI (*kummardub usalduslikult Aunvärgile lähemale*): Piiteris võib praegu imeasju teha. Seal on kõik suured rikkad majad segamini, kus vanad jalga lasknud ja varandused poiste kätte jäänud, kus taadid ise katsuvad elult võtta, mis võtta annab, enne kui kabelikell käib... Kulla ja briljantidega makstakse ka kehvema kauba eest, kui mul on välja pakkuda. (*Vehib edvikult jalaga ja sirutab põida.*)

AUNVÄRK: Vaata, mis välja arvasid!

OLLI (*ägedal poolsosinal*): Kuule, lase mul minna! Mis sa sest saad, et mind siin kinni hoiad? Teie jagage oma maad ja valitsused, mina jagan oma asja. Nõus? (*Nihkub Aunvärgile lähemale.*) Me võiksime enne, kui ma ära lähen, kuskil küünis veel mõne väikese numbriga hakkama saada, mis?

AUNVÄRK (*muigel*): Tead, ma olen siin praegu justkui vähe teise töö peal. Töö ajal kuidagi ei klapi.

OLLI (*meelitavalt*): Loll! Ega revolutsioon pole munkadele tehtud!

AUNVÄRK (*naerab*): Einoh, sinu arvates tehti revolutsiooni ikka selleks, et selle ühe asjaga oleks lähedam. Sa oled, tead, justkui ihuproletaarlane!

OLLI (*keerab ennast pahuralt ära*): Ja mina pidasin sind täitsameheks!

AUNVÄRK (*läheb akna juurde, vaatab välja*): Näh, komandör tuleb ja see Piiteri mees on ka kaasas. Räägi Piiteri mehega, ehk võtab su kohe mandaadi peale.

(*Tuppa tulevad Tedder ja Avloi.*)

AVLOI (*jätkab väljas alustatud juttu*): Kuidas sellest aru saada, mis väeosa see on, kus võitlejad istuvad nagu käod puu otsas ja lasevad röövlivilet? Need on... mingisugused partisanikombed!

TEDDER: Aga me olemegi partisanid. Ükski minu poistest pole regulaarväge nuusutanud. Noored kah, alles mullu olid liivakastis, mängisid pasatskit ja kardavoid.

AVLOI: See võib viia ohtliku harjumuseni, anarhiani. Kas te pole proovinud natuke distsipliini sisse viia?

TEDDER (*tõsinedes*): Ju ikka natuke olen ka. Aga ütelge, mis suuremat kasu sellest oleks, kui mu poisid seisaksid alati korralikult tunnivahis, igavesti ühe ja sama männi juures. Kas see, et ma alati teaksin, kus nad on? Aga siis teaks viimne kui piiriületaja seda ka, meil leviavad sedasorti uudised koos tuulega. Mu meelest on selles nimelt mõte sees, et poisid on kord mättamulgus ja kord puu otsas — võta kinni, kust nad sulle kaela sajavad. Teate, mul on kõigest viisteist meest ja mõnikord mõned neist magavad ka. Nad peavad mul äkilised olema.

AUNVÄRK (*lööb endale tähelepanu tõmbamiseks kannad kokku*): Seltsimees komandör, kinni on peetud käesolev naisisik teel okupatsioonist meie poolele.

TEDDER (*äratundvalt*): Ohoo!

AVLOI (*huviga*): Otse sealt? (*Tedderile.*) Kas võib mõne küsimuse esitada?

TEDDER (*muheldes*): Miks ei. Ainult ma ei tea, mis ta teile ütleb.

(Avloi istub laua taha ja viipab Ollile tabureti suunas. Olli tõuseb, läheb ennast võluvalt hõõritades. Võtab taburetil istet, ootab.)

AVLOI: Nimi?

OLLI: Olli.

AVLOI (nõudlikult): Ja edasi?

OLLI: Aga komandör ju teab mind! Mis tähtsust sel on? Niikuinii ei jää meelde. Ollist aitab küll.

(Avloi vaatab küsivalt Tedderile otsa, too muigab.)

TEDDER: Olli, seltsimees pole narvakas, kust tema peaks sind teadma. (Avloile.) Linna peal paljulastud lind. Narvas teab Ollit iga koolipoiss ka.

AVLOI (vaevaga põlgusegrimassi varjates): Mis eesmärgil te tulite üle piiri? Kuhu tahtsite minna? Kes saatis?

OLLI (edvistades): Nii palju küsimusi korraga daamile ei esitata! (Võtab käekotist pika paberossi, süütab selle ning hoiab kahe näpu vahel.) Piiterisse tahan. Kes mind saab kuhugi saata? Ise otsustasin, ise lähen. Eesmärk on täiesti isiklik. Sakslaste älla mina enam ei jää!

AVLOI: Kas teil luba on?

OLLI (otsib käekotist välja mitu paberit): Aga palun! Mul on iga sõrme jaoks üks ausveiss... (Põlglikult.) Nende paberitega on sakslased hoopis heldemad kui oma ostmarkadega!

AVLOI: Kuidas teil nii palju lube saab olla? Olete sidemetes sakslastega?

TEDDER (vahele): See on ju honorar! Ta ütles selge sõnaga...

OLLI: Ho-no-rar! Kõlab hästi. Mulle meeldib, kui asju ilusate nime-dega öeldakse. (Pöörab sulnilt pead.) Kas ma võin nüüd minna?

AVLOI (veidi nõutult): Konvoiga Jamburgi, küll seal vaadatakse.

AUNVÄRK (astub ligi, puudutab Ollit õlast): Lähme, mul seal juba üks ootab.

OLLI (mossitab huuli ja raputab pead): Mehed on tänapäeval lolliks läinud! Jamburg on päris ülearu ja konvoi liiati.

AUNVÄRK (naerab): Ära ütle midagi, ikkagi meesterahvas seltsiks. (Olli ja Aunvärk väljuvad.)

AVLOI: Niisugustega pole midagi peale hakata.

TEDDER (mõtlikult): Kuhu nad panna? Ju nemadki miskitmoodi peavad edasi elama. Ainult esialgu ei tea veel, kuidas...

AVLOI (pateetiliselt): Revolutsioon puhastab ennast vana maailma kõntsast.

TEDDER (muigab): Kõntsaga on muidugi lihtne. Iseasi inimestega...

AVLOI (pilklilikult): Kas teid ei vaeva mingi imelik üleilmne humanism, seltsimees komandör? Äkki on just praegu see aeg, kus läheb tarvis revolutsioonilist leppimatust...

(Avloi viimaste sõnade ajal läheneb kiiresti galopeeriv hobune, viimased sammud kostavad väga valjusti, justkui seinatagant ja vastu puupõrandat, siis kohe ratsaniku mahahüppamise mürts ja robinal tormab uksest sisse Maltsroos, lööb kannad kokku ning lükkab kätt kõrva ärde tõstes märkamatuks mütsi kulmudelt kõrgemale.)

MALTSROOS: Seltsimees komandör, pakk on seltsimees Daumanile isiklikult üle antud ja vastu võetud ja kästi edasi ütelda: tublid poisid!

VLADIMIR BEEKMAN

- TEDDER: Kas sellega oli nii kiire, et sa pidid just hobusega trepist üles tulema?
- MALTSROOS (*poisikeseliku uljusega*): Hoog oli sees, seltsimees komandör!
- AVLOI (*pead vangutades*): Huligaansus! Me formeerime praegu punakaardi salkadest regulaarset punaväge, meil on vaja distsipliini ja teadlikkust, aga mitte tsirkusevigureid hobustega!
- MALTSROOS: Palun vabandust, ma teinekord katsun vähe kaugemal pidurid peale panna...
- TEDDER (*lööb käega*): Mine juba, Metsik Lääs!
(*Maltsroos lööb kannad kokku ja kaob ukse taha.*)
- AVLOI (*veidi tehtud hoolitsusega*): Kas hüppasin ilmaaegu peale?
- TEDDER: Pole midagi, kulub ära. Muidu siin metsas omaette elades lähevad nii pööraseks, et uljus lööb üle ääre. Las seedib natuke.
- AVLOI: Tegelikult mulle meeldivad sihukesed ägedad ja hakkajad poisid. Metsik Lääs! ... Aga praegu on tõega vaja raudset korda. Anarhia võtab maad.
- TEDDER: Meil pole nagu eriti tunda.
- AVLOI: Oleks teil ka Kroonlinn külje all. Meil Piiteris vajub teinekord niisugune laine laevas igavusest metsistunud madruseid linna peale, et jube. Viin ja omavoli, hoia heaga eemale! Annavad meilegi kõvasti tööd. Ja kuidas see külge hakkab! Röögivad: üleüldine vabadus, kord on kontrate väljamõeldis, mille eest me verd valasime... Aga meil on veel vara üleüldisest vabadusest rääkida, me peame punaväe kokku panema, selleks läheb kõva kätt vaja. Ega see asi teilgi palja tubakamuttide tagaajamise ja spekulantide puistamisega lõpe...
- TEDDER: Öigus ta on. Pea need püssid paukuma ei hakka. Sakslased alles Narvas ja ka meie tunneme, et surve katlas tõuseb.
- AVLOI: Oleks, et ainult sakslased! Arvate, et sellega on töö tehtud? Sakslaste selja taha jäid eesti polgud polkovnikute tundi ootama... Neil on nii püssid kui rooduülemad alles ja need juba meiesuguseid priitahtlikult Eestisse tagasi ei lase. Värv ei ole see!
- TEDDER (*mõtlikult*): Nii et ikkagi sõda?
- AVLOI: No mis ma teile puru silma ajan. (*Muigab.*) Ma pole kihutus-kõneleja! Kui pääseks sõjast, oleks ju hea, ainult... (*Tõuseb, läheb ukse juurde.*) Nii et kasvatage ikka päris soldatiks see oma Metsik Lääs! (*Lahkub.*)
(*Natuke aega on Tedder oma mõtetega üksi. Siis tulevad üheskoos sisse Siina, Juta ja Aunvärk.*)
- SIINA (*hüüab*): Ma ju ütlesin, et Jaan on siin, kui furaška seisab lauanuka peal! (*Läheb Tedderi juurde ja sasib teda juustest.*) Kus sa guljaitasid, kas leidsid endale derevnja pealt nooriku?
- TEDDER (*veidi heitunult, Siina käsi kõrvale lükates*): Ära nüüd niimoodi...
- SIINA: Mismoodi? Kuule, kui sa häbened Jutat ja Villut, siis nad võivad minutkaks ukse taha minna... (*Annab Tedderile laksuga musi ja keksib eemale.*)
- JUTA (*astub ligi, asjalikkusega kohmetust vähendades*): Tere, Jaan. Näed, sohva peal on korviga külakosti, ema saatis. Ma rääkisin küll,

VLADIMIR BEEKMAN

- et te elate priskemalt kui meie linnas, aga tema meelest olete te pea-
aegu nagu röövlid paksus metsas!
- SIINA: Õigus! Nad peavadki rasboinikud olema — nii kui mõni paks-
magu tuleb, nii piuh-pauh vintovkast kuul keresse ja varandus töö-
rahvale, kas pole õigus?
- TEDDER (*on end vahepeal kogunud*): Kuule, Siina-Siinuška, millal sina
ükskord plikast preiliks kasvad? Ja jutt on sul ikka nii, et võtsin
lodka ja sõitsin üle retška...
- SIINA (*pahuralt, mossitades*): Naera, naera! Ma võin üldse mitte rää-
kida, kui see nii naljakas on.
- JUTA (*naerdes*): Ennem ajab saksa Villem vuntsid maha ja hakkab vene
papiks, kui sina saad veerand tundi vait olla.
- SIINA (*veel natuke aega mossis, siis puhkeb naerma*): Õigus! Mul on
kohe niisugune karakter.
- TEDDER: Rääkige, tüdrukud, mis Narvas uudist on? Kas meie omad on
kõik terved?
- SIINA: Kõik on terved, Osvald saatis tervisi, mineva nädal oli meil
Kreenholmis sabastovka!
- TEDDER: Pea nüüd ometi! Mis sabastovka?
- JUTA: Naised jätsid töö seisma, nõudsid palka juurde ja et Georgi vab-
rik ka käiku lastaks. Muidu mõnes peres pole ühtki inimest, kes palka
koju tooks.
- TEDDER: Ja kuidas läks?
- JUTA: Vabriku juhatus lubas vaadata, mis nad teha saavad. Ainult et
ega nad ilma sakslasteta ikka midagi tee. Sakslased, need muudkui
katsuvad mis aga võimalik vagunisse panna ja nahh Döitšland. Ei
nemad meie naistele palka juurde anna. Puuvill hakkab ka otsa
saama, vaata et jäävad kõik vabrikud seisma.
- AUNVÄRK: Eile käisid kaks Kulgu poissi meie pool, rääkisid, et saks-
lastel olla Joala mõisas terve kuulipildurite komando sees, aga streigi
ajal välja ei toodud, tea, kas kartsid...
- SIINA (*võtab soovalt oma korvi, läheb sellega laua juurde, sorib kor-
vis ning paneb lauanurgale pakikese*): Näe, ma tõin sulle natuke vär-
vilist suhkrut, millega sa muidu siin metsas teed jood... rasboinik.
- TEDDER (*võtab tal hellalt ümbert kinni*): Mis sa's sedaviisi. Teil endalgi
toiduga kitsas.
- SIINA: Pole midagi, ma Antipovi juurest sain... Selle tubaka vastu,
mis sa eelmine kord kaasa andsid.
- TEDDER: Istuge ometi, tüdrukud! Kuidas kohale saite?
(*Siina ja Juta istuvad kõrvuti soovale, Siina võtab korvi põlvedele.*)
- SIINA: Saime nagu ikka. Muudkui padavai Ivangorodi ortskomandan-
tuuri, et nii ja nii, groosmutter Komarovkas ist krank ja bitte ausveiss.
Nii kui paber käes, präämo Narva-teise juurde ja üle perejesdu siia,
see mõni kunst!
(*Väljast kostab kauge pauk, siis teine. Tedder kergitab end laua
tagant, kuid Aunvärk jõuab temast ette.*)
- AUNVÄRK: Ära muretse, komandör, ma lähen vaatan, kes seal paugu-
tab.
(*Tedder heidab rahutuid pilke aknast välja, kuid jääb oma kohale
istuma.*)

VLADIMIR BEEKMAN

JUTA (*otsib korvist kokkukeeratud müürilehe ja keerab selle lahti*): Sa küsisid eelmine kord, et kuidas see ausveissi-seadus päriselt käib, ma tõin nüüd paberi kaasa. Kuula: «Reisi ja teekäimisse seadus. Punkt üks. Igaühele, kis maal elab, läheb reisiks ja teekäimisseks oma elukohast välja üht lubatähte tarwis. Aga se lubatäht ilma tema omaniku tunnistäheta ei maksa. — Päeva ael saab elukohas käimisseks tunnistähest kül olema; aga öö ael läheb weel peale seda üht teekäimisse-tähte tarwis. Mis aga öö-aeaks arwata, sedda määrab wäewalitsus, kas diwisioni, korpuse ehk muu wäewalitsus...»

TEDDER (*naerab*): Oh mis kõva kord — nüüd võib kindel olla, et kõik tüdrukud kodus istuvad ja «öö-aeal» kurameerima ei lähe!

JUTA: Kuula veel natuke, mis meid ähvardab, kui me ilma ausveissita tuleme või hiljemaks jääme: «Punkt neli. Kui üht maal elawat inimest leitakse ilma seadusliku lubatähe, siis tarwis teda kohe kõikse lähemas kommandanturis lukku taha panna, ja weel ühtlase on tarwis sest teada anda, kui hiial woimalik telefoni läbi, diwisioni ehk korpuse, ehk kommandanturile.»

TEDDER: Ometi olete mõnikord kauemaks sija jäänud, kui paber lubab?

SIINA: Häh, see ka mõni kunst! Perejesdu juures seisab heinrihh püsiga, nii kui siitpoolt tuled, tõmbab ninaga nagu paravoss — tubakat tahab. Pista pakk pihku, ei ta vaata ausveissi, muudkui bitte, fröilein, ja komm tsurükk.

TEDDER (*võtab Jutalt müürilehe*): Eks sa näe — alla on kirjutanud vana jääger ise: «Ülem-wäewalitseja Krahv Kirchbach, kindral-oberst». Seda ma saan mõnelegi seltsimehele näidata. (*Peidab paberi ära.*) Muidu meil on lugemisega kitsas, naljalehti üldse ei näe.

JUTA: Sulle on see nali jah, aga tead, kui palju inimesi Jaanilinna komandantuuris kinni istub? Kõik käivad maal toitu vahetamas, muidu ei ela ära, aga luba alati ei anta. Jäävadki vahele, pannakse «lukku taha» ja pärast trahvitakse hirmsasti, mõnele on tuhat marka oberosti määratud!

SIINA: Ma ei saa aru, mis asja te, poisid, siin metsas istute? Ise nime poolest punased partisanid! Tulge oma vintovkadega metsast välja, Kulgul üle Naroova — ja gatoova, sakslased jooksevad nagu jänesed faaterlandi poole!

TEDDER: Sul käib see lihtsalt küll, aga ei nad nii jänesed ole.

SIINA (*jonnakalt*): Miks ei ole, ma rääkisin ise mitme heinrihhiga — nemad tahavad koju faaterlandi, ei nemad streljaitama hakka. Tehke ükskord proovi, muidu ikka nagu miškad metsas!

TEDDER (*isalikult*): No kuidas ma sulle selgeks teen, et meil on sakslastega rahuleping, ja kui meie ise sellest kinni ei pea, siis on keiser Wilhelmil veel küllalt polkused, et Piiteri peale edasi marssida. Või arvad sa, et me oma peotäie Kreenholmi poistega neid pidada jõume? Seal on peale sinu tubaka-heinrihhi, kes koju tahab ja streljaitama ei hakka, veel mõned ülemväevalitsejad, kes teisit arvavad.

SIINA (*lööb pahuralt käega*): Ah, ei nad tee enam midagi...

(*Üks avaneb ja Aunvärk lükkab sisse jäiga nunnariüüsi naise. See jääb sõnatult ukse kõrvale seisma. Aunvärk tuleb tuppä.*)

AUNVÄRK (*tüdrukutele*): Plikad, laske nüüd natukeseks jalga, meil tuleb siin üks tõsisem jutt maha rääkida.

VLADIMIR BEEKMAN

SIINA: Imelik, nagu meie ei oskaks tõsist juttu rääkida.

TEDDER (*viipab käega*): Minge, minge.

(*Juta ja Siina lähevad minema.*)

AUNVÄRK: Seltsimees komandör, lasti kodanik nunna pärast. Läks läbi metsa ikka Narva poole, hüüdmise peale seisma ei jäänud.

TEDDER: Kas esimese paugu peale ka ei jäänud?

AUNVÄRK (*häbelikult*): Ta ei jäänud ka teise peale. Justkui kurat! Põisid jooksid oma pool versta järele, enne kui kätte said.

TEDDER (*osutab taburetile*): Istuge.

(*Nunn ei liiguta end. Tedder viitab peaga, Aunvärk väljub.*)

TEDDER: Istuge, istuge, meil tuleb vist pikem jutt.

ÕDE ANASTASSIA: Lunastaja seisis Pilatuse ees, võin seista minagi.

TEDDER: Miks nii pidulikult, mina ju pole Pilatus.

ÕDE ANASTASSIA (*liikumatus*): Oma arvamine on ainult endale hea.

TEDDER: Kuidas soovite. Palun, teie nimi?

ÕDE ANASTASSIA: Anastassia. Õde Anastassia.

TEDDER: Ei, ma mõtlen kodanikunime — see on teil ju ka olemas.

ÕDE ANASTASSIA: Milleks üles kaevata ammu mahamaetut? See on läinud, kadunud, unustatud... Ei ole mul enam jumala ees teist nime, ärgu olgu ka inimeste ees.

TEDDER (*silmi vidutades*): Ometi tundub mulle, et te sellega mitte päriselt leppinud pole.

ÕDE ANASTASSIA (*heidab talle kiire, terase pilgu ja peidab taas silmad*): Inimene arvab, jumal juhib.

TEDDER: Hea küll, kui te oma nime öelda ei taha, siis vahest ütlete ometi, kuhu te teel olite.

ÕDE ANASTASSIA: Pühtitsa kloostriisse. Käisin külades jumalasõna viimas, nüüd lähen tagasi.

TEDDER: Aga võib-olla oli teil veel mõni siht?

ÕDE ANASTASSIA (*silmi välgutades*): Kui teie paremini teate, mis te siis küsimisega aega viidate?

TEDDER: Miks te seisma ei jäänud, kui tulistati?

ÕDE ANASTASSIA (*võimukalt*): Ma ei arvanud, et inimese peale lastakse, ja veel naisterahva peale, kes jumalarüüs. Aga mis teile inimene, naisterahvas või jumalarüü — teie olete ju valmis jumalat ennast risti lööma!

TEDDER (*kergel muigel*): Meie ennast kodanik jumala asjadesse ei sega. Taevasse me ei tiku, maa peal jätku tema asjad meie hooleks. Mulle meeldiks rohkem kindla perekonnanimega naiskodanik kui jumalavolinik Anastassia.

ÕDE ANASTASSIA (*tõrjuvalt*): Olen jumalainimene ja ilmalikud asjad ei lähe mulle korda. Ma ei tea, miks teie mehed mind kinni võtsid ja siia töid. Kas te sõdite ka nunnadega?

TEDDER: Ei, aga meie päevil näeb vahel nunnarüü varjus niisugust... Minu meestele on kohustuseks tehtud kõik tulijad ja minejad kinni pidada, olenemata sellest, mis soost nad on või mis rüüd kannavad. Ma oletan, et teil demarkatsioonijoone ületamiseks luba pole.

ÕDE ANASTASSIA: Minu käike juhib jumal, ma pole mingisuguseid ilmaliku võimu lubasid kelleltki küsinud. Minu seisus neid ei vaja.

TEDDER: Kahju küll. Siis olen ma sunnitud teid kinni pidama seniks,

kuni veendun, et olete tõepoolest see, kelleks ennast nimetate, ja lähete nimelt sinna, kuhu ütlete.

ÕDE ANASTASSIA (*allasurutud ärevusega*): Kas te panete mu vangigi? Te ei karda jumala viha?

TEDDER: Oh ei, me lihtsalt jätame teid mõneks ajaks siia enda juurde valve alla. Mis jumala vihasse puutub, siis sellega on mind juba lapsesest peale ähvardatud, natuke rohkem või vähem — mis vahet sellel enam on?

ÕDE ANASTASSIA: Võib-olla teie jaoks ei olegi... Aga selle jumala viha tõmbate teie sõgedalt kogu rahva peale, keda te petate ja peibutate. Mõtelge nende süütute inimeste peale, teie, uus Pilatus!

TEDDER (*naaldub toolileenile, jälgib õde Anastassiat huviga*): Ärge rääkige — ja ise ütlete, et ilmalikud asjad jätavad teid külmaks! Nüüd äkki olete mures vaese petetud ja peibutatud rahva pärast.

(*Õde Anastassia püüab sõltumatut ilmet säilitada, aga see ei õnnestu. Tedderile uurivalt otsa vaadanud, läheb ta kiirel sammul laua juurde, istub taburetile, laseb käed rüppe ning hakkab teise näolt pilku pööramata ägedalt rääkima.*)

ÕDE ANASTASSIA: Mis te olete Venemaaga teinud, teie, punased? Maa on segadust ja jõhkruks täis, isegi päikesekiired põlevad kirikuristidel nagu tulekahjukuma! Kõik hukkub, kõik laguneb, ei ole enam vennarmu ega vanemate austamist. Kas te nii arvate saavat oma vendluse riiki ehitada? Nii ainult hävib Venemaa ja üle tema laastatud legendike tulevad Apokalüpsise ratsanikud.

TEDDER: Te olete ju filosoof. Aga kas teile ei paista, et võib-olla on see, mis praegu hukkub ja laguneb, paljalt kuldristidega aadli-Venemaa, mille varemeil meie kõik — eestlased, venelased, tatarlased — alles hakkame endale uut isamaad ehitama?

ÕDE ANASTASSIA: Ei! Te hävitate kõige tähtsama: usu! Rahvas ilma usuta on pime ja toores nagu metsloomakari. Te ütlete, et kõik inimesed on võrdsed ja kõik inimesed on head — oo, te saate veel omal nahal tunda, kui kohutav eksitus see on. Kui teile selleks ainult aega antakse... Inimesed ei ole head! Võtke nendelt hirm jumala viha ees ja nad näitavad otsekohe, et nad on kurjad, alatud, kadedad ja laisad. Nad söövad, lagastavad ja hävitavad kõik, mis kätte saavad, nad tapavad üksteist laimuga, et teise osa endale kiskuda, küll te veel näete, kui teile selleks ainult aega antakse!

TEDDER: Te olete võtnud hoopis endale Apokalüpsise kurja ratsaniku osa?

ÕDE ANASTASSIA: Nii tuleb! Te tahate maailma ümber muuta, aga kellega te seda teoks teha mõtlete? Selle inimesega — ei iialgi!

TEDDER (*mõttlikult*): Kes vana alal hoida püüab, hirmutab ikka sellega, et uus tuleb hullem.

ÕDE ANASTASSIA: Kirikul on kaks tuhat aastat olnud aega inimest heaks kasvatada, ja kannatlikult on ta seda teinud, kõige tugevama vaimuga õpetajad on küürutanud Issanda viinamäel, aga näete, mis sellest on välja tulnud! Üks verepulg järgneb teisele, ühe vennatapu jälgedes käib teine ja jumala ristidel kirikutornides põleb punane tulekahjukuma...

TEDDER: Meie verevalamist ei himusta.

- ÖDE ANASTASSIA: Sellepärast teie inimesed lasksidki minu peale?
- TEDDER: Nad lasksid õhku. Hoiatuseks. Muidu te ei istuks praegu siin. Aga ma ei tahtnud mitte seda öelda. Ma tahtsin öelda, et juhul, kui meile verevalamine peale sunnitakse, jääb see ka viimaseks. Me kaotame verevalamise koos vana maailmaga.
- ÖDE ANASTASSIA (*fanaatiliselt*): Ka teie olete valeprohvetid, kes ennast messiateks rüütavad! Süütud inimesed vaevlevad vangikongides, teie teed on terrorist verised. Häda ja viletsus ootab teid endid... Kui teile selleks ainult aega antakse!
- TEDDER: Elame-näeme. Vahest te nüüd siiski ütlete oma kodanikunime ja veidi täpsemalt ka, kust te tulete?
(*Öde Anastassia tõuseb jäigana püsti.*)
- ÖDE ANASTASSIA: Ma ei tulnud teie juurde pihile. Teie võimuses oli lasta mind siia tuua, mitte rohkem.
- TEDDER: Kuidas soovite. Aunvärk!
(*Aunvärk tuleb sisse.*)
- TEDDER: Juhata, palun, emake... see tähendab kodanik nunn teiste juurde. (*Öde Anastassiale.*) Ja palun vabandust, kui meil küllalt mugav ei ole. Aga küllap te olete lihasuretamisega harjunud.
- ÖDE ANASTASSIA (*uhkelt*): Ma tean, et ma teie käest elusalt ei pääse. Te olete ju — punased! Kelle viite enne kindlusesse, kelle tapate niisama metsas. Ma ei karda surma, las jääb ka minu veri teie kätele!
(*Pöördub äkiliselt minerkule, Aunvärk järgneb talle veidi nõutult. Hetke pärast kostab ukse tagant saabaste klobinat ja Avloi lausa lükab tupp Maltsroosi, kellel on müts silmle sõitnud. Jätnud Maltsroosi ukse kõrvale seisma, astub Avloi erutatult käsi laiutades Tedderi juurde.*)
- AVLOI: Seltsimees komandör, ma ei saa aru, mis teil siin õieti toimub? Kas ma viibin punakaardisalgas või bandiidijõugus? Te vaadake seda oma niinimetatud võitlejat! Metsik Lääs! Kas teate, mis ta tegi? Korraldas küla taga karjamaal ajajahi talupoegade hanedele! Nagu mõni valge marodöör või anarhist.
- MALTSROOS (*mütsi silmilt lükates, endamisi, kurjalt*): Anarhist!
- TEDDER (*vaatab Maltsroosile rangelt otsa*): Mis see siis tähendab?
- MALTSROOS (*nohinal*): Mitte midagi... Me vedasime poistega kihla, Goldini Miška ütles: tühja sa hane kätte saad, vaat kui virutab sulle tiivanukiga, nii et oled sirakil. Mina jälle, et iga kell saan. Ega meil seda hane tarvis olnud, aga mismoodi me muidu oleksime saanud kihla vedada, kui ma teda püüdma poleks läinud?
- TEDDER (*muuet peites*): Ja seda sa pead meheteoks, mis?
- MALTSROOS: E-ei pea... aga Goldini Miška kleepis nii kangesti külge...
- AVLOI: Huligaanitemp!
- TEDDER: Hea küll, mine. Eks ma mõtlen, mis sinuga teha. Vist tuleb salgast lahti lasta ja koju kasvama saata.
- MALTSROOS: Seltsimees komandör!
- TEDDER (*tõrjub käega*): Mine, mine, öeldi sulle.
(*Maltsroos keerab rõhutatud täpsusega ümber ja marsib välja. Avloi lausa viskab end taburetile istuma.*)
- TEDDER (*selgitavalt*): Poisikeseohtu alles... sügisel saab seitseteist.

VLADIMIR BEEKMAN

AVLOI (*kahtlevalt, kuigi jahtudes*): Tont seda teab, kui ma poleks peale sattunud... Käänavad veel hanel naljaviluks kaela, pärast kisa lahti, et punaste uus veretöö!

TEDDER: Ei usu. Milleks? Toit on meil hea ja läbisaamine külarahvaga veel parem. Uskuge, ma tunnen oma poisse. Vigurid alles välja kasvamata, aga nad on ausad.

AVLOI: Ei tea, ei tea... Anarhistlikud jooned sünnivad väga kergesti seal, kus pole kindlat sõjaväelist distsipliini, ja teil siin võetakse neid asju esialgu üsna kergelt, nagu mulle paistab.

TEDDER: Te ei mõtle ometi, et oleksin pidanud poisi näiteks vahi alla võtma ja Jamburgi tribunali saatma?

AVLOI: Ei, ma ei taha midagi soovitada. Aga ma mõtlen, et mingi õppetund kuluks vahel marjaks ära.

TEDDER (*kindlalt*): Siiski mitte nõnda. Esiteks on asi liiga tühine. Aga teiseks — kui tribunalis on juhuslikult mornid ning ärritatud seltsimehed, keda ajavad marru kõik need saboteerijad ja spekulandid ümberringi, kui nad teda õieti äragi ei läbe kuulata — mis siis? Siis panevad ju poisi seina äärde!

AVLOI (*pisut jahmunult*): Ei, ega ma nõnda...

TEDDER: Usun. Ainult praegusel juhul saan ma vist ise kõige paremini toime.

AVLOI (*äkki kõneainet vahetades*): Muide, ma nägin, kuidas teilt konvoeeriti välja keegi nunnariides isik. Kes see oli?

TEDDER: Oligi nunn. Õde Anastassia, nagu ta ütles. Olevat külades käinud oma usuasju ajamas, tahab minna tagasi Pühtitsa kloostrisse.

AVLOI: Huvitav... Ja mis te temaga teete?

TEDDER: Esialgu pean kinni, selgitan välja, kuivõrd ta õigust räägib. Meil on kohalike elanikega head sidemed.

AVLOI: Ja mis siis, kui rääkiski õigust?

TEDDER: Siis võime tal minna lasta. Nunnadega me ju ei sõdi.

AVLOI: Jah? Ja te ei kavatsengi teda koos teiste kinnipeetutega Jamburgi saata?

TEDDER: Milleks? Oleks ta püüdnud meie poolele läbi pugeda. Te ju teate, kus asub Pühtitsa klooster. Pealegi saadame ka Narva poolt loata tulevad isikud tapiga Narva tagasi, milleks meile neid tarvis! Saadame nunna välja ja asi vask.

AVLOI: Mungarüü varjus on sageli meie kõige õelamad vaenlased peidus.

TEDDER: Õigus. Ja mis siis sellest antud juhul järeldub?

AVLOI (*pisut mõistatuslikult*): Poleks mingit kahju, kui mõni mustakuuekandja ka oma pesasse ei jõuaks... nii kiiresti. Äkki pole ta südametunnistus nõukogude võimu ees puhas?

TEDDER: On teil süüdistusi?

AVLOI: Ainult niipalju, et ta on seotud kirikuga, ja kirik teadagi kommunismi ideid ega enamlaste võimu ei toeta, vastupidi.

TEDDER: Selliseid on teisigi, mis parata. Palja suhtumise pärast ei saa kedagi taga kiusata. Küll elu õpetab neid, kes on võimelised õppima. Teised — teised lähevad varem või hiljem oma loomulikku teed meie keskelt, kuni nad üldse otsa lõpevad.

AVLOI: Teie jutt on kena ja õilis, aga ma püüan praegu mõttes vastata

- küsimusele: kas meil on õigust täna suuremeelselt suhtuda nendesse, kes võib-olla homme võtavad kätte relva meie vastu? Kuidas teie arvate: on meil niisugune õigus?
- TEDDER:** Aga kui nad veel pole võtnud! Vahest ei võtagi. Kui hakkame neid karmilt taga kiusama, võtavad kindlasti. Kumb on parem? Vahest enne vaatame. Alustavad nad võitlust meie vastu, siis on teine asi.
- AVLOI (kahtlevalt):** Aga siis oleme juba maksnud seltsimeeste eluga, kes esimese löögi ohvriks langevad. Kas me tohime sellega riskeerida? Nii võib maha mängida väga palju — isegi revolutsiooni saatuse.
- TEDDER (raputab mõtlikult pead):** Antud juhul võib esimesena lüües veel rohkem kaotada. Taktikaliselt on ju õige, et see, kes esimese löögi annab, saab teatud ülekaalu. Aga peale taktika on veel olemas strateegia, mis mõnikord räägib vastupidist. Või pole te sellega nõus?
- AVLOI:** Ma ei tea. Kui jälle mõne seltsimehe kaotan, siis tuleb niisugune viha peale, et võtaks ja likvideeriks ühe ropsuga kõik kontrad, kes vagusalt oma urgudes kükitavad, kõik tänitajad ja kahjuröömsad kodanlased. Jõudu jätkuks! Aga läheb viha üle, vaatad jälle teise pilguga — inimesed! Ehk hakkavad ka pikapeale taipama, kus on tõde ja kus õigus, neile tuleb selleks võimalus jätta . . .
- TEDDER:** Siis me mõtleme ju enam-vähem ühtemoodi.
- AVLOI:** Ja ometi on revolutsioone läinud liberaalitemise nahka. Andke valgetele võim, mis täna meie käes ja mille puhul me muret tunneme, kas ta kellelegi liiga ei tee, ja me kõik kõlgume võllas.
- TEDDER:** Arvate siis, et ikkagi — terror?
- AVLOI:** Teate, kui me saame teiega kokku kunagi kümne või kahekümne aasta pärast, siis me ehk jõuame selle jutuga kuhugi välja . . . Siis on juba näha, mis me tegime õigesti, mis läks valesti.
- TEDDER:** Kahju, et me ei saa revolutsiooni jätkamisega sinnamaani oodata, või kuidas? (*Tõuseb, paneb mütsi pähe.*) Lähme, ma näitan teile parem valvetõket, kust paistab sakslaste raudteepost, seal on meil hästi rahu paik . . .
- (*Mõlemad lahkuvad toast.*)

II VAATUS

(*Taluõu. Madal puutrepp viib majaukse juurde, selle kohal värskel punasel kangal vaba käega maalitud valge kiri: I NARWA PARTISANIDE HULIGANIDE WÄESALK. Keset õue kaev, elumajast veidi eemal paistab aidanurk.*)

(*Trepiastmel istuvad Tedder ja Siina. Tedderi käsi on ümber tüdruku õlgade, Siina naaldub ta najale.*)

TEDDER: . . . pole midagi, ega sakslased enam kauaks Narva jää, vaata et sügiseks on neil võhm päriselt välias. Siis tuleme meie tagasi ja hakkame otsast peale. Oled nii kaua kannatanud, kannata nüüd veel natuke, mis see mõni kuu enam on!

SIINA (kaeblikult): Jah, ikka sa lubad iga kord, et varsti-varsti, aga see varsti venib nagu verjovka . . . (*Pöörab näo Tedderi poole, äge-*

- dalt.) Ma kohe ei jaksa enam oodata! Elan nagu monaška, ei käi Pimeaias guljaitamas, ei käi Skettingringis kiinot vaatamas. Niimoodi läheb kogu noorus mööda, varsti olen staruška valmis, käin kepiga ja sina ei vaata minu poolegi.
- TEDDER (*naerab*): Seda hirmu küll pole! (*Kallistab Siinat.*) Sa oled mul alles nii pisike plika, et pead veel kasvama, enne kui mulle mehele saad tulla.
- SIINA (*lööb talle rusikaga vastu rinda*): Ära narri! Mul on teinekord niisugune tunne, et pea läheb oodates halliks.
- TEDDER (*tõsiselt*): See vaerahu sakslastega pole igavene. Sügisel on asi kindlasti niikaugel, et nad enam kauem Narvat ei jaksa hoida. Ole nüüd mõistlik, Siina-Siinuška, sa oled ju punase komandöri pruut!
- SIINA (*alistunult*): No mis ma sinuga ikka teen. Jätaks maha, aga kust ma teist niisugust durnoid leian? (*Lükkab Tedderi mütsi kuklasse ja sasib ta juukseid.*) Tead, vahel ma näen unes, kuidas me sinuga läheme kahekesi mööda prospekti Kulgu poole, sinul valge krae ja minul siidikleit seljas... Või söidame lodkaga Kuningasaare peale rooside järele... Ja kõik vaatavad ja on mulle kadedad!
- TEDDER (*muheleb*): No miks nad siis kadedad peaksid olema? Pärast revolutsiooni jätkub peigmehi kõigile, soldatid tulevad koju ja keegi ei pea enam sõtta minema.
- SIINA: Need on soldatid, aga sina oled komandir.
- TEDDER: Oh häda küll, kui mõni minust veel suurem komandör välja peaks ilmuma — siis oled ju läinud. Ainuke võimalus on aega kasutada, kuni ma siin üksi olen!
(*Tedder püüab Siinat suudelda, Siina taob talle rusikatega vastu rinda.*)
- SIINA: Jäta järele! Nagu platsi peal, terve derevnja vahib, silmad pungis.
- TEDDER (*suudleb teda kärmelt*): Mis sa siis häbened? Ise tahtsid, et teised oleksid kadedad.
- SIINA (*naeruga pooleks*): Oled sina aga durnoi... Ega ma prospekti peal musutada ei tahtnud!
(*Uksest tuleb välja Aunvärk, seisatab trepil, vaatab taevasse, kõhatab. Siina ja Tedder nihkuvad teineteisest eemale.*)
- AUNVÄRK (*ülespoole vahtides*): Ilus ilm täna. (*Paus.*) Varsti saab süüa. Mul vedas, tänane söögikord läks puha Juta kaela, mind ei lastud pliidi ligi. (*Sihib ikka taevasse vaadata, järsku näitab käega.*) Näe, kanakull! Nüüd passib küll mõne õue pealt tibusid. Vaata, vaata, kus tiirutab!
- TEDDER (*kargab püsti, pöördub vaatama*): Anna õige püssi.
(*Aunvärk võtab püssi õlalt ja viskab Tedderile, kes relva kinni püüab, kuuli rauda tõmbab ja püssi palgesse tõstab.*)
- SIINA: Ärge paugutage, rasboinikud!
(*Kärgatab lask.*)
- AUNVÄRK (*imestavalt*): Selle maa pealt! Lennult niitis maha... On sul alles silm, komandör!
- TEDDER (*astub sammu Aunvärgi poole ja ulatab püssi tagasi*): Ega ma ilmaasjata Baikali taga aega teeninud. Mis seal garnisonis muud teha oli? Sai ikka kätt harjutatud. Kui paelad peale teenisin, oli mõnikord

- luba taigas jahil käia. Kas arvad, et soobel jääb sul teist pauku ootama?
- AUNVÄRK (*heidab püssi õlale*): Kõva käsi oled, ausõna. Kui ei oleks ise näinud, poleks uskunud.
- SIINA (*võtab käed kõrvadelt, kartlikult*): Kas rohkem pauku ei tule?
- TEDDER: Oh sind, Siisikut — ise ju kutsusid meid metsast välja saks-lastele särn tegema, ja nüüd kardad pauku! (*Aunvärgile.*) Mul kodus Baikali sooblitest sihuke müts, et võtab tummaks, kui näed!
- AUNVÄRK: Omalastud?
- TEDDER (*poisikeselikult*): Oma ikka.
- SIINA (*puudutab teda tasakesi käisest, kurvalt*): Seda mütsi sul enam pole, Jaan.
- TEDDER (*jahmunult*): Kuidas ei ole? Kuhu ta's sai?
- SIINA: Teie omad olid ju kevadel nälga jäämas... Me ise käisime Jutaga Auveres, kelk järel. Vahetasime kartoška vastu, terve kott anti.
- TEDDER: Jaa... (*Siina kurvastust nähes lohutavalt.*) Pole midagi, küll ma lasen endale uue mütsi, siin Pljussa ääres on veel nugist. Saad sina endale ka krae, Siisik, ära noruta.
- SIINA (*natuke nutuselt, vihaga*): Ega ma noruta, mul on kahju, et mats hakkab nii ilusa mütsiga Peetri platsil turu peal oma tavaari müüma!
- AUNVÄRK: Lähen lasen õige oma eidekesed natukeseks aidast õuele jalgu sirutama või kuidas, komandör?
- TEDDER: Lase aga lase. Seda muret ju nendega ei ole, et valgust kardaksid.
(*Aunvärk läheb üle õue ja kaob aidanurga taha, varsti on kuulda lukuga kolistamist ja aidavärava kääksu.*)
- AUNVÄRGI HÄÄL: Tulge välja, tibukesed, muidu tohletate siin ära!
- SIINA: Ma lähen Jutale appi. (*Lippab trepist üles majja.*)
(*Aidanurga tagant ilmuvad nähtavale Olli ja õde Anastassia. Nunn astub pingi juurde, silmad maas, ja võtab istet. Olli vahib päikesepais-tel silmi vidutades ringi, seisatab, siis istub samuti pingile.*)
- OLLI (*hüüab Tedderile*): Kuule, komandör, kaua sa meid siin kinni hoiad? Mul läheb juba tagumine pool istumisest lapikuks!
- TEDDER: Oh ära räägi, see sul veel päris pruntis.
- OLLI (*piredalt*): Ja kas siin pansionis süüa ka kunagi antakse?
- TEDDER (*käega tõrjudes*): Kõik omal ajal... Pidid sa ka meile kaela sadama!
(*Tedder läheb majja. Aida juurest tuleb Aunvärk, istub majatrepile, püss põlvede vahel.*)
- OLLI: Kas sa hakkad nüüd meid valvama?
- AUNVÄRK: Ei, ma võtan pealaele veidi päikest, pidi karvakasvule hästi mõjuma. (*Võtab mütsi peast, paneb trepiastmele ja hakkab endale plotskit keerama.*)
- OLLI (*põlastavalt*): Sinusugust mühakat ei taha niikuinii ükski tüdruk, ole või üleni lakkis!
(*Aunvärk vaikib. Olli uurib tähelepanelikult oma kinga.*)
- OLLI: Näe, teiega siin mööda metsi jahtides olen apsati ära kaotanud, nüüd on konts varsti nässus. (*Kaeblikult.*) Arvad, et korralikku kinga on nüüdsel ajal lihtne saada? Muudkui tutvus olgu ees ja tutvus taga,

- siis ehk leti alt antakse . . . (*Silmitseb kinga ilmse kahetsusega.*) Pärised uued alles! Nüüd jään paljajalu . . .
- AUNVÄRK (*vaatab teda kaastundlikult, tõuseb ja läheb Olli juurde*): Näita siia.
- OLLI: Näed, juba konts narmendab.
- AUNVÄRK: Nojah, ma löön sulle õige uue kontsapeleki. (*Vaatab otsivalt ringi, näeb Maltsroosi, kes on teel maja poole.*) Volli, vaata üks nõks mu nunnakloostri, ma käin korraks toas ära.
- MALTSROOS: Ega sa kauaks?
- AUNVÄRK: Ei, näe rautan ainult ühe sälu ära. (*Maltsroos istub trepiastmele ja võtab püssi põlvede vahele. Aunvärk läheb, Olli king näpus, majja. Olli vaatab ringi, siis kinnistab tähelepanu nunnale.*)
- OLLI (*nunnale*): Ja miks nad sinu kinni krabasid, jeesupruudike? Kas tahtsid sukapaela vahel kuldraha läbi tuua? (*Õde Anastassia vilksab kiire pilgu Olli poole ega kosta sõnagi.*)
- OLLI (*sõbralikumalt, nunnale lähemale nihkudes*): Ega ma sind narrida tahtnud, rumal, me mõlemad õed õnnetuses, et nende masuurikate kätte jääme. (*Nunn tõmbub temast eemale.*)
- OLLI (*viltuse muigega*): Või ei kõlba minu kõrval istuda? Oled sa ise nii süütu ingel? Kes see teie Maarja-Magdaleena õieti enne oli, mis, aga nüüd on pühak!
- ÕDE ANASTASSIA (*tõrjuvalt*): Ära teota jumalat, hoolitse parem oma hinge päästmise eest!
- OLLI (*kergelt*): Mis see hing on? Õhk, muud midagi. Näe, sina päästad hinge, aga ihu raiskad ära. Kuivad seal oma musta koti sees lesta-kalaks, ei ole endal ega teistel rõõmu. Mina päästan ihu — kui ükskord vanaks saan, siis mul aega küllalt hinge puhtaks paluda . . . kui tuju tuleb. Või hakkana parem kõrtsi pidama, panen ärklis mõne voodiga kambri ka valmis, et vaesed plikad ei peaks kangialustes kannikaid külmetama! Ka jumalale meelepärane tegu, mis?
- ÕDE ANASTASSIA: Kardad! Sõnad on suurelised, aga süda muret täis.
- OLLI (*käega lüües*): Ah, jäta. Kust sina seda teada võid? Ma olen ilmas sihukesi asju näinud, et mind enam miski ei ehmata.
- ÕDE ANASTASSIA: Kuidas sa niisuguseks said?
- OLLI (*muigab*): Loodad, et tulen su rinnale nutma? Oh ei, eideke, mina sulle küll ühtki haledat lugu ei räägi. Ei ole mind nälg, petis peigmees ega pahad inimesed tänavale ajanud — seda lora loe jõulujutust! Ise tahtsin niisugust elu, et lust lööks üle ääre ja iga õõ oleks pidu. Proovisin poistega, meestega hakkasin elama. Kas oled nüüd hädas, et ei saa lohutada ja kaasa tunda?
- ÕDE ANASTASSIA: Mis sul muud üle jääb, kui oma õnnetusest voorus teha. Kas sa jumala peale mõnikord ka mõtled?
- OLLI: Tead, see ei saa jumalale vastukarva olla. Ega ta muidu laseks nii minul kui meestel sellest ühtemoodi mõnu tunda! (*Kummaridub nunnale lähemale, usalduslikult.*) Tead, ma mõtlen, et jumal on inimese loonud hoopis lõbusama elu jaoks, kui teie kirikutes räägite!
- ÕDE ANASTASSIA (*hoiatavalt*): See sinu ihulik rõõm on looma rõõm.

- OLLI (*muretult*): Ju siis sinu jumal on mind loomaks loonud. Olen ma selles süüdi?
- ÕDE ANASTASSIA: Seda sa ütled praegu. Noorus on hetk, kõik muu igavik, aga sina ei näe seda enne, kui kord hilja.
- OLLI: Kes seda ütles: annab jumal päeva, annab ka leiva. Kui annab teile, ega ta mindki ilma jäta. Mis see minu, putuka muretsemine igaviku pärast muudab? Ega sinu muretsemine küll ka muuda. Nii et lase aga käia ja ela nagu lustib. Saab pärast näha, mis tuleb. Aga näe, punased usuvad, et mingit hauatagust elu polegi — viskad lusika vastu seina, ja oledki läinud. Ja mis siis, kui see just nõnda ongi? Jube mõelda, et oled siin ilmas midagi mõnusat tegemata jätnud, kui seal enam mitte kõige vähematki ei tule, paljalt liiv ja ussid!
- ÕDE ANASTASSIA (*lõob põgusalt risti ette*): Pime ja patune oled, oma patu seest ei taha sa üles tulla.
- OLLI (*ründavalt*): No ütle, kas sul on elus ka mõnda tõeliselt ilusat päeva olnud? Et sind imetletaks ja hellitataks, et kõik su soovid täidetaks, et sa tunneksid ennast kõige ilusama, kõige rikkama ja kõige rõõmsama inimesena maailmas? Oled sa seda tundnud?
- ÕDE ANASTASSIA: Aga kui olengi? Kui olen kõike seda tühist ja ilma likku tundnud ja kõrgema rahu ning rahulduse nimel sellest ära öelnud — mis sul mulle siis öelda on?
- OLLI (*õlgu kehitades*): Siis sa oled lihtsalt põrunud või on elu sulle niisugused vaeseoma-vitsad andnud, et sa enam üldse tagumikku maha ei saa toetada!
(*Õde Anastassia pöörab ennast Ollist ära ja vaatab üksisilmi kaugusse.*)
- OLLI (*sirutab käe ette, vaatab suurt kiviga sõrmust oma sõrmes*): Näe, kas pole ilus? Ja mis hind tal on! (*Naerab.*) Oli mul üks vürstike, tilkus ikka järel kui takjas, ise kidur ja kiilaspäine, aga kus käis peale, et tulgu ma ikka temaga. Ma siis ütlesin: sinuga, teie hiilgus, tulen ainult siis, kui tood mulle Piiterist Faberger' juurest kuldsõrmuse ja kõrvarõngad, muidu mitte üks jutt. Ja mis sa arvad, tema tahtis ka mees olla — ära tõi viimaks! Kuldkirjaga karbis ja siidpaela all. Ainult ma pidin pärast vaatama, et teda kogemata ära ei tapaks, hing paelaga kaelas...
- ÕDE ANASTASSIA (*karmilt*): Uhkustad oma madalusega? Mida sinult, pimedalt inimeselt, muud tahtagi... Venemaa on hukatuse ääre peal, aga sina ei näe oma voodiotsast kaugemale! Et sa kord ka silmad tõstaksid ja näeksid, kuidas kuldristid Venemaa kirikutornides punase tulega põlevad!
- OLLI (*natuke nõutult*): Mina poliitikaga ei tegele, pääseksin ma ainult Piiterisse, küll mulle seal üht kui teist kumama hakkaks.
- ÕDE ANASTASSIA: Sinusugused ongi Venemaa needus, kivi tema kaelas. Nagu rotid kisute endale küünte ja hammastega rammusamat suutäit, lagastate ja lasete kõigil hukka minna — nagu rotid, et aga oma vats oleks pungil!
- OLLI (*solvunult*): Ise oled va must rott, mis sa söimad! (*Keerab nunnale selja ja nihkub eemale.*) Küll sa oled tige inimene. Peab sind alles valu närima, et sa sihuke oled...

(Õde Anastassia tõstab silmad taeva poole ja palvetab endamisi. Kiirel sammul tuleb õue Avloi ja peatub trepil istuva Maltsroosi juures.)

AVLOI: Kus komandör on?

MALTSROOS: Ei tea, pole praegu näinud.

AVLOI (*natuke kimbatuses*): Ütelge siis teie komandörile edasi, et mind kutsuti rutuliselt Piiterisse tagasi. Ja veel, et... (*Vaatab kahtlustavalt õuel ringi, kummardub Maltsroosi juurde ja räägib midagi vaikselt.*)

MALTSROOS: Selge. Saab edasi öeldud.

AVLOI (*silmab loosungit ukse kohal*): Mis see on?

MALTSROOS (*muheleb*): Ah see või... Poisid arvasid, et igal seltsil on oma silt, olgu meil ka. (*Teeskleb lihtsameelset.*) See pidi kõrgete ülemuste meele järgi käima.

AVLOI (*vangutab pead*): No küll on sulid! Nii kui sõna ütled, võtavad sabast kinni... (*Tõsinedes.*) Võtke parem maha, mõni arvab veel, et tõsiselt! (*Avloi lahkub kiirel, otsustaval sammul.*)

OLLI (*nunnale*): Ei sinul ole rahu ega rõõmu.

(*Majast astuvad trepile Tedder ja Aunvärk, viimasel king käes.*)

TEDDER (*vaatab õuel ringi*): Kus sul see... tubakatädi sai?

AUNVÄRK: Ei tule aidast välja. Ohib ja puhib, pahane on, et tubakas läks vett vedama, söimas mul näo täis, kui kutsusin.

TEDDER: Las siis istub jahedas, jahtub maha.

AUNVÄRK (*läheb Olli juurde, annab kinga üle*): Võta, võid jälle kepsutada nagu kitseke.

OLLI (*edvikult*): Kaks musi sulle selle eest!

(*Suudleb Aunvärki, kes sel ilmse mõnuga sündida laseb.*)

MALTSROOS: Siit käis läbi see nahkkuuega Piiteri-mees... Käskis edasi öelda, et sõidab Piiterisse tagasi.

TEDDER: Nii kiire hakkas?

MALTSROOS: Olla kutsutud. Ja veel käskis öelda, et sa ootaksid tuleval laupäeval neid seltsimehi, kes Kulgul üle jõe tuleb viia.

(*Nunn ei muuda poosi, ta palvetab justkui edasi, kuid ta suu ei liigu enam.*)

MALTSROOS: Laupäeva lõunaks pidid kohale jõudma...

TEDDER (*katkestab teda käeviipega*): Selge, mis siin seletada. (*Aunvärgile.*) Vii nüüd oma komando aita tagasi, varsti tuleb neile ka süüa anda.

(*Aunvärk annab Ollile ja nunnale käeliigutusega mõista, et nad astuma hakkaksid. Samal ajal tuleb teiselt poolt külamees, seisatab, vaatab Tedderit.*)

TIKU JAAGUP (*kõhatades*): Khm... Seesamune et... mulle oleks komanderi tarvis.

TEDDER: Milles asi on, papi?

TIKU JAAGUP (*umbusklikult*): Komanderi, ma ütlen.

TEDDER: Ja-jah, lase aga tulla, mina olengi komandör.

TIKU JAAGUP (*piidleb altkulmu*): Sina või? Sa naasamasugune nagu need püssiga nagad seal, ma mõtlesin ikka, et komander on teil vähe sedasi, justkui vanem või tähtsam isand...

TEDDER (*naerab, laiutab käsi*): Paremat pole võtta, nii et kui sul komandöri juurde asja oli, pead minuga leppima.

(*Tiku Jaagup ohkab ja astub lähemale. Tedder tuleb trepist alla, istub*

- astmele ja pakub võõrale ka istet. Aunvärk kaob oma vahialuste kannul aidanurga taha. Tiku Jaagup vahib ikka Tedderit, see muigab.)
- TEDDER: Kas ikka ei ole küllalt soliidne? Tahtsid, et oleks sihukese habemega? (*Tõmbab käeservaga põigiti üle rinna.*)
- TIKU JAAGUP: Mis mul nüüd sest habemest, aga naasamasuguseks nagu need sinu nagad seal ma sind küll ei arvanud. Kõik ilm on juttu täis, et revolutsioon ja revolutsioon, ma mõtlesin, see peab üks tõsine asi olema, aga nüüd vaatan, et puha poisikeste mängimine... (*Lööb nõrdinult käega.*)
- TEDDER (*kannatlikult*): Revolutsioon on tõsine asi jah, kuigi teda noored inimesed teevad. Aga kui sa just väga tahad, siis meil leidub habemikke kah. Kas toon sulle mõne Jamburgist kohale, mis? Vaata, siin on meil just nagu sõjavälja värk, vahel tuleb joosta ja vahel püssi lasta, siin me habemikke ei pea, need on rohkem seal tagapool ametite peal. (*Osutab põidlagala üle õla.*)
- TIKU JAAGUP (*natuke leplikumalt*): Nojah, eks te ise tea, mis minul sest... Vaata, komander, ma tuln su juurde selle heina pärast.
- TEDDER: Mis heina pärast?
- TIKU JAAGUP: Mul on seal jõe ääres lapp heinamaad, kolm saadu heina tehtud. Nüüd tahtsin hobusega ära tooma minna — kus sinu rasboinikud kukkusid vilistama ja püssilukku lõgistama, mitte ei lase läbi. Kas see on kellegi kord, et ma ei tohi oma heinamaalt oma heina ära tuua? Mis ma hobusekondile ja lehmadele talvel nina ette panen, kui hein jõe äärde mädanema jääb? Te tehke oma sõda kuskil teises kohas...
- TEDDER: Ah niisugune see sinu mure oligi. Noh, sellest saame jagu, ma ütlen poistele, et lasevad sul heina ära vedada.
- TIKU JAAGUP (*pisut jahmunult*): Ole sa tänatud, komander.
- TEDDER: Kust kaugelt sa ise oled?
- TIKU JAAGUP: Ma siitsamast Oudova tee äärest, vahest kaks pool versta tuleb ära... Pean rendikohta.
- TEDDER: Tasub ära?
- TIKU JAAGUP: Mis see tasub või mis ei tasu. Näed, hing on sees — ju ta nõndapalju tasub. (*Huviga.*) Sa ütle parem, komander, kuidas nüüd pärast revolutsiooni mõisamaaga jääb, kas antakse talumeeste kätte või ei anta?
- TEDDER: Tahad maad enda kätte saada?
- TIKU JAAGUP: Kes see loll on, et maad ei taha? Kas sa arvad, et ma tuln siia Oudova poole peale niisama lustist? Häda ajas, kui mul kodus Läänemaal polnud tiinu maad, et rukkid ja kartulid maha teha! Siin võtsime nelja omakandi mehega mõisa rendile, baarin ise elab Piiteris, valitseja oli igavene joodik ja tolgus, see ütles: kui mužikk on eestlane, siis mužikk on loll ja maksab oma kallist raha selle liiva-sossi eest, mis tera ei kann! Odavalt andis rendile. Aga mis sa tahad — ta polnud oma sulaste ja moonakatega põllu pealt ilmaski rohkem kui kolm seemet saanud.
- TEDDER: Ja palju sina võtad?
- TIKU JAAGUP: Ikka tasa ja targu. Kuus-seitse seemet saab heal aastal kätte, kui sõnnikut annad ja ise ka liigutad...
- TEDDER: Tead sa, mina olen vabrikumees, aga meil räägitakse, et maa

VLADIMIR BEEKMAN

olevat nagu rohkem väärt, kui teda üheskoos ja suures ühismõisas harida, et saab tööd talgu korras teha ja masinaid muretseda, millest talumehe jõud üle ei käi — nii, nagu suures vabrikus masinatega tuleb ikka parem töö, kui värkstoas üksi kruustangi taga valmis nokit-
sed.

TIKU JAAGUP (*vaatab kõrvale, pettunult*): Siis ei anta . . .

TEDDER (*kimbatuses*): Vaata, kommuuna — see on niisugune elu, kus kõik tööd tehakse ühiselt. Olgu linnas vabrikus või maal. Aga et kõik vabrikud ja maa on kogu rahva oma, ilma peremeesteta.

TIKU JAAGUP (*üksisilmi maha vahtides*): Siis ei anta . . . Ja mina, loll, lootsin, et vahest läheb lahedamaks, saab tüki päris endale, poleks renti ega lepingut, kus võiks majapidamise üles lüüa!

TEDDER: Oskan ma sulle seda nüüd täpselt seletada! Aga palju sa üksi ikka jaksad? On sul tarvis rehepeksugarnituuri või kunstväetist — kust sa selle raha võtad? Maa peab ikka rohkem andma, et näljast lahti saaks ja jääks ülegi.

TIKU JAAGUP (*vaatab talle kurvalt ja tõsiselt otsa*): Tead, komander, sa ära mulle auku pähe rääkima tule. Sai mõisnik oma valitsejaga kolm seemet, ei saa sina oma kommuunaga ka rohkem. Ma saan rendi-
kohal seitse, oma maa peal võtaksin vähe üle selle ka. Kui ei saa, jääb võtmata. Või on kommuunal leivavilja ülearu, mis? Aga kes see maa-
mehe õiguse eest enne seisnud on.

TEDDER (*pisut ägestudes*): No tead sa, selleks me revolutsiooni õieti tegimegi, et iga töötegija õiguse eest seista!

TIKU JAAGUP (*tõuseb püsti, lööb käega*): Räägi, räägi pealegi . . . Linnamehel ikka linnamehe pea otsas. Sa kihutad ühe tolguse mu kaela pealt minema, et teist asemele panna. Hakkad sa oma vabrikus issanda vilja tegema või? Ikka minu käest tahad saada, aga seda sa ei mõtle, et maamees on ka inimene . . .

TEDDER: Kuidas ei mõtle? Maa on ju mõisnikkude käest ära võetud, see on nüüd rahva oma.

TIKU JAAGUP: Aga kas ta minu oma ka on? Sitta ta on! (*Lööb veel kord käega, pöördub minekule.*) Sa siis ütle oma nagadele, kes seal jõeluha pool vahis käivad, et lasku Tiku Jaagup koos hobusega läbi, mina konterbanti ei vea, ma toon ainult oma heina ära . . .
(*Tedderile pikemalt tähelepanu pööramata läheb ta väarikalt tulnud teed tagasi. Aunvärk tuleb aida poolt, kolm katelokki näpus, ja tahab majja minna.*)

TEDDER: Kuule, Aunvärk, pea natuke kinni.

AUNVÄRK (*seisatab*): Jah?

TEDDER: Kas sul kedagi sugulasi maal on?

AUNVÄRK: No mõni ikka leidub. Onu elab Iisakul. Mis siis?

TEDDER: Kuidas ta meie . . . noh, punaste suhtes on?

AUNVÄRK (*arusaavalt*): Ah soo — tema on täitsa poolt. Tal paljalt pisike rendikoht, mis temal saab punaste vastu olla.

TEDDER: Noh, aga kas ta endale maad päriks ei taha?

AUNVÄRK (*naerab laialt*): Mihuke see talumees on, kes maad ei taha? Muidugi tahab. Eks ta saab kah, nii kui me sakslased välja lööme. Maa peab kuuluma neile, kes seda harivad — on ju nii?

TEDDER (*ebamääraselt*): Eks ta ole küll . . . Kuhu sa tõttad?

AUNVÄRK (*muigel*): Hakkan oma noorikutele lõunat pakkuma. Eks ma saan tubakatädi käest jälle sõimata.

TEDDER: Ütle talle, olgu veel hinge eest tänulik, et meil kuivab juba oma tosin spekulandi nahka aidalakas, parajad krõbedad teised.

(*Aunvärk kaob majja. Maltsroos konvoeerib õuele hädise juudi vana-mehe; see komberdab vaevaliselt ja toetub iga samm juures raskelt jämedale pahklikule kepile. Tedder jääb vanameest vaatama.*)

MALTSROOS: Seltsimees komandör, papi tahtis tingimata okupatsiooni litsuda, suure vaevaga saime pidama.

TEDDER: Suure vaevaga? Tema vanuses?

MALTSROOS: Ta on ainult pealtnäha nii hädine, aga kui vungi sisse saab, läheb nagu susla.

TEDDER: Kust sa, papi, õige tuled ja kuhu lähed?

GLIKMAN (*komberdab lähemale*): Ah? Mina midagi ei tea, mina Narva linna lehen, tütar Nehama Narvas elab, tema juures ikki leivatüki saan. Mina olen veike inime, kamandir, Glikman nimi, lase minul Narva linna Nehama juurde minna...

TEDDER: Eks istu, papi, räägime enne vähe juttu kah.

(*Vanamees astub trepi juurde ja laskub pikkamööda, ägades ning kepilt tuge otsides, astmele.*)

MALTSROOS: Enne ikka luukas tasakesi, aga kui me hüüdsime, et seisma jääks, kus siis kahmas kepi kaenlasse ja kukkus litsuma. Padavai sinna raudtee poole ja võsa vahele. Oma pool versta lidusime järele, enne kui tal võhm välja läks. (*Raputab pead.*)

TEDDER: Miks sa siis jooksu pistsid, papi? Äkki on sul midagi niisugust kaasas, mida sa näidata ei taha, mis?

GLIKMAN: Ah? Mis minul, veikesel inimesel, veib kaasas olla? Serk ihu peal ja kepp kees — keik see varandus.

TEDDER: Aga miks sa siis plehku panid?

GLIKMAN: Ah? Ma kartsin, et hakkavad püssi laskma. Mineva nedal minu naisevend Jehuuda leks, leks lebi metsa, ekki keski hüüdis midagist ja siis hakkasid püssi laskma. See kuul tuli tagant poolt ja tegi kannika sisse augu, perast doktor leikas veel — vaene Jehuuda karjus, karjus kui üks persas aeda vahel, nii vega valus oli. Selleperast mina jooksin.

TEDDER: Kas sul luba on Narva minekuks?

GLIKMAN: Ah? Kes minu luba küsib? Mina keik see aeg keinud Narvas Nehama juures, mina ei tea midagist luba.

TEDDER: Sakslased ei lase sind ju niimoodi läbi.

GLIKMAN: Ah? Vei ei lase lebi? Tead, kamandir, mina vana mees juba, keik keega löövad. Hakkan deitš šprehhen, reegin, et minul tohter Nehama Narva linnas, nemad siis ütlevad: gut, gut, faater, ja lasevad lebi...

TEDDER: Kust sa õieti oled?

GLIKMAN: Ah? Minul on Jamburgi linnas veike magasin keiksugu asjodega. Vanad riided, saapad, hobuse riistad. No mitte peris vanad, ikki veel peris head, no natike pruugitud... A' nüüd magasin tühi, ei ole enam midagist kaupa ja raha ka ei maksa. Mina ütlesin ise endale: Glikman, kui sina nelga era surra ei taha, siis mine jelle Narva linna

Nehama juure, tema mehel naha eri, tema ikki süüa annab. A' muidu sure nelga.

TEDDER (*vangutab pead*): Kuidas sa's nii halvasti kauplesid, et nälga jäid? Ei olnud sinust vist suuremat kaupmeest.

GLIKMAN (*puudutatult*): Ai, kamandir, kamandir, miks sa juudile hebi teed! Glikman oli hea erimees, aeg leks pahaks. No mis eri sina teed, kui raha ei maksa midagist? Raha peab ikki maksma, seda mina ütlen, kui sina revoljuutsiat teed vei tsaari maha lükkad — ükskeik, raha peab ikki maksma, muidu ei tule midagist välja, ja revoljuutsiast ka ei tule...

TEDDER: Tohoo, sul on päris oma õpetus valmis!

GLIKMAN (*ehmunult*): Ah? Ei, ei, Glikman, era plera, mina veike inime, mina mitte midagist ei tea...

(*Äkitselt kostab kära, Aunvärgi hää! hüüab: «Kurrat! Pea kinni! Seisa, muidu lasen!...» Tedder hüppab püsti ja astub mõne kiire sammu aida poole. Aidanurga tagant tuleb veidi ebakindlal kõnnakul Aunvärk, ühes käes on tal abitult püss, teisega hõõrub silmi.*)

TEDDER: Mis sul juhtus?

AUNVÄRK: Kuradi nunn! Virutas mul silmad tubakat täis ja pani ajama. Võta püss, komandör, anna raisale tina, kui seisma ei jää!

(*Aunvärk annab Tedderile püssi.*)

TEDDER (*hüüab aida taha*): Seisa! Lasen!

MALTSROOS (*ruttab lähemale, kisub püssi õlalt*): Ei tee väljagi! Seisa! (*Tõstab püssi, laseb õhku.*) Ei jää seisma! Lase, komandör!

(*Tedder tõstab püssi palgesse, sihhib, laseb siis püssi langeda, märkab Maltsroosi imestunud pilku, tõstab püssi uuesti ja tulistab peaaegu sihtimata.*)

MALTSROOS (*pettunult*): Ei saanud pihta! Nüüd on ta läinud kah — näe, kaduski võsa vahele. Enam järele ei jõua, enne on ta juba Narva-teise juures sakslaste tiiva all...

TEDDER (*laseb püssi aeglaselt alla*): Tühja kah, mis nüüd enam...

(*Esimese paugu kargatades on Glikman püsti karanud ja oma pahklikku keppi õrnalt vastu rinda surudes trepi taha varjule pugunud; teise lasu juures võpatab ta seal kägaras. Aunvärk hõõrub ikka veel silmi, pilgutab ja raputab pead.*)

MALTSROOS (*Aunvärgile*): Kuidas ta sul jooksmas pääses?

AUNVÄRK: Nii kui kummardusin kaussi andma, nii välgatas peotäie tubakat vastu silmi — võttis pimedaks...

TEDDER (*katkestab*): Oled sa nüüd klaar? Siis mine ja vaata, et sul teised ka lendu ei läheks!

AUNVÄRK (*haarab peast, pöördub joostes minekule*): Oh sa sinder!

TEDDER (*rahustavalt*): Ah, üks nunn ees või taga...

MALTSROOS (*vaatab ringi, näeb trepi taha pugunud Glikmanit*): Ohoo, papi, kuhu sina pugesid?

GLIKMAN: Ah? Kas enam püssi ei lasta?

MALTSROOS: Ei lasta, ei lasta, tule aga välja.

(*Ukse vahelt piilub õuele Siina. Glikman tuleb ägades oma peidupai-gast, kepp ikka vastu rinda surutud.*)

TEDDER (*jälgib teda, pea viltu*): Paistab, et sel mehel on paugutamise jalad kõvemaks teinud.

- MALTSROOS (*astub Glikmani juurde*): Mis sa sest kaikast nii õrnalt rinnale surud?
- GLIKMAN (*ehmunult*): Ai-ai, era veta minu keppi, ma veike vana inime, ainult keppiga kein juba palju aastaid!
- MALTSROOS: Näita oma keppi korraks mulle ka, papi.
- GLIKMAN (*karjub keppi sikutades*): Era veta! Mina ütlen, era veta!
(*Maltsroos tõmbab keppi enda poole, Glikman hoiab kõigest väest vastu, nad pusivad natuke aega koha peal, kuni kepp praksatusega murdub, nii et Glikmani kätte jääb ainult konks.*)
- GLIKMAN (*nutuselt*): Ai-ai, era kiusab vana meest!
- MALTSROOS (*kaalub keppi käes, laseb vilet ning ulatab tüüka Tedderile*): Vaata, komandör, mis omamoodi kepp see on! Mulle tundus kogu aeg kahtlane, et papi hoiab keppi rohkem kui iseennast.
- TEDDER (*võtab kepi, vaatab, siis keerab ja raputab selle õõnest peopesale kuldraha*): Kui kena väike üllatus: puha kuldviielised. Palju sul neid siin on?
- GLIKMAN (*sebib ligi, haarab kepi järele*): Anna tagasi, kamandir! See on keik, mis ma eluaeg teenisin!
- TEDDER (*keppi Glikmani haardeulatusest kõrvale hoides*): Ja miks sa raha kepi sisse peitsid? Kelle eest?
- GLIKMAN: Niisuke aeg on, kamandir, kedagi ei saa uskuda, keik tahvad veikese juudi viimast varandust kette saada.
- TEDDER (*vangutab pead*): Nüüd töid selle ise meie kätte.
- GLIKMAN (*hüüab*): Aga teie annate ju tagasi! No teie teete revoljuutsiat, teie ometi ei veta inimese viimast raha era!
- MALTSROOS: Konterband!
- TEDDER: Kuuled, papi? Sa tahtsid sellega sakslaste juurde plehku panna ja kulla Nõukogude vabariigist välja viia. Midagi ei ole parata. Salakaup konfiskeeritakse.
- GLIKMAN: Era reegi nenda, kamandir! Teie pole ometi röövlid, teie teete oma revoljuutsiat...
- TEDDER: Sa ise alles ütlesid, et raha peab maksma ka siis, kui revoljuutsiat tehakse. Sellepärast me ei saagi kulda maalt välja lasta, meie rahal peab ka kullast põhi olema. Aga sina tahad kullaga äri teha.
- GLIKMAN: Mis sa reegid, kamandir! Menahem Glikman ei ole juveliir, tema ei ole mitte Faberger, üldse mitte see kuld, see hebe ja kallid kivid. Menahem Glikman — see on riided, saapad ja hobuse riistad, no mitte peris vanad, peris vana kes ostab, a' natuke vanad ja pruugitud. Mina ei tee eri sellega, mis mina ei tee. A' kes jetab praegu oma veikese vara omapead? Ainult rumal inime jetab.
- TEDDER (*laiutab käsi*): Midagi pole parata, kord on kord.
- GLIKMAN (*kukub põlvili*): Kamandir, anna raha tagasi! Mina lehen jelle Jamburgi nelga surema, anna raha tagasi! Mina ei lehe Narva Nehama juurde, kui Narva linn on kinni pandud.
- TEDDER: Kõigepealt sa lähed ja mõtled natuke meie aidas oma patuse elu üle järele, kuni me su Jamburgi saadame tükki su kuldrahadega. Maltsroos, juhata papi Glikman puhketuppa!
- MALTSROOS (*võtab Glikmanil kaenla alt kinni ja tõstab ta jalule*): Lähme, meil on seal hea jahe olemine ja kenad noorikud ka seltsiks.

VLADIMIR BEEKMAN

- GLIKMAN (*Maltsroosile vastu punnides*): Mina lehen, mina lehen, no andke raha tagasi, ilma rahata mina ei lehe!
- TEDDER: Mine aga mine. Meie käes on su raha kindlalt kohas kui sinu pehkinud kepi sees.
- MALTSROOS: Ära lase noorikuid oodata.
(*Maltsroos kaob koos vastupuikleva Glikmaniga aidanurga taha, sealt kostab veel sabinat ja hüüatusi: «Kamandir!» Siina paotab ukse ja lipsab trepile.*)
- SIINA: Jaan, mis paugud need olid, kas streljaitasid jälle lindu?
- TEDDER: Seekord oli see must ronk.
- SIINA: Kas said pihta?
- TEDDER: Ei . . . ei saanud pihta, Siisik. Mitte ei saanud!
- SIINA (*lööb käega*): Parem ongi. Ega vintovka ei ole mänguasi. Tule nüüd sööma. Juta on vaaritanud niisuguse lõuna, et sa ei usu!
- TEDDER: Kui sünn, siis ikka usun.
(*Läheb trepist üles, mõlemad kaovad majja. Hetke pärast tulevad õuele Maltsroos ja silmi hõõruv Aunvärk.*)
- MALTSROOS: Kuule, Villu, mis sa sest arvad, et komandör nunnale pihta ei saanud!
- AUNVÄRK: Kas sul läheb iga pauk pihta?
- MALTSROOS: Minul! Mina pole komandör, tema on terava silmaga nagu raudküll! Aga näe — ei saanud pihta. Ma nägin küll, nunn oli päris lähedal veel, oma saja sülla peal.
- AUNVÄRK: Mina ei näinud tuhkagi.
- MALTSROOS (*läbematult*): Siis kuula, mis ma sulle räägin. Nunn oli sada sülda eemal ja suur valge väljas, alla päikest kah — aga komandör ei saanud pihta, kas see pole imelik?
- AUNVÄRK (*tusaselt, süütundega*): Kuule, jäta see närimine järele. Ma tean küll, et minu süü oli, pead sa seda nunna mulle ühtevalu nina alla hõõruma?
- MALTSROOS: Loll, ega ma sulle nunna nina alla hõõru!
- AUNVÄRK: Mis sa siis muud teed?
- MALTSROOS: Liiguta ajusid.
- AUNVÄRK: Ei mina tea, kuhu sa oma jutuga tüürid.
- MALTSROOS (*vaatab ringi, kummardub lähemale ja tasandab häält*): Tead, ma arvan, et ta laskis meelega mööda. Et ei tahtnudki nunnale pihta saada!
- AUNVÄRK (*seisatab üllatunult*): Mis asja? Miks ta seda nunna pidi sinu meelest hoidma?
- MALTSROOS (*kehkitab õlgu*): Ei tea. Hakkas kahju või mis . . .
- AUNVÄRK (*mõtlikult*): Eks ta ole kah. Kuidas sa niisama heast peast lased inimest, kellel sõjariistagi käes pole?
- MALTSROOS: Aga ta ei jäänud ju seisma, kui me hüüdsime!
- AUNVÄRK: Seda'nd küll, aga et kohe tina anda . . . Oleks veel, et valge!
- MALTSROOS (*kimbatuses*): Pagan seda teab, mis see must valgest parem või halvem on, aga mul on küll sihuke tunne, et ta ei tahtnudki pihta saada.
(*Majauks avaneb. Tedder vaatab välja.*)
- TEDDER: Noh, poisid, kus te jäite? Kas aidauks on kenasti tabalukuga kinni? Meil on täna praasnik nagu paasapühal.

VLADIMIR BEEKMAN

III VAATUS

(Sama ruum, mis I vaatuses, kõik on muutumatu, ainult toanurgas seisva pesukapi otsa on virna laotud uusi tubakapakke. Jaan Tedder istub taas laua taga, müts lauanurgal, ka tema tegevus on sama, mis I vaatuses. Ta võtab parajasti laualt Glikmani kepitüüka ning puistab sellest mündid laua peale kuhja.)

TEDDER (loeb raha kümnekaupa välja ja lükkab puldankotti): Kaks-kümmend, kolmkümmend, nelikümmend, viiskümmend, kuuskümmend... kuuskümmend viis... (Kirjutab.) Tsaariviielisi — kuuskümmend viis. (Võtab laualt kuldportsigari, keerab seda, paneb samuti kotti.) Kullast portsigar, peal kivid — suur... (Kirjutab.) Kullast kirikupeeker, käkra taotud, et parem oleks peita — üks. (Võtab laualt inetu suure kuldplekikänkari, vaatab, vangutab kahetsevalt pead ja pistab kotti.) On see Venemaa alles rikas maa! Nii kui töömehe rusikaga vähe kõvemini pihta annad, hakkab igast praost kulda välja pritsima! Mida päev edasi, seda rohkem tilgub... Nüüd vist hakkab rikkam rahvas päriselt aru saama, et asi enam tagasi ei keera. Alles kevadel oli kuld Piiteris vagusi paigal, nüüd läheb vähehaaval liikvele.

(Ukse tagant kostab klobinat, siis koputus.)

TEDDER (paneb nimekirja kotti, seob selle suu kinni): Sisse!

(Sisse tulevad Maltstroos ja Aunvärk tundmatu punaväelasega.)

MALTSROOS (lööb kannad mänglevalt kokku): Seltsimees komandör, Piiterist saabus eriülesandega meie juurde seltsimees Luppo Smolnõi valveroodust.

TEDDER (nihutab puldankoti lauanurgale): Või nii. Ja teie konvoeerite seltsimees Luppot Smolnõi valveroodust?

AUNVÄRK (häbelikult): Ei, me tulime teed juhatama... ja Piiteri uudi-seid kuulama, me oleme praegu vahtkonnast vabad mehed.

TEDDER (lööb käega): No muidugi, nii kui kuskil midagi juhtub, on Maltstroos ja Aunvärk priid ja platsis. (Võõra poole.) Ma kuulan teid, seltsimees Luppo.

LUPPO (astub laua juurde, ulatab mandaadi ja kannab ette): Punaväelane Luppo, saadetud teie salka seoses operatsiooniga.

(Tedder vaatab paberit ja annab selle tagasi.)

TEDDER: Istuge, poisid. (Luppole.) Kus need seltsimehed ise on?

LUPPO: Jäid Jamburgi maha, nad pidid seal veel juhtnööre saama, viidi kellegi seltsimees Burmani või Baumani juurde...

MALTSROOS (etteheitvalt): Daumani!

LUPPO: No kust mina tean.

TEDDER (asjalikult): Mismoodi teie operatsioonist osa võtate?

LUPPO (naeratab laialt): Ega mina ei võtagi osa. Ma lihtsalt saadan nad üle jõe ja aidaa Piiterisse tagasi. See tšekaa-meis Avloi tahtis, et keegi oleks püssiga kaasas.

(Paus.)

MALTSROOS: Kuidas teil seal Piiteris on?

LUPPO (uhkelt): Täisvärk. Soeme pursuisid nii, et sabasuled lendavad. Punane terror, tead!

AUNVÄRK: Mismoodi see käib?

LUPPO: Pärís lihtsalt. Käime igasugu vürstide ja aadlikute juures majasid läbi otsimas. Mis leiame, võtame ära. Püssid ja revolvríd — punaväele, kuld, hõbe ja kalliskivid anname veedomosti järgi üle panka, see on nüüd rahva vara.

TEDDER: Kustpoolt sa ise oled?

LUPPO: Tallinnast, raudtee peal olin. Raudtee punakaardiga tulin ära kah, kui sakslased meie omad Keila all puruks löid. Staap oli juba laeva peale läinud ja Helsingisse sõitnud, valge lindiga pursuid kõndisid Tallinnas püssidega ringi, kui Keilast tagasi jõudsim. Me võtsime jaamast oma käe järgi veduri, haakisime vagunid taha ja panime padavai Narva poole. Kui saks Narva alla järele pressis, panime oma vedurile paarud peale ja muudkui puhkisime Piiterisse.

TEDDER: Ja kuidas sa Smolnõi valveroodu said?

LUPPO: Ma jäin esialgu Balti vaksalisse raudtee peale, seal oli hea lobi... Käisin rongidega Uraalis väljas! Alles siis, kui saime kuulda, et Palvadre paneb Smolnõis pataljoni kokku ja hakkab väerinnale sõitma, läksime poistega küsima, et võtku meid ka. Palvadre kukkus meid noomima, et kus me enne olime, kui tal mehi tarvis läks. Aga mis me sinna tema juurde enne pidime otsima? Kärkis siis, et kas meil teeninud mehi ka hulgas on. Ei olnud, puha noored poisid, punakaardis saime paar nädalat püssi katsuda, parajasti tead, kumb ots käib enda poole. Ütles siis, et väerinnale meid kaasa ei võta, jätab õppe-roodu maha. Et meiesuguseid nahavedajaid ja kobakäppasid tema oma Tallinna Kommunistilise pataljoni ridade sisse enne ei lase, kui meist on soldatid tehtud!

MALTSROOS: Noh, aga terroor — sa rääkisid, et teete hoopis punast terroori?

LUPPO: Terroor tuli pärast, alguses oli utsina, ikka att-dvaa edasi ja krugom tagasi, tikk ees jooksupa ja muudkui maoli üle platsi.

MALTSROOS (*ilmse kaastunde ja väikese üleolekuga*): No niisugust asja meil küll ei ole.

TEDDER: Ja ilmaaegu. Sellega ei maksa hoobelda. Sa arvad, et said püssi pihku ja oled soldat valmis? Esimene väljadrillitud sakslane võtab su kolm korda kirbu peale, enne kui õieti aru saad, mis lahti on.

MALTSROOS (*solvunult*): Ega ma kartulikott ole!

AUNVÄRK (*naerab*): Sinu võtab ilmtingimata, eriti kui sa hobuse seljas istud, kabjaplagin kostab siit Pritska männikusse ja tolm käib taevani.

LUPPO: See oli juba pärast atentaatisid, kui meid tšekaale abiks anti. Ma ise käisin Kingissepa kõnet kuulamas, kus ta ütles, et kontrad on tarvis kahjutuks teha.

AUNVÄRK: Seleta ära, mismoodi see tegelikult käib!

LUPPO: Öhtul saadetakse komandod roodust tšekaasse. Seal antakse orderid kätte ja öeldakse ära, kuhu minna. Ma olin viimati komando vanem, kui me ühe suurvürsti juures käisime. Nime poolest ka Romanov, aga ise komposiitor, olla ühe ooperi teinud. Ma teatris käinud ei ole, teised ütlesid. Väga kena inimene. Kui me hommikupoole ööd läbiotsimisega valmis saime, käskis teenritel söögituppa laua katta,

mis sest, et ise ka öö otsa magamata, ja kutsus meid koos oma perega lauda...

MALTSROOS (*rabatult*): Ära räägi!

LUPPO: Tead, kus laual oli hõbedat ja portselani! Ei, süüa oli ikka ka omajagu ja kõik õudselt peened asjad, tea mõne nimegi. Noh, meil olid kered öö jooksul heledaks vajunud — mis see kasarmulobi ära ei ole... Helpisime ja ise arutasime, et näe, arusaaja ekspluataator on, pea löikab, kahju päriselt, et on teine kontra...

MALTSROOS: Aga oli ikka kindlalt kontra? Eksitust ei olnud?

LUPPO (*põlglikult*): Suurvürst, ma ju ütlesin! Vana Nikolai-Kolla enda sugulane. (*Jääb mõttesse.*) Aga sitt mees ta küll ei olnud. Rahu-liku jutuga ja muidu ka kena, et oleks üks sõna vastu öelnud või sedasi... Vaat üks tütar või plemjännitsa seal laua taga, see oli küll verine, kippus ikka näkku kargama. Pressis aga peale, et mis te, punased, Venemaaga teinud olete, muudkui kõik põlema pistnud ja et inimesed olla ka kõik puha kurjaks läinud. Vana ise tuli mitu korda vahele, muidu vaata, et hammustab meil tigidusest ninad peast!

AUNVÄRK: Ja mis edasi sai?

LUPPO: Vürst laskis kõigile veini ka kallata, ma ei lubanud poistel suurt võtta, ainult niisama natuke mekkisime, et teaks pärast öelda, mida suurvürstid joovad. Naljakas värk -- sihuke hapu nagu kali, ainult kangesti hele ja selge ja sutt hakkab pähe kah... Sööme ja räägime, suurvürst kuulab-kuulab ja küsib: andke andeks, ütleb, mis mehi te olete ja mis keel see on, mida te omavahel räägite. Ütlesin: eestlased ja eesti keel, kodanik hiilgus. Tema jälle: küll on hea, et just teie mulle järele tulite, teie viite mu kindlasti Petropavlovski kindlusesse pärale, muidu siin käivad jutud, et madrused olla mõned endised tee peal lihtsalt kanaali visanud...

MALTSROOS: Kas viisite?

LUPPO: Aga kuidas siis? Selle koha pealt on meil kord kõva nagu aamen kirikus — kes omakohut teeb, läheb ise joonelt tšekaasse!

MALTSROOS: Mõne kontra pärast?

TEDDER: Volli, mis ajast sa nii verejanuline oled? Kes see vangivõetud vaenlasele elu kallale kipub? Kui meie ise oma tehtud korda ja seadust ei austa, hakkab neid siis ülepea keegi austama?

LUPPO: Täpselt nii, komandör. Seltsimees Kingissepp ütles just samad sõnad — et meie kord peab see kõige kõvem kord olema.

AUNVÄRK (*mõtlikult*): Oli sel suurvürstil vist varandust...

LUPPO: No ikka oli. Terve loss, päris Neeva kalda peal... Väärtasju pakkisime neli suurt kasti kokku, ma ise kirjutasin veedomostid juurde — poistel on vene keeles kirjutamisega vähe sedasi... mis see külakool ära ei ole. Meil see vanast ajast raudteekeel, ma sain raudtee peal sutt õpetust, sellepärast mind komando vanemaks pandigi...

MALTSROOS: Kas tal sõjariistu kah oli?

LUPPO (*lööb käega*): Seitse-kaheksa jahipüssi ja paar ilupistolit, pärlmutrit rohkem peal, kui nad tühjad väärt on.

MALTSROOS (*pettunult*): Ma mõtlesin, et ikka midagi oli ära peidetud!

LUPPO: Ütlesin ju, et komposiitor ja kena mees. Vaat Jussupovil — selle juurest leidsime küll lossi pööningult kaks «Maksimit» ja padrunikastid, aga see mees pani ise plehku nagu luhvt...

VLADIMIR BEEKMAN

MALTSROOS: Mis tunne siis oli?

LUPPO: Näri või hammastega aknakardinat — oleks varem jaole jõudnud... Aga kui sa üldse küsid, siis ma ütlen sulle: imelik tunne on. Kui ikka lähed oma soldatisaabastega kolaki-kolaki parketi peale ja hakkad püssitikuga poleeritud punasest puust mööblit lahti koukima — üks saatana imelik tunne tuleb keresse. Ühelt poolt justkui oleks vereimejatele paras, et sa nüüd nagu peremees sisse trambid ja kõigele käpa peale paned, aga teisest küljest on kuidagi kõhe ja sutt nagu läila ka. No aga ei ole meie seda asja alustanud, nemad ise hakkasid nurga tagant laskma — nüüd on punane terror!
(Ukse tagant kostab kobinat, üks paiskub valla ja lävele ilmub lõõtsutav Siina.)

SIINA: Poisid! Te olete kõik siin?

TEDDER (muigel): Kuule, sa oled vist Narvast saadik jooksuga tulnud?

SIINA (suleb ukse, vajub väsinult lähemale istmele): Naera, naera! Oleksid sina oma kamandaga niisugust vatti saanud!

TEDDER (tõsinedes, teatud ärevusega): Kas juhtus midagi?

SIINA: Juhtus, juhtus! Sakslased on durnoiks läinud. Hädavaevalt sain täna üldse perejesdust üle.

MALTSROOS (meelitavalt): Sina saad põrguvärava vahelt ka sisse!

SIINA (lööb käega): Pane oma tatraveski seisma, see ei ole enam üldse smešnoi lugu!

TEDDER: Räägi otsast peale.

SIINA: Tulime nagu ikka Jutaga komandantuuri, aga kus seal käis tramburai, kõik aeti ein-tsvei tagasi, muudkui niks ja raus! Vaatasime, et asi on durnoi, läksime otse Narva-teise juurde, meil oli heinriihhi jaoks tubakat kaasas, asja tal sellest bumaškast, ta ennegi tubakat saanud, teab meid küll. Aga kus sa sellega, heinriihhil on silmad nagu koljaska-rattad ümmargused ja hirmu täis, tubaka võttis vastu, aga siis kukkus käsi laiutama, ikka kanniht ja kanniht. Et ofitsiir tuleb kohe praverjaitama ja muudkui ferbooten.

AUNVÄRK (ärevalt): Mis Jutaga on?

SIINA: Kannata, käed-jalad küljes ja pea otsas! Ma vaatasin, et nii see asi ei lähe, tegin Jutale silma. Juta siis hakkaski nõudma, et sigaretten ja tabakken, lase aga derevnjasse, kui vastu võtsid, heinriihh oli õnnetu ja püstihädas. Mina jalad selga ja begom üle perejesdu võsasse. Heinriihh karjus küll takkajärele, et halt ja vohin, aga ma hõikasin, et bitte pissen, ja muudkui padavai...

AUNVÄRK: Laskma ei hakanud?

SIINA (põlglilikult): Tal vintovka rihmaga seljas! Ega ta loll ole, et paugutama hakkab. Siis on ofitsiir kindlasti kohe platsis ja ta peab veel vastust andma, kuidas see või teine plika läbi lipsas!

AUNVÄRK: Aga Juta?

SIINA: Ära jutata. Küll ma tean, nagu ma läinud olin, nii tegi Juta vehkat tagasi. Heinriihh peab perejesdu valvama, ei saa tema sinu Jutat püüdma minna.

TEDDER: Et ta ilma ausveissita läbi ei lasknud, sellest ma saan aru. Aga mis seal komandantuuris lahti oli?

SIINA: Sina saad aru! Justkui me esimest korda tuleksime... Koman-

- dantuuris jooksid sakslased sisse ja välja, ukсед paukusid, üks kisa ja kraaksumine kostis uulitsale . . .
- LUPPO (*imetlevalt*): Ei meie Piiteris oska arvatagi, et Eestist nii lihtsalt siia pääseb!
- MALTSROOS: Ega igauks ikka ei pääse. Siina on meil vana käija, temal kõik nõksud käes, aga kui palju neid Jaanlinna komandantuuris kinni istub, kes vahele jäid!
- TEDDER (*Siinale*): Kas sa muidu midagi iseäralikku ei märganud? Midagi niisugust, mis oleks teistmoodi kui tavaliselt?
- SIINA: Sakslasi nägin rohkem kui muidu. Harilikult guljaitab linna peal mõni üksik ohvitser, täna tuli Kreenholmi prospektil terve ratsakomando vastu, sõitsid Kulgu poole. (*Mõtleb.*) Nojah, ja kui me Jutaga komandantuuri läksime, sõitsid suurtükid üle puusilla, rahvas rääkis, et Siivertsi surnuaia tagant olid tulnud. Keerasid Lilienbachi mõisa peale, ma pärast nägin, kui me komandantuuri juurest krugom tegime . . .
- TEDDER (*tõuseb järsult püsti, kõnnib üle toa, pöördub Luppo poole*): Millal nad Jamburgist pidid siia jõudma?
- LUPPO (*pisut hämmeldunult*): Varsti . . .
- TEDDER (*küigutab end varvastelt kandadele*): Maltstroos, mine üle Kangrulle, et ma käskisin täna ööseks topeltpiilkonnad välja panna.
- MALTSROOS (*kargab rõhutatud sõjaväelikkusega püsti*): Saab tehtud, seltsimees komandör! Topeltpiilkonnad täna ööseks.
- TEDDER: Lase käia!
(*Maltstroos keerab kannapealt ringi ja tormab ust paugutades välja. Siina vaatab Tedderit üllatusega.*)
- LUPPO: Kas on midagi lahti, komandör?
- TEDDER: Seda tahaksin mina ka teada. Praegu me teame ühepalju.
- SIINA (*pisut mossitamisi*): Jaan, kas sul ei olegi hea meel, et ma ikkagi läbi tulin?
- TEDDER: On küll, isegi väga.
- SIINA (*pahuralt*): Nüüd on sulle sakslased ja nende komandad tähtsamad kui terve ilm!
- TEDDER (*katkestab teda*): Kannata nüüd natuke, Siisik, lase ma teen enne veidi komandoritööd, siis räägime, mis kodus uut on . . . (*Aunvärgile.*) Võta veel keegi kaasa ja käi jõe ääres ära. Vaata, mis Kulgu pool paistab. Ja tule nii ruttu tagasi kui vähegi saad, selle asjaga on meil tuli takus.
- AUNVÄRK (*tõuseb püsti*): Saab tehtud, komandör. (*Lahkub.*)
(*Luppo hakkab endale plotskit keerama. Seda nähes võtab Tedder laualt paberossikarbi ja pakub Luppole.*)
- TEDDER: Võta siit, vähem tööd ja hoiad ajalehte kokku.
- LUPPO (*lugupidavalt*): «Hertsegoviina Flor» — head suitsu tõmbate, komandör!
- TEDDER (*naerab*): Mis viga, kui endal ei tule osta. Mulle kannavad eided siin iga nädal tubakapoe kokku, ma saadan jälle Jamburgi tagasi meie meestele jagamiseks. Sakslastel on praegu kõva suitsunäl, üks mõnigi katsub äri teha sellega, mis varem tallele pandud. Suurem osa tuleb otse Piiterist kotimeeste seljas.

- SIINA: Paki Dobbelmani tubaka eest saab Narvas sakslaste käest pätsi sõjaväeleiba ja veel topsi marmelaadi takkaotsa!
- TEDDER (*justkui varasemat meenutades Siinale*): Nii et Juta jäi sakslasega kemplema, kui sa ära tulid... Mis kodus muidu uudist?
- SIINA: Vabrikud rohkem seisavad kui töötavad ja toiduga on kehvasti. Turul on ainult tilli ja lilli, talumeeste käest ei saa Saksa markade eest muud kui söimata. (*Häbelikult.*) Tahtsin sulle fruktisuhkurt tuua, aga enam ei saa Antipovi käest ka...
- TEDDER (*astub ligi, paneb käe lohutavalt Siina õlale*): Ära sa selle pärast kurvasta, meil siin metsas magusat küllalt. Käime nagu karud mesipuid rüüstamas!
- SIINA: Isa on kehv... Arst käskis tugevat toitu anda, aga kust seda võtta? Kaebab ikka, et ei tea, kas jõuab Jaani ära oodata... Mõnikord vajub pikali voodisse ja on savsem nagu küünal kirikus, väike ja kollane...
- TEDDER (*tõsiselt*): Peab vastu pidama! Nüüd ei ole enam kaua oodata. Või mis teil Piiteris sellest arvatakse, seltsimees Luppo, kas lööme sakslased varsti Eestist välja?
- LUPPO (*ebalevalt*): Tea nüüd... Ega miitingul sellest räägita, see pole lubatud. Öeldakse kohe: provokatsioon. Aga omavahel on poistega juttu küll olnud. Mehed arvavad, et nii kui me punase terrooriga tagapool platsi puhtaks lööme, hakkavad valged ja sakslased ka saama, et tolmab!
- TEDDER (*Siinale*): Kuuled? Seltsimees on otse Piiterist — kui seal juba niisugune jutt käib, on asi susisemas.
- SIINA (*kaeblikult*): Millal see ometi tuleb? Kui me selle aja peale veel kõik pakoinikud ei ole, siis traavime ümber heinrihhi ringi nagu tsirkuselošadkad, ikka ein-tsvei, ein-tsvei...
- (*Tuppa tuleb kiirel sammul Maltsroos.*)
- MALTSROOS: Käsk on täidetud. (*Vaiksemalt.*) See nahkkuuega Piiteri mees jõudis ka pärale, varsti on siin. Tulevad sealt eemalt kolmekesi.
- LUPPO (*tõuseb püsti*): Ma siis lähen seniks välja, teil omad jutud. Kui tarvis, siis kutsuge, ma olen lähedal.
- TEDDER (*Siinale ja Maltsroosile*): Minge võtke midagi hinge alla, kuni ma siin asjad klaariks räägin.
- (*Siina, Maltsroos ja Luppo lahkuvad parempoolse ukse kaudu. Üksi jäänud, läheb Tedder laua juurde, paneb mütsi pähe ja kohendab portupeed, et võtta ametlikumat ilmet. Välisuks avaneb koputuseta. Sisse tuleb Avloi, tema kannul kaks ühteviisi kentsakalt riides meest. Mõlemal on sonid peas ja kitsavõitu pintsakute all sallid ümber kaela mässitud; millegi poolest tuletavad nad meelde tummfilmi kurjategijaid.*)
- AVLOI (*pärast ukse sulgemist*): Tere õhtust. Saage tuttavaks — salgakomandör Tedder... seltsimees Madis ja seltsimees Aleksander. Ma usun, meil pole vaja pikemalt tutvustada — konspiratsioon...
- TEDDER (*mõlemale kätt andes*): Tere tulemast!
- AVLOI: Kas kõik on operatsiooniks valmis?
- TEDDER: Võtame momendiks istet. Saatsin mehed jõe äärde vaatama, kuidas olukord on. On teateid, et sakslased on täna miskipärast ärevil.

AVLOI (*lööb käega*): Peavadki olema. (*Pisut pateetiliselt.*) Neil ei ole rahu. Maa põleb okupantide jalge all!

TEDDER: Ainult külma tulega... Ootame siiski piilurid ära, ei maksa ülepeakaela tormata.

(*Kõik istuvad.*)

TEDDER (*vaatab Madist ja Aleksandrit uurivalt*): Hm... (*Avloile.*) Miks teil seltsimehed niimoodi... imelikult on riidesse pandud? Kes nad öieti dokumentide järgi peavad olema?

AVLOI (*veidi nõutult*): Vabrikumehed... töölised. Mis neil viga on?

TEDDER: Praegu nad lihtsalt torkavad silma, see on see viga. Meil Narvas kannavad soni ainult poisikesed ja pasatskid. Õigel vabrikumehel peab puhtama riide juurde olema ikka nokaga müts. Noh, ja need sallid... Teate, kallid mehed, suvisel ajal kannab pintsaku all salli vahest mõni ingeri taat, aga Narva linnas paistab see justkui lehmapraap traavli kaelas.

(*Madis ja Aleksander hakkavad kohmakalt sülle kaelast ära kerima. Tedder jälgib neid heatahtlikul ilmel.*)

AVLOI (*on end pisut kogunud*): Hea küll, sallid... Aga sonid las jäävad, soni on proletaarlik peakate!

TEDDER: Kas nad lähevad kõigi maade proletaarlaste juurde klassivendlust välja näitama või Narva sakslasi ninapidi vedama? Saksa komandantuuri keldrisse saab imelihtsalt, välja on sealt veidi raskem tulla. (*Meestele.*) Pole viga, ma ütlen poistele, kaks mütsi meil ülehulga ikka leidub, kõnnite nagu õiged mehed kunagi linna sisse, peasi kui ausveissid korras.

MADIS (*on soni peast võtnud, kõhatab hääle puhtaks*): Seltsimees komandör, te olete Narva mees, äkki on teil mõni kindel aadress... igaks juhuks, ega ei teeks liiga.

AVLOI (*kiivalt*): Te ju saite aadressid ja nimed.

TEDDER (*vaigistavalt*): Üks ei sega teist. Kes seda teab, mis ühel või teisel ajal parajasti Narvas sünnib. Jätke meelde: Kreenholmi viies kasarm, see on sauna juures — Tedderite pere. Vana on praegu vilets, aga ulualust saate ja õde Jutä toob sõna või aitab, kui tarvis. Viies kasarm, sauna juures, igauks juhatab.

ALEKSANDER: Noh, ega me sakslaste patrulli käest küsima ka lähe!

AVLOI: Selge, instruksioonid on käes.

TEDDER (*vaatab aknast välja*): Ma arvan, seltsimehed võivad veel natukeseks lödvaks lasta, kuni mu piilur tagasi jõuab. Pealegi on praegu vara, seal ka liigseid silmi. (*Tõuseb püsti, avab ukse köögi-poolele.*) See üks otse, seal on poiste kõikud, visake pikali. Täna ööseks pole teile niikuinii kuskil voodit üles tehtud.

(*Madis ja Aleksander vaatavad Avloi poole, see lööb lubavalt käega. Mehed lähevad välja.*)

AVLOI: Kuidas siis üldiselt läheb, tegemist on palju?

TEDDER: Omajagu. Enamasti vana tuntud rahvas — spekulandid ja juhuseotsijad. Kergem kraam ujub ikka päri voolu. Paar tükki istuvad praegugi aidas kinni, mõtlesin teiega seltsis Jamburgi saata, te ju lähete täna õhtul tagasi.

AVLOI: Jah, ega ma öömajale saa jääda.

VLADIMIR BEEKMAN

- TEDDER: Oleme rääkinud. Mis Piiterist kuuldub, kas hakkame varsti sakslasi tülitama või läheb formeerimisega veel kaua aega?
- AVLOI (*vaikib pisut*): Kui nüüd ametlik olla, siis ma pole küsimust kuulnud... Ja omavahel öelda, ega ma ihka ka — neli aastat söötsin täisid imperialistliku sõja kaevikutes, läksid mul seljas priskeks kui prussakad...
- TEDDER: Tuttav lugu. Ma pääsesin veidi vähemaga, sain Dvinski all šrapnelliga pihta.
- AVLOI: Aga täitsa vaikselt — nagu haud! — ma arvan, et vahest sügiseks oleme niikaugel. Kui nad enne juba ise kokku ei varise!
- TEDDER (*mõtlikult*): Seda me loodame kõik, aga kahjuks ei paista uskilt otsast. Sakslaste kord ja käsuaustamine ajavad lihtsalt vee silma! Mulle vahel tundub, et nad aevastavad ka ainult käsu peale. Joondu, valvel — ja atsihh...
- (*Uksest astub sisse Aunvärk, ta saapad on tolmused, mees ise kiirest käigust väsinud.*)
- AUNVÄRK: Seltsimees komandör, käsk on täidetud. Vaatasime Naroova teise kalda Stieglitzi kiriku juures nii põhjalikult üle kui üldse võimalik.
- TEDDER: Ja mis te nägite?
- AUNVÄRK: Kahte patrulli selle aja jooksul. Harilikult neid seal pole märganud.
- TEDDER (*laseb vaikselt viilet; Avloile*): Kuulete? See klapib kokku minu teiste andmetega. Sakslased on miskipärast valvel.
- AVLOI: Ja mis siis?
- TEDDER: Vahest oleks siiski õigem operatsioon teiseks korraks edasi lükata?
- AVLOI (*otsustavalt*): Ei tule kõne allagi!
- TEDDER (*Aunvärgile*): Kõik? Siis võid minna. (*Aunvärk väljub.*) Asi ei ole õige. Kas tasub riskeerida?
- AVLOI (*kargab püsti, kõnnib mööda tuba*): Kuulge, see rahulik elu on teid siin hoopis uniseks harjutanud! Meil on ometi sõjaseisukord, ja teie tahate, et poleks mingit hädaohtu!
- TEDDER: Küsimuse all on meie seltsimeeste elu.
- AVLOI (*seisatab*): Ma arvan, te näete olukorda ülearu mustalt. Okupantide harilik valvsus, mille põhjuseks on loomulik hirm ja eba-kindlus! Teie peate seda iseäralikuks ja hädaohtlikuks. (*Hingestatult.*) Ja isegi kui hädaoht on olemas — aga ta on alati olemas —, siis pole kommunistidele kohane seda kartma lüüa! Meie teeme esimest sotsialistlikku revolutsiooni maailmas. Ohvrid ei saa meid tagasi kohutada ega peatada, ajalugu mõistab meid.
- TEDDER: Tingimusel, et need ohvrid ei ole tarbetud.
- AVLOI: Tarbetuid ohvreid revolutsioonis pole. Iga ohver on õigustatud, kui ta aitas kas või ühtainukest revolutsioonisädet heledamalt lõkkele puhuda.
- TEDDER (*süngemaks muutudes*): Aga kui selle ohvriga hoopis kustus üks revolutsioonisäde?
- AVLOI (*kärsitult*): Me ei hakka siin dispuuti korraldama. Ülesanne on meile antud, ta tuleb täita. Pärast jutuajamist Jamburgis ja nõupidamist seltsimeestega kandsin ma Petrogradi ette, et ülesanne saab täna

- tingimata täidetud. Kas ma nüüd pean tagasi minema ja teatama, et söön oma sõnad, kuna salgakomandör Tedderile ei meeldinud see, kuidas sakslased ennast täna õhtul tema kaitselõiguse üle pidasid? Meist ei saada aru! Ja õigusega.
- TEDDER (*väsinult*): Kas te ei arva, et tegelik olukord võib vahel plaanid ära muuta?
- AVLOI (*tõrjub käega*): Ei näe põhjust. Praegu ei näe.
- TEDDER: Sakslaste valvsus pole siis teie arvates kaalukas põhjus?
- AVLOI: Ei ole. Kui me hakkame ootama, millal vaenlane meie vastas magama jääb, siis magame ise taevariigi maha. (*Püüab rääkida veenvamalt ja tungivamalt.*) Saage aru, seltsimees Tedder, need pole rea-mehed ja see ei ole harilik luurekäik, see on ühe hoopis tähtsama ettevõtmise osa. Üksikasju ma kahjuks ei saa teile välja rääkida enne, kui operatsioon on läbi viidud. Meil pole aega oodata. Võib-olla oleneb tänasest väga palju. (*Intiimsemalt.*) Omavahel võin öelda, et operatsiooni käigu kohta kantakse ette otse seltsimees Dzeržinskiile . . .
- (*Tedder tõuseb samuti laua tagant püsti, pöördub akna poole ja vaatab pikalt välja. Keerab siis toa poole tagasi ja vaatab Avloile tõsiselt otsa.*)
- TEDDER: Kurat seda teab . . . Võib-olla ma tõesti ei oska oma salga ja selle vaikse jõetähtsuse tagant suuri asju näha. Kuigi . . . (*raputab pead*) nojah, enesetunne ja eelaimused on muidugi lollus! Ma loodan, et teil on õigus . . .
- AVLOI (*sõbralikult*): Ma olen selles kaljukindel. Seltsimees Dauman arvas ka, et praegu on paras aeg selle ülesandega Narva minna. Meil on linnas palju inimesi, kes kaasa aitavad.
- TEDDER (*kahtlusevaevaga pooleks*): Kui nad ainult linna pääsevad . . .
- AVLOI: Küll pääsevad. Mehed on kogenud ja ustavad. Me oleme neid ette valmistanud ja põhjalikult kontrollinud.
- TEDDER (*pisut tõrjuvalt*): Kontrollida saab seda, mis varem olnud. Mis see praegu enam loeb . . .
- AVLOI: Loeb — ja kuidas veel! Inimese minevik näitab selgesti, kuidas me teda usaldada võime. Kui me seda ei vaata, siis võime kergesti klassitaju kaotada ja varjatud vaenlast poputada. Oh, komandör, komandör, revolutsiooni polegi nii lihtne teha, et lipp ees ja muudkui hurraa peale! (*Karmilt.*) Tihti on kõige kurjemad vaenlased meie endi ridades. Uskuge mind — m e i e näeme neid kõigepealt. (*Heidab pilgu aknale, väljas hämardub.*) Kas meil poleks juba aeg?
- TEDDER (*vaatab samuti*): Jah, õhtu hakkab tulema . . .
- AVLOI (*malbelt*): Kui istuksime, komandör? Venemaal on niisugune komme, et enne pikka teed võetakse istet.
- TEDDER: See nüüd mõni pikk tee . . . (*Istub.*)
- AVLOI (*istub ka*): Kuidas võtta. Maa pole pikk, aga tee on tähtis . . . Ja minejatele on ta parajalt pikk ka.
- TEDDER (*jutuainet otsides*): On nad varem Narvas käinud?
- AVLOI (*ebamääraselt*): Pidid olema. Kunagi ammu. Vähemalt üks . . . (*Justkui vabandades.*) Ega meil pole Piiteris mehi suuremat valida, kes rindele läinud, kes mingi tähtsa töö peal, ära puutu . . .
- TEDDER: Mehi . . . mehi pole mõnel pool ollagi.
- AVLOI (*vaatab aknast välja, arutlemisi*): Kurat ka, et nii palju igasugu

rahvast tolkneb jalus. Saaks selge vahe vahele teha: siin on omad, siin vaenlased, need teevad revolutsiooni, need on vastu! Omadega oleks lihtne ja vaenlastega parasjagu ka. Aga nüüd . . .

TEDDER: Aga nüüd on raske. Katsu sa näha, kes kust tuleb ja kuhu läheb, otsaette pole kellelgi kirjutatud.

AVLOI: Nagu need teie aidalised. Ei ta ole üks ega teine sort. Ja istuks oma prao vahel — ükskord saavad asjad klaariks, pistku siis nina välja ja nuusutagu, mis võim väljas kehtib! Kus sa sellega . . . Ptüi, kurat! Nagu loomakari tõnkleb tee peal, mitte ei saa aru, et praegu tehakse suuri asju, pööratakse kogu maailma teistele rööbastele . . .

TEDDER (*muigel*): Oleks parem, kui istuksid kodus selle äikese üle?

AVLOI (*muiet tähele panemata*): Igatahes. (*Ähvardusega.*) Muidu on kole kisa lahti, kui me kellelegi segaduses vastu kukalt äigame! Humaansus! Õige meil aega uurida ja hoiatada, et võtke kõrvale, siin hakatakse nüüd laskma või sedasi. Nii seovad meile kontrad seitse sõlme peale. (*Igatsevalt.*) Kui saaks platsi puhtaks — küll siis alles võiks asju korraldada . . .

TEDDER: Mismoodi te seda platsi tahaksite puhtaks saada? Ega see ole näitelava, et hüüad kõrvalised isikud välja, tõmbad eesriide lahti ja muudkui davai.

AVLOI: Ükskõik mismoodi, aga puhtaks peab ta saama. Muidu me takerdume selle inertse massi taha, kes pole küllalt proletaarlik kaasatulemiseks ega küllalt kontrrevolutsiooniline vastuhakuks. (*Tõsiselt, tungiva alatooniga.*) Uskuge mind, isegi teie salgast oleks revolutsioonile palju rohkem abi, kui te ei jamaks hommikust õhtuni spekulantide ja kurat teab mis üle-piiri-sebijatega! Võitlus pole kaugeltki lõppenud, aga meie sokutame, teate, selles võitluses õieti täitsa kõrvaliste isikutega. Liigne luksus!

TEDDER: Ja mis abinõu meid sellest koormast vabastaks?

AVLOI: Iga abinõu on hea, kui ta eesmärki teenib. Palumisega ei jõua kuhugi . . . Jõudu tuleks kasutada. Hirmutada, vägisi tee pealt minema ajada!

TEDDER: Täna hirmutame ja kasutame väevõimu, aga homme? Homme, kui me nende kõigiga koos peame rahulikult edasi elama ja oma ilusaid põhimõtteid teoks tegema?

AVLOI: Seda näeb siis, kui see homme ükskord käes! Siblime kogu selle rahvaga nagu kana takus edasi ning peagi oleme sakslaste ja valgete meelega ninali. Nad astuvad meile kannaga kaela peale ja seda homset, mille pärast teie muret tunnete, ei tule meie jaoks enam kunagi. Aga ta peab tulema, sest meie tee on õige tee . . .

(*Ukse tagant kostab trampimist ja sisse tuleb Luppo.*)

LUPPO: Seltsimees ülem, operatsiooni alustamiseks on kõik valmis!

AVLOI (*tõuseb*): Kohe lähme. (*Tedderile.*) Me võime teiega seda asja veel arutada, kui jõe äärest tagasi jõuame. Võib-olla on selles kogu revolutsiooni saatus!

(*Avloi läheb köögipoolse ukse juurde ja avab selle.*)

AVLOI: Madis! Aleksander!

(*Hüütud tulevad tagant, neil on nüüd nokatsmütsid peas, nad väljuvad koos Luppo ja Avloiga. Tedder seisab mõne viivu ja vaatab mõtlikult äsja sulgunud ust. Paotab siis ukse ning hõikab.*)

TEDDER: Aunvärk!

AUNVÄRGI HÄÄL: Jah?

TEDDER: Too see tubakatädi natukeseks siia!

AUNVÄRGI HÄÄL: Saab tehtud.

(Tedder istub laua taha. Veidi aja pärast avaneb üks ja lävel seisab Glafiira. Ta on jõudnud ennast koguda ja on tulvil rünnuvaimu.)

GLAFIIRA: No mis see siis peaks olema, komandör, kui kaua tohib ristiinimest ilma põhjusega kinni pidada, nagu ma mõni masuurikas oleksin? Vähe sellest, et mu tubaka ära võtsid, nüüd närutad siin aidas, ma juba tunnen, kuidas jooksva hakkab jalapöiast puusa poole tõusma — kas tuled sina mind pärast triikima? Mul kodus põdur mees ja väikesed lapsed, lojustest ma ei räägigi, mis sulle lojused ja nende hädad, kui sa inimestest ka ei hooli, aga seda ma ütlen, et niisugust õigust küll ei saa olla, mis sedasi lubaks inimeste üle naerda, nagu sina oma meestega teed...

TEDDER *(Glafiira hingetõmbehetke ära kasutades)*: Pea nüüd üks sekund kinni, ma tahan sinu käest küsida...

GLAFIIRA: Ah või nüüd sa tahad küsida, kus su küsimised siis olid, kui lasid mind aita lüüa, või nüüd äkki sina tahad küsida — sa küsi enne, kas ma nüüd su küsimistele üldsegi vastata tahan, mina olen ka inimene, mitte mõni kivi või känd, keda sa võid jalaga lükata, kui sulle tee peale ette jääb; nüüd küsin kõigepealt mina: kui kaua sa mõtled mind veel kinni hoida ja kas sa juba kord oma silmi peast välja ei häbene?

TEDDER: Silmadest ma just tahtsingi rääkida!

GLAFIIRA *(jahmunult)*: Mismoodi?

TEDDER: Aga vaat niimoodi. *(Järsult.)* Kust nunn selle tubaka sai, mis ta Aunvärgile vastu silmi viskas?

GLAFIIRA *(algul veidi hämmeldunult, kuid samas parastuseni enesekindel)*: Aga kust ta selle sinu arvates ikka võis saada? Võttis oma tubakakotist või? *(Naerab.)* Igatahes minu käest.

TEDDER *(rangelt)*: Nii et sina aitasid tal põgeneda?

GLAFIIRA: Aitasin! Aitasin ja aitaksin veel kümme korda, kui tarvis! Mis sina siis mõtled? Sa teed siin ise oma seadused, võtad süütuid teekäijaid muudkui kinni nagu teeröövel — ja ma ei või aidata pühal inimesel ära minna? Peab ta seal aidas selle linnavurle ropendamist kuulama? Oota sa seda!

TEDDER: Arvad, et me sinuga nalja teeme?

GLAFIIRA: No mis sa mulle ikka teed, kullake? Paned aita kinni? *(Naerab.)* Võtad tubaka ära? *(Naerab.)* Või ütled: ai-ai, Glafiira Prõtkina, ära enam niimoodi tee? *(Naerab pikalt.)*

TEDDER: Millal sa temaga kampa löid?

GLAFIIRA: Patt rääkida pühast inimesest, et löi kampa... *(Lööb risti ette.)* Ei ole mina emakest enne näinud, ei tea, kas taevane isa annab veel kord näha. Aga ma olen ristiinimene ja jumalat teotada ei lase, kui sina paned jumalainimese oma aita kinni, siis ei ole sinul niisugust väge ega võimu, mis minul keelaks teda aitamast. Temal on omad teed ja käimised, tema sammu juhib jumal ja inimestel ei ole voli seda segada, sa kirjuta see endale kõrva taha!

TEDDER (*tusaselt*): Eks sa selle teoga suurendasid oma süüd, ma arvan, et sul nüüd enam nõnda lihtsalt ei lähe.

GLAFIIRA: Mina pole kedagi tapnud (*lööb risti ette*), pole ma röövinud ega valet vandunud, isegi sinu, antikristuse ees rääkisin tõe välja, nii et minule sa midagi teha ei saa. (*Enesekindlalt.*) Parem lase mul minna, kullake, sul endal ka rahulikum.

TEDDER: Näe, kuidas sa minu rahu eest hoolt kannad. Ära ütle, sa oled ju päris nagu lihane ema, katsud kõik lapsed ilusasti teki alla saada!

GLAFIIRA (*umbusklikult*): Mis teki alla? Ma ei tea tekist midagi, ma olen lihtne inimene, mul kodus põdur mees ja väikesed lapsed, nii et lase mind parem koju, ah? Tõesõna, sul ilma minuta hoopis rahulikum, minul on sihuke sant iseloom kohe, et mina ei saa vaikselt olla, ma teen kisa ja pahandust rohkem, kui asi väärt on. Kas lased koju, ah?

TEDDER: Vaata, mina olen ka omamoodi jumalainimene ja ma arvan, et eks igaüks peab oma risti kandma. Sina oled minu rist. (*Tõuseb laua tagant.*) Sellepärast ole hea ja kõnni oma aita tagasi, mõtle oma pattudele!

GLAFIIRA (*ägedalt*): Ah või minul patud! Sa vaata ise, mis patuorikas sa välja näed, kuidas sa ilmsüüta inimesi kimbutad ja kinni paned, ise sa peaksid oma pattudele mõtlema ja silmavett valama... (*Lööb risti ette.*)

(*Tedder tõstab keelavalt kätt, samal ajal kostavad üksikud kauged lasud. Glafiira vakatab ja jääb ka kuulama.*)

GLAFIIRA (*uue hooga*): Kuuled? Kuuled? Seal need sinu rasboinikud jälle lasevad inimesi maha, muudkui püss palgesse ja maha, kes aga ette satub, ma küsin, kas on niisugust korda ja seadust olemas, mis seda lubaks. Ei saa niisugust korda ega seadust olla, mis lubaks ilmsüüta inimesi kõmmutada nagu jäneseid paljalt selle eest, et juhtusid kogemata sihukesest kohast läbi minema, kus need sinu kõriloikajad ja kondipuistajad ees seisavad. Oota, küll me veel kaebame Piiterisse, kes teil seal see kõige kõrgem pealik on, siis vaatame, kas saab ükskord õigust — pannakse teid endid püssitoru ette, säh sulle siis...

TEDDER: Aitab! Sa oled hullem kui kuulipriit, mis püssitoru ma pärast sind enam kardan!

(*Kostab veel mõni lask. Aunvärk vaatab sisse.*)

AUNVÄRK: Jõe pool lastakse, komandör. Kas lähen vaatan?

TEDDER: Mine. Ainult enne vii see issanda nuhtlus siit aita tagasi.

GLAFIIRA (*kädinälg*): Et su keel ära kuivaks, antikristus, või mina olen issanda nuhtlus, mul kõik kirikumaksud makstud, lapsed ristitud ja armulaual käidud, sa vaata, kes sa ise oled, enne kui tuled ristiinimest teotama, ptüi, vanakuradi täht põleb su otsaesel...

AUNVÄRK (*astub tuppa ja lükkab Glafiirat kergelt ukse poole*): Lähme, lähme, tädi, meil pole aega sind kauem kuulata, küll sa aidas räägid Ollile oma jutu lõpuni.

(*Aunvärk konvoeerib Glafiira välja. Tedder tõuseb laua tagant püsti, kõnnib rahutult mööda tuba, kiikab aknast välja, kuulatab. Kostab veel paar üksikut lasku, siis on jälle vaikne. Robinal tormavad uksest sisse Siina ja Maltsroos.*)

MALTSROOS: Komandör, jõe ääres lastakse!

TEDDER: Mul on ka kõrvad peas.

SIINA (*läheb Tedderi juurde*): Mis see on, Jaan?

TEDDER (*paneb talle käe õlale, julgustavalt*): Aga kui ongi nii, nagu sa tahtsid, et meie poisid võtsid vintovkad ja tulid metsast välja, mis?

SIINA: Kas nad on põrunud või — sakslased jooksevad praegu nagu durnoid ringi, püssid peos!

MALTSROOS: Lähen vaatan!

TEDDER: Aunvärk juba läks. Ega te kahekesi rohkem näe.

SIINA: Ütle, Jaan, mis see võib olla?

TEDDER: Mis muud kui sinu heinrihhid, kes streljaitama ei pidanud hakkama.

SIINA (*vabandavalt*): Neil on ka käsk käes . . .

MALTSROOS (*meenutades*): Kui me siia tulime, kuulsin ma aidas kõva kolistamist.

TEDDER: Mine vaata, mis seal lahti on.

(*Maltsroos läheb.*)

SIINA (*kaitset ja hellitust otsides*): Jaan . . . ma kohe kardan, mul on paha tunne, kui laskma hakatakse!

TEDDER (*embab teda*): Pole midagi . . . Kellele see ikka nii väga meeldib, kui inimeste pihta lastakse? Aga näed, pole parata.

(*Trepil kobistatakse, Tedder võtab käe Siina õlgadelt, Siina nihkub temast eemale. Sisse tulevad Avloi, Luppo ja Aunvärk. Avloil on mauserikabuur lahti, näost kahvatul Luppol käsi verise nartsuga kinni mähitud. Aunvärk kannab tema püssi enda omale lisaks. Tedder astub tulijaile sammu vastu.*)

TEDDER: Kas läks laskmiseks?

AVLOI (*ägedalt*): Kurat, mehed kukkusid justkui hiirelõksu! (*Vaatab teravalt Tedderile ja Aunvärgile näkku.*) Ja teie rääkisite, et seal sakslastel kunagi valvet pole!

AUNVÄRK: Pole seni märgata olnud.

AVLOI: Või pole te osanud tähele panna? On asjad niisama ligadi-logadi, nagu teil kõige muu teenistusega läheb?

TEDDER (*mõõdukalt*): Ega meie saa vastutada selle eest, mis sakslased kuskil ette võtavad, meile nad ettekannet ei saada. (*Nõudlikult.*) Kus nood mehed jäid?

AVLOI: Üks hüppas parajasti sealpool kaldale, kui patrull neile võsast hüüdis: «Halt! Wer da?» Mees pani mööda põõsaid jooksu, talle lasti järele. Teine hakkas tagasi sõudma, aga kas sai ise pihta või tabati paati — triivis saarele . . .

AUNVÄRK: Kuningasaarele jõudis, paat loksus seal kaldas, kui ma jõe äärde sain.

TEDDER: Miks ära ei toonud? Sakslased lähevad ju sinna järele!

AVLOI: Eks katsuge tuua selles teie kiidetud kindlas kohas! (*Viipab Luppo poole.*) Näete!

AUNVÄRK: Sakslased tõmbasid tule peale, kui nad teise paadiga tahtsid mehele järele minna.

TEDDER: Hea küll, tema sai haavata, aga miks sa ise ei läinud?

AUNVÄRK (*veidi kohmetult*): See seltsimees käsutas tagasi . . .

AVLOI: Tule all jõe le minek on enesetapmine. Operatsioon oli halvasti ette valmistatud, vaenlane kaitselõigus välja selgitamata.

VLADIMIR BEEKMAN

- TEDDER: Nagu teid poleks hoiatatud, et sakslased on täna valvel!
- AVLOI: Ah, ärge katsuge ennast õigustada, komandör. Teie peale sai loodetud, kõik pidi korras olema, tegelikult kaotasime kaks oma paremat meest! Vaevalt et neil pääseda õnnestub. Komandör, komandör, niisuguste asjade eest tuleks pea maha võtta!
- AUNVARK (*Tedderile*): Niipalju saime tehtud, et lasksime sakslaste paadi auklikuks, millega nad kohe saarele tahtsid torgata, vaevalt sumasid kaldale tagasi. Ma panin piilkonna poisid valvama, kuni on valge, sakslased saarele ei pääse...
- (*Kostab paar kauget lasku.*)
- TEDDER (*astub ukse juurde*): Lähme!
- SIINA (*hüüatab*): Kuhu? Sakslaste kuulide alla?
- AVLOI (*nägu krimpsutades*): Teil on siin nagu mustlaslaager — naiste ja lastega või?
- TEDDER (*kindlalt Siinale*): Võta seltsimees kaasa ja seo haav korralikult kinni. Mul seal tagapool on arstikapis pindet ja joodi...
- SIINA: Ma ei lähe kuhugi, kui sina...
- TEDDER: Siina!
- (*Siina astub alistunult Luppo juurde, võtab sel terve käe käisest kinni ja talutab haavatu köögipoolele. Sel ajal tuleb välisuksest sisse Glikman, Maltsroos järel.*)
- TEDDER: Mis see veel on?
- MALTSROOS (*muretult*): Papi kippus kangesti sinu jutule, komandör... (*Märkab ärritatud Avloid ja tõmbub ametlikumaks.*) Vahialune nõudis komandöri juurde, see tähendab.
- TEDDER (*kõhkleb hetke*): Pane istuma ja valva, kuni ma tagasi tulen. (*Osutab laual seisvale kotile.*) Ja seda seal ka!
- (*Läheb tagasi vaatamata uksest välja, Aunvärk ja Avloi kannul. Avloi viskab vihase pilgu Glikmanile.*)
- AVLOI: Muudkui jalus... revolutsiooni parasiidid!
- (*Glikman vaatab talle järele, siis läheb ja istub sohvale, vaatab uuesti ukse poole ja raputab hukkamõistvalt pead.*)
- GLIKMAN: Parasiit! Misukese koleda sena tema ütleb, a' ise ei tea inimesest mitte midagist. (*Maltsroosile.*) Kuri inime, see nahkjopega. Veib-olla mina olen eluaeg parasiitide lebi kannatanud, seda tema ei küsi... Vaest juuti saab igaüks jalaga lüüa!
- MALTSROOS: Ei, sind küll ei saa!
- GLIKMAN: Miks ei saa?
- MALTSROOS: Sa teed niisugust kisa, et põrutad trumminahad läbi. (*Naerab.*)
- GLIKMAN (*pahaselt*): Rumal poiss!
- (*Maltsroos läheb ja istub Tedderi laua taha. Võtab lauvalt puldankoti, kaalub ja keerab seda käes.*)
- MALTSROOS: Näed, kus su kuldraha on. See tuleb nüüd koos sinuga Jamburgi seltsimees Daumani kätte viia. Ei võinud vaikselt kodus istuda — annad teistele ka vatti!
- GLIKMAN (*kallutab end ettepoole, tungivalt*): Kuule, anna mulle raha tagasi. No mis nad sellega Jamburis teevad? Teie punaste peos on ju nüüd keik see riigi rahapada ja tsaari kuld, ega teil vaese juudi kopi-kaid tarvis ei ole. Ah? Sa oled tark poiss, sa saad aru, kui ma sulle

keik ilusasti era reegin. Vaata, kui sina mind selle rahaga era lased minna, siis on see keigile kasulik.

MALTSROOS: Noo? Mismoodi see kõigile kasulik on?

GLIKMAN (*vahelusegamisest veidi häiritult*): No mitte peris keigile, a' sinule ja minule kasulik. Vaata, kui punased Narva era vetavad ja mina olen Narvas, siis tuled sina Nehama juurde, tema mehel on naha eri ja sina saad kroomnahast seerikud ja veel parema nahkjope kui sellel kurjal Peterburi mehel on ja keik, mis nahast teha saab, nii et oled uhke nagu üks komissar... A' kui sakslased Jamburi era vetavad, siis tulen mina tagasi, teen oma eri lahti ja sina tuled minu erisse selliks. Mina maksan sinule korralikku palka ja laupeeval on eri kinni, sina oled prii, Menahem Glikman on hea peremees.

MALTSROOS (*laseb hämmeldunult vile*): Või kohe sedaviisi?

GLIKMAN (*õhinal*): Sina oled tark poiss, sina lased minu lahti ja annad raha kette...

MALTSROOS (*tehtud murelikkusega*): Aga mis ma komandörile ütlen?

GLIKMAN: Sina ütled: kamandir, Jamburi tee peal tulid röövlid metsast välja, lasid püssist mitu pauku, suure hedaga ratsutasin minema... Raha kott kukkus maha ja röövlid vetsid era. Glikmani ka röövlid vetsid era... (*Naerab kõkutades.*) Perast kuulsin püssi pauku, nemad lasid Glikmani metsas maha, ah kui kahju Glikmanist, hea inime oli. Sina nendaviisi ütled ja keik on tipp-topp.

MALTSROOS (*kratsib tehtud murelikkusega kukalt*): Aga me läheme ju koos selle Piiteri mehega. Ei, sellest röövliloost ei tule midagi välja.

GLIKMAN (*leidlikult*): Miks sina teda ootad, lehme kohe praegu era Jamburi poole, mina lehen metsa vahel paremale, sina lehed pahe-male, lased püssist mitu pauku, siis keik kuulevad, kuidas sina rööv-lite vastu hakkad. (*Õhinal.*) Sina vetab veel müts peast era, paneb kennu peale ja laseb ülevalt servast üks pisike kuuli auk lebi — siis kohe keik neevad, mis hirmus hedaht on sinu peal olnud, ja usuvad, et röövlid tulid välja!

MALTSROOS: Arvad, et usuvad?

GLIKMAN: Mina annan oma pea!

(*Köögipoolne üks prahvatab valla ja tuppja tormab Siina.*)

SIINA (*jääb jahmunult seisma*): Kas Jaani polegi?

MALTSROOS: Läks jõe äärde.

SIINA: Ikkagi läks!

MALTSROOS: Pühkis minema, Aunvärk ja Piiteri mees sabas.

SIINA: No küll on durnoi, ma ju rääkisin, et sakslased on täna nagu arust ära, muudkui nuhivad ringi...

MALTSROOS: Ju vist ei andnud kannatada. Tead, Piiteri mehed on harjunud ülemust mängima, kui nemad juba ütlevad, siis jääb nii, mitte midagi ei tee selgeks.

SIINA: Oh sa jeesuke küll, ma närveerin nii, et mul jooksevad muraškad üle selja!

MALTSROOS: Ära pabista, komandör juba teab, kuhu võib nina pista ja kuhu ei maksa. Ega ta sakslaste kuuli ette kipu.

(*Glikman tõuseb vaikselt püsti, astub Maltsroosi juurde ja puudutab teda käisest.*)

GLIKMAN: No hakkame minema.

VLADIMIR BEEKMAN

SIINA (*vaatab üllatunult Maltsroosile otsa*): Kuhu?

MALTSROOS (*naerukalt*): Näe, papil on kiire Jamburgi tribunali pääseda, ma küll räägin, et ootame ikka teised ka ära, kes jõe äärest tulemata, seltsis segasem minna, aga kus tema . . .

SIINA: Ei te lähe kuskile enne, kui komandör on tagasi.

GLIKMAN: Ilus preili, era reegi nenda, sina ei tea, kuidas asjad keivad. Menahem Glikman on vana, temal pole aega oodata . . .

MALTSROOS (*noogutab Siina poole*): Kuuled, papi, ega ikka ilma komandörita ei kölba minna. Lähme kahekesi, äkki tulevad veel metsast röövlid välja, puhh-puhh — ja meil toss väljas . . .

GLIKMAN (*röömsalt*): No ja tulevadki röövlid metsast välja . . . (*Taipab, heidab vihase pilgu Maltsroosile.*) Ei tule, ei tule, keik röövlid on perast tsaari mahakukkumist era kadunud.

SIINA: Volli, ära mine praegu ära, kuhu sul sellega kiiret on?

GLIKMAN (*pöördub Siina poole, ägedalt*): Ilus preili, jeta see reekimine, et kuhu meil kiiret, selleperast et meil on kuhu kiiret. (*Lipitsevalt.*) Nenda ilus ja nenda tark preili laseb vana Glikmani era, kuhu tema ruttu tahab. (*Kohmitseb põuetaskus, võtab sealt taskurätiku, harutab selle nurga nutsakust lahti ja ulatab näpu vahel Siinale sõrmuse.*) Seh, vetab see veike sermus melestuseks papi Glikmanilt, ilus preili!

SIINA (*pöörab kogu kehaga Glikmani poole, vaatab ja astub sammu lähemale*): Ah sa madu! Nii prostalt tahad ära osta! No oota sa, kui komandör tagasi tuleb, ma ütlen talle, mis ptitška sa oled!

MALTSROOS (*vaigistavalt*): Ära sa teda hirmuta, viskab veel vedru välja, kui kõva häält teed.

SIINA (*lööb käega*): See katsub ennast surma käest ka lahti osta!

GLIKMAN (*kõrvale*): Nii ilus ja nii rumal preili! Ei tea, miks jumal ilusatele meistust ei anna . . . (*Seob sõrmuse hoolikalt rätikunurga sisse ja peidab jälle põuetaskusse.*)

SIINA (*häält kõrgendades*): Mis sa seal pobised, madu?

GLIKMAN (*kätega vehkides*): Mitte midagi, mitte midagi, mina reegin, kui kange preili on . . .

(*Kostavad kauged lasud — üks, siis veel kaks, väikese vahega veel mitu.*)

SIINA (*ärevalt*): Lastakse! Miks lastakse? Kuule, Volli, see on jälle Naroova pool!

MALTSROOS (*kuulatab*): On jah. (*Läheb, vaatab aknast.*) Siit ei näe tuhkagi.

SIINA: Ma lippan begom vaatama . . . Jaan on niisuke durnoi, ega tema ennast ei hoia!

(*Siina jookseb uksest välja. Maltsroos vaatab aknast talle järele. Sel ajal piilub Glikman ümberringi ning nihkub vaikselt laua juurde, käsi puldankoti järele väljas. Maltsroos pöörab äkitselt pead ja märkab seda.*)

MALTSROOS (*seina najalt püssi kahmates*): Käed eemale!

GLIKMAN (*põrkab tagasi*): Era lase! Mina arvasin, et meie nüüd lehme Jamburi poole . . . Sinna metsa, kus röövlid tulevad!

MALTSROOS: Ma sulle näitan röövleid! Marss pingi peale ja kui sa veel

VLADIMIR BEEKMAN

- ilma loata liigutad, siis teen ma sulle keresse paar auku juurde sinna, kus jumal tegemata jättis!
- GLIKMAN (*taganeb ja potsatab sohvale*): Jeta jerele, rumal inime!
- MALTSROOS (*võimukalt*): Pea suu!
- GLIKMAN: Glikman peab suu, peris kindlasti tema peab suu, a' sina ütles sakslasele ka, et tema suu peab...
- MALTSROOS: Noh! (*Teeb ähvardava liigutuse, Glikman jääb vait.*)
(*Kostab üksik kauge lask.*)
- MALTSROOS (*endamisi*): Mis kurat nad kõmmutavad?
- GLIKMAN (*endamisi, tigestunult*): Ütle jah sakslasele, et tema see püssi suu peab!
- MALTSROOS (*tüdinult*): Kuule, mis asja sa muudkui pobised? Sa kuula, seal tehakse ajalugu, mis loeb siin sinu pobin. Sa oled nüüd vihane, et jäid rumala peaga oma kuldrahast ilma. Kes sul käskis ennast siia toppida? Hoidnud kodus sukasääres — ei oleks maailmarevolutsioon tulnud sinu kuldviielisi küsima. Kas tead, vana, mis me kullast edaspidi tegema hakkame? Lastele sitapotte. On ilus vaadata, läigivad puha...
- GLIKMAN (*ei suuda ennast pidada*): Ole vait! Sinul ei ole rohkem aru kui vasikal, kellel nahk maha temmataakse. Sitta pott! Kas sina tead, et kuld maksis enne sind ja maksab perast sind ka, ja sina ei saa seda era keelata, mis sina oma tulerauaga vehid. Kulla eest saab sada tuhat püssi osta, mis sina nende vastu teed!
- MALTSROOS: Ükski püss ei lase ilma inimeseta — ja inimesed on meie poolt, pursuisid mõni käputäis, ei need meie vastu saa...
- GLIKMAN (*kogub end natuke, siis püüdlilikult*): Kuule...
- MALTSROOS (*tõredalt*): Noh?
- GLIKMAN: Ma vaatan, sinul on targad silmad, kas sinul natuke juudi verd ei ole? Mamma poolt, ah?
- MALTSROOS (*naerab*): Ei, ei ole. Mitte tilkagi mamma poolt ja papa poolt ei piiskagi.
- GLIKMAN (*hingehädas*): A' ekki sinul siis seber on, kellel on juudi verd?
- MALTSROOS: Miks ei ole, meil on siin terve internatsionaal, on ingerlasi ja isegi üks tatarlane. Juudi verd on Goldini Miškal nii et aitab. Tal muud verd ei olegi, kui teada tahad.
- GLIKMAN (*õhinal*): Siis kutsu Goldini Miša ruttu siia!
- MALTSROOS (*raputab pead*): Ei kutsu.
- GLIKMAN: Miks?
- MALTSROOS: Ta võib sulle esimese vihaga häda teha ja mina pean vastutama. Ta jubedalt ei salli juute, kes on kontrad ja kellel on kuld- raha. Tead, tema vana küürutas eluaeg oma liistude juures, kuni sai tiisikuse ja see pani talle kabelimatsu. Miška ise hakkas seitsmeaastaselt tallanahka leotama... Uuhh, kuidas ta rikkaid juute ja kaupmehi ei salli!
(*Glikman vajub kõssi. Kostab veel paar lasku.*)
- MALTSROOS: Kus kukkusid kõmmutama. Just nagu kipuksid peale.
(*Uksest astub sisse Tiku Jaagup, vaatab otsivalt ringi ja pöördub Maltsroosi poole.*)
- TIKU JAAGUP: Kus see teie ilma habemeta komander õige on?

VLADIMIR BEEKMAN

MALTSROOS (*vaatab teda kahtlustavalt*): Välja läks. Mis siis?

TIKU JAAGUP: Ma rääkisin talle, et ta lubaks mul heinad jõe äärest ära tuua.

MALTSROOS: Noh, kas lubas?

TIKU JAAGUP: Lubas küll, aga nüüd paugutavad. Ei tea, mismoodi ma need heinad peaksin ära tooma, kui seal muudkui paugud käivad, ah? Ma tulin küsima, et mis see siis on — ükskord ei lase püssimehed mind hobusega jõe äärde, teinekord jõe ääres lastakse. Sedasi mädanevad mu heinad puha ära ja lehmakont jääb talveks nälga, kas see on mõni õigus või revolutsioon?

MALTSROOS: Kulla mees, ega selle asja vastu meie komandör küll rohtu tea, usu mind. Tal on parasjagu muud tähtsamat teha, kui sinu heinte eest hoolitseda.

TIKU JAAGUP (*pahaselt*): Kõik teevad muudkui tähtsamaid asju, aga et maamees elada saaks — selle peale ei mõtle keegi. Vaata, ükskord on salved tühjad ja leib otsas, siis pistate kõik ulguma, siis mõtleks maamehe peale, aga on hilja... Küll sa näed, selle nahka see teie revolutsioon läheb, et te maamehe peale põrmugi ei mõtle. Ptüi, kurat... (*Keerab minekule.*)

MALTSROOS (*hüüab järele*): Sa, tead, tatista oma kodus, meie peame puhtust! Kus tuli ähvardaja välja. Kulakuhing! Külakurnaja!

TIKU JAAGUP (*seisatab ja pöörab pead*): Keda mina kurnand või kes mind kurnand on, seda sina ei tea, seda teab minu turi... Aga leiba te sööte kõik ühteviisi, olgu punased või valged!

GLIKMAN (*parastavalt pead noogutades*): Jah, jah, leiva kohta — seda tema ütles peris hesti...

MALTSROOS: Pea sina suu! Kus kukkusid kooris õpetama... Ühte mesti mehed oletegi, seda on eemalt näha. Noh, oodake, küll me veel vaatame, mis teiesugustega teha, enne lööme ainult sakslased Narvast välja...

GLIKMAN (*tänitavalt*): Peris kindlasti, peris kindlasti, sakslane muudkui istub ja igatseb, millal sina tema Narvast velja lööd!

MALTSROOS: Kuule, ole ingel, jää ometi vait!

GLIKMAN: Ehee, nüüd ole ingel, Glikman, a' kui on tarvis Jamburi poole minema hakata, siis...

TIKU JAAGUP (*vaatab uurivalt Glikmanit*): Mis mees sul see on?

MALTSROOS: Ah, on üks Jamburgi kaupmees, Glikman.

TIKU JAAGUP (*vaatab hoolega, raputab pead*): Ei, see ta küll ei ole.

GLIKMAN (*hüüab ägedalt*): Mis ei ole? Mis sina ajad, rumal inime! Ikka olen Glikman!

TIKU JAAGUP: Glikman sa võid ju olla, aga Jamburi kaupmees sa küll ei ole. Ma tean neid kõiki ja Jamburi Jaškat iseäranis, või ma tema käest vähe sedelgarihma ja lehmaketti ostnud!

GLIKMAN (*hädiselt*): Mis sina reegid, minul on Jamburis oma kauplus ja minu nimi on Glikman!

TIKU JAAGUP (*kindlalt*): Tühja sul on. Ei ole Jamburis elades kahte Glikmanni olnud, ära tule seletama.

GLIKMAN: A' kes ma siis olen, ütled sina?

TIKU JAAGUP (*kehitab õlgu*): Kust mina tean. Ju sul ikka tarvis oli ennast Jamburi Jaška sulgedega ehtida. (*Läheb välja.*)

MALTSROOS (*võtab püssi kaenlasse, astub Glikmani ette ja silmitseb teda uurivalt*): Aga nüüd tahaksin ma küll teada, kes sa siis õieti oled?

GLIKMAN (*kahevahel*): Vei sina tahad teada? . . .

MALTSROOS: Tahan teada jah, mis lind sa oled, kui võõrad suled seljast maha saputada.

GLIKMAN (*ootamatu otsustavusega hääles*): Siis kuula, punane kaardi-veelane! Minul on tena tarvis olla Narvas. Miksperast, see ei ole sinu asi. Kui sina ei tahtnud mind Jamburi tee peal lahti lasta, siis nüüd mina ütlen sinule: lehme era Narva. Mind seal oodatakse . . . (*Sünge muigega.*) Teie kamander ei saanud aru, miks patrullid tena Naroova eeres . . .

MALTSROOS (*kogu jutust jahmunult*): Miks nad siis seal on, kas sina tead?

GLIKMAN: Miks ma ei tea, kui generaalooberst von Kirchbach nemad minule vastu saatis, et mina pean tena tulema.

MALTSROOS (*rabatult*): Oled sa siis nii tähtis lind?

GLIKMAN: See ei ole sinu asi. Nüüd meie lehme era Narva, mitte Žerdjanka pool, kus lastakse, a' raudtee juurest. Era karda, sina saad isa ja ema juure, mitte midagi sakslased sinule ei tee . . . Ja mina juba tenan sind nii, et see raha siin (*nõksab peaga põlglikult puldankoti suunas*) on nagu tseitungikopikas selle kerval, mis sina saad . . .

MALTSROOS (*umbusklikult*): Kust sul seal Narvas nii palju raha?

GLIKMAN (*kärsitult*): Minul Saksamaa ja Šveitsaaria pangas miljonid, mis sina küsid . . . (*Tõuseb nõtkelt jalule.*) Lehme!

MALTSROOS (*ärevalt, aega võites*): Oota! Aga mis minust siis saab, kui punased Narva ära võtavad?

GLIKMAN: Punased mitte kunagi enam Narvat era ei veta. Saksamaa seisab Naroova taga ja tema leheb edasi Peterburi, kui aeg tuleb, mitte punased ei lehe edasi Narva. Jeta see rumal jutt, lehme!

(*Keerab otsustavalt ukse poole ja astub paar samm.*)

MALTSROOS: Pea kinni, kuhugi sa ei lähe!

GLIKMAN (*pead pööramata, lööb käega*): Ah, jeta oma kisa . . .

MALTSROOS (*tõmbab kuuli rauda, karjub*): Seisa!

(*Glikman peatub, keerab aeglaselt ringi, ta näoilme on õel.*)

GLIKMAN (*aeglaselt*): Kas sina periselt nii rumal poiss oled?

MALTSROOS (*ägedalt*): Rumal või tark, aga me, punased, peaksime purulollid olema, kui sinusugusel vereimejal joosta laseksime. Istu kohe oma kohale. Noh!

(*Glikman läheb viivitamisi Maltsroosi püssi all ja istub endisele kohale.*)

GLIKMAN (*süngelt*): Sina arvad, et sina maailma era muudad! Koolis ei ole sina keinud: kas see on esimine revolutsioon, a' maailmas keik on ikka, nagu enne oligi . . . Teie ühelt raha era vetate — raha leiab endale teise peremehe ja on ikka raha. Sina ainult arvad, et teie kellelegi kesku annate. Leheb viis aastat, vei viiskümmend aastat, a' ikka on uued inimesed raha juures. Siis sina nutad, et tena nii rumal poiss olid, kust sina siis raha vetad? Ei veta, kui üks kord enda ilma jetsid.

MALTSROOS: Tead, selle rahajutuga sõida põrgusse! Me kaotame raha hoopis ära, kui teada tahad!

GLIKMAN: Jah, jah, enne raha sinu era kaotab. Elad üks aasta püksata,

elad kaks aastat püksata, kolmandamal külm hakkab, tahad püksid jalga panna, siis jelle raha otsid ja palud: armas Glikman, annab mulle selle raha eest püksid jalga! Jelle targal inimesel on raha, rumalal inimesel ei ole raha... Sina oled ikka vaene, a' seal üleval sinu kukil on teised inimesed, kes raha tunnevad!

MALTSROOS: Nonoh, niisugust asja küll ei tule!

GLIKMAN (*naerab mornilt*): Seda keik revolutsiooni tegijad on reekinud, mitte üks ei ole seda neinud. (*Küiresti, tungivalt.*) Kas meie lehme Narva?

MALTSROOS (*järsult*): Ei!

GLIKMAN: Oi, sinul veel kahju hakkab, kuidas sinul kahju hakkab! (*Trepilt kostab kobistamist, teineteise kannul tulevad sisse Avloi ja Aunvärk, mõlemad mornid ning löödud. Avloi nõõbib oma mauserikabuuri äraolevalt kinni. Maltsroos pöördub tulijatele vastu.*)

MALTSROOS (*õhinal*): Noh, läks korda? (*Vaatab ootavalt ukse poole, siis Aunvärgile.*) Komandör jäi tulema? (*Avloi lööb väsinult käega.*)

MALTSROOS (*hüüab ärevalt*): Ma küsin, kus komandör on?

AUNVÄRK: Seal... Paat on praegu juba koses... ja komandör jõuab ka varem või hiljem sinna. Pole meil enam komandöri, Volli!

MALTSROOS (*jahmunult*): Kuidas pole? Mis jama sa ajad?

AUNVÄRK (*laskub raskelt toolile*): Pihta sai komandör... Oli juba peaaegu saarel kaldas kinni, kui see pauk tuli. Nagu niitis maha... (*Avloi läheb sel ajal akna juurde, vaatab välja, ta käed tõmblevad närvlikult seljal.*)

MALTSROOS: Miks sa ära ei toonud? Miks ta üksi paadis oli? Miks...

AUNVÄRK (*tõstab keelavalt käe*): Ära karju, Volli, praegu peab vaikselt rääkima. Jaan läks väikese kahemehepaadiga, sellega parem. Käskis julgestada. Me siis kõmmutasimegi... Ta pidi kõvasti pihta saama — nii kui üle paadiääre kukkus, läks nagu kivi. Sa ju tead, kuidas ta muidu ujus, üle jõe visata oli naljaasi! Nüüd ei tulnud enam vee pealegi. Küll ta juba pea koses on...

MALTSROOS: Oleks pidanud midagi tegema... Ma ei tea, mis asja, aga ei saa lihtsalt pealt vaadata, kuidas teine koske läheb!

AUNVÄRK: Mida? Mida oleks pidanud tegema?

AVLOI (*pöörab end näoga toa poole*): Enne oleks pidanud mõtlema, kuidas asjaga hakkama saada. Nüüd on muidugi hilja.

AUNVÄRK (*Avloile, tõusva vihaga*): Ja mis meie siis tegime? Tahate öelda, et me midagi ei mõtelnud?

AVLOI (*jahedalt*): Ei ole näha. Saksa patrullide teed olid välja selgitamata. Kui oli kahtlusi — oleks pidanud kuskil eemal pettemanöövri ette valmistama, et sakslaste tähelepanu ära tõmmata!

MALTSROOS (*justkui ennast õigustades*): Kes võis teada? Sakslased on siin alati nii uimased olnud... Meil polnud aegagi...

AVLOI (*katkestab*): Kellelegi ei anta kunagi aega. Kas te panete võitluse seisma, kuni järgmiseks võtteks valmistute? Niisugust võimalust ei ole ega tule. Kes sellega kohaneda ei suuda, see kaotab ja jääb ajaloos rataste alla. (*Seesmise raevuga.*) Missuguse operatsiooni mängisime käest maha! Mis näoga ma nüüd Piiterisse tagasi lähen, ah?

AUNVÄRK: Järgmine kord...

AVLOI (*katkestab*): Kui meile järgmise korrani üldse aega antakse!

AUNVÄRK: Noh, kurat, nii hull see lugu ka ei ole!

AVLOI: Optimism on hea asi, ainult vaadake, et ta ei muutuks teil niisuguseks meeoleluks, et viskate vaenlase mütsiga surnuks! Selle eest tuleb verega maksta.

MALTSROOS: Ah, komandör, komandör . . .

AVLOI: Teie komandör oli võib-olla hea inimene, aga . . . sõjas on omad mõõdud nii headuse kui kurjuse tarvis. Lõpuks on hea ikkagi ainult see, mis viib võidule. Kahjuks ei ole meil teiega seda õnne olnud ja sellest tuleb teha järeldused . . . väga tõsised ja kaugeleminevad järeldused teie salga kohta.

AUNVÄRK: Te mõtlete? . . .

AVLOI: Küll ma kannan seda, mis ma mõtlen! (*Pöördub uuesti aknast välja vaatama.*)

(*Glikman jälgib kõnelejaid valvsalt poolsuletud laugude varjust. Nüüd tõuseb ta vaikselt püsti, astub Avloi juurde ja puudutab seda küünarnukist.*)

GLIKMAN: Seltsimees komissar . . .

AVLOI (*vaatab järsult üle õla*): Mis?

GLIKMAN: Seltsimees komissar, see püssiga noormees, kes mind valvama pandi, ajas mind alles praegu väga minema, et ma Narva leheksin. Ütles: kao, ja kui ma sind veel siin neen, saad kuuli. Ta tahtis selle koti kuldrahaga endale vetta ja vist öelda, et mina sellega pegenesin . . .

AVLOI (*vaatab teda uurivalt*): Rääkige tõtt!

GLIKMAN: Kui mina ei ole kadunud, tema ei saa raha endale vetta. Selleperast ma arvan, tema mind tahtis Narva ajada ja et ma raha maha jetaksin . . . (*Kummardub usaldavalt Avloi poole.*) A' minul on eriline ülesanne . . . mis teie arvate, kas mina niisama selle kuldrahaga pidin Narva minema?

MALTSROOS (*ägedalt*): Valetab! Ta on vana pursui, tal on miljonid Saksa ja Šveitsaaria pankades!

GLIKMAN (*kaastundlikult, kõvera muigega*): See rumal poiss on salapolitsei-raamatuid lugenud.

AVLOI (*viib tungiva pilgu Maltsroosile*): Ahaa, kas see polnud teie, kes eelmine kord hanesid taga ajas? Ma ei imesta, ei imesta . . .

MALTSROOS (*hämmeldunult*): Mis see siis on?

AVLOI (*karmilt, kätt kabuurile pannes*): Andke püss ära (*vaatab ringi, peatab pilgu nagu vastutahtmist Aunvärgil*) temale, ta on teil nüüd ju nagu komandöri eest, kuni Jamburgist keegi saadetakse. Ja tulete Jamburgi kaasa! (*Pöördub Glikmani poole.*) Aga teie . . .

GLIKMAN (*kiiresti*): A' minul on eriline ülesanne. (*Häält tasandades.*) Teile mina saan ütelda — revvojensoveti poolt! Selleperast need kuldrahad. Mina ei veinud seda siin nendele ütelda.

(*Maltsroos annab püssi kõhklemisi Aunvärgile. Glikman ajab ennast sirgu ja vaatab kartmatult ringi. Avloi kõhkleb hetke, kuid langetab siis otsuse.*)

AVLOI: Teie tulete ka Jamburgi kaasa, seal selgitame.

GLIKMAN (*rahulikult*): Erge unustage, mina olen teile ütelnud: minul on eriline ülesanne! Ja sellega on kiire!

VLADIMIR BEEKMAN

- MALTSROOS** (*vabaneb tardumusest, hüüab*): Tal on kokkumäng sakslastega! Need patrullid on talle vastu saadetud!
- GLIKMAN**: Ai-ai, kui ilus muinasjutt, kui liiga ilus muinasjutt, rumal poiss.
- AVLOI** (*muigab*): Jätke oma väljamõeldised. Kas te tahate sellega õigustada salga laokilolekut, mis läks meile maksma operatsiooni? Küll teiega Jamburgis veel sellest räägitakse. (*Tõuseb püsti, ametlikult Aunvärgile.*) Andke mulle kaks meest kaasa, et neid konvoeerida. Luppole ma saadan velskri, las jääb siia.
- AUNVÄRK**: Maltsroosi pole mingit mõtet Jamburgi vedada. Vanamees valetab, ma tunnen oma võitlejaid!
- AVLOI**: Kas niisama hästi, nagu te sakslasi jõe taga tundsite? Aitab, siin ei tehta nalja, nüüd loevad ainult faktid. Kas te annate mulle kaks meest?
- AUNVÄRK** (*viha alla surudes*): Annan. Aga arvestage, et ma ratsutan veel täna öösel Jamburgi teile järele ja toon Maltsroosi välja.
- AVLOI** (*õlgu kehitades*): Kui teil selles salgas komandörikohustes muud teha ei ole, siis palun väga. Aga praegu ärge segage mind.
- GLIKMAN** (*veel kord Avloi poole, tungivalt*): Kas teie tahate vastust anda, et minu eriline ülesanne nüüd jeeb hiljaks? Revvojensovet minult küsib ja mina ütlen: komissar Avloi mind tee pealt Jamburgi tagasi viis.
- AVLOI**: Kas teil mandaat on?
- GLIKMAN**: Nii suurt saladust paber ei kannata. Mis saab minul kaasa olla, kui mina sakslaste alla Narva linna pean minema? Kas see paber, mille jerele sakslased mind kohe seina eere panevad?
- AVLOI** (*kimbatust märkamatuks muuta püüdes*): Siis on jutt ikkagi lühike: Jamburgi. Õiged tulevad välja, valed lähevad tribunaali.
- MALTSROOS** (*Glikmani poole, kätt löögiks tõstes*): Uuhh, juudas!
- AVLOI** (*hüüab*): Tagasi! See anarhia on teil juba veres! Aitab!
- GLIKMAN** (*süngelt*): Iseennast sina lööd, poiss...
- AVLOI** (*Aunvärgile*): Tulge, annate mulle konvoi kaasa ja võtame teie kuulsast aidast teised kunded ka ühes. (*Glikmanile ja Maltsroosile.*) Teie ootate siin, kuni kutsutakse. (*Lähevad Aunvärgiga välja.*)
- MALTSROOS** (*vaatab jälestusega Glikmanit*): Oled sina alles raisk! Ptüi, ei taha su poole vaadatagi! (*Pöörab selja.*)
- GLIKMAN**: Era vaata, mina armastan, kui sina ei vaata. (*Väljast kostab hääli ja kära, üle kõige käib Glafiira kädin. Maltsroos kuulatab huviga, üksisilmi ukse poole vaadates. Sel ajal vaatab Glikman kiiresti ringi, tõuseb kuulmatult, läheb kassisammul Maltsroosi selja taha, võtab lauanurgalt puldankoti, kaalub seda hetke käes ja lööb siis äkiliselt Maltsroosile vastu pead. Maltsroosi keha lõtvub toolil, müts vajub üle silmade.*)
- GLIKMAN**: Era vaata!... (*Astub, kott käes, akna poole, peatub, vaatab kotti, tuleb ja topib selle Maltsroosi ohvitseripaua.*) Seh, hoiä, kuni leitakse... Targad tulevad välja, rumalad lehevad tribunaali! (*Glikman avab akna, vaatab mõlemale poole ja ronib üle aknalaua välja. Mõne hetke möödudes tuleb uksest sisse Siina, ta on näost kaame ning surub vastu rindu Tedderi punase lindiga ohvitserimütsi.*)

VLADIMIR BEEKMAN

- Äraolevalt libistab ta pilgu üle tühja toa ja toolil lösutava Maltsroosi. Kui üks uuesti avaneb, pöörab Siina ukse poole, silmab sisenevat Aunvärki ja sirutab talle mütsi vastu.)*
- SIINA: Näe! Ainult pisike kuuliauk on sees, nagu oleks keegi kännu peale pannud ja märki lasknud!
- AUNVÄRK (*pilguga mütsis kinni*): Kust sa ta leidsid?
- SIINA: Paadi seest. Ma käisin kogu kalda läbi... Paat jäi natuke enne koske Linavabriku juures põõsasse kinni...
- AUNVÄRK: Äkki Jaan ka...
- SIINA (*raputab väsinult pead*): Ei... ma käisin kõik kalda läbi... Kuule, kas Volli ei teagi veel, et ta nii rahulikult tukub? (*Aunvärk vaatab nüüd Siinast mööda. Samal hetkel taipab ta olukorda.*)
- AUNVÄRK (*hüüab*): Kurat, vanamees on läinud! (*Aunvärk sööstab uksest välja. Siina vaatab kohkunult ringi, läheb Maltsroosi juurde, kergitab selle mütsi silmadelt ja hakkab meest toibutama. Väljas tõuseb kisa, hüütakse: «Seisa! Lasen!», siis kärgatab kaks lasku, millele järgneb Glafiira karjatus. Äkitselt on kõik jälle vaikne.*)
- Robinal tulevad tuppa Aunvärk ja Avloi.)
- AVLOI: Ja kuidas tal õnnestus välja lipsata?
- SIINA (*vaatab meestele ärevalt vastu*): Volliga on ta midagi teinud.
- AUNVÄRK (*etteheitega hääles*): Teie käskisite Maltsroosil püssi ära anda... Ja nüüd veel tubakatädi — pidite te just temale kuuli rindu pörutama.
- AVLOI (*tõrjuvalt*): Ah! Ärgu jalus tolknegu! Revolutsiooni ei tehta valgetes kinnastes, vaadaku igaüks ise, et ette ei jää! (*Siina poole.*) Mis tal lõpuks on?
- (*Maltsroos hakkab toibuma, raputab pead. Siina klopib talle vastu põski.*)
- SIINA: Volli, mis sinuga on? Kas sa tead juba, et Jaan... (*Nuuksatab.*)
- MALTSROOS (*katsub pead*): Tean... Mul on tunne, et ta lõi mulle miski asjaga vastu pead... (*Vaatab ringi.*) Kurat, sealt aknast ta läks!
- AVLOI (*silmitseb uurival Maltsroosi*): Millega ta siis lõi?
- AUNVÄRK: Kus ta's näha sai?
- MALTSROOS (*lauale põrnitsedes*): Kullakott on ka läinud!
- AVLOI: Seda võis oodata. (*Aunvärgile.*) Ma loodan, teie mehed teevad kõik, et vanameest enne saksa vahiposti kätte saada, mis?
- AUNVÄRK: Iseendast mõista. Ainult maad on vähe ja võsa vahel pealegi...
- AVLOI (*lööb lootusetult käega*): Ah, saate teie ta kätte, kui isegi valvamisega ei tulnud toime!
- (*Olli vaatab aknast sisse.*)
- OLLI: Kuulge, kavalerid! Ma mõtlesin ümber, lähen pealegi Narva tagasi, enne kui te mulle ka kuuli keresse pörutate.
- AVLOI (*järsult*): Kuhugi te ei lähe. Kohe on minek Jamburgi!
- (*Olli teeb pettunud grimassi ja lahkub akna tagant.*)
- AVLOI (*Maltsroosile*): Kas nüüd saate juba käia? (*Aunvärgile.*) Hakame minema, kuni teil see viimane kinnipeetu veel alles on.
- AUNVÄRK (*endamisi*): See on see kõige süütum...

VLADIMIR BEEKMAN

(Avloi viipab Aunvärgi sõnadele tähelepanu pööramata Maltstroosi enda ees uksest välja minema ja läheb ise tema kannul, kordagi tagasi vaatamata.)

AUNVÄRK *(võtab mütsi peast ja kratsib kukalt):* Kuradi rumal olukord... Nüüd poogib veel Vollile külge, et lasi meelega, nagu see raisk enne koputas! Mis must päev täna küll on?

SIINA *(paneb Tedderi mütsi selle tavalisele kohale lauanurgal):* Tead mis... Ma jään sulle siia salka... Võtad? Kui ma nüüd koju lähen, näen kogu aeg Jaani silmade ees... Justkui tema läheks präämo kose poole ja mina jooksin ära teise kalda peale ja talle kätt ei anna... *(Nuuksatab.)* Kas võtad, Villu?

AUNVÄRK *(läheb, paneb talle käe õlale, lohutavalt):* No miks ma ei võta? Nüüd alles läheb lahti...

Eesriie.

Erni Krusten

VANA PUU

Tulge, linnud, tulge veel, tulge ikka, tulge taas,
tulge lennake mu juurde kevadkuul.
Olen jändrik, koor mul krobeline, olen vana puu,
kuid mu juured sügaval on maas.

Võra mul on lai, oksi haralisi terve leegion,
kõik nad teile vastu sirutatud on
nagu lahti peod, nagu avakäed ootamaks,
et te pesad siin neisse ehitaks.

Tulge, linnud, tulge jälle, tulge ikka veel.
Olen jändrik, olen eakas, vana olen küll,
ent mul siiski mantel haljas nagu noortel üll;
lehti mul rohkem veel, kui on tähti Linnuteel.

Olen vana puu, kuid ma tean ikka veel, ikka veel,
mis on mahlade ja allikate mäng,
jääminek, paisu kohin, vabaks tõusnud jõesäng;
ikka veel imeks pean kõike sündivat kevadel.

Tulge, mesilased, tulge veel, tulge ikka, tulge taas,
ootan siin sumisema teid õitekuul –
olen eakas, olen jändrik, olen vana puu,
kuid mu karikad siiski nektarist üle voolamas.

Rippugu mu kohal pilved, sõudku rasked, kadalad,
kandku tormi, äikest, kandku rahet nad,
kraaksugu mu ladvas ronk või kaaren, olgu kogu laas raagus, roostes, hall,
elullikad ikka veel, ikka, ikka veel on mu juurte all.

Tule, raju, murra, rebi, viimne leht mult vii,
vastu pikka talve kisu paljakski, kisu alasti –
kividest ma hoian kinni, juurtega ma kinni hoian maast . . .
Tulge, mesilased, tulge, linnud, tulge ikka veel, lennake mu juurde taas.

ERNI KRUSTEN

TAEVAHOIDJA

Rammusatel rohumaadel,
padrikute hämaruses,
parkideski,
roostikes ja luhtadel,
orgudes, vees ja mudas
lakkamatult
koidust hilisõhtuni
jaht käib ussikestele.

Väike sulismaailm tungleb,
indleb, paarub, punub pesi,
muneb, haudub,
kukub, vilistab ja kraaksub,
toidab poegi,
rändab, parvleb,
lendab, jookseb,
hüppab, kargleb,
heitub, peitub,
hädakisa tõstes pageb,
väsimatult toksib, siblib,
arg ja kade,
ahne riakuseni.

Aga kõrgel üleval
taeva puhtuses ja säras,
kogu ilma nähtaval,
rannad taamal, laaned all,
erakuna,
uhkena ja väarikana,
seisab, püsib
nagu naelutatult
TAEVAHOIDJA . . .

Kus on tema söögilaud?
Tema road?
Õhuvallas?
Pealpool pilvi?
Või ehk viimaks uskudagi:
üllas lind
vaatleb-aatleb – saabki söönuks.

EELMÄNG KOERTEGA

Uusaastaööl, kui algab tulevärk,
kui püstolid ja püssid prahvatavad,
on koeri näha tänavatel põgenemas.
Raketid üleval, all lumel võigas helk,
nad kabuhirmust hullunutena
teist nagu viirastused mööda kihutavad.
Ei tigidust, ei vastuhakku, endakaitset,
ei paljastatud hambaid, kurja lõrinat.
Sülg jooksmas, lõuad pärani, nad kisendavad
nii haledalt, nii südantlõhestavalt,
kui ähvardaks neid viimsepäevahukk.
Mu vaesed seiklejad, et nõnda ootamatult
hirm halvas kõik te südaõised lõbud,
mis pakub nuuskimine väravate taga!
Kas kahejalgsed kord niisamuti?
Ent ärgem küsigem, sest – teadagi! –
see võrdlus koertega teeb häbi inimsoole.
Oh jaa: me käime kosmoses ja tuuma lõhestame.

MAJA ÜHE EESKOJAGA

1

Sel hommikul läks kõik nihu.

Alati, kui teeristil võis konutamas näha pikka prillitatud kogu, ennustas see halba. Peatusetulba juures seisja tähendas sedagi, et zootehnik oli ülestõusmisega hiljaks jäänud. Ootaja sõitis ju igal tööpäevahommikul Völlapää alevisse tunde andma ning buss tuli kolmveerand kaheksa või paar minutit hiljem.

Normaalselt ei tohtinud kooliõpetaja enne zootehnikut teeristile jõuda. Traktoritee Tsirguaialt sovhoosi osakonda läks küll Sookaelalt läbi, kuid Peluski Peedu lippas ikka ümber järveõtsu lõunanuka ning löikas risti üle karjakoplite Kõrtsitalu mäele välja. Isegi siis, kui alevisse sõitja tegi Sookaela jalgvärava lahti samal ajal, kui Peedu läbi Tsirguaia põimtara mulgu puges, jõudis zootehnik teeristile varem.

Täna mattis kevadine udulaam farmihooned endasse, aga koormakaa-lust vasakul seletas silm ikka kõrendikku inimkogu, mapp kaenla all. Peedu tõmbas oma pea tavalisest rohkem õlgade vahele ning oleks bussi ootajast hääletult möödunud, kuid viisaka inimesena kergitas õpetaja seegi kord kaabut. Zootehnik mühatas vastuseks ning pööras lautade poole.

Vaevalt oli Peedu jõudnud üle oma kamorka läve astuda, kui sinna ilmus matsakas Tatriku Tilde, pleekinud punarattaline rätik silmini vajunud, ning pistis kätsatama:

«Seda võis arvata, et nii see lähäp, kui inemine aap muudku raha-jahti. Kes sis jõvvap kuude viisi kaits vahetust järjest tetä. Ja nüid om tagajärje nätä: Sisaski Vilma om üüse suikma jäänü nink lasknu emmi-sel kolm pörsast ärä magada.»

Zootehnik pidi muidugi seda asjalugu vaatama minema. Tilde seadis end ülemuse kannule ning jätkas sõnade puistamist:

«Ma tiia küll, misperäst Vilma nii raha kokku aap. Ta taht jo «Mosk-vitšu» osta. Egäs talle «Sabaruutsust» mõika: tuu liiga matal, Lennart ei mahu sisse, lüüp oma pika pää ärä.»

«Missugune Lennart?»

«Suukaala Lennart ikke, tuu kuulmeistre.»

Pörsad lesisid sulu servas siruli — pesakonna kõige ilusamad.

«Mis sel Lennartil Vilmaga pistmist?»

«Kas sa sis ei tiiä vai? Vilma ripsut juba Võllapää kuuln siiba Suukaala poisiga, aga sis läits Lennart ärä ülikuuli ja võtse sääln naisess tolle mustlasepääga piuluugi vai mis ta olli. Vilmal es jää muud üle, kui nakkas paari Sisaski Rihuga, kui sii Tsiberist tagasi tullu. Tuu musta pääga olli jo üte suve ka Suukaalal, sa pidit tedä nägema küll.»

«See must on aga ellu jäänud.»

«Eläp muidugi. Lennart jätse talle jo kortina nink puha.»

«Ja kõige paremad on alla jäänud.»

«Parema jääva ikke alla. Nii põrsa kui inemise. Sel Lennartil ka es veä, et sattu kokku tolle mustlasepääga. Aga tal olli Talnan viil muidki pahandusi, egä ta sis muidu siia Võllapääle lihtlabatsess kuulmeistress oless tullu. Vahepääl kõneldi juba, et täädlane ja puha. Aga es ole läbi saanu ülemusega sääln instituuden. Ülemusega piäp mõistma ümber käiä, ei tohi aada oma jonni.»

«See rääbakas on jonni täis, küll teised tõukavad teda nisa otsast kõrvale, aga jälle on ta jaol.»

«Eks Vilma ole nüid ka jaol, kui Lennart ütsindä Suukaalale tagasi tullu. Kui kuulmeistre sügise üitskõrd pussist maha jäi, sis Vilma tahtse tedä siluvedämise trakturiga alevisse viiä, et tõne tundi ildass es jääss. Aga kos Lennart tõmmass nõnaga, et sitahais, nink nakse jalksi astma. Nüid sis Vilma tahtki autut osta.»

Tilde oleks veel edasigi pajatanud, aga samas ilmus nähtavale Sisaski Vilma sinises kitlis kogu. Peedu tunnistas oma seatalitajat pika pilguga: rinnad lohmaka ürbi allgi pungi, põskedel loomulik puna, ainult suunurgis kerge kurruke, rätiku varjust esile tungimas kesvakarva juukserullid, ripsmed pikad nagu kasuvasikal. Ja kui mõtelda, missugune ta veel tosin aastat tagasi võis välja näha — miks ei pidanud siis keskkooli poisid eesotsas Lennart Varjuniga tema ümber keerlema. Jah, kui oleks ise ka tollal keskkooli saanud, mine siis tea... Aga ega tema Elli ole ka kuidagi näotu naine, ainult lühem ja vaiksema olekuga.

Peedu keeras kähku pilgu Vilmalt ära, seadis end taas põrsaid vahetima ning püüdis teha kurja häält:

«Tänasest peale oled ainult ühes vahetuses. Siis jõuad end kodus välja magada.»

Vilma, suurt kasvu naine, Peedust ligi peajagu pikem, oli jõudnud otse zootehniku ette, tegi juba suu lahti, et midagi ütelda, kuid surus huuled kokku kitsaks kriipsuks.

Peedu tegi laudast kähku minekut, heites üle õla:

«Ja korista oma raiped ära, kaua nad siin kõigi silma all vedelevad!»

«Kas need kantakse aktiga maha?» tahtis ilus seatalitaja teada.

«Õigupoolest peaks need küll palgast maha arvama, puhas hooletus, aga...» ühmas Peedu ning tõukas laudaukse oma selja taga kinni.

«Kas ma võiss tulla nüüd Vilma asemel tõise vahetuste?» tilpnes zootehniku sabas Tatriku eit.

«Eks sa siis tule. Ja juba täna õhtul, keda mul siin ikka nii äkki võtta on. Ma teen kohe graafiku ümber,» sõnas zootehnik ning võttis koosi peekonilauda poole.

«Tennasi väega, tennasi väega,» häälitseis Tilde magusalt.

Farmiõuel sai zootehniku kätte Kontori-Alviine, kes kuulutas:

«Kontroll tuleb! Rajooni peazootehnik isiklikult. Et sul, Peedu, kõik tipp-topp oleks!»

Zootehnikule tuli meelde, et ta oli üleile nooremiste tõuraamatu boniteerimisandmete sissekandmiseks koju viinud. Rajooni ülemus võis neidki näha tahta. Tuli Tsirguaiale lipata ja raamat ära tuua. Peedu käratas üle ukse peekonilauta, et naised sõnniku kähku välja kärutaksid, ning võttis ise jalad selga.

2

Kodutee läks kiiresti — Kõrtsitalu juurest aina allamäge minek. Varsti pugesi Peedu läbi põimtara mulgu ning astus rohtukasvanud tikerberipuhmaste vahele. Kuramuse Sisaski Vilma oli siin otseteele oma kurgi- ja porgandipeenrad ette teinud — nüüd kooserda ringi, kui inimesel kiire on!

Kuid juba jõudis Peedu õue. Ta ees künkaseljal lõsutas pikk hall elumaja nagu unine karjapeni. Pööraga kaevu ligidal ulatus poolkelpkatusest esile tsinkplekist ruudukujuline vihmavari eeskoja läve kohal. Välisuksest hüvakule jäi kolm akent — neist oli kunagi õue vaadanud Tsirguaia peremees oma kodakondsetega. Lävest kurakätt peegeldas päikesehelki ainult üks aken — selle kaudu oli vihmast ilma tunnistanud talu pooleterake või sulane. Nüüd asus Tsirguaia peremees seal, kust enam tagasi ei tulda. Sulased ja pooleterakesed oli uus aeg mujale ja muudesse ametitesse pannud. Aga ikka nägi peremehe pool parem välja kui sulase majajagu. Sisaski Vilma oli oma Rihule seni peale käinud, kuni see laskis teha moodsad kahe poolega aknad. Vilma ise oli raamid võõbanud kärtskollaseks ning lillelise sitsi riputanud sissevahtimist tõrjuma. Peluskite ainuke õue kõõritav aken vaatas endiselt poolpehkinud raamist kuue tillukese ruuduga, üks neist pealegi katki. Oli Elligi kõnelnud uutest akendest, aga kus seda aega oli. Ega's zootehniku amet ole nali, kõigi sovhoosi osakonna sigade üle vastutus kaelas. Õigupoolest oleks pidanud sihukese tähtsa ameti juurde käima uhkem korter, aga kes jõuaks Võllapää alevist sovhoosi keskuse juurest iga päev lautade

manu sirgata — mootorratas polnud zootehniku jaoks muretsetud. Ja koduseks oli Tsirguaia vana maja muutunud: uibud kambri akna all, kaev ukse ees, järv sauna taga. Suvel hea lastel sulistada, sügisel saavad poisid aiast oma käega ubinaid võtta, pole peljata vitamiini-puudust. Ega need Sisaskid ka halvad naabrid ole; Rihugi, kui ta võtnud pole, näeb päris mõistlik välja. Ainult palgapäeval möirgab «Me leegion sammub . . .» ning lubab naabrid maha lüüa.

Peedu astus üle läve poolpimedasse eeskotta, mis lõhnas koirohu ja tókati järele. Hüvakul läks üks Rihu poolele, vasakul Peedu kööki. Sissekäigud asusid kohastikku, mõlemal ukсед laiadest punnitud pedajalaudadest, sepa taotud hingede ja lingiraudadega. Ei siia olnud lukku ette nähtud: kui just mõlemad pered kõik kodust ära juhtusid minema, siis pandi ühine tabalukk eeskoja uksele.

Õigupoolest tuleks neil majapooled ringi vahetada: temal, Peedul, kolm poega, Sisaski Vilmal ainult üks tüdrukutirts. Aga mine sa seda Rihule rääkima, see pistab hirnuma nagu täkk ja pruuskab: «Kes ees, see mees!»

Uks kurakätt seisis millegipärast poikvel, kuigi Peedu oli selle Manivalde järel korralikult linki lõksatanud. Ka Rihu oli oma ukse jätnud irvakile. Peedu pääses kööki päris kätatult. Akna all nurgas koikul magasid veel rahulikku und nooremad pojad — nelja-aastane Tõnis ja viiene Toomas. Manivalde käis juba koolis ning oli isa kannul bussipeatusesse vudunud.

Valge kurgualusega must kass astus vastu ning püüdis end nühkida vastu tulija saabast, kuid Peedul polnud praegu mahti temaga jännata. Pereisa surus raudsele lingikeelele ning lükkas vaheukse lahti. Peedu tahtis üle toa astuda kirjutuslaua juurde, kuid kõrv tabas veidrat heli. See tuli nurgast, kus tahmunud eesriide varjus paiknes abieluvoodi. Küllap Elli oli tagasi magama heitnud, kui oli öösärgiväel Peedule ja Manivaldele söögi lauale otsinud. Kuid magav inimene on vait ega nohista nagu aurumasin. Ja säng kääksus nagu kõhiv põrsas.

Peedu heitis pilgu eesriideprakku ning nägi . . . kaht paljast inimkeha teineteise hõlmas. Üks neist oli mustajuukseline mehemürakas.

Peedu kääksatas, kääksatas ja ei saanud sõna suust.

Aga juba oli voodi vallutaja segajat tajunud. Aluspükse rebadele sikutades hüppas ta põrandale.

See oli naabrimees Rihu. Pale punane ja mustad juuksed silmil, ilme metsik ning rind karvane. Ta oli Peedust peajagu pikem ja isegi paljana kogukam.

Zootehnik sai eluvaimu sisse ja kargas kööki. Pliidi ees keset hao-prahti lebas kirves. Ja juba helkis haljas teras Peedu käes. Rihu polnud jõudnud üle vaheukse läve kapsata, nüüd oli väljapääs blokeeritud.

Alasti mees põikas kõrvale, jõudis kahe sammuga aiapoolse akna juurde, rapsas haagid lahti, ning juba ta oli vaateväljast kadunud. Peedu viskas talle kirvega järele. Siis sööstis zootehnik aknale ja kummardus välja. Aias polnud kedagi näha. Kirves lebas suure kivi kõrval, teravnurk murdunud. Verejälgi ei hakanud silma.

Nätku paiskus esimesi vihmapiisku. Peedu rinnutas aknal tükk aega, igatahes jõudis pale märjaks saada. Lõpuks pöördus ta ümber ja heitis pilgu põiki üle kambri. Öösärgis Elli konutas sängiserval ja tihkus nutta. Ta ei olnud ka muidu Peedust pikem, kuid täna toanurgas kõssitades näis ta keha hoopis tilluke. Linakarva juuksed langesid näole ega lasknud naise ilmet näha.

«Ah siis niimoodi!» sai lõpuks Peedu sõna suust.

Elli ei kostnud midagi.

Laual pooltiidakil ümmargusest peeglist vaatasid Peedule vastu verd täisvalgunud hernekarva silmad, tedretähniline punetav nägu nõsuninaga ning roostevärvi juuksetukk. Mees lõi peegli uppi ning astus sammu sängile ligemale.

«Ah siis niimoodi! Ah siis niimoodi!» korrutas ta. «Ega see siis esimest korda olnud?!»

Naine ei lausunud musta ega valget.

«Ma küsin, kui kaua sa selle . . . selle tallata juba oled?»

Elli ei tahtnud ikka suud sõnaks praotada.

«Kas sa, loll, sellele ka oled mõtelnud, et lased tal niiviisi võõra lapse teha?»

Naine hakkas valjemini tihkuma ja ägas nutu sekka:

«Noh, löö, löö — ma olen süüdi.»

Peedu haaras abikaasal õlast kinni ning tõstis parema käe löögiks.

Sel silmapilgul läks vaheuks poikvele ja lingikõrgune tumedate juustega sasipea vaatas tuppä. Poisipõngerjas tahtis sängi ema juurde vudida, kuid isa erakordne ilme tegi ta araks ning hoidis tagasi. Väike Tõnis jäi nõutult ukseavausse tammuma.

«Kasi oma sängi!» käratati talle. Jõngermann kadus lävelt. Peedu lõi takkajärele ukse jalaga kinni.

«Või ei olegi kõik minu lapsed? Oled ehk sellega juba ammu mestis? See Tõnis . . . see Tõniski säärase tumeda peaga. Kuidas on? Mis? Vasta!»

Naine noogutas tummalt ning puges sänginurka.

«Mis?! Räägi ometi! Tõnis ei ole või?»

Elli noogutas uuesti.

Peedu tormas voodi äärde ning püüdis naiseni küündida, aga see oli end täitsa nurka litsunud. Mees hüppas kõigi oma laudasaabastega tekile ning sai lõpuks naise kätte, rebis tal käed silme eest ja vahtis talle otsa.

«Inimeseloom, mida oled sa ometi teinud?! Viimati pole ükski laps minu oma?!»

Ja koksas naise peaga vastu seinu.

«Kõik... ei ole... Manivalde on sinu oma.»

«Ah et ainult Manivalde...»

Peedu istus sängiservale ja vajus kõssi. Kambrisse sigines vaikus. Ainult varajane kärbes pinises.

«Kuidas sa küll ometi võisid? Mida ma olen sulle halba teinud?» ägas mees.

«Ei, halba sa ei ole teinud. Sa oled hea.»

«Aga ikkagi tahtsid teist. Miks sa siis mulle naiseks tulid?»

«Keegi teine ei tahtnud mind. Kas siis pärast sõda valida sai... Kõik kohad tüdrukuid täis. Ja mina olin juba eakas. Olen ju sinust vanem.»

«Aga miks pidid sa selle... selle Rihuga ka lapsi...? Võõraid lapsi! Ja veel mitu!!»

«Ma ei tahtnud... Ma ei tahtnud, et neil oleksid punased pead. Punaste juustega inimestel on raske, neid peetakse õelateks ja kiusatakse taga. Manivaldel ongi punased juuksed. Ja tedretähed...»

«Ah siis tedretähtede pärast...»

«Tedretähtede pärast ka.»

«Kuradi kurat, nagu oleks ma neid tedretähti ise...! Sul siis ei olegi sellest Rihust midagi?»

«Mees nagu mõni teine. Ja tal on Vilma, ilus ja suur.»

«Vilma neh.»

Peedu ei osanud enam midagi öelda. Vaikuse katkestas Elli ise:

«Mis siis nüüd saab?»

Mees ei vastanud.

«Ma võin ju isa juurde Palutagusele tagasi minna.»

Peedu vandus, läks hambaid krigistades lahtise akna juurde ning laskis vihmale näkku sadada.

Nainegi sõandas end üles ajada ja astus paar sammu üle kambri. Puudutas meest kuuekäisest ning lausus:

«Anna mulle andeks, et nii läks. Eks ma võtan Tõnise ja Tooma kaasa. Kui sa just tahad, võiks Manivalde ehk ka siia jääda, ta on juba suur...»

3

Kui Sisaski Rihu õhtul äestamast koju jõudis, tagus Peluski Peedu parasjagu eeskojas parempoolset ust kinni. Akuraatselt, ühetasaseks lõigatud põiklaudadega, kolmetolliste naeltega. Töö näis juba lõpukorral olevat, oli jäänud paika panna veel ülemine tükk, ning peretoa tahmunud uksest poleks enam midagi näha.

Rihu jättis traktorimootori lõrisema ning hüppas alla murule, tuli paar sammu ligemale ja kähvas:

«Mis see tähendab?! Kust ma hakkan väljas käima?»

Traktoristi nägu punetas ning hääletoonistki võis tunda, et ta oli ka pudeliga tegemist teinud.

Peedu heitis segaja poole paar ettevaatlikku pilku, kuid ei kiirustanud kostma: lõi viimase laua korralikult kinni, pistis kaks ülejäänud naela hammaste vahelt taskusse ning sõnas alles siis:

«See pole minu asi, kust sa väljas käid või soristad tares lillepotti.»

«Kuradi punapea, endal nupp otsas kui tulekahi! Või pole tema asi. Mis asja sul ka on, et keksida! Uks olgu jalamaid lahti!!»

Päris lähedale ei julgenud Rihu siiski tulla — Peedul oli kirves kätte jäänud.

«Hüppa või läbi akna, aga üle selle läve sa enam ei astu ning siia eeskotta pole sul tänasest peale asja!» karjus Peedu üle traktori lõrramise. Tõmbas siis eeskoja ukse ühe ropsuga kinni, lükkas riivi ette ning kadus traktoristi vaateväljast. Rihu tagus rusikatega vastu ust, aga sellest polnud tolku. Siis tormas Sisask oma raudlõriseja juurde, kargas kabiini ning lükkas käigu sisse. Suur lintraktor tuli nagu soomustank eeskoja peale. Enne ust jättis ründaja korraks masina seisma ning karjus:

«Kui sa, kuradi kuldilõikaja, kohe lahti ei tee, lükkan kõik lõmaks!»

Zootehniku poolel tõugati valla õhuaken ning Peedu pistis välja oma roostepruuni juuksetuti:

«Ära mölla! Kui sa järele ei jäta, kutsun julgeoleku ja lasen su kinni panna. Igavene leegiunäär sihande!»

«Uks lahti!» möirgas Sisask.

«Kui sa kohe oma traktorit seisma ei pane, virutan kangiga radiaatorisse!» ähvardas Peedu.

Samas läkski esiku uks lahti ning zootehnik vupsatas välja, mingi torujupp pihus. Rihule tuli see nii ootamatult, et ta tõmbas traktorit tõrtsu kõrvale. See oli suur taktikaline viga: Peedu pääses mootori ligidale ning võis tõepoolest kangi kuhugi vahele lüüa. Zootehnik muutuski sõjakamaks:

«Ja kui sa veel kord traktoriga koju tuled, siis viskan mootorisse liiva ning kaeban direktorile.»

«Proovi sa mõliseda!» kähistas Rihu ning käänas järsku oma raudhobust, püüdes seda vastasele peale ajada. Peedu hüppas esiku nurga taha, traktor jõudis enne pidurdamist riivata ukseposti ning lõi valendava puukillu lahti.

Sel silmapilgul avanes aiavärv ning Tsirguaia õuele ilmus Vilma.

«Mis sõda siin käib?» tahtis ta teada ning käratas Rihule: «Hulluks oled läinud või?!»

Naise sekkaalöömine tegi olukorra piinlikuks ning Rihu tõmbas traktori läve eest tagasi.

«Hulluks on siin mõni teine mees läinud. Sa vaata ainult, mis ta on teinud!» osutas Rihu esikule.

Nüüd märkas ka Vilma kinnilöödud ust.

«Mis see nali tähendab?»

«See tähendab seda, et hooraku su mees oma kodus, ärgu tükkigu teise krae vahele!» Ütles nii ja lõi ukse kinni.

Mootorimürin jäi vakka. Varsti nägi Peedu oma aiapoolsest aknast, kuidas naabrimees kangutas lahti kinnilöödud verandaukse ning Sisaskid majja kadusid. Ja läbi palkvaheseinagi oli kuulda, kuidas teispool valjenes perekondlik kõnelus.

4

Kui Peedu esmaspäeva hommikul emistelaudas Tatriku Tildega kokku juhtus, oli viimane uudistest pakatamas. Sisaski Vilma ostnud Võlla-pää alevi ligidale sooserva maja. Tolle vanapoisi Toki Ruudi elamise, kes kolm aastat tagasi kõrvad pea alla pani. Ega's see suur maja ole, ainult üks tuba ja köök. Aga hea koha peal: alevist kiviga visata, keskuse ja farmi vahepeal, igale poole hõlpus silgata. Seda oli ka see Ruudi sõsar taibanud ning hingehinda tinginud. Oli küsinud tervelt kakskümmend tuhat. Vana rublat muidugi — Tilde polnud ikka veel harjunud uute, väikeste rahadega. Kui suure summa Vilma lauale ladus, selles läksid arvamused lahku, kuid kindel oli, et sularahas see ubrik kinni taoti. Rinkuse Liina oli oma silmaga näinud, kuidas Vilma oli hoiukasast tulnud, piimamannerg rahapakke täis. Ei tal nüüd enam auto ostmise kavatsusest niipea midagi välja tule.

Sama päeva õhtul ilmus Rihu taas oma tanki meenutava traktoriga Tsiirguaiä õue, hoolimata naabrimehe ähvardustest. Traktorist oli sedapuhku masinale taha haakinud suure lamavoikäru. Aga ega Peedule jäetudki aega diversiooni teha, kui ta oleks tahtnud oma lubamisi täide viia. Kohe lükkas Vilma lahti Sisaskite elamise õuepoolsed aknad ning hakkas sealt kompse ja toole välja loopima. Siis läks ka Rihu talle appi ning kahekesi tirisid nad veranda kaudu välja riidekapi. Selle ülerinna järelkärule tõstmine polnud kerge töö, aga naabrirahvast appi ei kutsutud. Peluski pere sulgus neutraliteeti hoides oma ruumidesse, ainult tilluke Tõnis, näpp suus, kippus aeg-ajalt esiku-ust praotama ja mitte-igapäevast sagimist uudistama.

Päikese loojumise ajaks oli kolikoorem peal ning Rihu tossutas trakto-

riga väravast välja. Juba ammu oli aeg õhtusööki keeta ning Peedu ruttas kaevule vett tooma. Aga Sisaski Vilma ei kavatsenudki kauasest elukohast kinnise suuga, päris hüvasti jätmata lahkuda. Ta ei pugenud Peedu kombel vaikselt läbi põimtara mulgu, vaid tuli verandalt tiiruga ümber maja õue, vaatas siin korraks ringi, laskis lapsel ees väravast välja lipata, tuli siis otsejones kaevu poole ning peaaegu riiwas veepange väljakeriva Peedu küünarnukki. Jäi sammu kaugusel seisma ning kähvas kõva häälega, nii et ka tubadesse pidi kuulda olema:

«Aga et keegi kurke ja muud aiavilja ei rüüstaks!»

Tegi väikese pausi ning sisistas siis:

«Sinu, kuradi nosu pärast pidin ma poolteist tuhat, asja ees, teist taga, maha viskama. Mõni mees kah, ei jõua ise küllalt oma naist karata!»

Ütles nii, pööras järsult selja ning astus tagasi vaatamata kuninganna sammul suurest väravast välja. Ainult klaasasjad kandekotis kõlksatasid aeg-ajalt. Traktor tõrtsutas juba Sookaela aia taga. Tüdrukutirts oli koormale järele jõudnud, end sinna üles hiivanud ning kõigutas üle järelkäru ääre jalgu. Peedu oli unustanud veetoomise ning vaatas lahkujatele kaua järele. Oleks vist vahtinud seni, kuni need silmist kadunuks, aga seal ilmus eeskoja lävele Elli ja küsis longuspäi kui murtud-südalill:

«Ma ehk hakkab ka oma kompsu köitma? Kui on juba täna üks kolimispäev...»

Peedu pööras pilgu Palutaguse mäe kohal hõõguvalt loojanguõhetuselt, väristas ägedalt pead, nagu oleks herilane kallale kippunud, ning käratas:

«Mis sa ometi närid inimese kallal! Minutitki ei saa rahulikult olla...»

Ütles, tõmbas pea õlgade vahele ning tormas lahtisest väravast välja.

5

Peedu ilmus Tsirguaiale tagasi alles ülejäärgmise päeva õhtupoolikul. Ta samm oli lõnkuv, silmalaud punased, põsed habemekontsust roostekarva, juuksed pulstunud ja soge kadunud. Ta läks kõigepealt kaevu juurde, pööras üles pange vett ning rüüpas tubli janu üle tsinkplekist ämbri serva. Istus siis läve ette puupakule ja vaatas silmi kissitades ringi.

Päike kallas muru linnurohule ja teelehtedele sooja valgust, elumaja peremehepoole aknad olid lahti lükatud. Õues mängisid Tsirguaiad poisid koos Sookaela perenaise lastelastega trihvaaad. Nurgatagustele ja haoriitadele lisaks olid nad avastanud hea pelgupaiga tühjades tubades. Manivalde oli parasjagu otsijaks ning jäi mööda joostes isa juures hetkeks peatuma teatamaks, et taati oli käinud küsimas Kontori-Alviine ja

käskinud keskusesse minna. Ka Rihu oli käinud traktori ja lamavoiga ning oma aida tühjendanud.

Poiss tahtis edasi lipata, aga isa haaras tal käsivarrest, otsis taskust murdunud piiga kammi ning silus pojalt punased tukad silmilt ära kõrva taha. Katsus Manivalde juustepiiril tuhmi laiku sõrmega, aga seegi polnud kuivanud poripritse, vaid tedretäht.

Trihvaamängijate vabakslöömise koht asus aidatrepil. Kui Manivalde elumaja nurga taha kadus, üritasid end tühjadesse tubadesse peitnud Tõnis ja Toomas välja joosta. Vanemal poisil see õnnestuski, aga kiirustades üle kõrge aknalaua väljaroniv Tõnis libises ning rebis roostetanud naela otsas sääre pikalt lõhki. Roosakale nahapinnale ilmus veretriip, mis järjest laienes. Väikemees pistis haledalt tõinama.

Siin pidi Peedu vahele segama, tohterdaminegi oli tema amet. Ta tõi toast joodipudeli ja marlit, tupsutas verise sääre pruunilaiguliseks. Muidugi oli säärane tegevus valus ning tal tuli poissi lohutada vanade lastevärssidega:

Varesele valu,
harakale häda,
mustale linnule muu tõbi —
meie laps saab terveks.

Valuvaigistavatel sõnadel oligi mõju, Tõnis tõnnis veel hooti ning hakkas uudishimulikult jälgima, kuidas ta sääre sai marlist helevalge katte. Kui jalg oli kinni mähitud, manitses Peedu:

«Ei ole vaja nii kõrgele ronida, kõrgelt on valus kukkumine. Ja tared pole üldse mingi peidupaik, taredes elatakse.»

«Miks siis nendes taredes enam ei elata?» tahtis teada venna ravitsemist vaatama tulnud Toomas.

Peedu ei osanud sellele küsimusele kohe vastata, aga seda polnudki tarvis, sest Tõnis tuli omakorda välja uue pärimisega:

«Iss, kas sa teed mulle vibupüssi? Sihandse, nagu on Manivaldel. Siis ma hakkam laskma vareseid ja enam ei roni.»

«Kui sa enam ei roni, siis ma teen sulle vibupüssi. Ainult üksteise pihta ei tohi lasta.»

«Iss, aga mul ka ei ole vibupüssi. Kas sa mulle ka teed?» muutus rahulolematuks Toomas.

«Hea küll, ma teen ka sulle, kui sa hea poiss oled ja väiksemale vennale liiga ei tee,» lubas Peedu.

«Aga minule peab tegema suurema püssi, sest mina olen ise ka suurem,» nõudis Toomas.

«Hea küll, ma teen sulle vaksa võrra pikema.»

Peedu pani Tõnise põlvelt maha ja hoiatas:

«Ära praegu jookse, muidu läheb veri uuesti lahti.»

«Aga minu jalg on ka katki. Iss, kas sa seda ei tohterda?» näitas Toomas oma nilgele marrastatud, hüübinud veretilkadega pahkluid.

Peedu avas joodipudeli, aga poiss pistis kisama: «Ei, rohtu ma ei taha, see on valus!»

«Mis tohterdamine see ilma rohuta on,» sõnati poisile ja haarati kriimustatud jalast kinni. Kui Peedu oli Tooma kriimustused joodiga üle määrinud, laskis ta säärest lahti.

«Aga kas minu jalga ei seotagi?» nõudis Toomas.

«Sul pole nii suur viga, et oleks vaja siduda.»

Toomas tegi vinge näo ja hakkas kannataja ilmega teiste laste poole lonkama.

«Kas me trihvaad veel mängime?» tahtsid teada Sookaela tüdrukud.

«Ei, trihvaad ei maksa täna enam mängida,» kamandas Peedu.

Sookaela lapsed ütlesid viksilt «Head õhtut!» ning hakkasid kodu poole astuma.

«Ma ehitan Rihu kööki kindluse,» tuli oma ideega lagedale vanim poiss Manivalde. «Üks uks on juba kinni löödud, kui teine ka lüüa ja akna peale panna pajakaas ja pliidirauad, siis on see kindel nagu soomustorn.»

«Mina tahan ka soomustorni,» kilkas Tõnis. «Iss, kas sa paned akna alla redeli, muidu ma pean jälle ronima?»

Kõik kolm poissi seisid kobaras Peedu ees: Manivalde oma punase tukaga ja tumedajuukselised nooremad. Peedu ohkas, tõusis püsti ja lausus:

«Ei redelit ega soomustorni pole vaja.»

Ütles nii, tõi köögist kirve ning hakkas ukse eest laudu ära kangu-tama. Uued naelad kriuksusid ning andsid visalt järele, ent peagi valendas eeskoja nurgas hunnik lauaotsi ning tee Tsirguaia peremehepoolele oli vaba. Peedu tõukas ukse lahti ning ütles poistele:

«Minge ja mängige!»

Poisid ei lasknud seda endale kaks korda ütelda, lükkasid kõik ukсед pärani ja tormasid indiaanlasekisaga tühjadesse tubadesse.

Sel silmapilgul tuli koju Elli. Temagi seisatas pilgu avatud uksele, aga ei tõstnud jalga üle läve Rihu ruumidesse. Aga kui Peedu ei mõtelnudki sealt tagasi tulla, vaid koos poistega tühje tube takseeris, küsis Elli:

«Kellele nüüd need saavad?»

Et Peedu ei kostnud midagi, üritas naine viivu pärast uuesti pärida:

«Kas . . . ehk sina kolid sinna?»

Nüüd võpatas Peedu ja tõmbas pea õlgade vahele, vaikis paar minutit, tuli siis eeskotta ja sõnas käskivalt:

«Tule vaata, kuhu on kõige parem poiste sängid panna! Neile on rohkem ruumi vaja kui meile.»

6

Järgmisel hommikul jäi zootehnik jälle tööle hiljaks. Lennart Varjun oma musta mapiga seisis juba teeristil ja ootas bussi.

«Tere hommikut!» kergitas Peedu kaabulotti.

«Tere hommikut!» kostis kooliõpetaja ja vaatas murelikult kella. «Nelja minuti pärast on juba kaheksa, aga bussi ikka ei ole.»

«Nende bussidega on jah igavene kannatusemäng,» arvas zootehnik. «Aga vihma täna ei tule.»

«Täna tuleb jah vist ilus ilm,» nentis ka ootaja. Samas vuhvatas alt udusombust välja autobuss ja peatus otse tulba kohal. Õpetaja koos koolilastega hüppas peale ning sõiduk kiirustas alevi poole.

Farmiõuel tuli Peedule esimesena vastu Sisaski Vilma ja teretas. Tah-tis nagu midagi ütelda, aga läks siiski vaikides mööda. Emistelauda ukselt kõõritas taevast Tatriku Tilde. Peedu kadus kähku oma kubri-kusse. Ent peagi kriiksatas ta selja taga uks. See ei olnud siiski uudiste pajataja Tilde, vaid Vilma, kes pahvatas:

«Ma tahaksin paluda, kas ma ei võiks saada jälle kaks vahetust?»

Peedu tõstis häiritult pea ning tunnistas laudanaist pika pilguga. Selle vasaku silma all, pooleldi kullaka juuksesalguga varjatuna sinetas kollaseks tõmbuv plekk.

Kui zootehnik ikka veel musta ega valget ei kostnud, lisis seatalitaja:

«Unustame ära kõik, mis on olnud või üteldud. Elu tahab elamist.»

«Hea küll, tulevast nädalast alates. Ma teen graafiku ümber,» lausus Peedu.

Kui zootehnik peekonilauta läks, ilmus ta kannule Tatriku Tilde. Tegi juttu maast ja ilmast, keerutas nagu kass ümber palava pudru ja poetas lõpuks:

«Mina küll sellele Vilmale ei tihkass katte vahetust anda. Ammus see õlli, kui lask põrsa ärä magada. Ja ilma asjata aap ta seda auturaha kokku.»

«Las igauks elab nii, nagu tahab,» katkestas Peedu eide jutuvoolu.

«Toda minagi. Aga egäs Suukaala poiss igäveste siia jää, küll ta juba sügisel lätt Talnade tagasi.»

Otepää Purdemäe, juuli 1971,

Vilsandi Küti, august 1972.

OSKAR KRUIUS

1832

Arvi Siig

KIRI

Mul on taskus üks kiri.
Põuetaskus ma teda tunnen.
Ma ei tea, on ta mulle
või tuleb ta kuhugi viia.
Teda lugeda mina ei saa
ega saa ka postkasti lasta.
Ja ei unu ta ära, nagu unuvad
tasku mul kirjad.

Piki tänavat käin.
Pole rõõm ega valu see tunne.
Linna õlul on õhtu
pehme ja villane pontšo.
Rangelt valgusfoor kasvatab
keelatud, lubatud vilja.
Mina lähen ja seisan ja
seisan ja lähen, kuis rahvas.

Mul on taskus see kiri.
Ma ei tea, mida temaga teha.
Vastutulija näost näen:
tema sest miskit ei aima.
Pargipingi ees varblased
avanud võileivabaari.
Nende kohevil šveitser
tuvisid sisse ei lase.

Sõbra juurde võiks minna
ta elektroonika kuuri.
Minu vabavärss käis seal kord
poetika koolis.
Trioletist sai amper
ja kilohertsidest – haiku.
Lõputunnistust pole:
ei ole sonette, ei pärga.

Taskus tunnen ma kirja.

Võib-olla mind lapsepõlv kutsub?

Sõrmed suus, mind vilistab

Keskhaigla prügimäe veerel?

Rohtund mägi. Ja teegi, kus rattal

mind õpetas sõber:

„Ära leiuta jalgratast.

Sõitma on õppida vaja!”

Ma ei tea, mida teha. Juba pimeneb.

Väljub paraadnast

toatuhvlites tüdruk, õlul

nurruva kraega mantel.

„Suitsud lõppesid . . . Meest pole kodus . . .

Vast on teil veidike aega?”

Vast ma pidanuks vastama, et mul

taskus see kiri?

Mul on taskus üks kiri.

Seda kohvikus ette ei loe ma.

Äkki pole seal ridagi?

On vaid puhtuke paber?

Homme taas lähen tööle

ja õhtuni unustan selle.

Kellatilkuga pöördub depoosse

viimane haigutav tramm.

VAHEMERI

Laine.

Ja laine.

Ja laine.

Ja laine.

Kuni kord

pahiseb

üheksas.

ARVI SIIG

1834

Mandrile maitse ja merele maine,
aeg aga kulub lühemaks.

Meri on meri, siin vett ei vaheta:
ühexas annab ja võtab otsad.
Aga keegi

peab olema
kaheksas.

Aga keegi

peab algama
otsast.

ALLEE

Allee see pole avar ega ahas.
Hea viluhaljas, taldatugev tee.
Kuid nimeks, hm, „Tee minuga, mis tahad!“
on sel alleel . . .

Oo päiksevirvenduse muiukurdne huumor!
Allee kui haljast elust läbikäik.
Siin inimpõlved – seenior ja juunior –
vist mõeldud jalutama, paarid täis.

Või eeldatud see kohtumiserajaks,
kus tutvushetk ka andumusetruu?
Mu enda unund sosinate kaja
diskreetselt meenutavad siinsed puud.

Kuid siis . . . kui tuulemõök käiks järsku läbi õhu,
siin oigab leht ja raag.
Ränk „Mäleta!“ hetkneluse lõhub –
see siin on Poolamaa!

SEE SIIN ON POOLAMAA

Allee, siis oled valuhaldas kartus?
Ja seirad mind kui siiski võõrast meest?
Allee, su nimi siis on sügav tarkus,
sest lubatud kes teeks.

. . . Mis õnn, et mul, mu sõpradel ei tule
püss võtta seks, et näha võõrast maad,
et meil ei tule käia läbi tule,
et põlisroheline välja jõuda taas!

Allee „Tee minuga, mis tahad!“ –
sa naine naiselikem, mehelikem mees . . .
Allee, ma miskit teha sinuga ei taha.
Sa ainult ole veel.

HIRVE SURM

Tuled katkesid äkki kui õmblused,
seiskus kihutand metsade võra.
Auto taga abituis tõmblustes
tühja asfaldi ropsisid sõrad.

Järsku vaikuse kuupaistehalluses
hirve naiseseilm anudes hangus.
Sõra koputus südames valjudes
nagu karjatus mõistusse kandus.

Kümme . . . kaheksa . . . kuus . . . Teele tähnine
viimast koputas teadet ja soovi.
Tundus: võpatas taevaski tähine,
rõhus õlule, kõri soonis.

Neli . . . kolm . . . Heli kaja mind jahmatas –
karm komandopunkt välgatas mälus:

ARVI SIIG

„... üks ... ja ...!“ Mikrofon vakatas. Lahvatus
stepis valgeks lõi tohutu välu.

Miski vabanes meesteski. Kõrgusse
startind teras lõi kustuva mõra.
Hetkel taevasse nägin ja põrgusse.

Maanteel hirv suri, siruli sõrad.

Valeeria Villandi

KOHTUMISED

Liivakastides
ringi rassides,
lasteaedades
lapseaegadel,
mängumurudel,
hiljem turuteel,
kõigis kohtades
aiva kohtame
võõraid, tuttavaid,
juurderuttavaid.

Uksi avavad,
uksi sulevad,
meid nad tabavad,
juurde tulevad
kõhkvel, tõtates
saavad sõpradeks,
tihti nõtradeks, –
loomult paendlased
saavad vaenlasteks.

Järjest tulevad,
muudkui tulevad,
uksi avavad,
uksi sulevad,
kuni korraga
hetkki seisatab,
kõik nad korraga
käigul seisavad
ning siis lähevad
meist nad lahku ja
jäävad vähemaks,
teedelt lahkuvad.

Paariaastased,
kümneaastased,
kahekümnesed,
vahel harva veel
kolmekümnesed
elutargal teel
nõnda kohtuvad,
et neil tagasi-
rajad rohtuvad.
Üks neist jagab siis
teise ohtu ja
rüütab sõõmu nii
teise rõõmugi.

Neljakümneselt
saabub pööripäev:
lauldes hümne veel
laeva vööri jääd,
saatjaks vankujaid –
neidki väheneb –,
lõplik ankrupaik
üha läheneb.

Seni kohtuti
keset tulemist,
ei nüüd kohtumist
ega tulemist.
Nüüd vaid minnakse
maal ja linnades,
maal ja mereteel,
täna tere veel
vastu hõigates
igiomaselt,
homme põigates
rajalt kobades.

Teised kümnesed,
kahekümnesed,
jälle rutakalt
uksi avavad,
kokku ruttavad
nende taga nad.

Aegamööda täis
ring saab neilegi,
elu mööda käib. –
Nii kui eilegi
paistab lähemalt:
read on hõredad,
ring jääb vähemaks,
kaotus põletab.
Nii nad jätkuvad –
neljakümnendad:
antud näpuga,
võetud kümnega.
Uued kümned meid
löövad kohkuma:
ust ei ava, vaid
ainult sulevad.

Oh neid kümneseid,
siiralt avalaid,
õnneks julgevad
nemad kohtuda.

KARBARANNA KRUUS JA THEORIKU LOOD

Theoriku ma leidsin Karbarannast, Karbaranna Saaremaalt. Theorik on meeles pidanud lapsepõlves (enne esimest ilmasõda) kuulnud Karbaranna-lood. Mulle need meeldisid ja ma mõtlen, ei ole võimatu, et nad meeldivad teistelegi. Eriti aga meeldib mulle nende keel — saare keele vana Karbaranna murrak. On ju tähtis erinevus selles, kas öeldakse «emased» või «ematsed» (saarlane) või «ematsäd» (karbarandlane), kas öeldakse «kruusaklibu» või «liburihvk», «nä» või «nääh», «lilleke» või «lillege», «laulsime» või «laudlsime», «siinsamas» või «tähe saasäl» jne. jne. Aga lauseehitus: «... Sellel loomal oli irmsuur pee oli otsäs old...» Siit on kohe näha, et Karbaranna rahvas pole tunnistanud eesti kirja-keele grammatikat. Aga kas mul on õigust nende «protesti» tühistada lause reeglipäraseks muutmisega? Mõte jääb küll samaks, aga jutustaja karbaranna-karakter kaob. Nii ma siis püüdsin Theoriku etteütlemise järgi sõna-sõnalt ja häälik-häälikult kirja panna vanad ja osalt ka uue-
mad lood ning lasksin hiljem tal veel korrektuuri teha.

Tulemus on muidugi kahtlase väärtusega. Vähe sellest, et nende jutude lugemine on raske töö. Karbaranna keel ei erine suurel maal kõneldavast mitte ainult foneetiliselt, vaid sisaldab ka võõrsõnu, see tähendab Karbarannale ainuomaseid sõnu. Need on küll viidetes tõlgitud, kuid viitele pilgu heitmine pidurdab jälle lugemise tempot. Pealegi ei kandnud minu pingutused karbarandlaste keelepruuki täpselt edasi anda siiski päris õiget vilja. Karbaranna kangekaelne rahvas pole üldse tunnistanud muljeerimist, nii et sõnas «pott» või «kott» kõlab «t» täpselt niisamuti nagu suuremaa sõnas «katus», ainult et on veel tõrksam. Sama lugu on häälikuga «n». See kõlab alati, ka sõnas «pann» nagu «Ann» ja «l»-häälikud sõnas «loll» kõlavad «kella» «l»-i moodi. Jne. Üldse peab ütleva, et karbarandlased hääldavad kõiki umbhäälikuid suuremaalastest toekamalt ja kangemalt, kõiki täishäälikuid aga «laiemalt», nagu põlastavalt. Nende «ö», mis töötab ka «õ» eest, on lahtisem ja avalam kui suuremaa «ö», «i» vajub «e» poole, «e» «ä» poole (sageli viimane koguni asendab esimest, mis ei tähenda seda, nagu ei võiks «e» aeg-ajalt «ä»-d asendada), «u»-d kisub mõnikord kangesti «o» poole ja viimane kipub olema jäme ja toekas nagu nisutera Siberis.

Kuid selle keele eriline võlu on tema omapärastes lauserõhkudes, mis

vormivad Karbaranna kordumatut jututooni, lahedat ja südamlikku, kuid sentimentaalsust põlastavat ja karedalt naljasoonelist. Seda on niisama võimatu kirja panna nagu rahvaviiside originaalset esituslaadi. Teatava kujutluse intonatsioonist püüdsin luua sidekriipsude abil nende sõnade vahel, kus rõhk on kas vastupidine suuremaa omale või nii- ja naapidi võimalik. Näiteks: «... ning ma-aki säält Säädja metsast tulema, mere-äärt keima, ät ähk-saaks medaged aakriku mere äärest käde...» Sidekriipsuga ühendatud sõnad kõlavad karbarandlase suus ühe sõnana, kusjuures rõhk langeb esimesele.

Niisiis sai kõik alguse karbaranna keele võlust. Aga kui ma need jutud ritta seadsin, siis tekkis mõte, et peaks nagu veidi kirjutama ka Karbarannast endast. Ja kui ma Karbaranda kirjeldama hakkasin, ei saanud inimestest mööda, ja nii kasvas Theoriku lugudest veel mitu muud lugu ja nüüd ma ei teagi enam, kas olen õigel ajal punkti pannud.

Silmapiiril, otse merel nagu poi, istub koletu suur silmi põletav' apelsin. Vargsi roomab ta selja taha öö ja neelab ta korraga oma põhjatusse kurku, maitsmata, näksimata. Nii ta tervena hommikul tagasi tulebki, kui pimedus kukeleegust ehmatab.

Eelmisel ööl oli metsliga käinud «tuhleid tõngumas». Käristasime mõned vanad särgid siiludeks ja sidusime tarale lipendama. Vaiksel vajus õue hämarus. Öösorr põues, jäi mets nurrudes tukkuma. Saunaurga tagant tõusis õhku esimene tumm öölind.

«Räägitakse, et valge lina kisub neid ligi, et laskuvad sellele ja jäävadki sinna.»

Keset hämarsinist õue hõögub valge nelinurk. Nahkhiire lend muutub rahutuks, lina kohal vajub ta lennukaar järsult nõkku. Ja nüüd on õue neid täis. See on kui hääletu sabat. Jõnksuvad lennukaared põimuvad tummaks kasvavaks ärevuseks...

Järgmisel öhtul tuli Theorik ja hakkas surnuid hauast välja vedama.

Tegelikult tuli ainult Rik, Theo oli teda kaua oodanud. Enamasti iga öhtu poole üheksa — üheksa ajal, mil öhtuselt bussilt tulija Tagamõisa peatusest kindlasti oleks pidanud kohale jõudma, seisis üks väike kühmus kuju värava põikpuule nõjatudes suure kuuse all, pilk metsavaheleel kinni. Ammu pruulitud õlu — paljuks seda veel järele oli jäänudki — ähvardas hukka minna, suvi sügisesse vajuda, ja see ootamise vaev...

«No mes sa tahad teha, inimene äi kirjuta kah, miks ta äi tule!»

Kust peab Rik teadma, missugune põhjata tujuõgard on Karbaranna üksindus, kui siin on elatud kogu elu. Miinaga kahekesi, harjumus abimeheks, aastas kord-kaks küllasõitvad lapsed toetajateks, jaksatakse välja kannatada, üksindus isegi meeldivaks muuta. Aga kui siis on teada, et keegi tuleb ega ole see teab kes, vaid oma vend, siis ootad teda, nagu sunnitööline ootab vabastuspäeva. On ju ka nii olnud, et see päev ei tulegi.

«Ma olen sulle rääkind — kes seia änam tahab tulla, paljas mets ja metsaloomad, inimesed kõik läind. Kauaks meidki änam sii on.»

Aga nüüd on Rik kohal ja püha meenutuste rituaal alanud. See kestab kümme päeva vahetpidamata, kui mitte arvestada põgusaid unetunde. Ja kui kõik see, mida tahetakse hinge pealt ära rääkida ehk ainult vennale, on otsa saanud, siis istuvad lauda ammu kadunud inimesed, kes oma tegude või juttudega on mällu lõikunud.

Kas sa-üldse tead, kuidas need paigad siin nimed on saand? Poopu Tiina sures äe, kui ma veel poisike olin, tema teadis rääkida küll, kuidas see asi olnud. Siis räägiti sii kantis hoopis teistmoodi. Seda keelt äi oska änam mette keegi. Kas sa, vennas, oskad veel? Äi sa oska. Aga näe mul oo meeles, kuidas nad rääkisid. Äi noh, eks saare mees tikib nüüdki mõned oma sõnad jutu sekka, ja seda suuremaa «ö»-d pole mina ka mette selgeks saand, olgugi et kõva kuus aastakümnet juba kontides.

Ooda, ooda, ma rüüban mõne söömu seda va head saare märjukest. Sa, vennas, oskad ikka veel vägevast õlutit teha... Kohe see poodel saand? Äi noh, me pole nelikümmend aastat änam juttu aand, pole ma joodik mette, aga oma pisised topsid teen ikka äe. Vaada, juturatas tahab ka määrimist.

Nääh, Poopu Tiina rääkis nõnda:

«Sääl Sapsul va Saaps oli va vildse-köve venitaja ning sõhand va lontruse moega mees. Nända ät ta-äs ole...»

Äi saand aru? Vildse köve venitaja — see oo venivillem ehk jälle seanaha vedaja.

«...Nända ta-äs ole viitsind mette pätsude järge vaata...»

Äi, pätsuks äi nimetatud mette karu, vaid noort täkkus obust. Siinsamas öue taga, kus praegu on tuhlimaa, sääl oli mõisahärra pätsude koppel ning Saaps pidi nende järgele vaatama. Nääh, kuhu ma jähi?

«...viitsind pätsude järge vaata, ning ühe oomingu va Saaps võttand kase karbast raanda näpu otsa ning tulnd-seia tarna mätaste ääre ning akkand tähe-saasäl* lutsu püüdama...»

* tähe-saasäl — siinsamas

Ära sa kuhugi ah-tähte ette kirjuta, ka-täht jäeti ka tihti äe, polnd mette «klimbisupp», vaid «limbisupp», mette «klibu», vaid «libu», aga jälle mõnikord pandi see «k» sinna, kus teda vaja polnd, sellega väljendati enamasti põlastust. Öeldi näiteks «klimonaad», noh, ät mes märg söhant oo. Nojah...

«...lutsu püüdäma. Aga eks-sis ka ull-äs ole — va metsakoir tulnd täst pöösaste sehest Neeme nõmmest ärra pätsude juure ning pätsud näind va alli ning-pistand koplid kaudu ätte lindäma. Ning eks-sis ka ull-äs ole old — pätsud aand allikäte päält aja nurga maha ning pistand lindädäs ranna välja poole. Aga see va metsakoir saand ühe pätsu kurkust kinni ning murdänd-see äe ning va Saaps pole säda mette täheleaged teedänd panna.

Aga eks see va möisaärra, va Puksem, tulnd tõllaga kargutäs*, kaks musta oost old ee, Sapsu meest** ala ning näind, ät pätsusid pole tähe koples änam old-mette ning va metsakoir ögind ärra ühte pätsu, ning ärra tuld-sis Sapsu kople alt ougu ääre ning näind, ät va Saaps old eese karba raandäga järväs tarna mättä ääres...»

Karba raand? Nojah, «raand» oo anum, aga «karp» oo «tohk». Jo see suuremaa keeles siis kasetohust nõu oo, põhi oli tal nagu ämbril ümmargune.

«...Ärra käskend siis kutsrel ood kinni pedada, roinind tõldast maha, suur kepp old-teesel kee, ning ütland va Saapsule:

«Sa korradi Saaps olep see karparaand, see likkeouku minno omma herra kalo püüdäma ning sinna ei teep, kus minno petsu olema. See hunt on nemmad keik ärra sööma. Sinna korrat tulep kohhe see likkeouk siia minno, omma herra, juure, et minna saap sind öieti karristama.»

Ning va Saaps roinind kaldäle ning roomänd põlite maas ning ärra akkänd siis va Saapsu eieti karistäma. Ning kut-täe siis säda Saapsu eieti old kariständ, nändä-ät Saaps jäend pikka maha ning äs ole änam kippund-mette, siis ärra läind eese tõlda tagatse ning ütland kutsrelä:

«Ändma hopustel piits, et ma seta Saapso sika ennam ei nägema mitte!»

Aga va metsakoir närind säda ärra pätsu nändä kaua pääle, kut-saand viimaks pätsu pee ihu külgest käde ning pand selläga vidadäs tähe metsa ning siis vee va pätsu pee olnd tähe-saasäl metsa ääres teise aasta veel pääle-ikka. Ning siis akatud säda metsa Oonina*** metsaks üüdäma. Pärastsed poolä kadund see «oo» inimeste suust äe ning jäendged

* kargutäs — sõites

** meest — mäest

*** Oonina — Hobusenina

umbäst* paljas Ninamets. Ning säda kohta, kohes va Saaps mõisasaksa ees põlite olnd ning eiete karistäda saand, akatud Karbarannaks üüdäma seepärast, ät sel va Saapsul karba raand sii olnd. Ning ärra eese sõnajärgä jäändged see järi** Likkeouk. Aga päraatsed poolä akäd inimesed täda Ligeouk nimetäma ning üüdävad säda taanäsö*** peevane nände nimedäga.

Vana Saaps jähiged kiduma ning sedä inda ta äe suresged.»

Laubal mere-adru-rannaliiva trikoloor, külm ja magus nagu jäätis, nuhutab Harilaid loojuvat päikest, luigekael õieli, tiivad lösakil; vasem — Metsaküla, parem — Neeme, sabas kinni Karbarand.

Ligeauk vilgub tare tagaakendesse üle tee, läbi kaldapuudest ja sirelipõsastest. Väike madal laudkaanega tsementsöör tema kaldal reedab Karbaranna ainsa elustalu allikkaevu. Teisest õuepoolsest küljest, uksetrepiltki on Karbarand üleni su ees. Praegu jääb silm kinni vasakule — metsamajandi lutsernipõldu. Kolmest küljest tumeda okassegametsa seinte vahele haaratuna laskub erkroheline ädalavaip libajalt kõrgendikult õuetaguse tuhlipõlluni. Kenad luitunud jumega saomemmed, vakka ja mõttes, ootavad hangujaid, tahavad koju — loomadele jõuks. Üks metsaseinu liigub lutsernipõllust sirgjoones mööda, astub üle metsavahetee, möödub siis tarest ning keerab lõppeks täisnurga all Ligeaugu poole, milleni jõudmiseks ta peab veel ühest teest üle hüppama. Mõned kased on metsast välja astunud ehtima Uibu talu õuetagust heinamaalappi, paar neist on jõudnud koguni tare otsaakende alla. Theo on selles süüdi, et nad siin nii metsast lahus peavad elama. Talu rajamiseks tuli metsa maha võtta, kännud ja kadakad ükshaaval välja juurida, ja siis kulus veel mõni aasta, enne kui kosus-kasvas tihe, sitke saaremuru. Kunagi piiras kogu seda maalappi ilus, terase hoolega põimitud kadaka-aed («sõhuksega oo tegemist, enne kut ta tuulde saa»), millest nüüd on jäänud õieti ainult illusioon: säilinud on teepoolne tara, mis metsa veerel, puude vahel ulatub veel mõnikümmend sammu teest eemale, peites hävingujäljed metsa sisse. Aga aianurgas on alles tilluke jalgvärv kena ümmarguse auguga õuepoolset haaki väljast kinnivajutava käe jaoks. Ta on siin veel nagu selleks, et inimest korralikkusele harjutada. Ja me astumegi järvetele läbi selle värava, avame ta ja suleme, olgugi et kolm-neli sammu väravast tara lõpeb.

Teine, lihtsam aed eraldab sellest maalapist avara õue, üleni halja, lõbusate lillekooridega uksetrepi lähedal klumbil ja kahel pool tara.

* umbäst — täpselt, just

** järi — järv

*** taanäsö — tänase

Isegi õunapuud on jäetud aia taha, ja ainult väravast väljudes saab sauna.

Väravaposte asendavad kaks vana kõrget kuuske, millest üks on ammu kuldpruuniks kuivanud, nii et tema ainsaks eluülesandeks on hoida kuldnokapuuri ja selle elanikke, kui nad suvitama tulevad. Vana, küllap surnud puu öitseb igal kevadel — tema kuivanud okstel puhkevad laulupungad.

Kodulinde ja -loomi siin ei ole, ainult neli valget rada lõhuvad õue ühtlast haljust. Need on ristikkeinarajad. Mida rohkem neid tallatakse, seda tihedamaks muutub ristik. Niisuguse muru ees olen ikka pead murdnud selle üle, miks seda ei kasutata mõnegi linnahaljasala katteks — lastele tallata. Nagu tõusikkodudes peavad lapsed praegu sageli muruvaibast ringi käima ning kodulähist mängupaika asfaltõuel, prügi-kasti äärest, tänavakividelt otsima. Muruväljakul saaksid ka linnalapsed jalad paljaks võtta ja haljust oma ihuga katsuda. Võivad ju saaremuru trampida loomadki.

Karbaranda on nüüd alalisi murutallajaid vähe jäänud, kaks vananimest — Theo ja Miina, kes oma kätega loodud kodust ei raatsi lahkuda. Peagi on Karbarand ja selle ümbrus jälle suur pime mets. Siia tulevad metsamajandi töölised mände ja kibuvitsu istutama ja suveõhtutel sõidab siia ehk ikka noori Ligeaugu emale külla — Sarapiku järve äärde kala püüdma, suplema, lõkke tantsu nautima.

Inimese elukohaks ei ole see paik eriti kaua olnud. Isegi siis veel, kui Saaremaa oli juba olemas, kattis Karbaranda meri. Siitsamast metsa äärest hakkab pind tõusma. Ülal, kunagisel kaldaveerel sirutub Neeme küla Tagamõisaga (nüüdse Tagalaga!?) ühendav maantee. Kuivi päevi siin igatahes nii rohkesti ei ole, et sügavate aukude tihe ahel kunagi päris kuivaks saaks. Nõnda vähe on siiakanti elanikke jäänud, et kellegi pole hoolimist, missugune on tee, mida nad peavad kasutama toidu hankimiseks viie-kuue-kümne kilomeetri kauguselt. Ja sajune talv vajutab Karbaranna kodud lumelukku. Teab kuidas küll postimees läbi saab — ta peab siia vähemalt pensioni tooma. Aga kui tuleb pakk, siis mine bussiga Tagamõisast Kihelkonda. «Kui ma siis pakiga lumme vajusin, siis mõtlesin, et siit ma änam äi tõuse mette; aga näe — välja keerasin.»

Keegi käbe ja läbematu kõnnib mu kõrval, väike, luine kut nikerdatud, vimmas, kangestunud kael õieli, pilk maas. Pintsaku hõlmade vahelt ja käistest vilgub uhiuus rohelistruuduline särk — venna kingitus. Kõva musta mütsinoka taha peidetud heledad mõtlikud silmad tumedate ripsmete ja nina kohal kerkivate kulmupuhmaste all on piklikud ja viltu nagu kassil. Lodevus- ja lõtvumisjälgedest puhtale näole vajutab

tavad kõva topeltnöbiga nina ja kaks tillukest vuntsiruutu lustaka ja tõrksa ilme.

Kui ta murule tukastama heidab, jääb pea oma veerand meetrit maast eemale. Püüdsin kord patju sinna tühemikku toppida — kaks jääb väheks, kolme on palju. Nii kangelt öieli on kaela vajutanud õnnetused. Palju kordi on ta tellingutelt alla sadanud, aga lõpliku hoobi andis fritsude veoauto. Istus sees, kui see ümber läks. Oleks ta seal üksi olnud, ehk pääsnuks siis seekordki kergemalt, aga seal oli suur, teab millega täidetud paak, ja see veeres tast üle. Roided, käe- ja kaelaluud lapiti kokku, aga inimest enam paika ei saadud. Isegi katuseräästa silmitsemiseks või õllekannu kummutamiseks peab varsti kaheksakümneks saav Theo keerulise võimlemisharjutuse sooritama: nõtkutab järsult põlvi ja kallutab kere umbes 20 kraadi all tahapoole. See käib nii loomulikult ja vilkalt, et teadmata inimene võib seda pidada koomiliseks harjumuseks. Riiulilt, mis asetseb rinnust kõrgemal, saab ta midagi kätte vaid toolile tõustes. Aga muidu on ta terve, ja ma olen näinud, kuidas ta jalgrattaga sõidab, puid saeb, kaevust vett vinnab ja õndsas näoga Kihelkonna kirikust armulaualt tuleb. («Jah, kui sul sellesse usku äi ole, ära siis kirikusse mine.») Karbaranna üksinduses peab vanal inimesel keegi olema, kellega jagada oma südamevalu. Talu hakkas rajama kolmekümnendatel aastatel. Aga maja jäi pooleli, ei jaksanud. «Vene poisid aitasid neljakümnendal aastal valmis ehitada. Neil oli tube vaja.» Aga vooderdamata ta jäi ja jäigi. Kõduneb oma silme all ega ole teda ka kellelegi jätta. Ükski kolmest lapsest ei näi ihkavat tagasi koju, küll kaunisse, aga inimestest hüljatud Karbaranda. Ja on õnn, kui leiavad mahti küllagi tulla.

Erk ja kerge, südi on ikka veel ta astumine, ei ta läbe oodata, kuni ma teeveerest maasikaid nopin, pean talle järele lippama nagu lapsuke. On südasuvinine varane õhtupoolik. Päike on terve päeva selges laotuses hõõgunud ja nüüdki, kus ta juba kaldub loojakule, õhkub loodusest veel päevasoojust. Vasakut kätt on hõre metsatukk, kaugusest vilksatab meri, mis pidulikult särab kahvatunud õhtupäikeses. Nüüd keerab teegi mere poole, aga merd enam näha ei ole. Mets on siin mõlemal pool teed tihe ja täiesti tõsiselt võetav. Mõni samm eespool kalpsab metskits kõrges kaares üle maantee.

«... Eks neid oleks siin küll ja küll, aga salakütid... Nii kenad metsaloomad, tea, miks nad neid küll tapavad...»

Ja nüüd on mets otsas, jõuame Neeme küla laiale kadakaväljale, kõrgele kaldapealsele. All laiub pimestavalt sinav-sirendav meri.

«Näe, sääl paremal oligi Ristnina Jürnä maja...»

Ei enam maja, ei inimesi, aga lood on alles, kuni leidub veel keegi, kes neid mäletab.

Eks sinna kogunesid kõik, kes tundsid, et nad on ühtemoodi. Nad tegid sääli ilma parajaks. Jürnal oli sõhuke lipp, mis aeti püsti ning sellelt siis vaadati, et kuidas tuul oo. Kui lähenes nii umbes kolmele-neljale pallile, siis nad kobisid tuba. Aga mõnikord Jürnä sihtis lippu ning ütles siis: «Sedapse, poisid, taanä võiks ikka merd kaa katsuma menna.» Ma olin siis veel pisine poisike, käisin neid jutte kuulamas. Need olid tore-dad lood. «Äi sääli olnd portu äga roppu», nagu meie ema ütles. Mandril äi oska nad mette nõnda kenaste jutustada, sääli käib meeste selts-konnas jutt ikka selle naiseasja ümber. Ja ega siingi vist nüid enam niisuguseid jutumehi ole? Kellel vähetegi pliats püsti käes seisab, oo jo kohe kirjanik valmis.

Nääh, eks ma olen isegi mõelnud selle peale, et peaks need lood kirja panema, aga kus sa jõuad. Ning ma jo ainult neli aastat koolis käind. Äi, ega ma palju vigu äi tee mette, aga nende vahemärkidega on häda. Ma'p julge lugusid nii kirja panna, nagu luuletajad nüid oma treppisid laovad. Aga näe, vana Liina kirjades — jo ta nüid üle üheksakümne veab —, pole ka ühtegi vahemärki, aga kõik on selge, pole sääli midagi kaksipidist.

Nojah, sääli Ristnina Jürnä saunas oli pikk pink akna all, see oli uksest sisse tulles vasakut kätt. Vastu teist seinä oli Jürnä ase. Jürnal oli jo igavene tuli voodi ees. Ja-jah. Eks ta oli suur piibumees, aseme ees suure laia laudpõhjaga istme pääl oli pinutaguse tubaka kähmakas ja puss-nuga, millega ta tubaka peeneks hakkis. Aga tikud olid jo kallid, kes neid niisugusel irmsuurel hulgal osta jõudis. Jürnä oli valand pisisesse pudelisse vett ning vee pääle pisut petrooleumi. Pudeli punnist käis peenike toru läbi ning selle sees oli puuvillasest riidest taht, ning see siis põles ööd kut päevad ka sääli istme pääl. Jürnä ise oli suur jutumees, aga eks see peamine puhuja oli ikka Tiigi Aadu. Äi noh, sellest mehest oleks tänapäeval kirjanik küll saand. Tema jutud äi lõppend eales otsa. Mõnikord oskas ta päris tühisest asjast suure loo teha. Võta või see lindamise lugu. Aadu rääkis nii:

«Jaah, seeasi old, ät ma-pole tähe Neemä nõmmäs küll pailu laia keind-mette, aga ühekorra, üsna kena oomingu oli, peegene tõusäs nanda selgäste ning ma-pisti siis eese pisisse kerve vöö-vahäle ning läksi tähe-saasäle põldä-taa metsa luusema, ät ähk-ma leeva mõne kadagavitsa va aja-ougu parandameseks. Nääh, seeasi old . . . Ning ma-läksi säält põldä tagand metsast läbi ning jõudse sõnna Alliväljalä . . .»

Vaada, vanasti olnd halli töbi ning siis arvati, et Lapimaalt tulnd Hallid ning käind Neeme nõmmes nõu pidamas, kuhu poole jälle paha tegema minna. Ja inimesed nägid sääli aina halle udukogusid liikumas ning hakkasid seda kohta Halliväljaks hüüdma. Kuula nüid edasi:

«Sääli kirgu-tee ääres oo üks suur neljaaraline mänd kasund, ning

peegene paistäs jo nanda soojaste ning ma-istse sõnna arudä vahele piipu panäma. Seeasi, ät eks moole-akkäs va tukas pääle tulema, ning äkist-ma kuuli — üks üüdäs mend:

«Kuulid-sa, Aadu, mene täst äe!»

Ma tösti siis pee üles ning vaadi — mette kedagest äs ole mo ümbär nähja-olnd, umbäst piip oli äe-kustund. Ma-pani siis piibu uieste põlema, ning eks-sis ka ull-äs ole — see va tukas oli jälle kuulatama tulnd ning ühekorraga ma kuuli — kõrvadä ees oli irmsuur tuule kohin ning ma tunni, ät mend-töstedi maast üles ning nanda-kut oleks ma lindänd ning kut-mo jalad siis ühekorra jälle maha said, siis-ma vaadi eese ümbär ning nägi, ät ma-oli sääl Vaigu mee all mere-ääres ärje pääl külitse maas. Ma mötli siis, ät kudas-ma omete tähe sai ning ma-aki siis tulema, mool andes tüki aega üsnä tiidsäste keia, kut-ma jälle Neeme nõmme sai, ning söst-saadek pole ma änam mette Neeme nõm-mes magama jäend ning pole tahtend ka mette metsa kaudu laia keia.»

Tiigi Aadu oli pisine pikaldase jutuga mees ning alustas ikka söhukse peenikese häälega: «Jaah, seeasi old . . .» Kui poisid — nii nad üksteist hüüdsid, olgugi et olid jo vanad mehed juba —, kui nad olid lippu vaadanud ning otsustanud, et «. . . meri oo täna väga jäme ning lestal oo valgäd pooled ületsed-pidi . . .», siis nad läksid tuba, võtsid kohad sisse, panid piibud tossama ning siis keegi ütles: «Kuulid-sa, va Tiigi Aadu, ähk-sa räägiksed meitäle taanä oomingu kaa medaged.»

«Jaah, seeasi . . . no mee-ma sii-sis teitäle räägi, poisid. No ee küll, ma-räägi teitäle seda kellujuttu.*

Jaah, seeasi old, ät sääl Säädja-metsas oli ühekorra suurde puuratas-täga kellu ning see kellu old va Säädja Matsi tehtud ning kellul olid keik puurattäd olid sehes ning ta-oli ise ka umbäst-kut suur koira maja. Ning nee kellu ketid olid umbäst nanda-kut Kiilsinni ankru ketid ning nuiad olid-kut raiepakud-olid kettedä otsas . . .»

See kellu on nüid otsaga Tartu linnamuuseumi jõudnud, sääl võib teda igamees vaadata, ei see ole välja mõeldud.

«. . . Jaah, seeasi old. Ning nüid oli meitäl sääl ühekorra sõhandune asi, ät va suurde sarvedäga jäärus oli aigäks jäänd ning ematsäd toond jäärusse laudäst tuba toibumä, aga eks va jäärus akkas öössä koiberdäma ning läind sarvepidi kellu kettedä sesse ning pole säält änam sarve käde saand-mette.

Jaah, seeasi old . . . Nääd akänd öössä kuulema, ät üks asi teind vastu parandad ikka rööppäde-rööppäde ning nääd puhund siis koldä-päält süte otsast piiru põlema . . .»

* kellu — kell

«... Ning nääd-akänd vaatama, ät mee-asi sii-sis sedäse rōbistāb ning leidänd ning näind, ät kellu old jäärusä üles pillind, sōnna kellu ala äepillind, nānda-ät jäärusē tagumēsēd koivad uladasid veel umbäst vastu parandad ning siis ta rōbistas eesē tagumēsē sōrgadāga vastu parandad. Jaah... Jäärul old pee kiivas ning kõrvad teind alapoolē ikka lipa-lōpa, lipa-lōpa teine teisās külges...»

«Aga kuidas-see oo, Aadu, kuuliks ma vōi rääkised sa, ät mees sōitänd ühekorra seaga Priia linnās? Oo need tööjutud* vōi?»

«Jaah, see oo tōsi nāäh, ät suurt pikka valgät emist sega old, suured sinutsād ohjad old päel, telgus old ning looga kaa ning seal old pisine kārū järgä ning mees istund sääl kārū sehes ning siis-see sega jooskās nānda sōrk-sōrga, sōrk-sōrga ning ise tegi aga iu-viu-iu-viu ning läks sōhasä suure joosuga sōnna Puldäre poolē. Ning mihel oli püksi-perse katki ning viimaks äs ole muud ānam nāha mette, kut mihel suur muhh-must monnikott ning sih-sinunä setaouk koilased Puldārest.»

«Nee pidi tääl siis-ikka rōōgatud asjād olema, ät nee nānda kaugält veel äe-paistāsēd.»

«Jaah, see-oo tōsi nāäh, nee-old umbäst-kut täst meitä kirgu-kellād oo.»

Päike läks magama paksu sinkjashalli pilveteki alla. Tekil olid rābal-dunud ääred, ja päike punastas. Aga aukudest ja hōrenenud paikadest läbi tōusis valge kiirgusuhke öötanu, kroon, tōestamaks uinuja kõrget päritolu.

Naabritel on kummalgi kaks tillukest silma, Metsakülal ainult üks — suur helesinine lapsesilm, süütu ja «vakka kut särjēpoig». Segamatult vohava karvakrašu seest vaatab ta muutliku taevalaotusega tōtt, püüdes kuulekalt olla tema nägu.

Metsavaheteed supluskohta on umbes pool kilomeetrit. See on autotee, kuid üleni lillehaljas, sest isegi jalakāijad tallavad teda harva. Kahelt poolt ründab tihe, üksikute lehtpuutukkadega okassegamets, maasikad ja põldmarjad (sügisel seenearmeed) ning rinnuni, kurguni küündivad, liblikatest, kiilidest, sitikatest kirendavad-sätendavad heinputke-, palderjani-, piparmündi-, koerputke- ja lillepuhmad. Karikakrad on end lopsakate pōōsastena sisse seadnud otse haljaste rattavagude vahele. Paaris kohas on metsamüüri teest taandanud kunagised inimeste eluasemed, mille mälestusmärkidena seisavad eikellelegi lōōskavate kib-

* tööjutud — tōejutud

vitsapõõsastega põimunud hallid kiviaiad, sirelid, vanade võimsate vaht-rate ansamblid, metsistunud viljapuud ja marjapõõsad, söestunud ahjuvaremed, alasti kistud korstnad. Seal, kus järvesilm metsa vahelt paistma hakkab, kirendab Metsaküla õitsev põsenukk — aasalapid, millel kasvavad ainult lilled. Nende puhtad värvilaigud on rühmitunud nii valitult kunstipärases rütmis, et tahaks lõuendi alt lugeda autori nime. Sama lugu on siinsete avarate kiviktaimlatega, mida lõbusas ringmängus keereledes valvavad Eestimaa (või üldse?) kõige suurema vormifantaasiaga puud — kadakad. Jah, siin saab päris selgeks, et kadakas on tõepoolest puu, kuid puu, mis püüab olla teiste puude, põõsaste, asjade, olendite moodi või vähemalt parodeerib neid. Siin on kadakaid, mis eemalt näivad küpressidena, õunapuudena, mändidena, hiiglaslike harfidena, lüüradena, kivirüngastena, baleriinidena, konutajatena, palvetajatena, heinakuhjadena, vanasarvikutena või kellena-millena kõik veel. (Kas sellepärast hakatigi inimesi, kes tahtsid olla teisest rahvusest, kadakateks kutsuma?) Küllap on just kadakad suurel määral süüdi, et Karbarannas ja selle ümbruses nii rohkesti täiesti siiralt mõeldud tondijutte laokil on.

... Sõnna suure kivi kõrvale oo maetud üks soldat. See laskänd eese sääil maha jo ennä esimäst ilmasöda. See old venelanä või valgevenelanä, kurtänd teine kõrtses, ät kut-ta roonust lahte-saa, siis taal pole mette kohegile menna-mette, nääh vend kasutänd ta soldadipõlve kurjaste, võttänd taalt isatallu äe ning ruudi veel päälekauba. Nända joomasäna ning nutusäna ta-sis kõrtsist äe läind ning varste inimesed kuuländ metsast pouku. Leitudki roonumees kivi juuräst. Sõnnasamase kivi kõrvale ta-sis maetudkid. Päältseada akänd inimesed öössete sääil soldadid nägema, seisänd teinä valves, püss tikuga püste käes. Ood keerrand see koha pääl metsa või akkänd luhkuma.* Nääh Türdu Kärt näind eese silmagä, mee-see vanainimäne söst-sis valetas või muidu undrehte rääkes...

Nojah, näe Tiigi Aadu näind jo vana-aasta õhta irmsuurt sokku:

«Jaah, seeasi old, ät ma-kuuli sääil Säädja metsäs ühe Nääribä laupa õhta, ät ääred keisid ette kenaste...»

Nii öeldi, kui mereäärne laine vastu jääserva löi, öeldi, et «ääred keivad»...

«... ning ma-aki säält Säädja metsäst tulema mere-äärt keima, ät ähk-saaks medaged aakriku mere äärest käde...»

Ah aakrik? — nii nimetati jälle mere andi, mida ta kaldale viskab.

«... Ning ma tuli-sis nända kaugäle pääle, kut ma sai tähe Mustalo

* luhkuma — lõhkuma

liivade vahele ning aki Rassimaa välja poole menema . . . Jaah . . . ning ma-äs saa säält kuiged pailu menna-mette, kut-ma vaadi, at mee loom see-nüüd oo, mee moolä sääit Rassimaa välja poolt vastu tuleb. Saand-sis see suur loom mo kohta saand, siis-ma vaadi, at selle loomal oli irmsuur pee oli otsäs old ning irmsuuräd sarväd olid kaa, aga nee sarväd olid-sis umbäst-kut nahast old ning kut see loom sedäse kõnk-kõnkäde, kõnk-kõnkäde astus, siis nee sarväd tegid vintsu-väntsu, vintsu-väntsu ning piiburiistad tegid taskus ikka lika-löka, lika-löka . . . Jaah, mool-aas ette irmu pääle, aga ma-äs ooli sest-sis ikka veel ühted-mette. See suur sokk tuli tähe Mustalo poole ning ma-aki siis sõnna Uudäpanga ranna poole menema . . . Ning siis-ma kuuli äkist, at sõhand suur sumin akkas moole säält vastu tulema, ning saand see sumin siis mo-kohta saand, siis-ma vaadi ning nägi, at üks irmsuur summ kihuläse ning kärpläse lindäs moole vastu ning nee oli-sis umbäst nända suuräd kut-suured parmud ning öriläsed. Ma vaadi ning mötli, at taline aeg oo, kohest-nee kärpläsed siis nüüd tulävad, at see äp-ole mette päris kombäs old ning püha öhta oo kah-veel, ma-pööri ennastse ümbär ning aki ätte Säädja metsä poole tagase kömpema . . .»

Nüüd on piiburiistadega näärisokk ja irmnaljakas herilaste parv Karbarannast kadunud, pole neid pärast Tiigi Aadu kustumist — see olnud teise ilmasõja eel — enam keegi siin näinud. Isegi Aafrikast kogemata sissetoodud puukoisort on hakanud välja surema. Nad on oma töö teinud — hoonete seinad on tihedalt auklikud, nagu oleks keegi suure naela jämeduse nöelaga siin ristpistetööd teinud ning hiljem lõngad välja vedanud, nii et ainult pisteaugud on järel. Hooned on kadumiseks küpsed. Kuid praegu seisavad nad veel luitumisest ja kulumisest hoolimata traksis ja väärrikalt nagu allakäinud aristokraat, kellel peale laitmatu lastettoa enam suurt midagi pole.

Karbarand kollitab veel ainult hüsteerilistes unenägudes. Päeval puhub ta tõsimuinasjutte ning puistab neid tillukesi imesid, mida imedena tajutakse küllap ainult lapsepõlves ning siis, kui suured imed möödas.

*Mereveest, taevasinast
linnulauludest
õmblen kasukat*

Sügavasse koiduunne tungib tillukeste heledate kellukeste helin. Aeglaselt kerkin une pinnale ja taipan, et need on pääsupojad. Avan silmad. Otse mu vastas on laka lae külge kleebitud pesa, millest paistavad neli pärani nokka. Laka otsaseina on Theo uuristanud augu, millest pääsuke parajasti läbi pääseb ja mille taha kass (kui see sell juhuslikult peaks siia sattuma) kinni jääb. On see alles mõnus pesakoht! Kui hea on siin poegadele esimesi lennutunde anda — pesast aampalgile ja tagasi, vahepeal põhjalik puhkus ja uue ümbruse uudistamine.

Juba järgmisel päeval tiirutavad nad õue kohal, ja siis ühel hommikul on mu õrn äratuskell vait.

Sest ilmus uus ja isesugune. Majas, kus peale inimloomade pole ühtki hingelist, hakkas keset ööd kuulduma krabistamist. Ühel hommikul nägi Theo akna all tillukest oravapoega ning me mõtlesime, et krabina mõistatus on lahendatud. Olnud nii kord varemgi, et orav teinud Uibu talu lakka pesa. Hakkasime üles tassima karbikaanele poetatud leivapuru. Hommikuks see kadus. Tundus vaid imelik, et päeval oravaid enam näha ei olnud, ja pole see nagu orava komme end just öösel agaralt ilmutada.

Ühel öhtul lakaasemel istudes kruttisin kujunenud kombe kohaselt transistorit: üks saksa jaam pakub öö eel ja öösel kas ultramoodsat või -vana muusikat. «Selga» ei anna seda jaama kergelt kätte, peab dünaamikaketta viimseni üles keerama ja lakapimeduses välja kannatama teiste jaamade lärmi, enne kui õige üles leiad.

Korraga kostis läbi selle otsimislärmi kuski mu selja taga tugevat madinat ja mingisugune väike, tunde järgi tööpoolest oravasuurune loom jooksis nagu paanikas must mööda, põnts-põnts vastu mu külge põrgates. Mul polnud ei lampi ega tikke, kobisin tuppa magama. Järgmisel öhtul panime leiva kõrvale ka tüki pekki. Hommikul oli leib alles, pekk kadunud. Sellest, mis edasi juhtus, oleks Tiigi Aadu saanud teha järgmise loo.

Näätsa... Meital juhtus sii tuna-eila sõhant ull asi. Ma tõusasi ette vara asemelt üles — vaada vanainimesel pole-jo änam und-mette — ning ma-läksi siis tuhlituba vaadama, ät kas nee soolaräimed ning va lestavinnud oo äe-tahenend. Nee raibaka oli mool soola sehes seistes umbest aisma läind ning ma pesi siis-teised äe ning säädsi õue laudade päele kenaste kuivama. Äga eks-sis ka ull-äs ole — oomingu, kut ma aknast õue-vaadi, siis peegene paistas nända röömsaste, äga kut ma saand kalaraibakad õue saand, siis akkas umbäst nända-kut ilmajaam ikka kuuludab: vahelduv pilvidus, ooti vihma. Ma mõtli siis, ät sõhantse ilmaga äp-tahene kala mette ning ma-viisi nad tuba tagatse. Jaah...

Aga kut ma siis umbäst oli tuhlituast kambri saand, vaadas peegene moole jälle nanda kenaste otsa, ät ma läksi tarisi kalad tuhlituast jälle käde ning-ning viisi-nad uieste öue peevaede tagatse. Öhtaks olid mo jalad söhantse eetsi-taatsi lindamese päele-sis ette aiged ning ma jätsi-sis nee kalaraibaka ööseks tuhlituba taHENEMA.

Noh, eegene küll... Kut ma siis teese oomingu ette varakult jälle vaatama läksi, siis-ma nägi, ät äs ole mool säel kalu änam olnd-mette. Lesti ning lestapeid oli sugupärest veel järke-ikka, aga räimedest pole rohkem änam olnd-mette, kut umbäst neli-viis pisist poiga oli veel. Ma-äs osa esteks mette miigidsugust mötelda ning ütelda. Aga kut-ma siis piregese aega-oli ümber-vaadand, siis-ma nägi, ät kaabsupeest pole ka rohkem änam järke olnd-mette, kut umbäst üks paar eed suutäit. Näh eks mool siis targand meeLe küll, kut ematsäd urasid, ät säel ülal elupäel keskid öössete ikka irmkangeste jooseb ning rōbistab, ät äi tae, ähk oo roit. Ma-mötli, ät kohest see roit seia saand, pole näid sii olnd-mette, ät jo see möni oravapoig oo, nee jo varamgi meete elupäel ulla-mas kind. Sooh, nüid oli va roit ette otsustand näidata, ät ta-ikka ka olemas oo. Ning ematsäd äs-anna moole änam innerahu mette, muud-kut — püia-aga kinni, püia-aga kinni. No mesmoodi mina ta käde saa, kohest see löks võetakse? Jaah...

Aga juhtus siis sedäse, ät mo-va vennas tuli öhta meitäle. Ma-võtsi käde ning pani öllekipu rennile* ning vennasel oli juhtund va karja-jaagu poodel ka taskus olema. Meitäl oli siis-ette pailu innepäält äe-rääkida. Aga nee va ematsäd — mette-äs anna meitäle rahu, muud-kut uravad, ät sool nüid abimees ka, ät minge ja tooge nüid Lisu käest löks ning pange va rotti püidäma. Näh, eks see Lisu ole nüid meitä naabrieit. Pole seia külase teisi innelissi änam järke jäend-mette, Jaen sures teisel-jo kah ammuilma äe. Ma-sis mötli, ät äga's sönnä ole-sis Atlandi teed-mette, paar kiilumeetrit ähk tuleb äe, ät lähme-sis vaa-dame, ähk oo Lisul see va löksu-rōksilm järke kaa-veel. Eks ma-sis ütli ematstäle, ät me võime-jo säel äe-keija küll-ikka, aga paergu-öp lähe me-siit kohegile-mette. Jaah...

Aga siis vennas arvas järsku, ät nüid võiks ähk seia metsa-ala luu-sima kaa-menna, ät vaadab, kas tunneb veel kodumetsa äe. Noh, eegene küll, aasime ennast-sis ogide** päele ning akime menema ning jõud-sime-sis viimaks suure poomimese*** päele naabrieide juure ka. Lisu juhtus umbäst ka kodu olema ning läksime siis va löksu-raibakat vaa-tama. See oli ette suu-ur, no umbäst nanda-kut koira maja. Meitäl

* rennile — lauale

** ogide — jalgade

*** poomimese — vantsimise

andes teist kahegeste üsna taluda, ennem kut-me taaga ühekorra viimaks kodu saime. See oo sõhuke lõks, at üidab roti kenaste tuba ning laksadab-sis luugi kinni. Jaah...

Me-aasime siis räimepoja säel lõksu sehes ühe konksu otsa ning viisime-sis lõksu tuhlituba rotti oodama. Eks teese oomingu oligid roitrellide taga. Päriss ale oli teist vaada, pisine ning puru lahja, umbes naa-kut va Riidu-Sandri pakikoit. Äi säda osand arvata, kohest sõhant luukarnits seia kanti ronind oogid. Ma-mõtli, at jätaks teese ette ületalve, at kas meitäl säda va soolakala vähe oo, at äi saa ühte rotti ülalpeetu. Ma-mõtli, at me-võiksime taale jo suurde pühade aalpiregese lihagid anda, at ähk siis kosubgid püsut-sugu. Aga koss ematsäd, nee aasi sõhantse leelepuu* lahte, at mee-urmat sa sii veel vaadad ning uurid, äävida nüid roit äe. Jaah...

Noh, eegene küll, vennas aas-sis ennast ka ogide päele ning me-sis tarisime lõksu käde ning panime öue karga**-päele maha. No meemoodi sa täda äävidad? Äi mina äi ole ühtegid looma tapnud mette. Näh, esimese ilmasõja aal taheti panna inimessi tapma ning ma-sis tegi ühe pougu äe kah, aga ma sihtisi-sis umbäst sõnna taevataadi poole, joo-ta moole see patu andeks kaa-annab. Rohkem äs saagid pouku tehamette, pistedi moole pillitoru põhuse ning ma puhusi siis säda ette virgaste, sõnni-kut söda otsa sai. Äi poisil pole ka paremad järke olndmette. Söda tuli taale kodu käde, kut ta-veel pisine oli. Ta leidand metsa alt kena mänguasja ning akand-sis palli mängema, aga koss see pand urama ning löi see-sis vennase nända vigaseks, at pole täda änam iljemgid soldatiks võetud-mette ning nända pole täma ka ühtegid innes looma äe-veristand. Jaah... No mee-ullu sa va rotiraibakaga äe teed? Jaludas teine rellide taga, ning moole paistes, at taal oo säel päris kena olla.

Noh, eegene küll, vennas võttes-sis mihise raudse ora käde ning ütles moole, at vaada, nüid ma pörudan va roti taivaisa juurä. Äi ma'p teedänd miigit kosta, vaada mool oli see mure, at kut-ta roti maha lööb ning sõnna va lõksu sisse vere märki jäeb, siis äs-tule sõnna änam ükski roit-mette. Eks ta-teedäs säda isegid ning ta aas-sis tagumigu püste ning katsus raadist võrgu ougust va rotile oraga nina pihta äiada. Aga eks-sis ka ull-äs ole — nända-kut poiss see ora läbi võrgu lõksu aas, tulis va roti-raibakale sõhant ing sisse, at pistas lõksu-kaudu nända tuhatnelja päele lindama. No mee sa ulluga äe teed.

Koss-sis tulid ematsäd öue päele vaadama, meemoodi me-säda rotti äävidade, ning kut akkasid me-kallal urama, at mes mihed me oleme, at äi saa rotti äe äävidad, at kas me äi täe, at Lisu-jo ütland, at kut

* leelepuu — tüli, karjumine

** karga — muru

roit sehes, sis tuleb löks järve taluda ning siis va roit upub ise sõnna äe. No mee see Lisu teedäs, äi temä olē see löksu teind-mette, see oo Jaeni töö ning mes-sis löksust saa, kut nad-ta järve taluva!

Noh eegene küll, saand nee ematsäd-sis jälle tuba saand, me-sis otsustasime vennasega, ät kut see roit sii öue päel oless, sis oless ikka ruumi-ka teesäle virudada. Ma ütli-sis, ät teeme nüid sedäsi, ät ma-katsu luuki püsut paauta ning kut-ta siis luugiraaust pee välja pista, nända sa siis laksada taale nina-pihta. Nooh, võtsime-sis kohad sisse, teene teesäle poole löksu. Vennas säädes ennast valmis, ora oli ette kõrgel pee kohal, ät kut-sis roit parajasde luugist välja astub, siis kohest virudab. Jaah... No ma aki-sis luuki tasageste ületsipoole nihudama, aga eks-sis ka ull-äs ole — nända kut-ma luuki püsut kiputasi, kohest see roit-säelt välja lipsas ning irmtiidsäste tua-poole lindäma pani. Noh, eks vennas virudas siis ette mihise ooga, nända-ät säel öues oo prae-gastki paras ouk karga sehes maas, aga see va roti-raibakas äi jäend säda laksadist oodama mette, taa-kurivaim jooskes nända ütsidäs seinä ääre ning kadus sõnna seinä ala ouku äe. Sa, sinder, kohest ta säda teedäs, ät säel ouk oo?!

Jaah... Aga siis oli sõhant ull asi, ät me-äs tohi änam tuba-menna mette. Nända-kut-ma ust püsut paautasi, näda ematsäd siis-mo sil-mile kargasid: «Te-pange nüid eeste peed löksu rotti meelidama, ta-jo suur kaabsu-vöeras!»* Aga ma-mötli, ät kõige parem sii ilma päel oo ikka see, kut-sa saa miigit asja nända eese meele järke täha. Jaah... ning ma-vöti siis rennipäelt öllekipu käde ning läksi öue ning me ist-sime-sis vennasega ukse-ede repi-päele maha ning vennasel tuli sis nända ee laulu tuju ning siis-me lauldsime säda vana kenad laulu, ät

Mee otsas kalju klossis
öitses mool üks lille...

Kuidas satub kajakapoeg, kes veel öieti lennatagi ei oska, ihuüks merest vähemalt kaks kilomeetrit eemale metsa? Teab kuidas, aga siin ta on. Märkan teda, pöörates külavaheteelt metsa sisse tõmmatud maanteele. Nagu oleks ta mind oodanud, hakkab ta minuga kaasa tulema. Püüan talle ettevaatlikult läheneda — peaks ta siit nii ohtlikust paigast ära viima. Aga ta põgeneb üle maanteekraavi ning suure rohu sees kukkudes-komistades poeb põõsastesse peitu.

Kodus ei anna ta mulle rahu. Võib-olla on ta eksinud, teab kui kaugelt sinna jõudnud, teel on tema jaoks palju ohtusid. Malle, kes on

* kaabsu-vöeras — kapsamaias.

LUDMILLA SIIM

KAISA PUUSTAK

Ülelend (Ofort, akvatinta) 1971

vanaemale ja vanaisale mõneks päevaks külla tulnud, oli teda tund varem samas näinud. Järelikult väntab ta seal edasi-tagasi ega tea, kuhu minna.

Pooljoostes tõuseme metsarajal maanteele tagasi. On hakanud hämar-duma, maanteed kirjavad sinakad varjud. Kajakapoega ei ole. Siiski... Malle terane lapsesilm märkab teda kaugel eespool sibamas. Seekord saame ta kergesti kätte, sest meil on kaasas vana sitsrätt, mille talle üle heidame. Oi, kui kuri ta on, lausa karjub me peale ning püüab oma hoopiski mitte eakohaselt suure nokaga kätt toksida. Ilus on ta, pärani silmasõõridega, tumeda niiske pilguga. «Ära rabele, me viime su Ligeauku, seal on teisigi kajakaid.»

Vanad tahavad teda muidugi ka näha ja kui Theo teda silitab, muutub ta ootamatult taltsaks ja rahulikuks. Siis laseme ta Ligeauku lahti. Näib, et ta päris rõõmuga vudib kõrkjate vahele vette.

Umbes viisteist-kakskümmend minutit hiljem tõstan pilgu raamatust köögiaknasse, ja — ma ei usu oma silmi! — akna alt hiilib mööda süsimust kassivolask. Kuidas on see võimalik? Siinkandis ei ole ju ühtegi kassi, kust see siia sai ja just täna?

«Ah see, see jo Kõruselt, va ulkurkass, taal ruut Arilaidus.» Kõruselt on Uibule oma viis kilomeetrit ja edasi Harilaidu pruudi juurde vist mitte vähem!

Tormame Ligeaugu äärde tragöödia jälgi otsima, kuid ei leia midagi. Õnneks kardavad kassid vett! Küllap see oli meie äraeksinud kajakapoeg, keda ma mõni päev hiljem hommikusupluse ajal järves kohtasin. Temagi suples, ikka üksi, ja mind märganud, kaugenes madalal lennul kui lutsukivi järvesaarele.

Teab millal on järve kaldavette unustatud napp, ja nüüd on kena haug sellesse kinni jäänud. On seal vist juba kaua olnud, sest rabelemised on rabeldud, ta on oimetu.

Mõrratäis kalu ei sisenda masendust, vaid rõõmu heast saagist ja isegi sädelemise ilust ning juba tapetud looma süües ei mõtle sellele, et ta kindlasti oleks tahtnud elada. Aga ainus surmamõistetud ja veel kogemata surmasuhu sattunu ja veel ilusal suvehommikul... Igatahes hakkas meil sellest ühest haugist kahju. Me sikutasime ta natavõrgust välja, ehkki see ei olnud hoopiski kerge töö, sest haug oli võrguaukust neli-viis korda jämedam, ning lasksime ta lahti. Oimetus kadus silmapilkselt, ning oli lõbus vaadata, kuidas selges varahommikus sädelev viirg nagu flöödiviis madalast kaldaveest vilkalt sügavikku kadus.

Järgmisel hommikul olin järve ääres üksi, võimlesin. Äkki märkasin vaikes vees ägedat liikumist. Kuulkiirelt kaldale lähenev haug tegi

OFELIA TUISK

korraga delfiinihüppe, kadus siis vee alla ning kordas seda hüpet vee ja kalda piiril, otse mu jalge ees. Siis andis ta kaldal sabaga tugeva laksu, tegi lõbusa kukerpalli ning kadus. Ta oli täpselt samasugune nagu eiline natasst päästetu.

Õeldagu siis veel, et loom on loll ja tänamatu, kui isegi niisugune kiskja on suurest tänutundest ja vabaduserõõmust võimeline lendama ning sabaotsal piruetti sooritama.

Ega ma muidugi vanduda või, et see just sama haug oli, ja pealegi räägivad kalamehed, et haug hakkavat nii käituma siis, kui teda mõni suurem näljane kala taga ajab.

Kevadel öitsevad kustunud eluasemel kirsipuud. Nad on metsistunud, aga kannavad veel vilja. Kõrges rohus kikivarvul, küünitan käe valminud kirsse järvemärga supelmütsi korjama. Kas sellepärast, et maha jäetud eluase sarnaneb hauaga või siis, et see on ikkagi võõras aed, tekib tunne, nagu teeksin midagi lubamatut. Oranzkuldne liblikas istub mu käele ja hakkab silmi pesema. Teda vaadeldes märkan liiga hilja, kuidas rasvunud rästik peaaegu mu paljaid päkki puudutades laisalt madalasse kirsivõssa kaob. Seisan kangestunult auvalves. Ta ei tee must väljagi. Jälle kord tekib kahtlus, et loomad «kompavad» inimese mõtteid. Kuidas ta muidu teadis, et ma teda maha lüüa ei kavatses? Ei saa ju öelda, et rästikutel siin elu nii ohutu oleks, et nende kuulus agressiivsus võinuks tuimuda. Üks lõmastatud rästik vedeleb juba kolmandat päeva järveteel. Ei jõudnud põgeneda. Võib-olla mõnules parajasti päikese käes?

«Sa oled ülekohtune, kahejalgne, ja kogu su sugu on ülekohtune. Hea, et mina su soost ei ole, muidu oleksin minagi ülekohtune olnud.» Ja tal on õigus.

Rästik ei puuduta seda, kes teda ei ründa, ja isegi kallaleässitatud kuri koer langeb sulle kaela nagu tormiline tervitus, kui talle otse silma vaatad ja paigale tardud, püüdmata põgeneda.

Ründab inimene. Ja tapab.

Karbarannas saab peaaegu et iga päev mõnda ussi näha. Pikk sale sametmust vesiuss põgeneb lombist graatsiliselt ja välkvilvalt loogeldes tihedasse rohtu — peitu inimese eest. Temaga sarnane, kuid väiksem ja aeglasem, sametiselt hiirhall uss tõttab inimese lähenedes vaikselt ja märkamatuult põõsa varju. Haruharva on siinmail nähtud ka kuulsat tulikaarnat, kelle mürk olla veel kangem rästiku omast. Noore tüdrukuna nägi Miina teda kord heinamaal. Ja tulikaarengi ei rünnanud, olgugi et ilmus nähtavale temast üle vihisenud vikati alt, mis rohu-

varju ta pealt ära pühkis. Ta olla tulipunane, lüliline ning teda peetakse armutult agressiivseks. Ma otsisin teda, aga ei leidnud.

Olen jõudnud oru põhjas päikeses pärani järvesilmani laskuvale laiale kadakaväljale. See on täis lambaid, jäärasid, uttesid. Vaat kui tähtis on dekoratsioon! Ka lambakari öises inimtühjas Jerevanis ning tilluke tall, kelle karjus mu kätele pani, oli unustamatu — suur sarvine ja paljupäine kähär pilv, mis oli laskunud asfaldile ja otsapidi minu sülle. Olen näinud lambakarju niidul, metsas, mägedes, orus, aga ei kunagi kadakate vahel. Miks nad just nendega nii äraütlemata väljendusrikkalt sobivad? See maastik siin ilmub metsatuka tagant nagu vana gravüür, just niisuguses valguses ja meeleolus, et hakkad silmadega otsima pika sauaga karjust, kel talleke süles. Kaks sarvekat oinast on end kenasti seadnud poseerima hiigellüüra-kujulise kadaka varju: pead vaatavad vastassuunas, kehad on tihedalt koos. Kinni laisalt sammuva ema nisas, püüavad võdisevad uted käigu pealt end kosutada. Tuimad silmad vahivad mind krussis sarvede vahelt tobeda möö-öö kohal. Loomad on nii roidunud, et kartlikkuski suikunud, tulevad rahumeeli uudistama, «ät kohest sõhant kahejalgne siia saand».

«Sooja suvepäeva valgus ja varjud, karjus... uted...» meenuvad Elleri sõnad pastoraali «Varjus ja päikesepaistel» kohta. Mälu libiseb üle teost avavast ilusast loodushäälte maastikust ning kadakate vahele viskub võluv viuliviis.

Vhüiit-vhüiit!
üiit-üiit!
vhüiit-vhüiit!
üiit-üiit!

Kui ta nüüd täna ka tuleb, siis ei olnud see eile kogemata...

Istun oma vigvamis. Vanast kuuriväravast, kahest pakk-kastist ja telelistest sai maja taha sirelipõõsaste vahele laud, kileriidest seinad ja lagi vihmavarjuks. Ei tahaks kaotada ühtegi sõõmu puhast lõhnavat õhku. Kileriie taandab roheluse mu ümber uttu ja mahendab selge päeva päikesevalgust. Impressionistlik maailm. Ilus maailm, mis aitab säilitada rõõmu ja soovi elada, kuid on tõepärane ainult nende jaoks, kes on küllalt pimedad elu valusalt torkivate varjude ja inetuste märkamiseks (või oskavad neist mööda vaadata). Kunst kui varjend, kuhu saab pageda ja puhata? Maailm heaolu ja leppimise kileriide taga? Veendumus, et kangas, mida kootakse linnuvidinast ja valgusest, on vastupidav nagu teemant?

Looduse rahu voolab minusse nagu õhk oreliviledesse, iga rakk hakkab viisi puhuma, Elleri «Varjus ja päikesepaistel» dirigendiks...

Vhüit-vhüit!

üit-üit!

Vupsti lendab mu vigvami linnuke ning uudistab, keerates pead kord nii, kord naa viltu.

Käitu, palun, viisakalt, see on ikkagi partituur, millel sa maandusid, ning võib pealegi kihla vedada, et Elleriil on siia kirja pandud ka sinu jutud.

Mis su nimi on?

Vhüit-vhüit!

Läind.

Kogu päeva kihutasid nad talle järele, paiskasid ta silmili, trampisid ta turjal. Ikka tõstis ta pea ja naeris. Nad tõid kohale üha uusi, üha vihasemaid pilveleegione. Ta naeris ikka. Siis kutsusid nad appi öö, ja nüüd voolab nende lillatavmustade mõrtsukasõrmede vahelt lai verejoom üle laevade, üle mere, rannani, minuni.

Üks rohtunud radadest keerab järveteelt Kanepsile. Keegi sellel rajal enam ei astu. Kui mõni Kanepsi lastest haruharva sinna ihkabki, läheb ta metsast läbi umbsilmi. Tee on kinni. Viimane suur torm, mis Saaremaa lääne- ja kaguküljest üle undas, on metsa kuhjanud veel elavaid puudebarrikaade. Tormide raudse reegli kohaselt on pikali tallatud esmajoones kõige kõrgemad puud.

Järvete ääres, peaaegu Kanepsi raja suudme vastas surevad vaikselt kaks ikka veel haljast hiigelkuuske. Nende juured on kaugel järvepoolse metsatuka põues, ammu avanenud, puitunud käbidega koormatud käharaid oksi pidi tihedalt teineteisesse haardunud ladvad ulatuvad parajasti teeveert kaunistama. Nad meenutavad mulle kahte inimest, kes ehk tänagi oleksid veel elanud, kui torm poleks neid välja valinud. Üks neist sündis siin, Kanepsil.

Kas see oli nii?

Ta koputanud nende uksele õhtu eel ja palunud varju ÜHEKS ööks. Nad kartnud — päeval olid fašistid Tallinna marssinud.

Ta olnud alles aiateel, kui jaama poolt tulnud nähtavale kaks eseslast. Oli jäänud veel ainult üks granaat.

Mulle räägiti sellest alles siis, kui KARTJA oli maetud. Too suri paar-kümmend aastat hiljem.

OFELIA TUIISK

1860

Kõik pärimised on tühja jooksnud, ma ei tea, mis edasi sai. Kuhu nad ta matsid?

On jäänud vaid peotäis pudemeid elulaua otsasaanud leivapätsist. Piibelehed on ära õitsenud ja metsaveerel on punastest piiskadest tee. Lähen Kanepsile.

Mälupõhjas on kujutuspilt vanast talumajast, mida ümbritsevad nii vanad õunapuud, et nende oksad langevad õlgkatusele ja seda mööda kukerpallitavad alla õunad nagu lõbusad päkapikud. Esimene korstnaga talu Metsakülas, küla esimene koolitalu.

«Näe, katuselabidäs püsti jäend!» hõikab märke tõusval hobusevankril tulevane Ristnina Jürnä oma isale ning sihib sõrmega ennenägematut-ennekuulmatut — Kanepsi talu korstnat. Sedasama, mille ees ma seisan. Rohtunud ahjuvaremeist tõuseb söestunud sõrmekönt.

Kanepsi on kanditud tiheda metsa põue. Muruni vajunud okstega õunapuud on veel täis vilju, veel niidetakse siin heina. Kolm kõrgete puhaste tüvedega kadakat seisavad dramaatilises poosis — tuul (siin metsa sees!) on nad vajutanud sügavale kaldu. Kümme aastat hiljem on kogu see maalapp võsastunud, õunapuud peaaegu viljatud ja ainult kadakad ning korstnasõrm aitavad orienteeruda.

Korstnatahma võiks kriipida: 24. jaanuaril (6. veebruaril) 1891 sündis siin Karl Tuisk, üks 149 protsessi ja Teise maailmasõja ohvritest.

Teist hauda ma tean. See on Jaroslavli surnuaial. Seal on üks must nimeta kivi. Kivil peaks olema kiri

Marie Tuisk
(sünd. Liimann)

26. XII 1893 3. VII 1942
(8. I 1894) Jaroslavl
Rapla

«Tule nüüd tuppa, aeg on magama minna, ja trepp on külm. Homme on ka tähed taevas.»

«Aga kui on pilves?»

«Siis vaatad ülehomme.»

«Aga kas sa muinasjuttu räägid?»

«Ma olen sulle juba kõik ära jutustanud.»

«Räägi uuesti.»

«Olgu peale. Tule nüüd, tule.»

Meri sügisööl, kaugele linnatulede valguses või nendel südasuve heleteavastel päikesepäevadel, kui ta on teadmata põhjusel tumesinine ja lainetav, või varasel suvehommikul, kui mere tumedus on udulooris,

OFELIA TUISK

1861

millest kumab läbi aovalgus. Intensiivse tuksuv-tantsiva pilguga tumesinised silmad. Nad muutusid süsimustaks, kui ema vihastas, ja neile tekkis kummaline helesinine vine, kui rõõm oli suur ja sügav.

Hämaras haiglapalatis on neli voodit. Kolm on tühjad, neljandas, näoga akna poole, istub patjadele nõjatudes väike kogu, juuksed nullsoengus. Ainult luustik, kaetud läbipaistva nahakorraga. Päratu suured silmad, täis kummalist sinist kiirgust, hää l kõrge ja kaugel.

Viime kaasa Su viimase, juba ebamaise naeratus.

... Kohvrid, pambud, kotid, kastid... laiali tühjuses. Kõik on valmis ärasõiduks. Sõda on läbi. Eemalduvate inimeste seljad. Koju!

Otsin ema. Lõppeks avan õmblusmasina kasti. Imelikus asendis — jalad ja käed ette sirutatud, pea põlvedel — on ema sinna mahtunud...

Merepõhjast, tilkumärjana, kerkin tõelusse. Vaikselt magab ema mu kõrval, ainult põntsuivad südamelöögid on selgelt kuulda...

Село Рождественское

Колхоз имени Сталина

Jaanuvar 1942.

«Mis sa nutad, sul peaks häbi olema.»

Muidugi — käin juba koolis. Aga kui ma hommikul ärgates ema ei leia, hakkab nutma. Üks kole päev oli, ja mul on hirm.

... Ema on kauaks ära jäänud... Imelik on see tume ärevus... Treppilt kostab sammudeklobin, koputus. Võõrad inimesed kannavad ema voodisse. Oli tänaval kaotanud teadvuse — süda on haige.

«Võib juhtuda, et sa jääd üksi, pead selleks valmis olema. Lähed siis lastekodusse. Sa ju tahad endale õdesid-vendi, kellega koos mängida?»

Ja ema oskas lastekodu mulle nii ihaldusväärseks teha, et ma ühel päeval õudusega märkas, et unistan sellest, mõtlemata, mida see tähendab.

«Aga luba mulle, et sa ei unusta isa külastamast.»

... Pikk külastajate järjekord, raskelt, raginal avanevad raudväravad, vastik kopitanud keldrilehk, pööre paremale, ruumi, kus keegi valvureist, pikk nuga käes, hakkab toidupaki sisu hakkima, otsides «tonksu». Siis treppitõus, valgenemine, ülakorruse suur ooteruum. Ja siis avaneb SEE üks meie ees. Seal sisse juba tormatakse, et mitte kaotada sekundit kuu ainsast viiest minutist.

Uksest vasakule jääb suur ümmargune must raudahi, mille najale

toetub valvur. Ukse vastas, põiki üle kogu ruumi on topeltsein, mille sees teine valvur edasi-tagasi marsib. Umbes väiksekasvulise inimese lõuani on seina alumine osa kinnine, ülemine tihedatest trellidest, lahterdatud laudvaheeramidega. Sealtpoolt trelle tulevad nemad, halli-mustatribulisis vangirõivais. Tulevad just nagu pimedast ruumist ereda valguse kätte astujad, valmis võimaluseks, et valgust ei olegi.

Siis püüab ema kiir-mõistukõnes vajalikku teatada, vahele, valvurile arusaadavalt, jutustab tavalistest argisündmustest.

Ja siis lähme tagasi koju.

Nendel päevadel muutub lahusolek eriti teravalt tajutavaks.

... Kõrged tihedad lokkis kastanjuuksed. Nägu on sinkjaskahvatu, luiselt kõhn, tahtepingest kiirgav. Rohekalts hiilgavad silmad tugevate kastankulmude all. Ja silmanurkades soojad naerukiired.

29. näljapäev, järgmine on viimane. Kolmkümmend päeva tuli toituda ainult veest. Ka kohtumise ajal oli kaasas pudel veega kuivavate huulte niisutamiseks.

Ravikuur vanglas tekkinud maohaavade vastu.

... Juba teist kuud ei lubata mind lasteaeda — palavik ei lange, pean lamama rahu ja vaikuses. Mu haiguse nimi on närvipalavik. Mu unenägude peategelaseks on raudahi, mille külge on kleebitud turske vangivalvur.

Too külastuspäev oli parajasti isa sünnipäev ja me poetasime toidupakki väikse koti maiustustega. See saadeti tagasi. Niisiis tulime trellide juurde, kompukott käes, mida üle anda ei saanud. Ümmarguse raudahju najal seisis nagu ikka valvur, Kilim oli ta nimi. Läksin tema juurde, ütlesin talle, et isal on sünnipäev, ja palusin teda kompukott üle anda. Tegelikult oli see situatsioon ju naljakas, aga ilmselt oli Kilim üks nendest, keda issand huumorimeelega õnnistanud ei olnud. Ta jäigastus ja siis pörutas: «Räägite mulle või ahjule, see on ükskõik.» Ka see oli naljakas: kas ta ise märkas, et teietab kuueaastast last? Vajas ta kramplikku kujutlust, et tema ees seisab täiskasvanu? Ma ei tea, mis mulle siis õieti rohkem mõjus, kas Kilimi vastus või isa laitev pilk, millest ma aru sain, et mu temp talle ei meeldi. Ka minul ei olnud naljasoont ja selle tühja koha hõivas palavik.

«Palveta, siis jumal saadab su isa koju.»

Ja kui ma oleksingi 14 aastat palvetanud ja siis lõppeks, kui ta tuli, talle pihtinud: «Ma palusin jumalat ja ta tõi su koju», siis küllap oleks ta emale öelnud: «Näe, ma arvasin 14 aastat, et mul on laps, aga tuleb välja, et ei ole. Ehk on ta haige?»

(Järgneb)

OFELIA TUISK

1863

Jaak Jõerüüt

*

näed ju et nõnda on kergem mängida igat moodi
eluloo vabariigis kastanipuude alleel
käed olid palitu taskus kui loteriipileteid toodi

hotellis raudaia taga ehk polegi kohvrites kulda
tolmunud leentoolid jälle on peeglite keskel fuajees
arvan et mina seal magan ja segama mind ei tulda

und näen ma aedadest ainult ja unedes minul on poeg
kui kuulan siis lõhnavad värvid ja vabaneb iga mu poos
lund tuln kuulama siia ja eales mis muu enam loeb

*

Pehme pöördtool. Lõhnab. Siluett.
Jälle sadam. Võõraid muigeid, kergeid kingi.
Kõik on teada. Kõik on alles. Pilk nii nett.
Aastaid valvad. Maksad riided kinni.

Ja novembripäevad. Mäng ja trafarett.
Raha kulutad ja rohkem närve vajad.
Kaovad hooned. Mürk. Nii pikad ajad.
Eriskummaline seekord sigaret.

Naftoli Bassel

PALJURAHVUSELINE NÕUKOGUDE KIRJANDUS

Metodoloogiprobleeme ja tänapäeva arengujooni

Paljurahvuseline nõukogude kirjandus kui kirjanduse ja esteetika ajaloos uus ühtsus esitab uurijatele ka uusi metodoloogiprobleeme. Seisukoht, et tänapäeval ei kujuta NSV Liidu rahvaste kirjandus endast rahvuskirjanduste aritmeetilist summat, vaid orgaanilist tervikut ühiste arenemise seaduspärasustega, mis määravad ka dialektilised suhted terviku ja tema rahvuslike erikomponentide vahel, on saanud juba aksiomiks. Vaadelda meie kirjandust näiteks traditsioonilise komparativismi järgi tähendaks jätta arvestamata kõne all oleva paljurahvuselise ühtsuse uus kvaliteet ning välistada tema sisemiste arengutendentside tundmaõppimise võimalus.

Kui heidame pilgu selle kirjandusliku ühtsuse kujunemisteele, avaneb meile pilt, kuidas aastate jooksul arenes nõukogude kirjanduse teooria ning tema uurimise meetodid ja metodoloogia. NSV Liidu rahvuskirjanduste arenemise seaduspärasused selginevad põhijoontes alles 1940—1950-ndail aastail, varem olid selgunud üksnes kõige üldisemad probleemid, mida nõukogude kirjandusteaduse ette seadis rahvuskirjanduste hoogus edenemine sotsialistliku korra tingimustes. Nii kirjutas P. Kogan 1928. aastal Moskvast väljaantud kogumiku «NSV Liidu rahvaste luule» eessõnas: «Meie, Liidu koosseisu kuuluvate rahvaste kunstilooming kujutab endast tohutut toormaterjali hulka, mis [alles] ootab uurijaid. Ainult lühinägelik tsaaripoliitika võis lubada, et kümned kõrvuti elavad rahvad jäid üksteisele tundmatuks ja rahvaloomingu ammendamatuks [— —] rikkused vaka alla» («Поэзия народов СССР», 1928). Sama kogumiku teise eessõna autor S. Valaitis (oli ka 1927. a. «Universalnaja Biblioteka» sarjas ilmunud «Eesti jutustuste» koostaja) püüab NSV Liidu rahvuskirjanduste nõukogudeaegsest loominguist juba välja tuua ühiseid motiive: revolutsiooni, kodumaa, nõukoguliku patriotismi, töölise ning talupoja töö väärtustamist jms.

Muidugi on nii P. Kogani kui ka S. Valaitise eessõna selles seoses veel väga abstraktsed, neis pole sõnagagi puudutatud arengutaseme erinevust, mis tollal iseloomustas eri rahvuskirjandusi. Sellele juhtis 1928. aastal tähelepanu A. Aršaruni, kes tõi võrdlusnäiteks Volgamaade soome-ugri rahvaste ja Taga-Kaukaasia vana kultuuriga rahvaste kirjandusliku arengu erisuguse taseme.

Et Oktoobrirevolutsioon oli äratanud elule mitmedkümned mahajäänud rahvad ja andnud neile võrdsed arenemisvõimalused sotsialistlike vabariikide liidus, siis tõusis neil juba 1920-ndail aastail päevakorrale rahvusliku kultuuripärandi marksislik-leninlik ümberhindamine. Sellel teemal toimusid paljudes vabariikides diskussioonid, kusjuures ühisjooneks ei olnud paljalt samalaadsed probleemid, vaid ka ühesugused (nagu vene kirjandusteaduseski) vulgaarsotsioloogilised vead, millest hiljem tuli ühiselt lahti saada.

Paljurahvuselise nõukogude kirjanduse kontseptsiooni väljatöötamisel said määrava tähenduse M. Gorki ja A. Lunatšarski seisukohad. Lunatšarski 1932. aastal

NAFTOLI BASSEL.

1865

ilmunud artiklis «Lenin ja kirjandusteadus» ja Gorki ettekandes NSV Liidu kirjanike I kongressil 1934. aastal fikseeriti, et nõukogude kirjandus on paljukeelne, mitmeid hõime hõlmav, kuid ideeliselt ühtne. Rahvuskirjanduste vastastikuse seose uurimise tõstis päevakorrale Marietta Šaginjan oma sõnavõttus, milles ta ütles: «...probleemid, mis huvitavad meid, vene kirjanikke, huvitavad täpselt samuti ka Ukraina, Valgevene, Gruusia, Armeenia, Aserbaidžani ja teiste vabariikide kirjanikke. [— — —] Otsekuu isekeskis kokku leppinud, ehitavad nad kivi kivi peale niisamasugust sotsialistliku kultuuri hoonet nagu meiegi. Sellise, meie poolt loodava kultuuri sisulisest ühtsusest lähtudes ja tema paljude rahvuslike vormide värvirohkust arvesse võttes leiame, et meil on kõige avaramad võimalused teha võrdlevaid järeldusi mitte ainult seesuguste esteetikaküsimuste lahendamiseks, mis baseeruvad vene raamatute ja vene autorite materjalidel, vaid tõeliselt sotsialistliku esteetika tarbeks, millele annavad ainet Liidu paljude rahvaste kirjandused.» M. Šaginjani arvates oli «meie kunsti arengus saanud selline aeg, kus ei tohi enam üldistusi teha ühe, olgugi juhtiva rahvuskirjanduse kitsal lõuendil, vaid üldistada tuleb sotsialismimaade arvukate kirjanduste laial võrdlustaustal.» («Первый Всесоюзный съезд писателей. Стенографический отчет», 1934.)

Niisiis tekkis meie kirjandusteaduses kõigile rahvuskirjandustele ühiste arenguseaduspärasuste ning vastastikuse toime uurimise vajadus juba enne sõda, ent paratamatult sai see uurimisaineks alles sõjajärgsel ajal. 1930-ndail aastail aga arenes hoogsalt NSV Liidu rahvaste folkloori ja kirjandusklassika marksistlik läbitöötamine ning üleliiduline tutvustamine. Saab alguse ka eeposte ja silmapaistvamate kirjandusklassikute tähtpäevade üle Liidu pühitsemise traditsioon. NSV Liidu rahvaste kultuurivarad jõuavad vene keele vahendusel üleliidulise lugeja ette, pärast seda — tõsi küll, veidi aeglasema tempoga — võetakse need ka kesk- ja kõrgemate koolide programmidesse ning õpikutesse.

Sõjajärgsetel aastatel jääb nõukogude kirjanduse kui paljurahvuselise ühtsuse vaatlemine ja käsitlemine rohkem kirjanduslike väljaannete ning perioodika kui akadeemilise kirjandusteaduse kanda. Oma osa oli selles ka 1939. aastal loodud almanahhil «Družba Narodov», millest 1949. aastal sai regulaarselt ilmuv kuukiri. Selles ajakirjas ilmunud artiklid, sõjajärgsel perioodil intensiivistunud töögete avaldamine, kirjanduslike tähtpäevade märkimine ja dekaadide korraldamine valmistas ette pinda uurimistöo aktiviseerimiseks.

Sõjajärgsetel aastatel võtabki hoogu nii rahvuskirjanduste kui ka üksikautorite seesugune vaatlemine, mis võimaldaks rahvusliku spetsiifika — koloriidi, vormi ja olemuse väljaselgitamist ühenduses sotsialistliku realismi rikastamise probleemiga ning rahvuskirjanduste seose näitamist vene ja teiste Nõukogude rahvaste kirjandustega. Vene klassika ja nõukogude kirjanduse silmapaistvate meistrite, eeskätt M. Gorki ja V. Majakovski loomingu stimuleerivast osast ühe või teise rahvuskirjanduse (või kirjaniku) arengus on kirjutatud kümneid raamatuid. Neis leiame palju huvitavat kirjanduslike kontaktide kohta, ent ometi vähendab nende tööde väärtust see, et autorid tihti peale liialdasid vene klassikute otsese mõju otsimisega. Seda tehes nad tahtmatult alahindasid teiste kirjanike loomingulist iseseisvust ja rahvuslikku omanäolisust. Sellist «meetodit» (mis õigupoolest kordab traditsioonilise komparativistliku koolkonna üht levinumat viga) on juba põhjalikult ja põhjendatult taunitud mitmetes 1960-ndate aastate algul avaldatud kriitilistes artiklites. Ent ometi ei peaks see tähendama kogu rahvuskirjanduste vahekordadega tegeleva uurimisala diskrediteerimist. Faktilist materjali kirjanduslike kontaktide kohta on vaja koguda teoreetiliste üldistuste tegemiseks, ent sealjuures tuleb rangelt kinni pidada ajaloolisest tõest, ei tohi liialdada individuaalsete otse-

mõjustuste osatähtsusega, eriti tänapäeval, mil palju olulisem osa on täita sellel, mida A. Bušmin nimetab kollektiivsete traditsioonide liikumiseks kirjan-
duses. Veelgi olulisem paistab olevat nõukogude kirjanduse kui paljurahvuselise
ühtsuse tüpoloogiliste arenguseaduspärasuste väljatoomine, mida peaks
võimaldama võrdlev kirjandusekäsitlus. Seda rõhutas ka V. Ozerov veebruarikuus
NSV Liidu Kirjanike Liidu kriitikapleenumil peetud ettekandes.

Küsimus ise on veelgi ulatuslikum: mida tänapäeval lugeda võrdleva kirjanduse-
uurimise peaesmärgiks, missugune peaks olema praegu tema peamine uurimis-
suund? Võrdleva kirjanduseuurimise peaülesannet näeb slovaki kirjandusteadlane
D. Đurišin mitte mõju kui «omaette väärtuse» avastamises, vaid kirjandusteose
geneetilise ja tüpoloogilise olemuse tunnetamises — rahvuskirjanduse ja maailma-
kirjanduse kontekstis vaadelduna (D. Đurišin, «Problémy literárnej komparati-
vity», Bratislava, 1967). See on seisukoht, millega tuleb nõustuda. Samuti tundub,
et kirjanduste võrdleval uurimisel ei peaks valgus olema suunatud mitte rahvus-
vahelise kirjandusprotsessi perifeersetele nähtustele (millega tegeles traditsiooni-
line komparativism), vaid peab aitama välja selgitada arenemise sügavamaid sea-
duspärasusi. Selleks annab võtme marksistlik-leninlik ajalookäsitlus, nimelt see
osa, mis käsitleb sotsiaalmajanduslike formatsioonide vahetumist kui üht tähtsa-
mat seaduspärasust rahvaste ajaloos. Sellele tugineb nõukogude kirjandusteadlaste
V. Žirmunski ja N. Konradi kontseptsioon, mille järgi sotsiaal-ajalooliselt ühesugu-
sed ühiskondlikud struktuurid kutsuvad eri rahvastel esile ka tüpoloogiliselt sar-
nanevaid kirjandusnähtusi (järelkult polegi ilmingimata vaja nende tekkepõhjusi
otsida välismõjudest). See kontseptsioon, mida esialgu kasutati slaavi rahvaste
folkloori võrdlev-ajaloolises käsitluses (vt. В. Жирмунский, «Эпическое твор-
чество славянских народов и проблемы сравнительного изучения эпоса», 1958)
ning Ida ja Lääne rahvaste keskaja kirjanduse võrdlev-tüpoloogilises vaatluses
(vt. Н. Конрад, «Запад и Восток», 1966) on nõukogude kirjandusteadlastel aluseks
ka rahvusvahelise kirjandusprotsessi hilisemate eppohhide läbitöötamisel. Palju-
rahvuselise nõukogude kirjanduse puhul on tal veelgi suurem kasutamisväärtus,
sest meil on tegemist rahvaste uue sotsiaal-ajaloolise ühtsuse baasil tekkinud uue
esteeetilise ühtsusega.

Nõukogude kirjandusteaduses on eriti viimase kümne-viieteistkümne aasta jook-
sul tehtud mõndagi, mis näitab selle meetodi viljakust. Tunnustavalt tahaksin eel-
kõige nimetada kirjandusteadlaste K. Zelinski, G. Lomidze, M. Auezovi, M. Parho-
menko, J. Surovtsevi, Z. Kedrina, V. Oskotski, L. Terakopjani, J. Lizunova, N. Per-
kini, A. Bučyse jpt. NSV Liidu rahvuskirjanduste uurijate tööd. Praegu on teoksil
kollektiivne kuueköiteline väljaanne «История советской многонациональной
литературы», mis peaks andma niihästi üldistava kui ka ositi vaatleva pildi Nõu-
kogudema rahvuskirjandustest tähtsamatel ajaloetappidel 1917. aastast kuni
tänapäevani. Kuigi rahvuskirjanduste materjali süstematiseerimisel ja üldistamisel
on märgata edasiminekut, jääb siiski palju teha esteetilise arengu seaduspärasuste
selgitamisel ja rahvuskirjanduste praeguse etapi uurimisel, mis annab rikkalikku
ainet võrdlev-tüpoloogilise käsitluse jaoks.

Arenguloolised paralleelid eri rahvaste kirjanduste vahel ei ole iseenesest ainult
uusima aja tunnusjoon, nagu veenvalt kinnitavad näiteks N. Konradi vaatlused
keskaja kirjanduse kohta Lääne ja Ida kultuuri-reegionides (vt. Н. Конрад, «О все-
мирной литературе в Средние века», «Вопросы литературы» 1972, nr. 8), kus-
juures ajaloolise ja esteetilise arengu ebaühtlusest johtuvalt ei ole eri rahvastel
ühed või teised paralleelnähtused kaugeltki sünkroonsed. Muidugi, mida sügava-
male ajalukku tungib pilk, seda raskemaks läheb selliste ühisjoonte avastamine

inimkonna kultuurilise arengu avaldusvormide heterogeensuse tõttu, mida omal ajal soodustas eri tsivilisatsioonipiirkondade suhteliselt hermeetiline areng. Ei maksa imestada ka selle üle, et mida kaugemale küünib meie pilk tsaariaegse Venemaa rahvaste kirjandusluku, seda raskemaks osutub arengulooste paralleelide leidmine nende rahvaste kirjandustes. Ühise sünteetilise pildi väljajoonistamine nende kõigi revolutsioonielse arenguloo kohta on suur ja keeruline töö, mis seisab alles ees. Praegu aga peame leppima üksikute paralleelnähtuste konstateerimisega, nagu näiteks K. J. Petersoni ja gruusia luuletaja N. Barathašvili elusaatuse ja loomingumotiivide kõrvutamine (D. Vaarandi, Postkaart Gruusiast. «Sirp ja Vasar» 1. XI 1968), eesti ja läti kirjanduse paralleelse arengu ja vastastikuste suhete jälgimine XIX sajandil (С. Исаков, «Сквозь годы и расстояния», 1969), E. Vilde ja M. Gorki Ameerika-aineliste pamflettide võrdlev vaatlus jne.

Kahtlemata on kasulik vaatlussfääri laiendamine teistegi, näiteks Ida- ja Põhja-Euroopa kirjanduste suunas, kui me eesti kirjanduse vaatevinklist lähtudes tahame välja tuua kirjandusliku arengu seaduspärasusi ja peame silmas eelkõige ühisjooni nende rahvaste sotsiaal-ajaloolises arengus. Häid pidepunkte annab selleks J. Dolanský ettekanne võrdleva kirjandusteaduse konverentsil Budapestis 1962. aastal (vt. J. Dolanský, «Das vergleichend-historische Studium der Literaturen Osteuropas». «Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae», V kd., 1962). Seoses sellega väärivad märkimist E. Nirgi tähelepanekud Fr. R. Kreutzwaldi «Kalevipoja» rahvusvahelise tekketausta kohta (teoses «Kreutzwald ja eesti rahvusliku kirjanduse algus», 1968). Paralleelidele osutamine teiste, tuntumate rahvuskirjanduste ajaloos aitab võrramaisel lugejal üht või teist eesti kirjanduse nähtust paremini ette kujutada, kui ta loeb selle kirjanduse lühitutvustust mõnest kirjandusentsüklopeediast. Selles mõttes on kasulik näiteks vihjamine niisugustele paralleelidele nagu Tammsaare ja Dostojevski, «Tõde ja õigus» I ja W. Reymonti «Talupojad», mida leiame A. Aspeli prantsuskeelsest eesti kirjanduse tutvustusest «Encyclopédie de la Pleiade» (Pariis, 1968).

Paraku on aga nii, et minevikunähtuste mõistmisel ja selgitamisel oleme siiani sunnitud leppima episoodiliste paralleeljoonte tõmbamisega kas üksikteoste või -autorite vahel. Üsna viljakas aga paistab olevat menetlus, mida kasutab E. Sögel oma töös «Oktoobrirevolutsioon ja kirjandus», kus eesti kirjanduse nähtusi, teoseid ja autoreid vaadeldakse kõrvu analoogiliste nähtustega teiste rahvaste kirjandustes antud ajalõigu ja kirjandussuuna raames (E. Sögel, «Revolutsioon ja kirjandus», 1972). Erakordselt rikkalikke võimalusi võrdlev-tüpoloogilise käsitlusviisi jaoks pakub meie maa rahvuskirjanduste areng nõukogude korra tingimustes, eriti praegune etapp, kus olulised stadiaalse arengu erinevused kirjanduste vahel on juba kadunud. Samuti soodustab seesugust vaatlust nende mitte teoreetilisel, vaid tegelikult võrdväärne osa paljurahvuselises kirjandusprotsessis, paljude varem mahajäänud rahvuskirjanduste ülesaamine õpipoisist (millal suuremate ja arenenumate kirjanduste stimuleeriv mõju nende kujunemisele oli prevaleeriv) ja asjaolu, et nende kirjanduste praegune arengutase lubab võrdlusi mitte ainult temaatika, vaid ka žanri ja stiili alalt. Nõukogude rahvuskirjanduste võrdlev-tüpoloogiline käsitlus ei võimalda mitte ainult ühisjoonte ja ühiste arenguseaduspärasuste väljatoomist, vaid aitab selgemini näha meie paljurahvuselise kirjandusprotsessi ühtsust ja mitmekesisust, internatsionaalse ja rahvuslik-spetsiifilise dialektilist seost. Edaspidi katsuminegi rakendada seesugust menetlust kaasaegse kirjandusprotsessi mõnede oluliste nähtuste käsitlemisel eesti nõukogude kirjanduse vaateveerult, keskendades tähelepanu viimase kümnendi kirjandusteostele, eeskätt proosa valdkonnas.

Kuigi paralleelsed arengujooned vene ja teiste Nõukogude rahvaste kirjandustega ilmnesid eesti nõukogude kirjanduses üsna varakult, eriti Suure Isamaasõja aegses antifaašistlikus patriootilises luules, August Jakobsoni rahvusvahelise ainesetikuga draamaloomingus ja muudiski 1940—1950-ndate aastate teostes, sai probleem ise kirjandusteaduse ja kriitika tähelepaneliku vaatluse objektiks alles 1960-ndate aastate algul seoses J. Smuuli «Jäise raamatu» üleliidulise menuga. See ei tulnud Smuuli raamatu ja Olga Bergholzi «Päevaste tähtede» žanrilisest ja stiililisest sarnasusest — mõlemast raamatust, samuti Vladimir Solouhhini «Kastetilgast» hakati kõnelema kui teostest, millel oli teedrajav tähendus kaasaegse «lühilise proosa» arengule üleliidulises mastaabis. Ei ole vajadust uuesti korrata kõike seda, mida omaaegne kriitika ütles Smuuli ja Bergholzi teoste sarnasusjootele kohta; huvitavam oleks jälgida, kuidas võrdlev-tüpoloogiline käsitlus võimaldab näha nende ühis- ja erijootele omapärast dialektikat, välja tuua kummagi neid omadusi, mis tulenevad nii kirjanike rahvuslikust eripärast kui ka loominguomaduste kordumatust individuaalsusest. Tõepoolest, Olga Bergholzil on ajaline haare laiem, samal ajal aga rohkem süüvimist iseendasse, oma isikliku biograafia intiimsematessegi lehekülgedesse, rohkem on tal ka poeetilist «eneseväljendust». Smuulil seevastu on ajalõik lühem, tegevuskoht rangemalt lokaliseeritud, autori «mina» eneseavaldus aga tagasihoidlikum, millega kaasneb omajagu eneseirooniat ja head muhedat huumorit. Kui Bergholzi väljenduslaadile on tunnuslik pateetiline, kohati tragöödialik pingestatus, siis Smuuli lüürism on nagu pehmem ning rohkem seotud teise esteetilise kategooriaga — huumoriga. Eks tule ju nendestki põgusatest stiilivõrdlustest nähtavale see, mis seostub eri autorite rahvusliku spetsiifika ning väljenduslaadi traditsioonidega. On oluline, et seda ei jäetaks kahe silma vahele ühegi selletaolise võrdleva vaatluse puhul, kus tähelepanu keskendub esmajärjekorras loomingu ühisjootele.

Suure Isamaasõja ainesetiku kaasaegse läbivalgustamise ühis- ja erijooned, mis ilmnesid eesti nõukogude romaanikirjanduse võrdlemisel vennasrahvaste kirjandustega, leidsid käsitlemist 1966. aasta «Loomingu» detsembrinumbris. Sellega seoses tähendab veel omaette ainevaldkonda tagala kujutus Lilli Prometi «Meesteta külas». 1960-ndatel aastatel olid tagalat kujutanud mitmed andekad nõukogude kirjanikud — nii F. Abramov («Vennad ja õed»), T. Aitmatov («Ema põld»), A. Bieliauskas («Me kohtume veel, Vilma!»), Š. Rašidov («Võimas laine») jt. Lilli Prometi ja Alfonsas Bieliauskase romaanide eripära on kõigepealt selles, et neis ei valgustata lihtsalt tagala eluolu, vaid asetatakse pearõhk Baltimaadelt evakueerunud inimeste sisseelamisele nõukogulikku elulaadi, nende karakterite ümberkujunemisele. Kui «Meesteta küla» autor ehitab oma teose üles otsekui mosaiikpannol, millesse on lülitatud mitmed mikrosüžeed, siis leedu kirjanik jälgib oma romaani peategelaste Sauliuse ja Vilma teed läbi esimese sõja-aasta raskete katsumuste, vaheldades kogu aeg kaht ajaplaani — tagalas 1941.—1942. a. talvel ning Leedu maal Isamaasõja esimestel nädalatel. See andis talle võimaluse orgaanilisemalt seostada karakterite ümberkujunemise protsessi varasema elukäiguga. Erinevusi on ka teoste stiilis, mis Bieliauskase romaanis paistab olevat ekspressiivsem ja dünaamilisem; Sauliuse sisemonoloogidesse on kätketud rohkesti emotsionaalset dramatismi. Need on jooned, mis tulevad nähtavale ka leedu 1960-ndate aastate sisemonoloogiroomanis. Kõigi nimetatud tagalaromaanide ja -jutustuste ühiseks jooneks on aga sõja-aastate argipäeva karmilt realistlik kujutamine, humanistlik ja internatsionalistlik tonaalsus, kõlbelis-eetilise probleemistiku seadmine tähele-

panu keskpunkti (kaasa arvatud inimese usaldamise probleem, mis Bieliauskase romaanis kerkib üles Vilma saksa päritolu tõttu). Nagu Kristiina Laeva kujunemislugu L. Prometi romaanis, nii on ka Sauliuse arengutee Bieliauskase teoses. Mihhail Prjaslini saatus Abramovi «Vendades ja õdedes», Pulati käekäik Rašidovi «Võimsas laines» selleks põhiteljeks, mille kaudu eri rahvusest autorid avavad rasketel sõja-aastatel meheikka jõudnud noore moraalse kredo, näitavad tema kõlbeliste tõekspidamiste väljakujunemist.

Kriitika juhtis üsna varakult tähelepanu tüpoloogilistele sarnasusjoontele P. Kuusbergi «Andres Lapeteuse juhtumi» ja mõningate vennasrahvaste kirjan- dusteoste vahel, mis käsitlevad analoogilisi eetikaprobleeme. Võte, mida eesti kir- janik oma romaanis rakendas — ummikusse jooksnud peategelase katastroofi põhjuste retrospektiivne lahtiharutamine —, on isegi laiemas kasutamisskaalaga, nagu tõestab võrdlemine K. Simonovi näidendiga «Neljas» või kasahhi kirjaniku T. Ahtanovi jutustusega «Lumetorm», mille probleemistik on «Lapeteuse» omast küllaltki erinev. Probleemide poolest aga on Kuusbergi romaan väga sarnane N. Jevdokimovi jutustusega «Mälul on omad seadused» ja eriti A. Bieliauskase «Kaunase romaaniga». Nii siin kui seal uuritakse retrospektiivselt peategelase karjeristiks mugandumise ning seejärel ummikusse jooksmise psühholoogilisi põh- jusi, kasutatakse selleks järjekindlalt ajaplaanide vaheldamise võtet, mõistetakse peategelase üle moraalset kohut tema enda sisemise «mina» kaudu. Kui Kuusberg teeb seda publitsistlikumalt ning toob oma süžeearendusse põnevust tekitava seik- lusliku elemendi, siis Bieliauskas kasutab intensiivsemalt sisemonoloogi rohkeid võimalusi ja avab oma peategelase Sigita Selise mandumise loo põhiliselt armas- tuskollisiooni psühholoogilise vaatlemise kaudu. Ka siin tulevad nähtavale erine- vused kaasaegse eesti ja leedu romaani viimase kümnendi arengutendentsides — esindab ju Kuusberg eesti nõukogude romaanis esmajoones publitsistlikku suunda, Bieliauskast peetakse leedu nõukogude kirjanduses üheks suuremaks sisemono- loogiromaanimeistriks. Olgugi et Kuusbergil on «lapeteuslikkust» käsitletud vahe- tumas seoses sõjajärgse sotsiaalse taustaga, Bieliauskas aga rõhutab rohkem eeti- list-psühholoogilist aspekti, juhivad mõlemad tähelepanu seesugustele nähtustele, mis meie elus on kokkusobimatud kommunistliku eetikaga, ning on sellistele näht- ustele hinnangu andmisel võrdsest kompromissitud.

Kui lähtuda ainekust ja probleemidest, on E. Vetemaa «Monument» kõrvuta- tav J. Marcinkevičiuse jutustusega «Mänd, mis naeris», kunstilise struktuuri poo- lest aga rohkem poola kirjaniku K. Filipowiczi «Antikangelase päevikuga», mis kujutab endast samuti minajutustusena kirjutatud enesepaljastust-monoloogi. Üleliiduline kriitika aga vaatleb «Monumenti» selliste teoste kõrval nagu F. Iskan- deri «Kitstuuri tähtkuju», V. Lipatovi «Võõras», J. Smuuli «Polkovniku lesk» jt., lähtudes enam-vähem üheaegsest ilmumisest ja sotsiaalsest tekkefoonist ning žanritunnustest. Iseenesest ei ole selline mitmetahuline võrdlemispekteer halb, ta osutab kirjandusteose «polüvalentsusele», tema kunstilise struktuuri seesmisele rikkusele. Määrava tähtsusega on meie arvates siiski «Monumendi» vaatlemine nende uute nähtuste kontekstis, mis iseloomustasid Baltimaade proosakirjandust 1960-ndate aastate teisel poolel. Siis tulevad reljeefsemalt nähtavale selle kui kaasaegse eesti lühiromaanide žanrilised iseärasused; võrreldes Marcinkevičiuse samasuguseid kunstnikueetika probleeme käsitleva, dramaatilise põhikoega jutus- tusega, paistavad selgemini silma E. Vetemaa teose spetsiifilised jooned, mis siin seostuvad eeskätt eseiroonia ja satiiri eelistatuma kasutamisega.

A. Beekmani «Valgete vareste parv» kuulub nende viimase aja teoste hulka, mis jälgivad loova isiksuse eneseleidmise probleemi laiemas plaanis — nii kunstiloo-

mingus kui ka isikliku elu sfääris, kusjuures mõlemad on omavahel tihedasti põimunud ja seostatud. Selles mõttes on eesti kirjaniku romaan võrreldav niisuguste teostega nagu leedulase M. Sluckise «Janu» ja ukrainlase O. Gontšari «Tsüklon». Asi pole mitte ainult ühesuguses tegevusajas ja ainevaldkonnas, ka mitte selles, et tegelasteks on ühe ja sellesama eriala inimesed. Tähtsamaks ühisjooneks on autorite püüdlus mõtestada tänapäeva kunstiinimese loomingulisi ja kõlbelis-eetilisi otsinguid komplekselt, tõsta nad filosoofilisele tasapinnale, elumõtte otsimise niivoole. Viimastest seisukohast vaadatuna paistab ehk kõige filosoofilisem olevat Oless Gontšar. Tema romaani peategelase Bogdan Kolossovski isikus näeme suurte, sealhulgas traagiliste elukogemustega mõtlejat, kellele filmilooming tähendab tungivat seost ja kohustust kunstiliste kujundite keeles välja öelda seda, millest ei tohi vaikida ja milleks teda kohustab mälestus langenud rindekaaslastest, kes ise enam ei saa endast jutustada. See on ideelis-esteetiline võti romaani «Tsüklon» struktuuri mõistmiseks: vahelduvad ajaplaanid ei ole mitte teose kunstliku moderniseerimise võte. Minevikulises plaanis nagu elustub meie silmade ees Bogdani mäluokraan, millel arenev sõjaaegne tragöödia kujuneb lakmuseks tänapäeva inimeste mõtete ja tegude hindamisel. Kaks ajaplaani vahelduvad samuti Sluckise romaanis — tõsi küll, mõlemad on meie kaasajast ning seostuvad peategelase, noore filmioperaatori Romualdase eetiliste ja loominguliste otsingutega. Oma-päraks on ka siin (nagu teisteski uusimates leedu romaanides) sisemonoloogilise minajutustuse ilmne eelistamine, mis vaheldub kolmandas isikus kujutamisega teisel ajaplaanil; «suurt maailma» on nagu meelega transleeritud Romualdase mälestuste ja sivevaatluste kaudu, sellal kui Gontšar jääb «Tsükloni» laia pintslitõmbega eepikuks. Sluckis kontsentreerib oma romaani filosoofilise probleemistiku peategelase isikliku valikukollisiooni ümber, olles selles suhtes lähedasem A. Beekmanile, kes käsitleb oma «valgete vareste» loomingulise eneseteostuse probleeme kõige tihedamas seoses kokkupõrgetega tegelaste isiklikus elus. Viimaseid jälgib oma romaanij nooremate tegelaste otsingute kõrval ka Oless Gontšar, kuid teose ideelise keskme moodustab siiski Bogdan Kolossovskiga ühenduses olev filosoofilis-esteetiline probleemistiku (A. Beekmani Sergei Sergejevitš jääb ainult novelle siduvaks lüliks ning «targaks resonööriks»). Hinnates «Tsüklonit» eelkõige tema filosoofilise kandvuse pärast, «Janu» kui sügavat psühholoogilist sivevaatlust, loeksime «Valgete vareste parve» väärtuseks tema mitmevariandilisuse kõigi kolme kirjaniku teoseid ühendava probleemistiku käsitlemisel. Ühine on kõigil kaasaja kunstiinimese loominguliste ja kõlbeliste otsingute hindamine sotsialistliku eetika nõudlike kriteeriumide järgi, nende otsingute vastastikuse sõltuvuse avamine. Ühisjooneks on ka loominguprotsessi kui sisemiselt keeruka ja vastuolulise nähtuse käsitlemine, püüe näidata lugejale, mis öieti peitub sõnade «kunstniku vastutustunne» taga.

A. Beekmani «Väntorelile» ja eriti «Keelualale» leiame paralleele M. Sluckise «Aadama õunast» ja J. Trifonovi viimase aja jutustustest («Korterivahetus», «Esi-alsed kokkuvõtted», «Pikk hüvastijätt»). Neid ühendab kirjanike tõsine mure teaduslik-tehnilise revolutsiooni mõningate negatiivsete kaasnähtuste pärast, eriti moraali ja perekonnaelu valdkonnas, mure kääride pärast, mis tekivad progressi tormilise tempo ja inimeste emotsionaalse suhtlemiskultuuri vahel. Kui Sluckis uurib Augustinase ja Genovaite keerulisi vahelkordi jällegi sisemonoloogilise romaani vormis, Trifonov vaatleb oma tegelasi traditsioonilise olustikulis-psühholoogilise jutustuse kaudu, siis A. Beekman kasutab selleks esimesel juhul groteskset tulevikuprojektsiooni, teisel ajaplaanide vaheldusega psühholoogilist romaani. Leedu kirjaniku tugevaks küljeks on romaani tegelaste tänase käitumise mineviku-

liste sotsiaal-olustikuliste juurte väljatoomine, kahe inimese suhete mikroskoopiline analüüs, Trifonovi jutustuste väärtuseks on kriitika juba märkinud kaasaegse moderniseeritud väikekodanlikkuse batsillide täpset diagnoosimist ning selles suhtes on põhjust paralleele tõmmata ka P. Kuusbergi jutustustega «Öllebaaris», «Ühe päeva protokoll», «Plahvatus» jt. (ainult et Trifonov käsitleb ehk selle nähtuse rafineeritumaid, «intelligentsemaid» avaldusi). A. Beekman aga tõstab kõnesolevast probleemistikust päevavalgele sellised aspektid, mis on ehk varjatumad, intiimsemad, ta esineb peaaesjalikult perekondlike vahekordade sotsioloogina, uurib tähelepanelikult oma tegelaste kooselu nurjumise psühholoogilisi põhjusi. Paistab, et kõnesolevate nähtuste käsitlemisel täiendavad kõik nimetatud kirjanikud üksteise vaatlusi ja tähelepanekuid, lähenedes ainele eri aspektidest, ent ühiste kõlbelis-eetiliste kriteeriumidega.

Ühisjooni vennasrahvaste mõnede kirjandusteostega leiame ka Lilli Prometi «Primaveras» — teoses, mis on tugevasti seotud antifašistliku ja sõjavastase romaani rahvusvahelise traditsiooniga, ent ilmutab ka geneetilisi seoseid eesti reisi- ja taidekirjandusteostega. Tüpoloogilises plaanis võib «Primaverat» võrrelda V. Kaverini jutustusega «Viltune vihm», kui mõelda süžee tüübile ning siin ja seal esitatud rohketele tagasisaadele tegelaste ellu. Olulisem paistab siiski olevat võrdlemine selliste antifašistlike romaanidega nagu tšehhi kirjaniku J. Otčenašeki «Romeo, Julia ja pimedus» ning leedu kirjaniku I. Merase «Kuu nädal» (ka itaalia filmiga «Päevalilled»). On ju ühisnimetajaks mõte fašismi poolt vallapäastatud sõja sügavast inimvaenulikkusest, mida eri rahvusest kirjanikud üksteisest sõltumata ja kaugeltki mitte juhuslikult ei realiseeri sarnasesse romaanivormi looks armastusest, mille on purustanud sõda. Kui Otčenašek asetab rõhu sellele, kui inimvihkajalik oli fašistide rassiteooria ja -praktika ja kui tugev oli armastus, mida nad purustada tahtsid, siis Meras, kasutades kunstilist interpolatsiooni, püüab näidata, milliseks oleks võinud kujuneda Tema ja Temakese armastus, kui fašistide kuulid poleks neilt tuleviku ära röövinud juba selle tunde tärkamise ajal. Lilli Promet (nagu itaalia filmi autoridki) kujutab sõja poolt kunagi halastamatult lahutatud inimeste liiga hilinenud kokkusaamist. «Primavera» ei ole mitte ainult mineviku, vaid — isegi rohkem — ka a s a e g a vaatlev romaan: Saskia kui tänapäeva nõukogude inimene ja kunstnik on nii mitmeti seotud praeguse maailma sotsiaalsete, eetiliste ja esteetiliste probleemidega, et minevikuvälu on temas kitsalt isiklikust tundmusest kristalliseerunud kindlaks kodanikutundeks. Selles mõttes võiks «Primavera» peategelase arengut julgesti võrrelda ka Gontšari «Tsükloni» omaga, hoolimata kummagi romaani stiililistest ja struktuurilistest erinevustest.

*

Eespool toodud võrdlused mõnede viimase aja eesti ja vennasrahvaste kirjandusteoste vahel osutavad nähtustele, mis on tüpoloogiliselt ehk kõige lähemad; nende kaudu läbiviidav mõtteline joon võiks tähistada eesti nõukogude proosa lähenemisteed vennasrahvaste viimase kümnendi kirjandustele. Peale nende kokkupuutepunktide võiks nimetada veel teisigi, kus tüpoloogiline paralleelsus ei ole võib-olla nii silmanähtav, ent ühes või teises rakursis siiski ilmneb. Näiteks Matj Undi hilisema loomingu peategelase — noore intellektuaali kõlbelised otsingud, sisevaatlused ja refleksioonid on hõlpsasti võrreldavad Andrei Bitovi teose tegelase omadega. Varasemal M. Undil seevastu oli rohkem kokkupuuteid V. Aksjonoviga, millele juhtis tähelepanu juba omaaegne kriitika. Kui me räägime kül-

belise valiku «mudelsituatsioonist» E. Vetemaa «Väikeses reekviemis suupillile», miks mitte meelde tuletada dramaatilise pinge poolest erakordselt teravaid valikukollisioone sellistes Suure Isamaasõja ainelistes teostes nagu V. Bõkavi «Sotnikov» või I. Merase «Viik kestab silmapilgu». Kui Vetemaa näitab, milliste saatuslike tagajärgedeni võib viia pastor Jakobi kõikeandestav kristlik humanism, siis Bõkav kujutab vapustavalt, kui paratamatult toob üks reeturlik samm endaga kaasa teise ja kolmanda — kuni isiksuse täieliku laostumiseni. Analüüsivad ju kõik kolm kirjanikku, kuigi erinevates situatsioonides, üht ja sedasama kõlbelist probleemistikku: kompromiss ja kompromissitus, aktiivne ja passiivne humanism, egoism ja ennastsalgavus sõja keerulistes olukordades. Tundub, et sellised võrdlused ei aita leida mitte ainult kokkupuutepunkte, vaid tuua päevavalgele ka need probleemid, konfliktid, situatsioonid jms., mis (ja kaugeltki mitte juhuslikult) kerkivad eri rahvaste kirjanike vaateväljale kõige sagedamini. Küllap nad tähistavad olulisi arengujooni üleliidulises kirjandusprotsessis.

Nagu märkis Aksel Tamm oma ettekandes Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatuse kriitikapleenumil märtsikuus, võib meie maa rahvaste kirjanduses esineda lähemaid ja kaugemaid paralleelnähtusi. Ta tõi viimase näiteks niinimetatud küla- traagika käsitlemise eesti ja vene nõukogude kirjandusteostes. Selge on, et ühes rahvuskirjanduses võivad ühised tendentsid ilmuda tugevamalt, teises hoopis tagasihoidlikult. Kuid asi ei piirdu ainult paralleeljoontega. Nagu rahvustevaheliste kirjandussuhete ajaloos alati, on ka meie ajal kontakt- ja tüpoloogiliste suhete mitmesuguseid kombinatsioone, ka selliseid, kus prevaleerib geneetilise seose moment. Olgu siinkohal näiteks toodud A. Beekmani «Väntoreli» seos groteskse «antiutoopia» rahvustevahelise žanri traditsiooniga, R. Parve näidendi «Pimedus tähendab ööd» kontakt kaasaegse dokumentaaldraamaga, J. Krossi «Kolme katku vahel» seos L. Feuchtwangeri, T. Manni, B. Brechti ajaloolis-filosoofilise romaani ja draama traditsiooniga, M. Traadi kokkupuuted A. Voznessenski luulega (eriti «Talvapäeva poemis» ja «Kassiopeias»). Elu näitab, et meie ajastul kollektiivsete kirjandustraditsioonide ja tüpoloogilise paralleelsuse osa kirjanduslike suhete arengus üha kasvab, mida muuseas kinnitab ka uusima eesti nõukogude kirjanduse praktika.

Võrdlev-tüpoloogiline käsitlusviis võimaldab tõmmata paralleele mitte ainult üksikute kirjandusteoste vahel, vaid võrdlevalt uurida ka eri rahvuskirjanduste stiile ja žanre. Seesuguse vaatluse vajalikkusest on viimasel ajal palju kirjutanud Juri Surovtsev, mõeldes kaugemale perspektiivile: et kunagi saaks teoks kogu palju-rahvuselise nõukogude kirjanduse stiilide ja žanride tüpoloogiline kaart. Kui läh-tuda eesti nõukogude proosakirjandusest, peaks sellise uurimistöõ programm sisal-dama revolutsioonijaloolise epopöaromaani žanriliste iseärasuste võrdleva vaatluse meie maa eri rahvuskirjandustes, haarama kaasaja publitsistliku romaani, novellides kirjutatud romaani, moodsa lühiromaani kõigis nende modifikatsioonides. Tingimata tuleksid vaatluse alla ka eepilise, lüürilise ja dramaatilise elemendi omavahelised suhted eesti nõukogude romaanis, ka jutustuse struk-tuurielementide proportsioonid eri tüüpi romaanides. Et tähelepanekud selles valdkonnas oleksid võrreldavad vennasrahvaste kogemustega, on vaja vastavate uuri-misprogrammide täitmist ka teiste rahvaste kirjandusteoreetikute poolt.

Nõukogude rahvuskirjanduste võrdlev-tüpoloogilise käsitluse eesmärgiks ei ole mitte ainult ühis-, vaid ka erijoonte väljatoomine nende ajaloolises ja kaasaegses arengus. See võimaldab määratleda ühe või teise rahva kirjanduse rahvuslikku spetsiifikat palju täpsemini, kui teoreetikutel seni on õnnestunud kas juhumuljete alusel (mis ei haara antud kirjandust tervikuna) või siis apriorsete «mudelite»

konstrueerimise teel. Paistab, et tunduvalt viljakam on võrdleva meetodi kasutamine, mis võimaldab näha korduvat kordumatus, internatsionaalset rahvuslik-spetsiifilises ning, vastupidi, eriilmelist, omapärast ühisjoonte taustal. See võimaldab näha ühiste arenguseaduspärasuste eriilmelist toimet erisugustes rahvuslikes tingimustes, ühesõnaga — internatsionaalse ja rahvusliku elavat dialektikat mitte ainult teoorias, vaid ka loomingupraktikas.

Erinevalt paljudest teistest elualadest ei ole kirjanduslik looming teaduslikult rangelt programmeeritav — on ju kirjaniku töö iga teose puhul alati avastusreis, «sõit tundmatusse», nagu kirjutab Vladimir Majakovski. Võib teha futuroloogilisi prognoose kirjandusliku arengu üldiste tendentside kohta, tuginedes mitmesaja-aastastele kogemustele ning ekstrapoleerides tulevikku punkte, mis loogiliselt peaksid jätkama seniseid arenguliine, nagu teeb näiteks D. Lihhatšov oma huvitavas, kuigi mõneti vaieldavas artiklis «Kirjanduse tulevik kui uurimisaine» («Novõi Mir» 1969, nr. 9). Ent ometi võime juba praegu kinnitada, et Nõukogude rahvaste ühise sotsiaal-ajaloolise arengu baasil väljakujunenud ühised kirjanduslikud tendentsid ja jooned arenevad tulevikus veelgi intensiivsemalt, mis aga mingil juhul ei tähenda nende kirjanduste rahvuslike iseärasuste nivelleerumist või kadumist. Selles küsimuses oleme nõus prof. D. Lihhatšoviga: «Kirjanduste rahvuslik piiratus peab tulevikus kaduma, aga rahvuslikud väärtused peaksid rikkatama kõigi maade kirjanduste kogemusi. Iga kirjanduse rahvuslik omapära, millel oli väärtust üksnes selle rahvuskirjanduse jaoks, peab saama maailmaklassi väärtuseks, kõigi kirjanduste kogemuseks, lülituma maailma ajaloolisse traditsiooni» (sealsamas, lk. 177). Sotsialismimaa paljurahvuselise kirjanduse praktika on seda arengutendentsi kinnitanud. Seda kinnitavad ka eesti kirjanduse senised sammud nõukogude rahvuskirjanduste vennalikus peres.

Vaime Kabur

EESTI KIRJANDUS NSV LIIDU RAHVASTE KEELTES

Eesti kirjanduse viimist üle oma keelepiiride on meil ammu taotletud. Ometi oli «Kalevipoeg» hulk aega peaaegu ainus rahvusvaheliselt tuntud teos. Inglise, prantsuse ja saksa keelde tõlgitud raamatute bibliograafia (avaldatud E. Nirgi raamatus «Estonian Literature») näitab tähelepandavaid saavutusi, kuid tõlgitu ei kajasta eesti kirjanduse arengut ajas ega ka tänast taset.

Katseid eesti kirjanduse tõlkimiseks on rohkesti teinud eesti literaadid ise. Juba kunstühing «Pallas» pakkus oma saksakeelses almanahhis (1927) eesti uue- mat luulet ja proosat, mõned tõlked ilmusid Tartu raamatukaupmehe J. Krügeri kirjastatuna. Huvitav algatus oii meie kirjanduse tõlkimine esperanto keelde: anti välja eesti kirjanduse luule- ja proosaantoloogia (vastavalt 1931 ja 1932), Fr. Tuglase viis novelli (1924), M. Underi (1929) ja J. Barbaruse (1931) luulevali- mikud. Esperanto kaudu on eesti kirjandusest esimese mulje saanud mitmed kau- gemad rahvad.

Vene keeles avaldati kahekümnendail ja kolmekümnendail aastail mitmed luuleraamatud. Ed. Kansmani tõlkes ilmus Juhan Liivi luulevalimik (1933), Jüri Sumakovi tõlkes Gustav Suitsu (1934) ja Marie Underi (1935) valimik. Igor Severjanin tõlkis Henrik Visnapuu raamatu «Amores», mis avaldati Moskvas 1922. Hiljem tuli samalt tõlkijalt Eestis eesti luuleantoloogia (1928) ja Marie Underi «Eelõitseng» (1937).

Omaette peatükk on eesti kirjanduse tõlkimine leedu, läti ja soome keelde. Leedu nooremail kirjanikel ja kirjandusteadlastel oli huvi eesti kirjanduse vastu suur juba sajandi algul, kuid palju aastaid oli takistuseks keelt valdavate tõlki- jate puudumine. Lätis oli olukord märksa parem: seal on eesti kirjandusest huvi- tatud ning eesti keelt oskavaid tõlkijaid ikka leidunud ja enne 1940. aastat oli läti keelde tõlgitud tunduv osa eesti kirjandusest. Siiski eesti luule tõlkijaid ei olnud kaua aega Lätiski. Seevastu Soomes on eesti luulet vahendatud juba palju aastaid, Aino Kallas avas uuema luule tõlkimise Juhan Liivi, Gustav Suitsu ja Villem Ridalaga («Merentakaisia lauluja», 1911). Hiljem jätkati seda tööd, nii et kolmekümnendate aastate lõpuks oli soome keeles E. Vilde, Fr. Tuglase, A. H. Tammsaare jt. proosat ning 1940. aastal ilmus Elsa Enäjärvi koostatud eesti luuleantoloogia («Eestin runotar»).

Enne 1940. aastat oli eesti kirjandust Nõukogude Liidu praegusel territooriumil elavate rahvaste keeltesse tõlgitud väga vähe. Peale juba mainitud «Amorese» oli Nõukogude Venemaal ilmunud ainult Mait Metsanurga «Jumalata» (1925) tõlge, üks väike jutustuste raamat (1927) ja mõned soome, läti ja valgevene proo- saga samade kaante vahele pandud eesti jutustused (1928). 1940. aasta tõi pöördde.

Kui teade Eesti juunisündmustest oli Moskvasse jõudnud, hakati kirjastuses «Hudožestvennaja Literatura» ette valmistama eesti kirjanduse väljaandmist.

VAIME KABUR

1875

Kõhklemata võeti esimeseks tõlkeraamatuks Eesti revolutsioonilise valitsuse juhi luuletused. Liidia Toomile tehti ülesandeks J. Barbaruse luulevalimiku koostamine ja tõenäoliselt oli ta aktiivne ka tõlkijaid otsima. L. Toomil oli nähtavasti käepärast ainult J. Barbaruse viis viimast luuletuskogu, millest ta tegi valiku, ja et vahendajad ei osanud eesti keelt, siis ka reaaluse tõlke. «Multiplitseerit inimene» andis 7, «Maailm on lahti» 5, «Tulipunkt» 8, «Kalad kuival» 15 ja «Üle läve» 6 luuletust. I. Frenkel, M. Zenkevits, I. Selvinski, A. Steinberg, P. Pantšenko, A. Gatov, V. Šeršenevitš, D. Kedrin, V. Levik, V. Kazin, J. Sadovski, P. Železnov ja V. Inber on tõlkijad, kes eesti luule vahendamisel on hiljemgi tõhusat tööd teinud. Eessõnas tutvustab autorit L. Toom. 27. juulil anti käsikiri ladumisele, 31. juulil läks raamat trükki. Kaasaegsed kõnelevad, et augusti esimestel päevadel, igatahes mitte hiljem kui 5. augustil oli raamat valmis. Kiirus, millega nägus köide loodi, on tähelepanuväärne. Nii on Barbarus esimene üle Liidu tutvustatud eesti luuletaja. N. Andersen ja I. Dukor täiendasid seda esitlust artiklitega luuletajast («Literaturnõi Kritik» 1940, 11/12). Järgmisena tutvustas L. Toom ajalehes «Izvestija» J. Semperi romaani «Kivi kivi peale», kuid lähemal kuudel uute tõlgete avaldamiseni siiski ei jõutud.

Suure Isamaasõja ajal olid olud kitsad, ometi eesti kirjanduse tutvustamine jätkus. Ilmus koguteos «Nõukogude Baltimaade eest» (1943) proosas ja luules, autoriteks H. Angervaks, J. Barbarus, A. Jakobson, M. Jürna, J. Kärner, M. Raud ja J. Semper. Teine koguteos oli «Eestimaal» (1943), autorid H. Angervaks, J. Barbarus, E. Hiir, A. Jakobson, A. Kaal, P. Keerdo, J. Kärner, M. Raud ja J. Semper. Samal ajal valmisid ka esimesed väikesed tõlkeraamatud: J. Barbaruse sõjaaegsed luuletused (1943), A. Jakobsoni «Partisani poeg» (1942) ja sama pealkirja all kuus jutustust (1943). Valmistati ette luuletuskogusid, mis tulid välja 1945. aastal: M. Raua valimik «Võidule vastu», J. Semperi ja L. Koidula luuletused. Nii pandi sõjaajal alus eesti kirjanduse, eelkõige luule vene keelde tõlkimisele.

Eesti kirjanduse õnneks oli pikki aastaid Moskvas elanud Liidia Toom võimeline meie proosat vene keelde tõlkima. Luule otsetõlkijat ei olnud, tõlked tehti reaaluse järgi. L. Toomist saigi väga paljude eesti proosateoste tõlkija ja paljude eesti raamatute eessõnade ning eesti kirjandust puudutavate artiklite autor.

Sõjaajal alustatud töö koguteoste koostamiseks jätkus. Tallinna jõudnud, asus Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatus koos Leningradi luuletajatega eesti luuleantoloogiat ette valmistama. Moskva kirjastus tegi eeltöid novelliantoloogia väljaandmiseks. Nii ilmus 1948. aastal «Sovetski Pissateli» eestvõttel Moskvas «Eesti luuletajad», koostajad V. Azarov, P. Viiding ja S. Spasski. See sisaldab järgmisi autoreid: Alle, Angervaks, Barbarus, Kaal, Kotta, Kärner, Parve, Raud, Rummo, Sang, Semper, Sütiste, Smuul, Vaarandi ja Viiding. Samalaadse, ainult suurema antoloogia valmistas Moskvas ette «Goslitizdat». See kannab pealkirja «Nõukogude Eesti luuletajad» ning ilmus V. Kazini ja L. Toomi toimetusel 1950. aastal 10 000 eksemplaris. Siin on Barbarus, Sütiste, Alle, Angervaks, Vaarandi, Veetamm, Kaal, Kesamaa, Kotta, Kärner, Nurme, Parve, Raud, Rummo, Sikemäe, Tulik ja Smuul; tähelepanu äratav, et puudub Semper. Märgatav on tõlkijate arvu suurenemine. N. Kool koostas kogumiku «Eesti novellid», mis ilmus Moskvas 1948. aastal «Sovetski Pissateli» kirjastatuna 25 000 eksemplaris ja L. Toomi eessõnaga. Autoriteks olid Vilde, Tuglas, Tammsaare, Jakobson, Valjak, Roht, Semper, Raud, Männik, Sirge, Hint, Nurme, Vaarandi, Viiding, Sikemäe ja Krusten. Tallinna kirjastus andis samal ajal 25 000 eksemplaris välja «Eesti realistid-klassikud» Juhan Liivi, Vilde, Peterson-Särgava ja Tammsaare jutustustega.

VAIME KABUR

Antoloogiad valmis ka järgmistel aastatel. Eesti Riiklik Kirjastus täiendas eelmist proosavalimikku, ilmus «Eesti jutustusi» (1956, 7000 eks.). Üsna pikk nimistu sisaldab kaasaja eesti proosa autoreid: Angervaks, Hint, Ius, Jakobson, Krusten, Leberecht, Männik, Orm, Panso, Rannet, Raud, V. Saar, Sikemäe, Sirge, Smuul, Tooming, Tuglas, Vaidlo ja Vellend. 1959. aastal avaldati peamiselt Leningradi luuletajate tõlgituna «Eesti luule antoloogia» kahes köites. Esimeses on K. J. Peterson, Faehlmann, Kreutzwald, Weitzenberg, Koidula, Kuhlbars, C. R. Jakobson, Veske, Reinvald, Kunder, Bergmann, P. Jakobson, Tamm, Jakob Liiv ja Juhan Liiv; teises köites on Haava, Sööt, Kamsen, Enno, Grünthal-Ridala, Heiberg, Lõo, Pöogelmann, Lilienbach, Mölder, Buck, Barbarus, Alle, Käerner, Semper, Sütiste, Hiir, Raud, Viiding, Alver, Merilaas, Sang, Angervaks, Kotta, Kaal, Veetamm, Rummo, Vaarandi, Smuul, Nurme, Parve, Kesamaa, Laht, V. Beekman, Kross, Kolla ja Niit. Koostajad olid E. Nirk ja P. Rummo, eessõna kirjutas E. Nirk. Tõlkisid J. Etkind, B. Tomaševski, G. Šengeli, V. Roždestvenski, V. Azarov ja A. Ahmatova. Selle lisaks tuli «Luuletaja Raamatukogu» suures sarjas 1961. aastal P. Rummo koostatud «Eesti XIX sajandi luuletajad» 10 000 eksemplaris. Antoloogias on K. J. Peterson, Faehlmann, Kreutzwald, Russow, Malm, Weitzenberg, Koidula, Kuhlbars, C. R. Jakobson, Veske, Reinvald, Kunder, P. Jakobson, Bergmann, Grenzstein, Öis, Tamm, Jakob Liiv, Sööt, Juhan Liiv ja Haava.

Rööbiti olevikukirjanduse tõlgetega alustati sõjaajal klassika väljaandmist. L. Koidula 100. sünniaastapäev on esimene tõuge tema luuletuste tõlkimiseks, Juba 1945. aastal anti Moskvas 10 000 eksemplaris välja L. Koidula luulevalimik, millele eessõna oli kirjutanud L. Toom. Raamat sisaldab 61 luuletust, tõlkisid A. Kotšetkov, N. Pavlovitš, A. Sokolov, Z. Šišova, M. Zamahhovskaja ja P. Železnov. 1950. aastal ilmus Moskvas uus valikkogu, samuti 10 000 eksemplaris ja L. Toomi eessõnaga, veidi muudetud sisukorraga ning kolme uue tõlkija (L. Belov, V. Kazin, A. Sprit) töödega. Samal aastal ilmus Tallinnas raamat, mille sisu oli ligikaudu sama mis esimesel kogul. Uuendatud kujul ja B. Kežuni, V. Roždestvenski ning D. Samoilovi tõlgetega täiendatult anti Koidula kogu (L. Toomi eessõna) 3500 eksemplaris välja 1961. aastal.

Esimestel sõjajärgsetel aastatel valmis ka «Kalevipoja» venekeelne tõlge. Algatajaks ja organiseerijaks oli kirjastuse «Goslitizdat» toimetaja A. Dejev, tõlkisid V. Deržavin ja A. Kotšetkov. Teksti kontrollijaks kutsuti P. Ariste, kommentaarid kirjutas E. Laugaste, eessõna, mis järgmistes trükkides ära jäeti, oli N. Andrezeni sulest. Uute illustratsioonidega püüdis A. Gontšarov raamatule anda tava-pärasest välimust — eesti 1935. aasta väljaande Kristjan Raua illustratsioonid olnuksid liiga traditsioonivastased. Eepose tõlge ilmus Moskvas 1949. aastal. Kirjastus «Detgiz» andis varsti lisaks esimese trüki 10 000 eksemplari-le L. Toomi eessõnaga uue trüki 25 000 eksemplaris, mis ilmus aastal 1950. Selsamal aastal avaldas Eesti Riiklik Kirjastus «Kalevipoja» tõlke A. Hoidre, R. Kaljo, O. Kangilaski, E. Parise ja R. Sagritsa illustratsioonidega 10 000 eksemplaris. Hiljem ilmus «Kalevipoja» tõlge Moskvas veel 1956 (25 000 eks.) E. Nirgi eessõnaga. «Kalevipoja» juubeli puhul kirjastati eepos vene keeles uuesti Tallinnas (1961, 10 000 eks.) E. Okka illustratsioonidega. Nii on «Kalevipoja» tõlge lühikese aja kestel ilmunud viies väljaandes, kokku 80 000 eksemplari.

Vanema klassika väljaannetest väärib erilist tähelepanu Peter Mannteuffeli «Ajaviide peeru valgusel» (1964), mille tõlke koos I. Levini ja A. Annisti huvitava ja sisukate kommentaaridega avaldas NSV Liidu Teaduste Akadeemia.

Nii jõuti varakult eesti klassika tõlgete väljaandmiseni. Kõige suurema tähele-

panu osaliseks on saanud Eduard Vilde. Esimesena ilmus Tallinnas vene keeles (1948) «Külmale maale»; teost on seni välja antud kaheksal korral kokku 191 000 eksemplaris. Järgnevad samuti kaheksal korral ja 242 000 eksemplaris väljaantud «Kui Anija mehed Tallinnas käisid» ning kuuel korral ja 202 000 eksemplaris ilmunud «Mahtra sõda». «Mäeküla piimameest» on avaldatud kolmel (77 000 eks.), «Prohvet Maltsveti» kahel (60 000 eks.) ja «Koidu ajal» kolmel korral (120 000 eks.), peale selle on ilmunud mitu köidet jutustusi. 1958. aastal andis ajakiri «Družba Narodov» välja E. Vilde viieköitelise teostekogu 12 000 eksemplaris. Ei saa öelda, et väljaanne olnuks hästi ette valmistatud. J. Käosaare eessõnad oma väga pealetükkivate seisukohtadega teevad tekstid mitmeti raskesti mõistetavaks. Siin on ilmunud romaanid «Külmale maale», «Raudsed käed», «Mahtra sõda», «Kui Anija mehed Tallinnas käisid» ja «Mäeküla piimamees», näidendid «Tabamata ime» ja «Pisuhänd» ning hulk jutustusi koos reisi- kirjade, följetonide ja artiklitega. Olgu märgitud, et Vilde lühemate teoste tõlgete hulgast puudub novell «Kuival», mida kirjanik ise hindas kui üht oma parimat tööd.

E. Peterson-Särgava mõned jutustused «Paisetest» ja «Rahvaalgustaja» on Tallinna kirjastuse hoolet kättesaadavaks tehtud kolme tõlkeraamatu näol (1956, 1958, 1963).

Veidi nagu kõrvale tunduvad jäänud olevat kaks teist eesti kirjanduse suurmeest. Juhan Liivist ilmus küll Tallinnas vene keeles jutustuste kogu (1954), sisuks «Pahased naabrid», «Muldmäe Mats», «Esimesed kirjaniku tundmused», «Igapäevane lugu», «Peipsi peal», «Vari» ja «Nõia tütar». Moskvas ilmus 1962. aastal tema luuleraamat, mille koostas M. Raud ja eessõna kirjutas D. Vaarandi. Selles leidub 91 luuletust ja 45 kiidu. Rohkem väljaandeid vene keeles Juhan Liivilt ei ole. A. Kitzbergi «Libahunt» ilmus Moskvas 1956, kolm aastat hiljem nägi Tallinnas trükivalgust «Näidendid», milles on «Libahunt», «Kauka jumal» ja «Laurits». Järelsõna on V. Alttoalt. 1962. aastal ilmus Moskvas A. Kitzbergi näidendiraamat V. Alttõa eessõnaga, sisuks «Püve talus», «Libahunt», «Kauka jumal», «Laurits» ja «Neetud talu». 10 000-line tiraaž on eelmiste 5000 ja 2000 kõrval muidugi mõjus.

Rohkesti tähelepanu on pööratud A. H. Tammsaare teostele. «Tõde ja õigus» I ja «Põrgupõhja uus Vanapagan» ilmusid algul Tallinnas, järgnesid Moskva väljaanded ja 1966—1968 hästi ettevalmistatud kuueköiteline teostekogu. Selles on «Tõde ja õigus» kujul, nagu Tammsaare selle avaldamise võõrkeeltes on heaks kiitnud: 1. köide «Vargamäe», 2. köide «Indrek» (eesti väljaande 2. ja 3. osa), 3. köide «Karini armastus» ja 4. köide «Tagasitulek». Esimese köite algul on H. Siimiskeri artikkel kirjanikust. Järgmises köites on avaldatud «Kõrboja peremees», «Ma armastasin sakslast» ja «Põrgupõhja uus Vanapagan», viimase köite moodustavad jutustused, miniatuurid ja näidendid. Kõikidest tõlkimiseks valitud klassikateostest on A. H. Tammsaare kõige paremini õnnestunud — nii valiku, tõlgete kui ka tõlgitseva eessõna poolest. Valitud teosed tulid 40 000 eksemplaris. Seega on kirjaniku teoste levik suhteliselt suur, eriti kui arvestame, et «Põrgupõhja uus Vanapagan» on peale selle ilmunud neljal korral kokku 240 000 eksemplaris ja et H. Leberechti eessõnaga «Rahaauk», mis ei kuulu valitud teostesse, anti koos teiste jutustustega 1955. aastal välja 90 000 eksemplaris, «Tõde ja õigus» I aga varem kahel korral kokku 95 000 eksemplaris.

Friedebert Tuglase teoseid on eri raamatuina ilmunud 1956. aastast alates, mil lastekirjanduse kirjastuse väljaandel lühendatult avaldati «Väike Illimar» (90 000 eks.). Kolm aastat hiljem tuli «Goslitizdati» väljaandel täielik «Väike Illi-

mar» 75 000 eksemplaris. 1961. aastal anti Tallinnas välja «Kuldse rõnga» nimeline valimik novelle, reisikirju ja marginaale L. Rimmelga järelsõnaga (1961, 5000 eks.) ja Moskvas (1963) Tuglase varasemate ja hilisemate lühiteoste kogu koos «Väikese Illimariga»: selles on «Hingemaa», «Oma päikese poole», «Kikerpilli viha», «Viikingite veri», «Armastuskiri», «Pögenemine» ja «Keiserlik kokk»; ka sellel raamatul on L. Rimmelga kommenteeriv eessõna. 1968. aastal ilmus Moskvas «Kuldse rõnga» nimeline valimik 50 000 eksemplaris J. Sidorovi eessõnaga, mis annab juba pildi Tuglasest kui novellistist.

O. Lutsult on vene keelde tõlgitud vähe teoseid, kuid need on avaldatud suures trükiarvus. Enamasti H. Niidu saateartikliga «Kevadet» on Tallinnas, Leningradis ja Moskvas välja antud kuuel korral (1954—1970) kokku 355 000 eksemplari. «Suvi» on ilmunud Tallinnas 1965, 1968 ja 1970 kokku 175 000 eksemplaris, «Tagahoovis» Tallinnas 1962. aastal 5000 eksemplaris.

J. Madariku (J. Lauristini) «Vabariik» ilmus Moskvas 1957. aastal 90 000 eksemplaris. «Riigikukutajate» tõlkimiseni pole jõutud.

Eesti kaasaegse luule vahendamises on eriti tõhusalt osalenud Leningradi ja Moskva luuletajad. J. Barbaruse kahele esimesele tõlkeraamatule lisaks kandis head vilja G. Sengeli kestev töö Eestis teoste juures, mille väljaandmine J. Barbaruse eluajal viibis. 1947. aastal ilmusid Moskvas L. Toomi eessõnaga «Valitud luuletused» 10 000 eksemplaris. Raamat sisaldab 145 luuletust. Sellele järgnes N. Andreseni eessõnaga valimik Tallinnas 1948. aastal 5000 eksemplaris. See sisaldab 76 luuletust. 1971. aastal kirjastati Moskvas uus valik J. Barbaruse luulet J. Semperi koostatud raamatuna, mis sisaldab 62 luuletust. Tõlkijaid on peale G. Sengeli veel 17, enamasti need, kes tõlkisid Barbaruse esimese kogu. Järelsõna on kirjutanud A. Latõnina.

A. Alle luuletused ilmusid R. Parve kaasabil ja eessõnaga peamiselt V. Ruškise tõlkes 1960. aastal Tallinnas (2000 eks.). Raamat sisaldab 32 luuletust ja rea epigramme.

V. Beekmani loomingust on kokku seatud kolm venekeelset värsiraamatut. 1956. aastal tuli Tallinnas 2000 eksemplaris «Männid mühavad», kus on 126 luuletust J. Sumakovi ja S. Spasski tõlkes, 1961. aastal Moskvas «Ei lõpe tee» 2000 eksemplaris, sisuks 19 luuletust, ja 1970. aastal Moskvas «On rohi elus lume all» 7000 eksemplaris.

E. Hiirelt ilmus Tallinnas valimik «Ela ning ela!», sisuks 59 luuletust.

A. Kaalult tuli Moskvas 1963. aastal valimik «Põhjarannik» 27 luuletusega.

F. Kotta 42 luuletusega valimik «Kuldnokk, laula!» ilmus Tallinnas 1956 2000 eksemplaris.

J. Krossi 2500 eksemplaris valimik «Tärked kaljudel» ilmus Moskvas 1962, sisuks 29 luuletust.

J. Kärneri valikkogu (68 luuletust) Maie Kalda järelsõnaga kirjastati Moskvas 1961 trükiarvuga 2100.

U. Lahe kogu 1956. aastast «Hapukurk» on oma 29 luuletusega rõhutatult satiiiline ja humoristlik (Moskva, 10 000 eks.). Teises raamatus «Ühes isikus» (Moskva 1960, 2000 eks.) on 34 luuletust järgmiste aastate loomingust L. Toomi ja A. Golemba tõlkes.

K. Merilaasi valimik 5200 eksemplaris «Rannapääsuke» ilmus Moskvas 1965 ja sisaldab 42 luuletust.

E. Niit on esindatud raamatuga «Maa on täis leidmist» J. Moritzi tõlkes, mis ilmus Moskvas 1964. aastal 3000-lises tiraažis. Raamatus on 37 luuletust ja poeem.

R. Parve on tõlkes esindatud kolme raamatuga: Moskvas ilmus 1952 «Luuletu-

sed» 5000 eksemplaris, Tallinnas 1956 «Kauged teed» 2000 eksemplaris ja Moskvast «Luuletused» 1968.

M. Raua loomingut on vene keeles avaldatud kuues luuleraamatus. Esimesena ilmus Moskvast 1945 «Võidule vastu» 1000 eksemplaris: selles oli 33 enamikus sõjaajal kirjutatud luuletust. Järgnesid N. Andreseni eessõnaga «Luuletused» (Moskva 1948, 8000 eks.), mis peamiselt sisaldas juba eelmises tõlkeraamatus ilmunud luuletusi — kokku oli neid 46. Tallinnas ilmus 1949. aastal P. Viidingu eessõnaga 54 luuletusest kokkuseatud valimik (3000 eks.), järgmisel aastal poeem «Maa kasvab» V. Zvjagintseva tõlkes (10 000 eks.). 1957. aastal anti Moskvast välja valikkogu 51 luuletuse ja 2 poeemiga 10 000 eksemplaris, viimasena Moskvast valimik «Kuldne sügis» (1969, 10 000 eks.).

P. Rummol tuli 1956. aastal «Kiri Tallinnast» 49 luuletuse tõlkega 2000 eksemplaris, Tallinnas ilmus 1964. aastal 4000 eksemplaris «Puhkuse päevik» Leon Toomi tõlkes, sisuks nimipoeem, «Alfred ja Anna» ning «Jaak ja taat».

P.-E. Rummol ilmus Moskvast 1965. aastal väike, kuid mitmeti tunnustatav valimik J. Medvedjevi tõlkes, sisuks 27 luuletust (6000 eksemplari).

A. Sanga «Kolmest raamatust» avaldati Moskvast 1967. aastal 10 000 eksemplaris ja sisaldab 47 luuletust.

J. Semperi luulest on ilmunud viis raamatut. Esiteks tuli Moskvast 1945. aastal 46 luuletust L. Blumfeldi järelsõnaga 10 000-lises tiraažis. Siis ilmusid Tallinnas 1950. aastal 7000 eksemplaris valitud luuletused (1941—1949), kokku 37 luuletust. Valitud luuletused (43) trükiarvuga 2000 anti Tallinnast välja ka 1956. Pealkirja all «Mitmete aastate luulet» ilmus Moskvast 1959 valik luuletusi (34) 2000 eksemplaris, 1962. aastal kirjastati Moskvast R. Parve eessõnaga luuleraamat (91 luuletust) 5000 eksemplaris.

Peaaegu kõik J. Smuuli värsid on ka vene keelde tõlgitud. Esimeseks tõlkeraamatuks olid Tallinnas 1950 kirjastatud valitud luuletused L. Toomi eessõnaga. Selles leidub 20 luuletust ja kaks poemi. Samal aastal ilmus P. Antokolski ja M. Zenkevitsi tõlgitud «Eesti poeem» (eesti keeles «Poeem Stalinile») 10 000 eksemplaris. Järgnesid «Luuletused ja poemid» Moskvast 1951 (5000 eks.), milles on 29 luuletust ja 4 poemi; selle teine trükk tuli järgmisel aastal Moskvast 25 000 eksemplaris. Tallinnas ilmus sama teos 1953. aastal 5000 eksemplaris. Poeem «Mina — kommunistlik noor» ilmus nii Tallinnas (1955) kui ka Moskvast (1956). Pärast pikemat vaheaega tuli Moskvast 1963. aastal «Mere laulud», mis sisaldab 24 luuletust ja poemi «Tormipoeg». Juubeliväljaandena ilmus Tallinnas kolmest luuletusest koosnev bibliofiilne väljaanne «Kutse» (1972, 500 eks.).

J. Sütiste tõlgete esimese raamatu vahendas V. Azarov, see ilmus Tallinnas N. Andreseni eessõnaga 1948. aastal 3000 eksemplaris. Kahe aasta pärast järgnes sellele Moskvast E. Jakubinskaja-Lembergi eessõnaga suurem valimik mitme poeedi tõlgetest 10 000-lises tiraažis. Mahukas V. Azarovi eessõnaga raamat «Luuletused ja poemid» ilmus 1958. aastal Moskvast 10 000 eksemplaris.

M. Traadi luulevalimik ilmus Moskvast 1964. aastal 20 000 eksemplaris.

D. Vaarandilt on ilmunud viis tõlkeraamatut. Esimene oli 5000-lises tiraažis «Kohav rand» L. Toomi eessõnaga. See Moskvast 1950 avaldatud raamat sisaldab 29 luuletust ja 6 poemi. Järgmisena anti Moskvast 1956. aastal 10 000 eksemplaris välja «Luuletused ja poemid», milles on 132 luuletust ja 6 poemi. Siis tuli samas «Unistaja aknal» 2000 eksemplari 46 luuletusega ja seitse aastat hiljem (1967) «Rannalageda leib» 10 000 eksemplaris, millele Tallinnas 1968. aastal järgnes «Inimesed vaatavad merele» 5000 eksemplaris.

Nii on eesti uuemat luulet vene keeles (lisaks antoloogiatele ja koguteostele)

ilmunud 52 raamatut 21 luuletajalt. Juhivad J. Smuul (9 raamatut), M. Raud (6 raamatut) ning J. Barbarus, J. Semper ja D. Vaarandi (igaühel 5 raamatut). Järgnevad V. Beekman, R. Parve ja J. Sütiste 3 raamatuga, J. Kärner, U. Laht ja P. Rummo 2 raamatuga. Ühe raamatu vahendusel on vene lugeja tuttav A. Alle, E. Hiire, A. Kaalu, F. Kotta, J. Krossi, K. Merilaasi, E. Niidu, P.-E. Rummo, A. Sanga ja M. Traadi loominguga.

Kolm kirjanikku on oma proosateoste ulatusliku leviku eest tänu võlgu preemiatele. A. Jakobsoni «Elu tsitadellis» sai riikliku preemia 1947., «Võitlus rindejooneta» 1948. aastal. Mõlemad dramaatilised jutustused ilmusid vene keeles nii Tallinnas kui Moskvas 1948. aastal, peale selle avaldati need koos jutustustega 1950. Uldse anti A. Jakobsoni teoseid vene keeles aastail 1942—1956 välja üpris palju: jutustusi 9 raamatut (kokku 433 000 eksemplari), näidendeid 13 raamatut (kokku 161 000 eksemplari) ja muinasjutte 4 raamatut (kokku 585 000 eksemplari). A. Jakobsoni romaane ei ole vene ega teistes Nõukogude rahvaste keeltes välja antud.

Meelsasti avaldatavaks kirjanikuks sai Hans Leberecht, kelle teosed on kirjutatud vene keeles, kuid kes siiski esindab eesti kirjandust ning kelle vene originaale vaadeldakse koos tõlgetega. «Valgus Koordis» tõusis varsti hulgi levitatavate teoste hulka. See ilmus vene keeles 1949—1953 kuue raamatuväljaandena kokku 410 150 eksemplaris. Sellele järgnesid teised tõlked: eesti, läti (1949); leedu, gruusia (1951); ukraina, valgevene (1952); aserbaidžaaani, moldaavia (1953); armeenia (1955). Järgmistel teostel enam nii suurt levikut ei olnud. «Kaptenid» anti vene keeles välja kahel korral 45 000 eksemplaris ja «Ühes majas» ühel korral 30 000 eksemplaris. Erakordse tähelepanu osaliseks said «Vassarite paleed», mida ilmus viis trükki (690 000 eksemplari), ja «Sõdurid lähevad koju», mis avaldati neljal korral kokku 175 000 eksemplaris. Neli viimati mainitud teost ei ole peale Eesti ja Vene NFSV teistes liiduvabariikides ilmunud.

Proosas võitis J. Smuul tunnustuse «Kirjadega Sõgedate külast», mis anti Tallinnas vene tõlkes välja 1956. aastal (15 000 eks.). Järgmisel aastal lisandus Moskva väljaanne (30 000 eks.). «Muhulaste imelikud juhtumised» tuli Tallinnas tõlgitult 1959 (15 000 eks.). Kokku on teost välja antud kolmel korral üldtiraaziga 70 000. Erakordselt menukaks osutus «Jäine raamat», mis 1961 sai Lenini preemia publitsistikas. See avaldati Leon Toomi tõlkes Moskvas esmakordselt 1959. Sellest ajast kuni 1968. aastani ilmus raamat kokku kaheksa eri väljaandena 1 075 000 eksemplaris (!). «Jaapani meri, detsember», mis vahel on «Jäise raamatuga» ühiste kaante vahel, jääb sellele trükiarvult alla. Menukaks osutus ka «Meremees Murka»: kahes vene väljaandes 215 000 eksemplari, 1969. aastal avaldatud «Monoloogidele» ei ole esialgu kordustrukke lisandunud. Näidendeist on eri raamatuna ilmunud «Polkovniku lesk» (Moskva, 1968, 10 000 eks.).

Eesti uemast proosakirjandusest on mõnda teost korduvalt välja antud. Tõlke- raamatute arvult edestab teisi J. Smuul (14), tema kannul on A. Hint (13) ja R. Sirge (11). Mitmes väljaandes on tulnud A. Hindi «Tuuline rand». P. Kuusbergilt on tõlgitud neli romaani: «Enn Kalmu kaks mina», «Müürid» (uue pealkirjaga «Tuli tuha all»), «Andres Lapeteuse juhtum» ja «Südasuvel», viimast on trükitud kolmel korral kokku 210 000 eksemplaris.

P. Kuusbergi ja E. Krusteni menu tõendavad seitse vene keelde vahendatud raamatut, järgnevad V. Gross kuue, E. Männik viie ja L. Promet nelja teosega. Kolm raamatut on vene keeles andnud V. Ius, M. Metsanurk ja M. Raud, kaks A. Beekman (õieti küll kolm romaani kahes raamatus, nimelt «Väikesed inimesed», «Kaevupeegel» ja «Valgete vareste parv»), J. Semper, L. Vaher, P. Vallak ja

A. Valton (teine koos O. Kooliga). Ühe raamatu on andnud H. Angervaks, A. Kaal, R. Kaugver, J. Kärner, E. Maasik, E. Rängel, A. Saar, V. Saar, H. Sergio, I. Sikemäe ja M. Unt.

Eesti lastekirjandust on tõlgitud üle 70 teose. Üle 40 koguneb näidendiraamatuid; esikohal püsib A. Jakobson (13), järgneb E. Rannet (7).

Üldpilt on, et klassika ja mõnevõrra ka vanema kirjanduse tõlkimise eest on hästi hoolt kantud, viimase aja kirjandust on harvem vahendatud. Kui vene tõlgete järgi üldiselt võiks eesti kirjanduse arengust pildi saada, siis reservatsiooniga, et seda üldistust viimase kümne-vieieteistkümneme aasta peale ei laiendata: meie kirjanduse tee on keerukam ja mitmeharulisem, kui vene tõlgetest paistab.

Kõigest hoolimata tuleb rõõmustada, et need rohkem kui 400 raamatut (ilma näite- ja lastekirjanduseta), mis eesti kirjandusest on vene keeles ilmunud, on asjahuvilistele suuremate raamatukogude abiga kättesaadavad. Peale Läti, Leedu, Ukraina, Armeenia ja Gruusia NSV, kus on eesti kirjanduse tundjaid, saavad mujal tõlkimise ajendiks eelkõige ikkagi vene väljaanded, ja sageli nende najal rahvuskeelde tõlkimine käibki. Nii näeme eesti kirjandust mitmel maal, kus ei tea seda oodatagi.

Süvitsituvus Läti ja Leeduga on muidugi loomulik: mõlemas vabariigis on eesti kirjandus juba ammu tuttav. Ja mis veel tähtsam — seal on eesti keele valdajaid ja häid eesti kirjanduselu tundjaid. Lätis on sellisteks ühendusepidajateks-entusiastideks Jānis Zigurs, Dž. Plakidis, Tamara Vilsona ja Laimonis Kamara. Eesti kirjandust oli läti keelde ka enne 1940. aastat üsna rohkesti tõlgitud. L. Kamara näol on aga juurde tulnud luuletõlkija, kelle tööviljana valmis eesti luuleantoloogia «Inimesed kaldal» (1970). Samalt tõlkijalt on J. Smuuli (1959), D. Vaarandi (1962), P.-E. Rummo (1967) ja M. Traadi (1969) luuletuskogud. Nii kindlaid sidemeid eesti kirjandusega ei ole ühelgi teisel rahval. Viimase enam kui kolmekümne aasta jooksul on tõlgitud 35 kirjaniku 88 teost. V. Grossilt on ümber pandud «Tiivasirutus» (1963) ja «Müüa pooleliolev individuaalelumaja» (1968). Ilmunud on A. Hindi «Tuuline rand» tervikuna (1955—1968), P. Kuusbergi «Andres Lapeteuse juhtum» (1967) ja «Enn Kalmu kaks mina» (1971), O. Toominga «Kae-vandus elab» (1950) ja «Roheline kuld» (1957), O. Lutsu «Kevade» (1958), «Suvi» (1968), «Tagahoovis» (1965) ja «Kapsapea» (1968). L. Prometilt on avaldatud «Ühe suve akvarellid» (1964). J. Semperi «Kivi kivi peale» ilmus juba 1941. aastal, R. Sirge «Maa ja rahvas» tuli 1970, uuesti on välja antud A. H. Tammsaare «Tõde ja õigus» ning «Põrgupõhja uus Vanapagan» ja Fr. Tuglase «Väike Illimar». M. Unt on läti lugejale tuttav kolme teosega («Võlg», «Elu võimalikkusest kosmoses» 1968; «Hüvasti, kollane kass!» 1969). J. Smuulilt on peale luulevalimiku tõlgitud neli teost («Kirjad Sõgedate külast», «Jäine raamat», «Jaapani meri, detsember» ja «Lea»). E. Vildelt on ilmunud «Mahtra sõda», «Kui Anija mehed Tallinnas käisid», «Prohvet Maltsvet», «Mäeküla piimamees», «Külmale maale», «Karikas kihvti», «Pisuhänd» ja jutustuste ning vestete raamat.

Leedus on eesti kirjanduse alaliseks silmaspidajaks ja tõlkijaks Eduardas Astramskas. Viimastel aastakümnetel leedu keelde tõlgitud eesti kirjandusteosed on hoolega valitud ja nähtavasti vastavad ka leedu lugeja nõuetele. On ilmunud kogumik eesti nõukogude luulet (1954). Vanemast kirjandusest on tõlgitud E. Bornhöhe «Tasuja» (1955) ja E. Vilde «Mäeküla piimamees» (1965). Meie nooremat klassikat esindavad A. Gailiti «Toomas Nipernaadi» (1971), A. H. Tammsaare «Kõrboja peremees» (1960), Fr. Tuglase «Väike Illimar» (1960) ja novellivalimik (1959), O. Lutsu «Kevade» (1957) ja «Suvi» (1958). J. Kärneri «Naine vaesest maailmast» (1968) ja J. Smuuli «Kirjad Sõgedate külast» (1956), «Jäine raamat» (1962),

«Meremees Murka» (1963), «Jaapani meri, detsember» (1965). L. Prometilt tõlgiti «Ühe suve akvarellid» (1964) ja «Tütarlaps mustas» (1970), L. Metsariilt «Unistused ei sure» (1962), L. Merelt «Tulemägede maale» (1971). M. Unt on tuntuks kahe raamatuga: «Hüvasti, kollane kass!» (1970) ja «Võlg» (1968). T. Kallaselt on tulnud «Nii palju päikest» (1966), E. Krustenilt «Nagu piisake meres» (1966), P. Kuusbergilt «Andres Lapeteuse juhtum» (1967), V. Grossilt «Tiivasirutus» (1961) ja «Ühe poisi suvi» (1962), A. Saarelt «Inimene otsis õnne» (1963). Praegu on E. Astramskasel teoksil mahukam eesti luuleantoloogia.

Väga tähelepanndav on eesti luule vahendamine Armeenias, kus luuletaja Gevorg Emin on eesti kirjandusel palju aastaid silma peal pidanud, ka korduvalt Eestis käinud. Tema eestvõttel ilmus 1964. aastal antoloogia «Eesti laul», mis sisaldab 42 nime ja ulatub K. J. Petersonist P.-E. Rummoni. Selle kõrval on armeenia keeles tulnud üsna valitud kirjandust: E. Vilde «Koidu ajal» (1965), O. Lutsu «Kevade» (1970), E. Krusteni «Kevadet otsimas» (1964), L. Prometi «Ühe suve akvarellid» (1968).

Ukrainas on välja antud E. Vilde «Külmale maale» (1953), «Kui Anija mehed Tallinnas käisid» (1957) ja «Mahtra sõda» (1955) — viimane ka kooliväljaandena (1970). On ilmunud «Pisuhänd» (1955), A. Kitzbergi «Libahunt» (1963), P. Kuusbergi «Andres Lapeteuse juhtum» (1967), M. Undi «Hüvasti, kollane kass!» (1970). J. Smuuli teostest «Lea» (1962), «Jaapani meri, detsember» (1966) ja «Jäine raamat» (1961, 1970).

Moldaavia keeles on ilmunud V. Grossi «Ühe poisi suvi» (1962), E. Krusteni «Nagu piisake meres» (1966), R. Parve «Põranda all» (1959), M. Undi «Hüvasti, kollane kass!» (1971) ja E. Vilde «Külmale maale» (1967), endastmõistetavalt ka «Valgus Koordis» (1953) ja «Jäine raamat» (1961).

P. Kuusbergi «Andres Lapeteuse juhtum» on ilmunud ka moldaavia (1971) ja usbeki keeles (1967). E. Vilde teoseid on ilmunud aserbaidžaaani, kasahhi ja tadžiki keeles.

Et vene tõlked on olnud ukse avajaks eesti kirjandusele, paistab silma mitmel maal avaldatud valimikest. Üksikuil rahvastel on ilmne huvi kauge maa proosa ja luule vastu. Peale eesti luuleantoloogiate leedu, läti ja armeenia keeles on eesti luuleraamatud ilmunud veel kirgiisi (1955), gruusia (1967) ja usbeki (1968) keeles, balti rahvaste luulevalimik tatari keeles (1948). Vastavaid proosavalimikke on ilmunud mari (1965), tšuvaši (1959) ja usbeki (1968) keeles, balti rahvaste proosavalimikke tatari (1964) ja karakalpaki (1970) keeles.

Eesti kirjanduse propaganda aadressil on meil kostnud palju õigustatud ja võib-olla ka õigustamata kriitilisi hääli. Ei saa muidugi eitada, et tõlgitavate teoste valikus on juhuslikkust, et tõlgete kvaliteet ei ole alati kõrge ning et mõnigi kord ei täida ees- ja järelsõnad oma ülesannet. Kuid siiski saab vene keelt oskaja tänu neile raamatutele ülevaate eesti kirjanduse arengust ja seda ka sajandi esimese poole kohta. Huvi tekkimine eesti kirjanduse vastu kaugemais ja hoopis erineva kultuuriga vabariikides kinnitab eesti kirjanduse vene tõlgete positiivset mõju. Praegu tõhustavad eesti kirjanduse tõlkimist ja tutvustamist NSVL Kirjanike Liidu Eesti komisjon (esimees A. Turkov) ja ajakiri «Družba Narodov». Omajagu samasuunalist tööd on teinud ka Eesti NSV Kirjanike Liit. Edaspidi on vaja mõelda tühikute täitmisele ning eesti kirjanduse ajaloolisele käsitlemisele — olgu vene või mõne teise Nõukogude Liidu rahva keeles.

EESTI NÄIDENDI TEATRITEEDEST

LEVIKURAADIUSED, GEOGRAAFILINE ÜLDPIILT

Kui kokku arvata kõik kättesaadavaks osutunud andmed (statistika kasutamisel on tuginetud Teatri- ja Muusikamuuseumi ning Üleliidulise Autoriõiguste Kaitse Eesti NSV Osakonna materjalidele), siis ilmneb, et eesti kirjanike lavateoseid* on teistes vennasvabariikides ühtekokku tunduvalt rohkem esitatud kui meie oma maal: praegu tegutsevad teatrid (koos sõjajärgsete aastate «Estonia» draamatrupi ja Riikliku Noorsooteatriga, 1945—1948) on ajavahemikus 1940—1970 andnud ca kolmsada eesti näidendi ja dramatiseeringu lavastust, teiste liiduvabariikide teatrid aga üle neljasaja. See on juhul, kui piirduda kutseliste teatritega. Rahvateatrite ja näiteringide juurdearvestamisel tuleks vahe veelgi suurem.

Kui jälgida meie vabariigist lähtuvaid esituspaikade raadiusi, siis ulatuvad need Balti merest Vaikse ookeanini, Põhjamerest Musta mereni. Eesti näidendite rännuteede kõige kaugemateks punktideks võime märkida Lõuna-Sahhalini ja Kamtšatka, Habarovski ja Vladivostoki. Siit läbi Aasia mandri südamiku liikudes läheb eesti tükkide mängujoon Tšitaa, Ulan-Ude, Tšerembovo ja Kõzõli kaudu, siis mööda Altai jalamit ja läbi Lääne-Sajaanide Kesk-Aasia riikidesse: Usbeki, Turkmeeni, Tadžiki, Kasahhi ja Kirgiisi NSV-sse. Kuid võiks valida ka teise levikutee, mis kulgeb läbi Jakuuti ja Kesk-Siberi Uraali mäestiku suunas, kõige põhjapoolsemateks mängupaikadeks Vorkuta, Arhangelsk, Murmansk, lõunapoolsemateks Jerevan, Batumi, Novorossiisk, Simferopol, Sevastopol. Läänes jõuavad eesti näidendid välja Kaliningradi, Bresti, Grodnosse, Lvovi ja Užgorodi. Eesti lavateoseid on mängitud kõikide liiduvabariikide lavadel, lähimatest naabritest kõige kaugemateni ja paljurahvuselise Nõukogudemaa väiksemate rahvusüksusteni (komi, mari, jakuudi, osseedi jt.) ulatuvalt. Kõikide eesti näidendi esituspaikade kaardile kandmine on selle teostajale üsna nõudlikuks geograafiliste teadmiste kontrolliks (või õppetunniks!). Võib kujutleda, et teadlasel, kes tulevikus spetsialiseerub eesti ja teiste rahvuste lavakunsti seoste uurimise peale, kulub aastaid ainuüksi etenduspaikade läbisõitmiseks ja kohalike oludega, lavade ja vaatajatega tutvumiseks.

Suhteline esitusrohkus ja leviku laiahaardelisus näitab, et eesti dramaturgias on leidunud teistele rahvustele huvipakkuvaid ja vajalikke teoseid. Tehkem, niipalju kui kättesaadavaks osutunud materjal lubab, mõningaid täpsustusi, mis kõige üldisemalt iseloomustaksid eesti näidendite seoseid teiste liiduvabariikide teatritega. Arvestades esitusrohkest (lavastuste arv) kui ka valiku mitmekesisust (eri autorid, näidendid), võiks eesti näidendite mängitavuse jagada kolme intensiivsustastmesse.

Esiteks — seosed nende teatritega, kus eesti näidendeid on lavastatud kümme kuni kakskümmend korda. Sellesse rühma kuuluvad Läti (esindatud 15 eri näidendit), Leedu (8) ja Valgevene NSV (6) ning Karjala ANSV (10); niisamuti Moskva (10) ja Leningrad (8).

* Eesti näitekirjanduse levikut ja suhteid teiste rahvastega on käsitletud N. Baseli («Литературные связи Советской Эстонии», 1970).

Teise rühma võiks arvata Vene NFSV ja Ukraina NSV teatrid, kus eesti näidendeid esitamiste arv on erakordselt suur (Vene NFSV-s üle 150, Ukrainas üle 50), näidendite valik aga suhteliselt kitsas. Eesti dramaturgia lavastustest langeb Vene NFSV-s 68% E. Ranneti «Kadunud pojale» ja 27% E. Vilde «Pisuhännale», Ukrainas vastavalt 62% ja 22%. Paljumängitavust iseloomustab vähediferentseeritud valik, antud juhul kahe näidendi esitamisohtus.

Kolmandasse rühma kuuluvaks võiks pidada teatritesitusi nendes liiduvabariikides, kus eesti näidendeid on lavastatud eelmistest harvem või üksikutel juhtudel. Siin saaksime järjestuse: 5—10 korda — Gruusia, Usbeki, Moldaavia ja Kasahhi NSV, vähem — Armeenia, Tadžiki, Kirgiisi, Aserbaidžaan ja Turkmeeni NSV.

Esitatus rühmade hulgas tuleks eesti dramaturgia vahendusel kujunenud teatrialaseid sidemeid kõige tugevamateks pidada esimese puhul. Valikult on siin esindatud meie dramaturgia põhiosa — A. Jakobsoni «Elu tsitadellis», «Võitlus rindejooneta», «Kaks leeri», «Saakalid», «Kaitseingel Nebraskast», J. Smuuli «Lea», «Kihnu Jõnn», «Polkovniku lesk», E. Ranneti «Kadunud poeg», «Salakütid», «Kriminaaltango», A. Liivese «Uusaasta öö», «Siinpool horisonti», «Viini postmark», klassikast E. Vilde «Pisuhänd» ja A. Kitzbergi «Libahunt». Lisaks sellele, et Lätis, Leedus, Karjala-Soomes ja Valgevenes on eesti dramaturgia poole pöördutud teistest sagedamini, kajastub näidendite valikus ka probleemide ringi kompaktsus, kriteeriumide ühtsus ja omavaheline tihe informeeritus. Moskva ja Leningradiga seovad eesti lavakunstnikke suhteliselt pikaajalised kultuurisidemed, mille juured ulatuvad eesti teatri varasematesse arenguperioodidesse. Juhuslikkuse moment ei ole ühe või teise lavateose repertuaari võtmisel oluliselt arvestatav.

Teatrisuhete ulatuslikkuse ja näidendite pikkade rännuteede põhitallaks on ideoloogiliste seisukohtade ja eetiliste arusaamade ühtsus, marksistlik maailmavaade ja nõukogulik elutunnetus. Sellega on seletatav, miks eesti näidend võib vaatajaga tuhandete kilomeetrite taga ühise keele leida. Kuid niisamuti on täheldatav, et kultuurisidemete intensiivsust ja järjepidevust mõjustavad ühe või teise rahvuse ajaloolistes arengutingimustes kujunenud traditsioonid ja regionaalne eripära.

Kahe viimati nimetatud teguri mõju on väljaloetav ka eesti teatrite mängukavade ja selles esindatud teiste rahvuste dramaturgia diferentseeritusest. Suhteliselt suur osatähtsus on siin vene nõukogude autoreil. Nende hulgas on esikohal A. Arbutov, kelle näidendeid on lavastatud kolmekümnel korral; paarikümne lavastusega järgnevad: V. Rozov, K. Simonov, S. Mihhalkov, edasi L. Leonov, B. Lavrenšov, L. Rahmanov, N. Pogodin, A. Stein, S. Aljošin, A. Sofronov, A. Volodin, A. Salõnski jt. Eesti näidendite paljumängitavusele Ukrainas vastab meie teatrite küllaltki sagedane pöördumine ukraina kirjanike (Galani, Minko, Kolomietsi, Sobko, Birjukovi ja Zarudnõi) poole, kelle lavateoste esitamine ulatub ühtekokku poolele sajale. Järgnevad läti, leedu ja valgevene autorid. Kaugemate vennasrahvaste (gruusia, armeenia, moldaavia) dramaturgia on meie lavadele jõudnud harva või üksikutel puhkudel (kirgiisi, usbeki, kasahhi, tadžiki ja turkmeeni). Niisuguste näidendite hulgas on M. Barathašvili «Ritsikas», H. Muhtarovi «Allani perekond», A. Sirvanzade «Au», M. Ter-Grigorjani «Viimased nelgid», A. Kahhari «Siidsüzanee», H. Musrepovi «Legend armastusest», M. Baidžijevi «Duell», I. Drutse «Kasa Mare» jt. Kaugemate liiduvabariikide draamateoste vähene esindatus kinnitab korrelatsiooni regionaalsuse ja sidemete tiheduse vahel.

Eesti näidendi levikuteed ulatuvad ka väljapoole Nõukogudemaa piire. Peasjalikult sotsialismimaadesse ja Soome, üksikjuhuna Austriasse. Teadaolevail andmeil ületab lavastuste üldarv poolesaja. Kõige sagedamini mängitud autoriteks on: A. Jakobson («Võitlus rindejooneta»), E. Rannet («Kadunud poeg», «Salakütid»),

B. Kabur («Rops», «Rops aitab kõiki»), E. Vilde («Pisuhänd») ja H. Raudsepp («Mikumärki», «Vedelvorst»); vähem J. Smuul («Kihnu Jõnn»), A. Liives («Uusaasta öö»), A. Kitzberg («Libahunt») ja M. Talvest («Sookollid»). Lisaks on eesti lavateoseid ette kantud televisioonis ja raadios. Levikustiimulitena on arvestatavad probleemide lähedus (ühiskondliku elu ümberkorraldamise tõttu klassivastuoludest tingitud lahkeliid inimeste vahelkordades, isiksuses toimuvad muutused) ning ka ajaloolised, traditsioonilised sidemed. Siia kuuluvad eesti ja soome teatri vahelised, juba käesoleva sajandi algusest peale tihedad kokkupuuted, mis jätkuvad nüüdki, kusjuures Soome teatrid pöörduvad peamiselt eesti klassika ja noorsoonäidendite poole.

NÄIDENDI OSA TEATRISUHETES

Teater kujutab endast kompleksset kunstinähtust, mille põhikomponentideks on näitekirjaniku, lavastaja ja näitleja looming. Rohkem või vähem olulistena lisanduvad lavakujundus ja muusika. Vastavalt ühe või teise komponendi prevaleerimisele on Stanislavskist lähtudes lavakunsti liigitatud kirjandus- (või ka kirjaniku-), režissööri-, näitleja- ja kunstnikuteatriks. Teatrilooming sünnib vaataja, publiku juuresolekul ning osavõtlul igal etendusel uuea ja kordumatuna. Publik retsiipiendina ja igas vaatajas toimuv vastuvõtuprotsess mõjustavad laval sündivat. Seepärast polegi olemas adekvaatselt kattuvaid etendusi.

Teatrisuhete kujunemise ning tugevnemise seisukohalt tuleks seetõttu jälgida nimetatud komponentide omavahelisi kokkupuuteid, nende andmisi ning vastu saamisi. Teatripraktika ja ajalooline tagasivaade näitavad, et rahvusliku lavakunsti eri arenguetappidel võib teatrisuhete tiheduses olla oluline tähendus kord ühel (või ühtedel), kord teisel komponendil (või teistel komponentidel).

Eesti teater on läbi kõikide arengufaaside olnud põhiliselt kirjandusteater. See tähendab, et kaasaegne mõte, kaasaegne probleemistik ja elulaad on teatris väljendunud dramaturgia kaudu. Teatri uuenemise, etapist etappi liikumise aluseks on olnud näitekirjanduse areng. Nii avaldus eesti teatri kaasaegsus möödunud sajandil Koidula, C. R. Jakobsoni ja Kunderi ning sajandivahetusel ja käesoleva sajandi algul Kitzbergi, siis Vilde ja Lutsu, kodanliku korra aastail Tammsaare, Raudsepa, Metsanurga ja Tammlaane näidendite kaudu. Kaasaegse ühiskonna tagasipeegeldus on nendes küllaltki laiahaardeline, gnoseoloogiline ja esteetiline sealjuures lahutamatus seoses. Kasutatud kunstikeel oma arengus näitab liikumist kirjeldavast küla realismist filosoofilis-üldistava ja allegoorilise käsitluseni (mis hiljemgi võivad võivad esineda üheaegselt ja kõrvu).

Eesti teatri kujunemine nõukogulikuks teatriks, mis sai alguse 1940/41. a. hooajal, kujutab endast keerukat protsessi, sest uutel ideoloogilistel alustel teatrit tuli rajada kodanlikust teatrist tulnud koosseisuga, näitlejatega ja lavastajatega. Eesti lavakunsti kirjandusteatri olemus eeldas, et murrang pidi algama repertuaarist. Nii see sündiski, Mängukavades võttis olulise osa enda alla nõukogude dramaturgia. Esmakordselt jõudis eesti lavale A. Korneitšuki, K. Trenjovi, B. Lavrenjovi, L. Rahmanovi jt. Oktoobrirevolutsiooni-ainelised näidendid, niisamuti klassika. Täiesti väljalülitatuks osutus väikese kirjandusliku väärtusega ajaviitetükki. Venasvabariikide näidendeil on suur osatähtsus eesti teatri uuenemises, tema sotsialistliku realismi teele asumises ka sõjajärgseil aastail, sest koos nendega tulid eesti teatrilavale uued inimesed, uued kangelased. L. Leonovi «Vallutusretk», K. Simonovi «Vene inimesed» ja dramatiseeringuna esitatud «Päevad ja ööd», B. Tširskovi «Võitjad», B. Lavrenjovi «Nende eest, kes merel» ja mitmed teised!

KARIN KASK

näidendid viisid eesti näitlejad uute inimeste hulka, keda paljud alles nüüd, loomingu- ja teatrite töös nii lähedalt tundma ning mõistma õppisid. Selliste näidendite puhul, nagu ütles P. Põldroos, said proovid ühtlasi poliitilisteks ja ideoloogilisteks õppetundideks. Sest kasvada ja kasvatada saab ikkagi inimese kaudu.

Kõrvuti vennisvabariikide näidenditega algas neil aastail eesti nõukogude dramaturgia kujunemine, lavale tuli sotsialismi ülesehitamisraskustest otseselt ja aktuaalselt kõnelev näidend. Toileaegsed näitekirjanikud-kommunistid (A. Jakobson, M. Raud, J. Semper, A. Hint) olid teatritöö avangardis. Sünnivad tugeva sotsiaalse suunitlusega, isiksust avaral ajataustal käsitlevad publitsistlikud näendid. Vaataja-lugeja on asetatud vastamisi antagonistlikesse leeridesse kuuluvate inimestega. Autori seisukoht on selge, vaatajal jääb võimalus nõustuda, järele mõelda, omapoolseid otsustusi teha. Selles eesti nõukogude dramaturgia kujunemislõigus saab kõrge tunnustuse osaliseks August Jakobsoni dramaturgia. Kahele tema näidendile — «Elu tsitadellis» (1947) ja «Võitlus rindejooneta» (1948) — antakse riiklik preemia. Selline eesti kirjaniku näidendite üldtuntuks saamine on kahtlemata omakorda tõukejõuks nende levikule vennisvabariikide lavadel. «Elu tsitadellis» tuleb lavale Moskvas, Leningradis, Minskis, Panevežises, Kalininis, Kaluugas, Kaunases, Brestis jm. «Võitlus rindejooneta», olles kaugematele teatritele probleemilt ning ainetikult vähem huvipakkuv, leiab esitamist Läti teatris. Vanemates liiduvabariikides oli rahvusliku lõhestatuse probleem, klassivastuolude kujutamine vastukaaluks natsionalistlikule propagandale ja igandlike seisukohtade kummutamine minetanud aktuaalsuse. Küll aga äratas A. Jakobsoni «Võitlus rindejooneta» elavat vastukaja sotsialismimaades.

Ajavahemikus 1947 kuni 1954 lavastatakse A. Jakobsoni näidendeid (lisaks nimetatule «Kaks leeri», «Saakalid», «Kaitseingel Nebraskast» ning «Õö ja päeva piiril») nõukogude teatris kokku ligemale sajalt korral. Kõige suurem on huvi «Kahe leeri» ja «Saakalite» vastu. Esimest mängitakse ligi neljakümnes, teist kahekümnes teatris. A. Jakobsoni nimetatakse korduvalt kõige väljapaistvamate nõukogude dramaturgide hulgas, teda tutvustavad arvukad kirjutised, tema näidendid jõuavad kõigisse Nõukogudema suurematesse keskustesse (Kiiev, Minsk, Odessa, Jerevan, Tbilisi, Taškent, Dušanbe, Kaasan, Vilnius, Riia, Petrozavodsk) ja koguni Vaikse ookeani äärde Vladivostokki (Vaikse Ookeani Laevastiku Teatris etendus: 1953. a. «Kaitseingel Nebraskast»). A. Jakobsoni näidenditega astub eesti dramaturgia esmakordselt sellistele auväärsetele lavadele nagu Moskva Kunstiteater (1953. a. esitatakse «Kaitseingel Nebraskast») ja Moskva Väike Teater («Saakalid», 1953).

Samal ajal leiame esimesi teateid ka E. Vilde «Pisuhänna» etendamise kohta Leningradis. Siitpeale jääb «Pisuhänd» vennisvabariikide teatrite mängukavasse. Viiekümnendate aastate keskel ületab vabariigi piirid ka M. Talvesti «Sookollid». Koomilisse žanri kuuluvate lavateoste leviku laienemist ei tule pidada juhuslikuks: nõukogude paljurahvuselises teatris toimus pärast 1953. aastat loomingu- ja teatrite elav- nemine; teatri ühiskondlik aktiivsus suurenes, mis väljendus lavakunsti ja tegelikkuse tihedamas seostumises, elunähtuste tõlgendamises kogu nende komplitseerituses. See tähendas kaasaegsuse avaramat ning sügavamalt mõistmist, kunstikeele rikastumist ja žanrilist paljutahulisust. Sellega seoses sai loomingu- ja teatrite elav- nemise üheks oluliseks elunähtuseks konnasilmi päevavalgele toov satiir, tervendav- naer, millel konfliktiteooria aastail oli teatris kitsas olnud. Nii kujunes sünd- museks V. Majakovski taastulek lavale, tema «Sauna» etendamine (1953) Moskva Satiiriteatris, millele varsti järgnesid värskest kaasaegsetena ja A. Jakobsoni tük- kidega kõrvuti minevad A. Makajonoki «Vabandage väga!» ning V. Minko «Nime-

sid nimetamata». Näidendid, mis kiiresti levisid nõukogude lavadel, kaasa arvatud meiegi oma, ja mida esitati etenduste arvu ja külastatavuse poolest rekordiliselt. Tähelepanu satiiri ja koomilise muude žanride vastu ilmselt mõjustas ka eesti naeru levikut teistel lavadel.

Kuni 50-ndate aastate keskpaigani võib teatritevahelistes suhetes põhiliseks teguriks pidada dramaturgiat. Eesti sõnalavastusteater polnud esimesel sõjaajärgsel kümnendil vabariigi piiridest väljunud. Teiste vennasvabariikide lavakunstiga oli kokku puutunud peamiselt teatrikriitika, ajakirjanduse, õppereiside jm. vahendusel. Eesti lavakunst oli aga selleks ajaks läbi teinud olulise arengu — sotsialistliku realismi põhimõtete omandamise ning loomingulise rakendamise tee. Nii samuti oli eesti teatrielule iseloomulik, et kui vahetult sõjaajärgseil aastail oldi veel seotud oma, meie vabariigile spetsiifilise, sotsialismi ülesehitamisest tuleneva temaatika ja probleemidega, siis 50-ndad aastad näitavad juba eesti lavakunsti märksa tugevamaid seoseid ja paralleele nõukogude paljurahvuselise teatri üldise arenguga.

Kui selle kümnendi esimene pool äratav tähelepanu mitmete silmapaistvate, marksistlike kunstiprintsiipide täielikku valdamist tunnustavate kunstiliste õnnestumistega, siis 1956. aasta lõpul Moskvas toimunud Eesti NSV kunsti ja kirjanduse dekaad on eesti teatri tõeline suuresinemine. Kaasa viiakse kaheksa lavastust, neist viis algupärandid (E. Vilde «Tabamata ime», E. Tammlaane «Raudne kodu», A. Hindi «Peibutuslaul», E. Ranneti «Südamevalu» ja O. Lutsu «Kevade»). Trüki-sõna on dekaadi vastukajadest säilitanud palju tunnustavaid ja üllatavaid pealkirju, nagu «Eesti rahva ere ja andekas kunst», «Anne, meisterlikkus, rahvalikkus», «Rõõmustav pidupäev», «Suur menu», «Eesti rahva kultuuri õitseng», «Kõrge kultuuriga teater», «Noorus ja julgus — paljutootav tulevik!», «Kuulsate traditsioonide teater», «Oodatud külaline», «Teater, mida peab armastama» jne. Kui maha arvata külalislahkuse pidupäevalikkus ja tutvuda Moskva kriitikute pere asjalike, hoopiski kitsamates auditoriumides väljendatud hinnangutega (milles ei puudunud ka kriitilised märkused), siis näitasid niihästi dekaadiesinemised Moskvas kui ka neile järgnenud Balti teatrikevadete kokkutulekud (1956, 1957 ja 1958), et eesti nõukogude lavakunst võis võrdvõimelisena seista teiste nõukogude teatrite kõrval. Oli jõutud lavastusteni, mida hinnati nõukogude teatri paremiku hulka. Kuigi need faktid on hästi teada ja hästi meeleski, siis praeguse tagasisivaatamise raames tahaks 50-ndate aastate keskpaiga ja teise poole hooaegu nimetada eesti nõukogude teatri kordaminekuterohkeks täisküpsuseks. Kaks teineteist täiendavat põlvkonda — need, kes olid tulnud kodanlikust teatrist, ja need, kes olid lõpetanud sõjaajärgseil aastail tegutsenud Eesti Teatriinstituudi või GITIS-e eesti stuudio, olid paremas loomisjõus ning -hoos.

Kümnendi keskpaik tõi kaasa muutuse ka dramaturgia suuniluses. A. Jakobsoni «Vana tamm», J. Smuuli «Atlandi ookean» ja E. Ranneti «Südamevalu» juhatavad sisse kaasaja käsitlemise, milles elu panoraamselt kujutamisel koondus tähelepanu isiksuse sisevaatlusele, tihtipeale kaasaegse suurportreelele kujutamisele. Samaaegselt ilmnevad olulised muutused teatri ja vaataja vahelistes sidemetes (võrreldes aastatega 1947—1949 tõuseb külastatavus 50-ndate aastate lõpuks ligemale kahekordseks). Ja olgugi et teatris kui elavas organismis on kõik tema üksikkomponendid pidevas arengus, millega kaasnevad konfliktid edasiminejate ja mahajääjate vahel, kusjuures uue ja vana igavene heitlus on normaalne seisund, tahaks ometigi väita, et 50-ndate aastate teisel poolel on kõige rohkem võimalik rääkida dramaturgia, režissuuri ja näitlejaloomingu omavahelisest tasakaalu-seisundist. Siitpeale kuulub teatritevahelistes suhetes oluline koht eesti teatri

esinemistele väljaspool vabariiki. See tähendab, et lavakunst kui ühislooming loob otseseid kontakte teiste rahvuste teatrite ja publikuga. Ühtlasi võib täheldada, et meie teatri esinemistele väljastpoolt antud hinnanguis märgitakse korduvalt lavastajate ja näitlejate loomingut kui kogu nõukogude lavakunsti ulatuses silmapaistvaid saavutusi. Arvuloolisele käsitlusele ja mitmesugustest aspektidest lähtuvale võrdlevale hindamisele on lisandunud maksimaalsuse kriteerium. Eesti NSV teatrid suudavad 50-ndaist aastaist 60-ndatesse minnes luua mitmeid lavastusi, mis nii lahenduselt kui ka tõlgitsuselt räägivad kaasa kogu nõukogude lavakunsti arengus. Nii ei saa nõukogude šekspiroloogia mööda minna «Antoniuse ja Kleopatra» (lav. I. Tammur) ja «Coriolanuse» (lav. K. Ird) tõlgendusest, Brechti interpreteerimisest — «Härä Punttila ja tema sulane Matti» (lav. V. Panso) või «Kolmekrossiooper» (lav. E. Kaidu) — või A. Talvi Kleopatrast, A. Lauteri Shylockist, A. Eskola Peerist, J. Järveti Claudiusest jne. Kuigi eesti teatri tiptaseme juures peatumine ei kuulu käesolevasse kirjutisse, on selle meenutamine ometi vajalik teatrisuhetes toimunud muutuste mõistmiseks. Ja nimelt: alates 1956. aastast seovad eesti teatriinimesi tihedad kokkupuuted Moskva, Leningradi, Kiievi, Riia, Vilniuse, Kaunase, Kišinjovi ja mitmete teiste linnade publikuga, kellele näidatakse eesti algupärandeid ligemale neljakümnel korral. Kaasaegseist näidendeist jõuavad kaugete vaatajate ette E. Ranneti «Kadunud poeg», «Salakütid», «Haned» ning «Karikas ja madu», A. Liivese «Siinpool horisonti», «Viini postmark», J. Smuuli «Kihnu Jõnn», B. Kaburi «Rops», V. Pandi «Avarii», E. Aldi «Pime mees» ja P. Kilgase «Õöbik laulis koidikul»; varasemast dramaturgiast, klassikapärandist ja selle dramatiseeringutest A. H. Tammsaare «Juudit», «Vargamäe», «Inimene ja jumal», «Vargamäe vanad ja noored», A. Kitzbergi «Rätsep Õhk», O. Lutsu «Kevade» ja E. Tammlaane «Raudne kodu». Kui neile juurde arvata Eesti NSV Riikliku Vene Draamateatri külalisetendused A. H. Tammsaare «Tõe ja õiguse» IV osa dramatiseeringuga «Armastus ja elu», E. Vilde «Tabamata ime» ja «Side» ning A. Kitzbergi «Libahundi» lavastustega Vene NFSV linnades, Riias, Kišinjovis ja mujal, siis on eesti kaasaegne näidend ja klassika meie endi teatrite vahendusel väljaspool Eestit üsnagi ulatuslikult tutvustamist leidnud.

Teatritevahelistes suhetes on oma tähtsus niihästi teatrite esinemistel teistes vabariikides kui ka rahvusliku näidendi levikul väljaspool kodulava. Teatritega on nagu inimestega: mida paremini üksteist tuntakse, seda rohkem on mõtteid vahetada, seda suuremaks muutub vajadus selle järele. Paralleelselt külalisetenduste sagenemisega sageneb meie näidendite võtmine teiste liiduvabariikide teatrite mängukavva. Kui 40-ndatel aastatel ja 50-ndate esimesel poolel mängiti väljaspool vabariiki peamiselt A. Jakobsoni näidendeid, siis viiendast kuuendasse kümnendisse liikudes leiavad üksteise järel tee vennasrahvaste lavadele kümmekonna eesti autori näidendid. Kronoloogilises järjestuses näeks pilt välja järgmine: «Pisuhänd» (1954), «Sookollid» (1955), «Varrud» (1956), «Kadunud poeg» (1958), «Lea» (1960), «Uusaasta öö» (1960), «Salakütid» (1961), «Libahunt» (1961), «Siinpool horisonti» (1962), «Viini postmark» (1964), «Polkovniku lesk» (1965), «Kihnu Jõnn» (1965), «Rops» (1965), «Rops aitab kõiki» (1966), «Kõrgeim määr» (1967), «Hall kübar» («Kallimast kallim», 1968), «Marta» (1968), «Kriminaaltango» (1968), «See või teine maailm» (1968).

Nõukogude paljurahvuselisele teatrile iseloomulik suhete demokraatlikkus väljendub vastastikusel otsingute toetamises, uute ning huvitavate loominguliste leidude tutvustamises, kaasaja probleemide käsitlemises oma rahvuslikus laadis ja vormis. Sellises suhete kahepoolsuses ja vastastikusel mõjustamises pole hoopiski lihtne leida vastust küsimusele, milline on olnud eesti dramaturgia osatähtsus,

tema panus paljurahvuselise teatri arengusse. Vastav uurimus eeldaks nii kvaliteeti kui ka kvantiteeti mõõtvate meetodite kasutamist. Iga väljaspool vabariigi piire esitatud eesti näidendi tõlgitsusega üksikasjaliselt tutvumata pole võimalik järeldusi teha selle kohta, mis ajendas ühte või teist teatrit valikut tegema. Veelgi riskantsem on avaldada oletusi lavainterpretatsiooni ning teistest rahvusest vaatajakonna kontakti, vastuvõtuprotsessi kohta. Kõik see annab rikkalikku ainet tulevasteks uurimisteks, mille puhul ilmselt ei tule toime ilma psühholoogide, sotsioloogide ja semiootikute abita.

Meie endi lavakunsti arengu seisukohalt pole niivõrd oluline küsida, milline menu ja mõju oli ühel või teisel väljaspool vabariiki etendunud eesti näidendil, kuivõrd huvituda sellest, mida uut on kohalikele interpretatsioonidele lisanud muukeelsed eesti dramaturgia esitused.

TAGASIPEEGELDUS

Teatri ja kirjaniku vahekorra kohta on naljatamisi öeldud, et lavastuse ebaõnnestumise korral väidab lavastaja: süüdi on kehva näidendi kirjutanud kirjanik, viimane aga leiab, et lavastaja on näidendi ära rikkunud. Kuigi selliseid nõrkavaid ütlemisi pole teatrirahva hulgas tõsiselt võetud, on nendes ka oma tõetera: kumbki on teisest sõltuv. Ja tõtt on selleski, et mõni näidend on pidanud ilmas tükk aega tulutult ringi käima või arhiivitolmus kannatlikult ootama, kuni tema päev kätte jõuab. E. Vilde «Side» ja «Tabamata ime» olid pärast esimese läbikukkumist ja teise tagasihoidlikku minekut raskestimängitavate teoste hulka arvatud. 1941. aastal «Estonias» Ants Lauteriga Ilvese osas lavastatud «Side» rehabiliteeris näidendi, «Tabamata ime» kujunes Epp Kaidu tõlgenduses «Vanemuise» üheks tipplavastuseks. L. Koidula «Kosjakased» sai uue sära «Vanemuise» 75. aasta juubelitendusena, lavavalgust üldse mitte näinud «Kosjaviinad» läks Pärnu Draamateatri laval rekordilise menuga (mängiti üle kahesaja korra!), ehkki kontrollitud ajal leidis kahtlejaid ning muidu umbusklikke, et kas see igivana tükk ikka vaatajaid leiab. A. H. Tammsaare on andnud ainet üha uutele teatrileidudele, seni märkamata jäänud tahkude avamisele, tuuma sügavuste ülemõotmisele tänase mõtte ning südametuksega. O. Lutsu Tootsi-lugude varasematele naljahimulistele lavastustele on lisandunud Noorsooteatri lüüriline, mõtlik-nukralt naerusuine «Kevade». Iga õnnestunud klassikalavastus toob midagi uut, omapoolset, kordumatut. Teatrite praktika kinnitab, et meie vabariigi mõõtmed ja elanike arv ei võimalda ühte ja sama näidendit korduvalt repertuaari võtta. Selleks on tarvis teatud ajalisi intervalli. Iga klassika (või ka mõne muu teose) ebaõnnestunud lavastus tähendab, et vaatajal tuleb selle halva muljega pikemat aega leppida. «Mees pisuhännaga», muusikalavastusena läinud «Kuningal on külm» ja selletaolised katsed klassikateoseid laenatud rüüs esitada on pikemaks ajaks küsimuse alla pannud nende mängimise sünnipärasel kujul.

Analoogilisi mõtteid võiks mõlgutada ka kaasaegse dramaturgia puhul. (Olgu need mõeldud täiskaalulistest näidenditest rohkema leidmiseks, mitte aga alamõduliste upitamiseks!) Sest uudsed tõlgendused tähendavad meie dramaturgiale niisugasti enda vaekausile asetamist kui ka võimalusi seni tähelepandamatu tähelepandavaks mängimiseks.

Loogiline peaks olema, et iga rahvuse lavakunst on oma dramaturgia parimaks tõlgendajaks. Et prantslastelt tuleb õppida Molière'i, sakslastelt Schilleri, inglaseilt Shakespeare'i, norralastelt Ibseni, venelastelt Tšehhovi jne. lavastamist. Selline

teadmine oli aluseks paljude tõlgitsuslike stereotüüpide tekkimisele. Põlvest põlve pärandatud mängimisreeglid ja esitamistraditsioonid andsid tihti peale küll meisterlikult esitatud, kuid veelgi sagedamini ühenäolisi ja tolmunud lavastusi, mis vaataja jaoks võrdub vana perekonnaalbumi härdameelse veel- ja veelkordse uuestivaatamisega. Hea teater on iseenda vangis, on öelnud teatritark Priit Põldroos. Sellest viivad teda välja otsingud. Senise hea ületamine, mõnes mõttes ka eitamine. XX sajandile, eriti selle keskpaigale ja siit edasi kulgevale teisele poolele on iseloomulikud lavastusalased otsingud. Üheaegselt ja eri paikades sünnivad sama lavateose erilaadsed, uused ning huvitavad tõlgendused. Poolakate A. Hanuszkiewiczzi «Hamlet» ja K. Swinarski «Suveöö unenägu», tšehh O. Krejča «Kajakas», rootslase I. Bergmani «Metspart», sakslase B. Bessoni «Draakon» jt. kuuluvad praeguse teatri huvitavamate lavastuste hulka, ehkki on tegemist eri rahvustest lavastajate ja kirjanikega. J. Ljubimovi «Hamlet» ja A. Efrose «Romeo ja Julia» on uused ka inglise teatrite mõõtmeis, E. Kaidu «Joosep ja tema vennad», samuti «Inimese tragöödia» lavastused üllatasid lätlasi ja ungarlasi oma ebatavalisusega, traditsioonipärasest kõrvalekaldumisega, aspekti-uudsusega. Ja kas ei tekitanud G. Kromonovi juba aastaid tagasi nähtud Gorki «Põhjas» kõigiti noor lavastus meis Gorki kaasajaläheduse üle sooja imetlust, mille pärast lavastust siiani meenutatakse. Seda samal ajal, kui on meeles ka õige mitmed hiilgava meisterlikkusega mängitud Gorki-lavastused, mis on jäänud kummitama oma hoolikalt lihvitud stampidega, mille särasse on kadunud Gorki inimlik mõte ja elutark humanism. Näiteid võiks lisada muidki.

Seoses sellega, et uue leid tihti peale sünnib harjumuslikkuse ignoreerimisest või sellest lihtsalt emal seistes, pakub eesti näidendi levik väljaspool meie teatrit huvitavat materjali eri rahvuste, teatrikollektiivide, lavastajate ja näitlejate tõlgenduste jälgimiseks ning analüüsimiseks. Distant, uudsus, kokkupuute esmakordus ja eelarvamuste puudumine, millele lisandub tõlgitseja enese isikupära, keskkonna mõjustused ja rahvuslik omanäolisus, võivad anda lavastusi, mis toovad esile näidendite seni tähelepanemata jäänud küljed, väärtused, avavad uusi aspekte ja köidavad omaladse tekstilugemisega. Püüan peatuda mõningatel näidetel, milles näen eesti draamateoste tõlgendamise rikastavat tagasipeegeldust.

«Elu tsitadellis» oli esimene meie vabariigi piirid ületanud sõjajärgsete aastate algupärand. Tugevakoosseisulises Moskva Kammerteatris, ühe väljapaistvama nõukogude režissööri A. Tairovi lavastuses esietendus näidend 1947. a. sügisel, seega aasta pärast lavaletulekut «Vanemuises» ja «Estonias». Näidendit mängiti meie väiksemateski teatrites, valminud oli film. Kõigile neile esitustele oli iseloomulik keskendumine apoliitilise teemale, ja professor Müilase isikudraama suurepilaaniline käsitlemine. Kõnelda apoliitilisusest, mis tulenes maailmavaatelistest eksirännakutest ning poliitilisest piiratusest ja oli omane kodanlikus keskkonnas kasvanud inimestele, eriti eesti haritlastele, kes olid apoliitilist hoiakut pidanud omamoodi kaitsekestaks ja harjumuse tõttu püüdsid sellesse nüüdki uskuda, oli äärmiselt aktuaalne ning vajalik. Tartu ja Tallinna «Elu tsitadellis» lavastused kujunesid elevust tekitavateks kultuurisündmusteks niihästi poliitilises kui ka kunstilises mõttes. Ühtlasi ei puudunud viimase puhul arvamine, et lugemisdraamana kirjutatud «Elu tsitadellis» menukas lavaletoomises ja lavapäraseks mängimises oli suur osa lavastajate ning näitlejate töö. Küllap pidas seegi paika. Ja ometi näitas Moskva Kammerteater, et A. Jakobsoni publitsistlik näidend oli tõlgitsemiseks hoopis võimalusterohkem, kui leidsid kodumaised lavad.

Kammerteatri lavastus lülitus menukana Moskva teatrite mängukavva. Publik ja arvustus jagasid tunnustust. Lavastuses tegid kaasa tuntud meistrid, suure-

andelised näitlejad, nende hulgas erakordsed Alice Koonen ja Pavel Gaideburov. Niihästi tõlgenduslikult kui teostuselt oli aga määrav A. Tairovi lavastajatöö. «Elu tsitadellis» on temapoolselt loetud, analüüsitud ja lavastuseks vormitud märksa ulatuslikuma üldistusjõuga: põhiteljeks on kokkupõrge kahe antagonistliku elutunnetuse vahel, millest haaratakse kaasa ka end apoliitiliseks pidav August Miilas. Kammerteatri lavastusele annab pinge mitte niivõrd võitlus professor Miilase apoliitilisusest ümberpööramise ümber kui just kahe määratu suure ühiskondliku jõu võitlus selle tsitadelli ümber ja sees,» määratles K. Ird lavastusest väljaloetava pealisülesande («Sirp ja Vasar», 10. VII 1948). Vastavalt sellisele interpretatsioonile oli tunduvalt vähenenud August Miilase isikudraama osatähtsus.

Teravdatud ja suurema üldistusjõuga kontseptsiooni realiseerimiseks oli A. Tairov teinud eesti teatrites erinevaid kärpeid (välja oli jäetud stseen tõmmu daamiga, Ralfi ja Richardi vestlus Eeva Miilase üle, toimetaja Jaan Sanderi pikk resoneeriv kõne jm.) ning pannud omapoolseid aktsente, rõhutatud suuri plaane. Nii näiteks saavutati Ralfi ja fašistliku pörandaaluse tegelase, niisamuti nende vahelise sidemehe täpse väljamängimisega assotsiatsioon kaasaegsete imperialistlike riikide poliitikutega. «Sel kohal tunneb vaataja tänapäeva teravat tuuleõhku, talle meenuvad tahtmatult Churchill, Dulles ja teised praegused uue sõja õhutadajad,»² iseloomustas näidendi vene keelde tõlkija L. Toom Ralfi ja Prillidega Härä vahelise stseeni mõju vaatajaisse.

Ka Kammerteatri osalahendustes oli mitmeid erinevusi. Kõigepealt juba prof. Miilases. Kui «Vanemuise» ja «Estonia» osatölgitsustes oli apoliitilisus teadlasele-Miilasele kaitsehoiakuks teda töös segavate välissündmuste vastu, siis P. Gaideburovi tõlgitsetud Miilas, üllas inimene, poeet ja filosoof, oli kõigiti veendunud oma hoiaku õigsuses. Ta tundis end oma tsitadellis märksa mugavamini kui eesti Miilased. Ja ka lõpustseenides ei elanud Miilas-Gaideburov läbi sisemist murrangut, ei eksimiste äratundmise ehmatus, vaid lihtsalt hakkas nägema tegelikkust, mille ta senine apoliitilisus oli tema elust välja lülitanud. Toimetaja Jaan Sanderi õpetlik jutt sellele prof. Miilasele ei sobinud ja seetõttu oli kärbe õigustatud.

Moskva lavastuses oli tugevamalt välja toodud ka inimeste ümberkujunemise liin. See olenes eriti Eeva Miilase kuju tõlgendusest. Kui meie lava Eeva Miilased olid eelkõige oma meeste abikaasad, siis Alice Kooneni mängus oli rohkem ruumi antud iseseisvalt elu üle otsustada püüdvale inimesele. Lüüriline, erilisel õrn, tundeerk, teisi mõista püüdev, hellalt tähelepanelik Eeva Miilas — Koonen mängis suureks kogu komplitseerituses hargneva mina-mina konflikti ja sellest tulevane arusaamade ning elumõistmise ümberkujunemise. Eeva Miilase stseen lastega ja major Kuslapiga, mis toimus tütre Lidia päikeseküllases toas (kontrastina Miilaste elutoa hallusele, umbusele, siin valitsevale tsitadellitundele) oli üks haaravamaid.

Tõlgenduselt oli kodumaistest osalahendustest erinev ka Väriheinete paar. Kui Kammerteatri Väriheinad mõjusid väljasureva ühiskonna armetute ning naeruväärsete varjudena, siis meie laval oli Väriheinete märksa elujõulisem, õelam ja koloriitsem esitus küllap et põhjendatum.

Lavastuse pealisülesande realiseerimine olenes ideoloogiliste antipoodide major Kuslapi ja Ralf Miilase rolliesitusest. Eriti huvipakkuv oli V. Köningsoni töö major Kuslapi osas. Kammerteatri külaskäiguetenduste aegu (1948) kutsus see osatäitmine esile Tallinna kriitikute ja teatriinimeste üksmeelse imetluse. «Selgub, et ka kõige resoneerivam repliik võib lavalt kõlada elavalt, kaasakiskuvalt, kui näitleja seda oskab siira tundega elustada. See selgesti individualiseeritud ja

ühtlasi sügavasti tüüpiline kujud on väga näitlik õpitund paljudele meie näitlejatele, kes positiivse nõukogude kangelase lavakuju loomisel satuvad skeemi ja retoorikasse.»³ Kirjutab S. Levin V. Köningsoni major Kuslapi puhul.

Kammerteatri suurema üldistusjõuga ja ideoloogilise võitluse kompromissitust ning antagonistlikkust rõhutav lavastus oli Moskva vaataja kui otsese adressaadi seisukohast aktuaalsem. «Selline lähenemisviis on täiesti õigustatud, sest esineb ju apoliitilisus kui ühiskondlik probleem oma spetsiifilisuses põhiliselt ikkagi ainult selliste noorte Nõukogude riikide intelligentsi hulgas, nagu seda on Eesti, Läti ja Leedu.» leidis K. Ird. Seega võiks öelda, et Kammerteatri lavastus näitlikult tõestab erinevate pealisülesannete ja tõlgitsuslike aktsentide õigustatust.

Esimeste hulgas, kes «Elu tsitadellis» lavastamisele asusid, olid ka leedulased: mõni nädal pärast moskvalaste premjääri esietendus näidend Juozas Miltinise lavastuses Panevežise Draamateatris. Siingi oli teos saanud oma värvingu ja oma-poolse rõhutusega mõttelõime. Väljalootav pealisülesanne oli: näidata apoliitilisuse absurdust, demaskeerida väikekodanlust ja kodanlust, öelda vaatajale, et tõe ja tulevik on nõukogude inimeste poolt.⁴ Apoliitilisuse teemale keskendumises oli leedu lavastusel ühist eesti tõlgendustega, kuid prof. Miilas (S. Kosmauskas) oli oma hoiaku kaitsmises aktiivsem ning järjekindlam. Tema tsitadellis leidis varju üksnes tema apoliitilisust jagavad inimesed. Ralfi (D. Banionis) ja Richard Miilast (V. Bledis) selliste inimeste hulka lugedes rõhutas lavastus prof. Miilase arusaamade paikapidamatust ning mõttetust. Lavastuses oli suur osatähtsus ka läbimõeldult, psühholoogilise veenvuse ning täpsusega esitatud inimeste ümberkujunemise liinil. Major Kuslap (K. Vitkaus) leidis endale tõe ning inimlikkuse kaitsmisel võitluskaaslase kirjanik Lillakus (B. Babkauskas), avara silmaringiga, elunähtuste üle sügavalt juurdlevas inimeses.

A. Jakobsoni näidendite levik rahvuslikel lavadel seostub kirjanikule osakssaanud tunnustustega. Esimeste näidendite ilmumise järel iseloomustati teda kui kindlalt sotsialistliku realismi positsioonidel asuvat dramaturgi.⁵ «Võitlus rindejooneta» aga osutus teiste liiduvabariikide lavade jaoks enamasti väheaktuaalseks, teema poolest minevikuaineliseks. Hoopiski vastupidine oli suhtumine draamasse sotsialismimaades ja kapitalistlikus keskkonnas. Berliinis, «Theater am Schiffbauerdamm» laval, mõni kuu enne seda, kui see teatrihoone sai «Berliner Ensemble'i» asupaigaks ja 1949. a. algul pidulikult «Ema Courage'i» lavastusega avati, etendus «Võitlus rindejooneta» pealkirja all «Die Brüder Kondor». Esitus leidis erakordselt elava vastukaja kohalikus ajakirjanduses. Näidendi aktuaalsust ja poliitilist tähendust rõhutasid ka Ungari Kunstiteatris etendunud «Perekond Canderi» puhul ilmunud arvustused. Leiti, et A. Jakobsoni näidend on põletavalt ajakohane ja õpetlik, et tema «tegelaskujud võiksid vabalt pärineda ka Horthy-aegsest Ungarist»⁶, et peene kirjanikuvaistuga tõmbab autor piirjooni eneseteadvuse eri astmeil seisvate tööliste vahele ja et näidend heidab teravat valgust kapitalistide mitmesugustele manöövritele, alates äraostmisest ja psühholoogilistest mõjutusvahenditest kuni avaliku ja brutaaalse vägivallani⁷, et August Jakobsoni draama halastamatu tõetruudus teeb temast töölikklassi saatuse dokumendi.⁸

Teos oli samaaegselt ka mitmete Tšehhoslovakkia teatrite repertuaaris ja seda tõsteti esile kui menukaimat näidendit. Märkimisväärne oli tähelepanu, mida «Võitlus rindejooneta» («Titus Kondor und seine Brüder») äratas Austrias, kus ta etendus Viinis «La Scala» teatris. Näidendit tutvustati ajalehes «Österreichische Zeitung» kui kodanluse poolt levitatava klassiühtsuse legendi paljastust⁹ ja «Volksstimmes» kui lavateost, milles pole vähimatki liialdust, millimeetritki kõr-

valekaldumist tõest¹⁰. Viimane väljaanne pidas koguni vajalikuks lugejaid hoiatada, et parempoolsed ringkonnad, kodanlus, võivad autorit süüdistada «objektiivsuse puudumises»¹¹. Ajaleht «Der Abend» aga selgitas, et August Jakobsoni kunst just objektiivset tõde kaitsebki, et see väljendub töölisklassi õiglases võitluses oma õiguste eest, mis tänases Eestis on tegelikkuseks saanud.¹²

Nõukogude teatri laval oli A. Jakobsoni dramaturgia demokraatliku leeri ja uuteks kuritegudeks valmistuvate sõjaõhutajate vahelise võitluse kujutaja.¹³ A. Jakobsoni iseloomustamisel juhtiti tähelepanu tema draamaloomingu diapsoonile — dramaatilistest jutustustest poliitiliste pamflettideni. Veel menukalt minevate «Saakalite» ja «Kaitseingel Nebraskast» aegu leiti, et teatrid ei ole Jakobsoni loomingut kaugeltki piisavalt kasutanud.¹⁴ Juhtus aga hoopis vastupidine. «Kaitseingel Nebraskast» jäi Jakobsoni viimaseks väljaspool vabariiki mängitud näidendiks, sest juba sellele järgnenud «Suremine» (siinsel laval «Kaotatud paradiis») saab õige kriitiliste hinnangute osaliseks. Leitakse, et näidendis puudub eelmiste omane idee ja vormi ühtsus, poliitiline aktuaalsus ja pamfletlik-satiiriline teravus. A. Jakobsoni draamaloomingus hästi kompetentne B. Jemeljanov pidas seetõttu üsnagi põhjendatuks, et teatrid selle näidendi poole ei pöördu.¹⁵ Nähes Tallinna Riikliku Draamateatri etendust, hindas B. Jemeljanov tunnustavalt lavastaja tööd (I. Tammur) ja väitis, et kirjanikuga vaidlusse astudes, ühtaegu teravdades ja põhjendades näidendi tegelaste käitumist, suutis lavastaja anda kirjanduslikust materjalist tugevama, huvitavama lavastuse.

Kas selle arvamusega täiel määral nõustuda või mitte, on vähem oluline kui lisanduv tõsiasi — niihästi A. Jakobsoni järgmisena kirjutatud «Vana tamm» kui ka J. Smuuli esiknäidend «Atlandi ookean» ja E. Ranneti «Südamevalu» jäävad niisamuti ainult meie kodustele lavadele.

Oma näitekirjanduse-käsitlustes oleme tavatsenud näha isiksuse ja temaga seotud probleemide uudset jälgimist, süvenemist kaasaegse kangelase sisevaatluse osas. Sellele seisukohale võib leida toetust Moskva kriitikult. Nii näiteks juhtis V. Pimenov ajakirjas «Teatr» tähelepanu kaasaegse uudsele nägemisele A. Jakobsoni «Vanas tammes» ja E. Ranneti «Südamevalus». Doktor Räni kui rahvast irduanud inimese vaimne ja füüsiline hukkumine ei ole V. Pimenovi arvates lahendatud tavapärase skeemi alusel, vaid kirjanik on püüdnud selles näidata isiksuse tragöödiat ja kujutada seda tema sisemaailma avamise kaudu.¹⁶ Peatudes «Südamevalu» juures, tõstis V. Pimenov esile nõukogude inimese avarat ning komplitseeritumat käsitlemist, nähes selles eesti dramaturgias ilmnevaid uusi tendentse.¹⁷ Asjalikuks tuleb pidada ka sama kriitiku poolt A. Hindi näidendile «Kuhu lähed, seltsimees direktor?» antud hinnangut, milles juhitakse tähelepanu niihästi uudsel tõstatatud konfliktile rahva ja peategelase vahel kui ka Tõnis Hoopkauba kujutamisele ta karakterikeerukuses ning vastuolulisuses.¹⁸

Kahe viimati nimetatud näidendiga ja A. Jakobsoni «Kaotatud paradiisiga» oli Moskva teatriinimestel ja laiemal vaatajaskonnal võimalus tutvuda 1956. a. detsembris toimunud Eesti NSV kunsti ja kirjanduse dekaadil. E. Ranneti «Südamevalu» kutsus esile kõige rohkem sõnavõtte ning leidis näidendina tunnustamist,¹⁹ kuid huvi tema vastu ei tekkinud. Oletada, et seda põhjustas keskkonna kaugus ja probleemide liigne seotus kohalike oludega, poleks vist päris õige. Pigem tuleks arvestada, et 50-ndate aastate keskel olid vastsetl rambivalgusesse jõudnud A. Korneištuki «Tiivad» (1954) ja A. Šteini «Personaalküsimus» (1955), terava sotsiaalse probleemiasetusega, kultuseaegseid leninlikest juhtimisprintsipidest kõrvalekaldumisi taunivad ja inimestevahelise usalduse eest seisvad lava- teosed, mis mõjustasid mitte ainult kunsti ja tegelikkuse sidet nõukogude drama-

turgias, vaid ka teatrite mängukavasid. Eesti näidendite sotsiaalne kõlajõud väljendus teistsugusel kujul. Selles oli vähem publitsistlikku ägedust, äsjamöödunu seletamist ning selgitamist ja rohkem tähelepanelikku psüühika tagamaid jälgivat lähenemist kaasaegsele, püüet teda mõista ning tegeliku ja näilise segiajamise eest hoiatada. Selles aktsentide erinevuses võib peituda üks põhjusi, miks meie teatriellu uut toonud Jakobsoni, Smuuli ja Ranneti lavateosed ei jõudnud kaugemale kohalikest teatritest.

Teoseks, mis mängitavuselt nõukogude teatri parimini minevate lavateoste kõrvale tõuseb, on aga E. Ranneti järgmine näidend «Kadunud poeg».

V. Kingissepa nim. TRA Draamateatris 1958. a. veebruari algul esietendunud «Kadunud poeg» jõudis kiiresti laia vaatajaskonna ette. Juba sama aasta kevadel mängitakse «Kadunud poega» külalisetendustel Moskvast ja kohe selle järel esitatakse lavastus III Balti teatrikevadadel, kus ta pälvib kõrgeima tunnustuse — toob teatrile rändkarika, autorile, lavastajale (I. Tammur) ja peaosalistele (K. Karm ja K. Välbe) laureaadi nimetuse. Niihästi Moskvast kui ka teatrikevadade puhul toimunud arutlustel hinnatakse näidendi teravat konflikti, seesmist pinget, peaosaliste Mart ja Leena Tuisu tugevaid ning vastuolulisi karaktereid. Näidendist haaratud, lõpetab NSV Liidu rahvakunstnik S. Giatsintova oma ulatusliku ning asjaliku arvustuse V. Kingissepa nim. TRA Draamateatri «Kadunud poja» kohta ennustusega, et Rannet saab edaspidi oodatud külaliseks paljudes Nõukogude Liidu teatrites.²⁰ Juba aasta pärast mängiti «Kadunud poega» rohkem kui saja seitsmekümnes teatris (rahvateatrid kaasa arvatud), etenduste arv oli rekordiline (7137), jättes tunduvalt maha järgmise aasta (1960) menukaimad — A. Sofronovi «Miljon naeratuse eest» (6015 etendust) ja «Köögitüdruk» (4637), A. Salõnski «Trummi-lõõja» (4325), A. Arbuzovi «Irkutski lugu» (4202) jt.

Milline on olnud E. Ranneti «Kadunud poja» etenduste menu eri rahvustest vaatajate puhul ja missugused tegurid on selle menu põhjustanud, väärib nii nagu mitmed teisedki paljumängitud lavateosed (nende hulgas ka «Pisuhänd») sellekohast uurimust või uurimusi, et üksikasjaliku analüüsi kaudu jõuda üldistusteni. Käesolevas kirjutuses on piirdutud tõlgitsuste eripära ja eesti teatrite lavastustele lisandunu iseloomustamisega kõige üldisemates joontes.

Jälgides «Kadunud poja» teatriteed teiste rahvuste lavadel, paistab silma, et näidendi lavastamisele pühendatakse tõsiselt tähelepanu, et teos pakub huvitavaid tõlgitsuslikke ülesandeid, näitlejatele (Mart Tuisk, Leena Tuisk, ka Annika), ja et lavastused, mis tervikuna või üksikute rollide poolest on tulemuslikud, kuuluvad sageli ka teatri loomingu paremikku. Näidendi kontseptsiooni mõistmisel ollakse võrdlemisi ühel nõul. Interpreteerimise lähtekohaks on oma maast ja rahvast lahku lõõnud, imperialistlike riikide laimu- ja spionaaživõrku sattunud inimese traagika, vale ja tõe segipaikumine tema teadvuses ja pärast vaevarikaid siseheitlusi tagasitee leidmine tõe juurde. Esiplaanil on enamasti Mart Tuisk. Olenevalt näitleja võimekusest on Leena Tuisku mängitud kord rohkem, kord vähem võrdosaliseks Mart Tuisuga. Küllaltki ühtse kontseptsiooni juures võib täheldada kõige enam eripalgelisust Mart Tuisu tõlgendamisel. Äärmiselt oluline on esitustes rolli teine plaan ja alltekstid, kõik see, mida Tuisk tunneb ja mõtleb kojujõudmisel, seljataga kaksteist aastat eemal elatud elu. Amplituud on selles lõigus üllatavalt suur. Märkimisväärt mõningaid piirtõlgitsusi. Nii näiteks algab Põhja-Dvinaa Draamateatri lavastus hämara metsapildiga, millesse löikuvast valgusjoas on näha vaevatud, räbalais inimene, kes langeb põlvili, et kodumaa mulda suudelda. Kojujõudmiserõõm on kõigest üle.²¹ Sellelt jällelängemise õnne tasandilt alustab näitleja valedega toidetud patrioodi traagilist arenguliini. Paljude aastate

kestel sisemiseks ahastuseks kasvanud kojuigatsust mängivad mitmed kadunud pojad suureplaaniliseks emale öeldud lauses: «Ema, oled sa kunagi mullapinda suudelnud...»²² Kaspia mere ääres, Mahhatškala M. Gorki nim. Draamateatris astub Mart Tuisik koduuksest sisse ringihiliva ehmunud pilguga.²³ Kurski Draamateatris ilmub ta koju tagaajamisest äravaevatud hundina, silmini habemesse kasvavana ja iga heli peale põgenemisvalmilt võpatades.²⁴ Harkovi A. Puškini nim. Draamateatris on hämaras toas näha akna ääres seisev, kaugusse vaatav ootav-unistav Annika. Möödasõitva auto tulede valgusvihus muutub nähtavaks uksepiidale toetuva Tuisu valuliselt tähelepanelik nägu.²⁵ Kurgani Draamateatris on rõhutatult esile toodud Leena Tuisu aastaid kestnud ootamine. Pimedavõitu toas istub hallipäine, toolile tardunud naine. Valgusesõõri võetud nägu on täis muret ja valu, kostavad Beethoveni «Egmonti» helid.²⁶ Paljudes tõlgitsustes on antud suur tähendus Tuisu esimestele koduseinte vahel öeldud sõnadele — mineviku ja oleviku kokkusaamises lülituksid äraoldud aastad nagu välja, vastamisi on ainult ema ja poeg.²⁷

Tagasituleku rõõmust tagasituleku hirmuni ulatuvate algsituatsioonide erinevuste kõrval võib mitmeid varjundeid täheldada ka karakterijoonises. Paljude lava-Tuisukude seas on eraldatavad temperamentsemad ja tasakaalukamad, erk-salt-emotsionaalsed ja intellektuaalsamad, enesesetõmbunud ja vahetud, sünged ja kergemeelsuse joontega. Kuid nii või teisiti elavad nad läbi oma lavalise kulminatsioonide teise vaatuse jutuajamistes emaga. Ühist teed käivad nad oma eksimuse lunastamises surmaga. Finaali erakordselt emotsionaalse lahenduse poolest paistab teiste hulgast silma Gruusia Noorsooteatri lavastus. Surmavalt haavatud Tuisik vangub trepist alla, läheneb vaevalt jalul seistes eeslavale, liigub, käed ette sirutatud, vaatajate, s. o. rahva poole, kellega ta tahaks koos olla, ja langeb siis rambi äärele — ta unistused ei täitu.²⁸

Mart Tuisu ja Leena Tuisu tõlgitsuste õnnestumise eelduseks on nende kõnelemata tekstide kuuldamise, mängimise, karakterite keerukusse tungimise. Kordaminekuid motiveerib kriitika tihtipeale sellega, et näitleja suutis avada Mart Tuisu tunnete gammat²⁹, et vaatajani ulatusid Leena Tuisu erakordselt komplitseeritud läbielamised³⁰, Mart Tuisu mitmepalgeline loomus, eksides ja kaheldes tööni jõudmine³¹ jne. Ka vastupidi — ebaõnnestumisi seletatakse lahenduste ühekülgisega, kuju seemise arengu puudumisega, liigse tähelepanu keskendamisega Mart Tuisu ja Annika vahekorrale³², perekonnadraamale³³ ja melodraamasse kaldumisega, detektiivse põnevuse taotlemisega jm. Enamikul juhtudel tõlgitsetakse «Kadunud poega» kui tugeva sotsiaalse kõlaga psühholoogilist draamat. Korduvalt nenditakse, et Mart Tuisu tõlgitsemisel valmistab raskusi asjaolu, et väljapoole lava jäävad elutunnetuslikke muutusi põhjustavad tegurid, kokkupuuted nõukogude tegelikkusega. Mitmed menüüad ja meeldejäävaks mängitud Tuisu-rollid osutavad võimalustele seda raskust erinevalt ületada.

Pärast A. Jakobsoni 50-ndate aastate esimesel poolel Moskvas mängitud näidendeid oli siin järgmise eesti lavateosena K. S. Stanislavski nim. Moskva Draamateatris esitatud «Kadunud poeg» kõitev eelkõige Mart Tuisu osa tõlgitsuse poolest. Näitleja J. Urbanski mängis Tuisku erakordse sisemise pingega, kujutades teda keeruka, tahtejõulise ning vastuolulise isiksusena.³⁴ Näitleja mängus oli järjekindlalt arendatud n.-õ. patrioodi-liini. Urbanski Tuisule on kojujõudmise esimestest hetkedest peale ääretult tähtis teada tõe oma sünnimaa kohta, tegelikkusele näost näkku vaadata, kaasavõetud informatsiooni kontrollida. Urbanski viis oma tõlgitsuses motiveeritult ning veenvalt läbi Mart Tuisu toimuva järkjärgulise tõeavastamise. Ema, Annika ja Pedajase kaudu hakkab ta meie tege-

likkust nägema (ehkki endale tunnistamata või tunnistada tahtmata) kohe esimestest jällenägemise hetkedest peale. Siit algab arengujoon, mis viib välja teise vaatusse pihtimuseni, tõeni jõudnu enesepaljastuseni. K. S. Stanislavski nim. Moskva Draamateatri «Kadunud poega», mille lavastas Leena Tuisku mänginud S. Giatsintova, hinnati 1959. a. lõpul toimunud vennasvabariikide lavateoste ülevaatusel Moskvast parimaks sõnalavastuseks.

Vilniuse Akad. Draamateater oli üks esimesi «Kadunud poja» repertuaarivõtjaid (1958), kellel näidend püsis mängukavas 60-ndate aastate keskpaigani, jättes seljataha üle kaheksa etenduse. Lavastuse (A. Radževičius) menüs oli suur osa Juonas Kavaliauskase kehastatud Mart Tuisul. Näitleja tõlgitsuses domineerisid emotsionaalne värving ja traagiline liin: enda meelet oma rahva ning kodumaaga tihedalt seotud, kuid tegelikult nendest eemale kistud, vaenlaste poolele asunud inimese kurbloodus. J. Kavaliauskase Tuisu seesmises arengujoones, kojutulekuhetkest kuni lavastuse kulminatsioonini sünnipäeva-vaatusse stseenis emaga on kaksteist vööril oldud aastat pidevalt tunnetatavad. Kavaliauskase Tuisk ei tule Eestisse tagasi üksnes spionaažiülesandega, ta tuleb ka kui üksikuks jäänud inimene, kes ihkab inimlikku soojust. Stseenidel ema ja Annikaga on Kavaliauskase Tuisu kujunemises, tema nägijakssaamises oluline tähendus. Nõukogude tegelikkus jõuab temani siinsete inimeste, nende arusaamade ja väärtuste skaala kaudu. Siit jõuab J. Kavaliauskase Tuisk iseenda leidmiseni.

Kui otsida «Kadunud poja» erakordse menu seletust lavastuste kohta avaldatud retsensioonidest, siis võib täheldada, et kõige peamiseks peetakse näidendi erutat kaasaegsust, probleemi aktuaalsust, konflikti teravust, kesksete tegelaste huvitavust ning nende karakteritest ja tegevusest tulenevat dramaatilist pinget. Leitakse ka, et näidendi tegevus on dünaamiline, et tegelased elavad täisverelist elu ning on meelde jäävad.³⁵ Kõige sagedamini tõlgendatakse «Kadunud poega» kui tõelise patriotismi võitu patriotismiks nimetatud vale üle.³⁶ Mart Tuisu toimuvat arusaamade ümberkujunemist põhjendatakse nõukogude tegelikkuse mõjuga kodanlikust ideoloogiast küll rikutud, kuid oma rahvaga sidet mitte kaotanud inimese teadvusele.³⁷ See ühtekuuluvustunne aitab Tuisku õigete otsustuste tegemisel.³⁸

Väljaspool Nõukogude Liitu levis E. Ranneti «Kadunud poeg» menukalt Saksa DV-s. Ajakirjanduses iseloomustati seda kui lavastust, mille sündmused oleksid niisama hästi võinud toimuda ka Saksa DV-s. Probleemiläheduse poolest ongi E. Ranneti näidend erakordselt aktuaalne.³⁹ Mart Tuisu tõlgenduse eripärana võib täheldada sakslaste poolt tugevamini aktsentueeritud ratsionaalsust. Mõistus pääseb võitjaks vale, reetmise ja pettuse üle.⁴⁰ Kuigi sealsete Tuiskude seesmises arenduses on rohkem ruumi ratsionaalsusel, on peaosalise eneseületamise edasiandmisel kasutatud üsnagi emotsionaalselt mõjuvaid vahendeid. Nii näiteks saadab Landestheater'i Anklami lavastust aja ruttamist sümboliseeriv kella tiksumine, mis väljendab ühtlasi esituse emotsionaalset pingestatust.⁴¹

Saksa DV «Kadunud poja» lavastuste tõlgenduslikuks eripäraks on valvsuse rõhutamine, millest tuleneb Raiesmiku tegevussfääri aktsentueerimine. Salzland-Theater'i kavalehel öeldakse otse, et näidendi tähtsus seisneb selles, et ta hoiatab ja kutsub valvsusele nende suhtes, kes ei pörka tagasi rahulikku perekonnasfääri tungimisest, et seal venda venna või poega isa vastu ässitada.⁴²

Isiksuse, tema väärtuse, sotsiaalse tähenduse ja inimestevaheliste suhete ülevaatus kutsub arutlema ka teine 50-ndate aastate lõpul tähelepanu äratanud näidend — A. Liivese «Uusaasta öö». Näidendi levik on eriti kutselistes teatrites suhteliselt väike, ent interpreteerimise mõttes leiame huvitava ja sisuväärtusi uudelt avava

esituse, näitliku kinnituse meie enda lavale olulist lisavate tõlgitsuste võimalikkusest. Selleks on A. Amtman-Briediti «Uusaasta öö» lavastus Läti NSV RA Draamateatris. Nähe on seda huvitavam, et E. Kaidu oli varem andnud psühholoogiliselt tiheda, nüansirikka ja poeetilise, ummikusse sattunud peaosalise, viiulikunstnik Roode pärast valuliselt muretseva lavastuse. Mitmeliiniline (Mahta—Roode, Roode—Annela, Annela—Mõtus) kaasinimesesse suhtumise probleem oli aktsenteeritud keskseks. See probleem oli ka riialaste lavastuses, kuid temast olulisemaks tõusid enesevaatlusele ja enesekriitikale suunavad küsimused: millise osa olen mina valinud ja kuidas ma sellega elus toime tulen? «Näidendi tegelased lahendasid sellel uusaasta-ööl küsimuse omaenda positsioonist elus, tulid arusaamisele, et ei tohi anda maad inertsusle ega ebakindlusele, loobusid kompromissidest ja asjaoludele alistumisest,»⁴³ kirjutab S. Levin 1959. a. detsembris Tallinnas toimunud külalisetenduste puhul. A. Amtman-Briediti lavastus kulges tege-laste sisemaailma pidi, jälgides nendes hargnevaid vastuolusid, tundeheitlusi ja eneseületamise püüdeid. Selliselt tõusis keskseks Mahta (L. Freimane) — asjalikult ning vilunult teelisi teenindav kaunis ja küüniline teemajapidaja, elu kõnt-sast ning porist läbikäinud, paljunäinud ja sellest kaestunud naine. Niisugune on esmane tutvus. Tegevuse kulgedes aga avaneb harjumuslikkuse kihtide alt hoopis teistsugune Mahta — mõistev, muresid jagav ja soojust igatsev inimene. «Vanemuise» lüürilise, pooltoonides tunnetest ja meeleoluvirvendustest kantud lavastuse kõrval oli see mehisem, pingelisem, intensiivsem ja üldistusjõulisem. Kaks erinevat ning erilaadselt õnnestunud lavastust avasid kumbki ise viisil näidendisse kätketud võimalusi erutava kaasaegse lavastuse loomiseks.

Kõrvutades näidendile kui kirjandusteosele antud hinnanguid lavastuste puhul avaldatutega, võib leida vasturääkivusi meie lähedalt-nägemise ja Moskva kauge-malt-nähtud kriitiliste lugemiste vahel. A. Liivese teose puhul sellekohaseid näi-teid on. Näidendi «Siinpool horisonti» suhtes on kriitikute arvamus üksmeelne: tükki kuulub A. Liivese loomingu paremiku.⁴⁴ Sellega tutvunud ja V. Kingissepa nim. TRA Draamateatri lavastust näinud Leningradi teatriteadlane arvas opti-mistlikult, et Liivese näidendile võib loota head minekut teistel nõukogude lavadel.⁴⁵ Omapärase struktuuriga «Siinpool horisonti» ei rännanud meie vaba-riigi lavalt siiski kuigi kaugele. Näidendit etendati küll Riias J. Rainise nim. Kunstiteatris, kuid lavastus ei õnnestunud. Tähelepanev on hinnangute erinevus A. Liivese «Trepil» puhul, mida ajakirjas «Teatr» tõstetakse esile kui «seni pari-mat näitekirjaniku loomingus».⁴⁶ Väidet täpsustatakse üldhinnanguga: «See esi-mesel pilgul küll kammerlik teos avab inimeste elukäigu vahendusel tõsiseid ühiskondlikke probleeme, toob esile kõige olulisema inimestes ja nende eetilistes tõekspidamistes.»⁴⁷ Ja tahes-tahtmata on kiusatus lisada: kui «Treppi» oleks lavastatud niisama kordaläinult nagu «Uusaasta ööd», kas poleks see mõjutanud ka lugejate-vaatajate suhtumist?

Eesti algupärandite tõlgitsemist jälgides ei saa mööda minna 60-ndate aastate algul Moskva Väikeses Teatris esietendunud E. Ranneti «Salaküttidest». Lavas-tuse kolme osalist mängisid moskvalaste lemmikud — B. Babotškin (Adam), R. Nifontova (Meela) ja M. Žarov (Jaagup, ühtlasi lavastaja), näitlejad, kelle puhul ollakse valmis ainuüksi nende pärast teatrisse tulema. M. Žarov, nagu ta ise väidab, oli kauemat aega otsinud näidendit Väikeses Teatri repertuaari. Tutvu-nud E. Ranneti teosega, köitis teda eelkõige kunstniku ja tema loomingu probleem. M. Žarov ei lasknud end häirida V. Kingissepa nim. TRA Draamateatri külalis-etenduste aegu Moskvast «Salaküttidele» osaksaanud kriitikast (näidendit ja tallinlaste lavastust hinnati «paljus üksnes väliselt ja formaalselt kaas-

aegseks»⁴⁸), vaid hakkas sellega polemiseerima. Moskva Väikese Teatri lavastus ei suutnud küll kriitika arvamust oluliselt muuta ega vältida küsimust, «millega see tükk küll võis vene vanima teatri huvi äratada?»⁴⁹, kuid lavastus jäi teatri mängukavva pikemaks ajaks ja tema nägemiseks oli raske piletit saada.

Eesti teatri seisukohast on moskvalaste «Salaküttide» lavastus huvipakkuv ja muljerohke. Tihe side lava ja saali vahel ning elav reageerimine kinnitavad lavastuse mõjujõudu, mõtte- ja tundeaktiivsust. Märksa rohkem kui koduses Draamateatri lavastuses tõusis siin keskseks kunstniku, tema loominguprintsiipide ja kodanikutunde teema. Alates juba lavastajast M. Žarovist, keda, nagu öeldud, köitis nõukogude kunsti peateelt kõrvalekaldunud ja loomingus ummikusse jooksunud kunstniku saatus.⁵⁰ Sama võis tunnetada B. Babotškini mängus Aadamana. Kolme näitleja võimekas trios hoidis viimane saali pidevalt pinevil. See oli kunstile elava inimese enesekaotamise ning eneseleidmise tee. Kahemõttelisuseks võimalusi andev Meela maalimise stseen kõlas B. Babotškini tõlgenduses ainuvõimalikult ühemõtteliselt — üha kasvavas pinges haaras Aadamat Meela portreteerimine, see oli loominguline protsess, mis lülitas välja kõik muud vastuvõtukanalid. Näitleja mängis vaataja täielikult uskuma, et laval loodi tõeline kunstiteos ning sündis Aadama eneseleidmise algus.

60-ndate aastate keskpaik kuulub teatrisuhetes Juhan Smuulile. Pärast siinse teatriga piirdunud «Atlandi ookeani» on väljapoole ulatunud «Lea», leides endale leedu ja karjala-soome lavade kõrval tõlgendajaid ka vene teatrites. «Kihnu Jõnni» kunstielu tulekule osutatud tähelepanu meenutab aga juba mitmes mõttes A. Jakobsoni sõjajärgseile näidendele osakssaanud vastuvõttu. Näidend äratas nii kirjandus- kui ka teatriringkondade huvi. «Kihnu Jõnni» kohta ilmub hulgaliselt kirjutisi, milles üksmeelselt rõhutatakse näidendi kaasaegsust, loomingulist isepära, rahvuslikkust, uudsust nõukogude dramaturgia üldpildis. Minevikku tagasiulatuva näidend käsitleb tänaseid inimesi erutavaid eetilisi probleeme.⁵¹ Inimsuhete humaansus, aususe ja südametunnistuse kaal inimväärtuse formaalse vaagimise asemel, veendumuste kindlus, kompromissitus tõe ja inimlikkuse eest seisemisel — kõige sellega kiskus J. Smuul kaasa, paneb iseendaltki küsima, kas oleme kõik selleks teinud, et paber, bürookraatlikkus ei lämmataks elavat inimest.⁵² Näidendi poeetilisus, omapärane individualiseeritud keel,⁵³ Jõnni koloriitne, mitmetahuline, seniseid meremeeste-trafarette ignoreeriv monumentaalne kuju ja dogmaatiliste seisukohtade väljajäetamine Ajaloolise Tõe kaudu leiavad tunnustamist.

Suhteliselt lühikeses ajavahemikus (1965—1967) tuleb «Kihnu Jõnn» lavale Moskvast (Nõukogude Armees Keskteatris), Leningradis (A. Puškini nim. Akad. Draamateatris), Riias (Läti NSV Akad. Draamateatris) ja Petrozavodskis (Karjala ANSV Riiklikus Draamateatris). Ilmneb, et Smuuli merest ja rahvuslikust koloriidist läbiimbunud näidend on teiste rahvaste lavadele raskestitõlgitsetav. Tuleb ju näidendis tegemist teha mitte üksnes eestlastega, vaid koguni veel saarlaste ja hiidlastega, kelle iseloomustamisel on autor rikas, juurtega kinni rahvanaljades ja kõnepruugis. Sellega on seletatav, miks «Kihnu Jõnni» lavastamine kahel puhul usaldati eesti lavastajatele ja kunstnikele — Nõukogude Armees Keskteatris V. Pansole ja L. Roosale, Karjala ANSV Riiklikus Draamateatris E. Kaidule ja M.-L. Külale. Riialased aga loobusid oma lavastuses näidendi konkreetsusest, ajastust ja keskkonnast, pakkudes kunstikeelelt üpris reeglilava ning eklektilise esituse.

Nii või teisiti tuli kodumaistele Jõnnidele juurde neli teisest rahvusest ning teistsuguste näojoontega «Fortuuna» kaptenit. Mereleiva teenimise raskust tundes, meest tema tegemiste järgi hindav, kõva sõnaga õiguse ning inimlikkuse eest seisev — sellisena võib iseloomustada moskvalaste Jõnni L. Ljubetski tõlgitsuses.

Tema südamekarp on meheliku meelega lukku keeratud. L. Ljubetski Jõnn on rahvalähedane ja rahvapärane. Sellisena on ta vaatajale huvitav kuni Jõnni kaptenijutluseni. Edasi jääb lava-Jõnn aga juba näidendi-Jõnnile alla⁵⁴, tõlgitsuse sisemine partituur alla süzeelisele arenguliinile.

Leningradi lavastuses oli Jõnniks NSV Liidu rahvakunstnik Nikolai Simonov. Tema tekstitagune Jõnn on vaatajale rohkem avatud. Elutarkus ja südametarkus on tema puhul sünonüümid. Ta näeb oma meestes saatusekaaslasi, kelle osaks on elule mitte alla vanduda. Simonovi Jõnni iseloomustatakse eelkõige kui inimesesse uskuvat, kõikides olukordades omade keskele jäävat kaptenit.⁵⁵

Karjala Draamateatri Jõnn erineb eelmistest niihästi temperamendilt kui ka deromantiseeritud esituselt. See on elukogenud, enesesulgunud ja raskeiski olukordades iseendaga toimetulev inimene. Tugev ja mehine, töömees ja kapten ühes isikus. Toivo Lankise Jõnnis on karmi põhjamaist poeesiat. Kuid küllap on milleski õigus ka Moskva kriitikul, kes väidab, et Lankise Jõnn meenutab heasüdamlikku ja arukat eesti taluperemeest, kes jagab laval korraldusi nii nagu oma majapidamises. Tema kõne mõjub pigem praktiliste ning asjalike nõuannetena kui filosoofilise arutlusena.⁵⁶

Riialaste Jõnn, keda mängis K. Sebris, suutis kõige lähemale jõuda smuulilikule karmile headusele. Mehele, kes ei haletse, kellele ilusad sõnad on võõrad, kuid kes hätta ei jäta ja aitab, kui tarvis. «Mehise humanismi teema kõlas lavastuses hästi tänu K. Sebrisele,»⁵⁷ kirjutati läti arvustuses. Ilmselt oli Jõnn nii teos kui ka mõtetes näitlejale lähedane. «Olen alati armastanud selliseid karaktereid, kes väliselt võivad olla karmid ja järsud, sisimas aga hellad ja helged. Jõnni karakter on nende nõuete kvintessents. Jõnn vaatab sügavale inimese hinge,»⁵⁸ selgitas K. Sebris oma suhtumist Jõnnisse.

Lavastaja N. Kublinski režiilises esituses polnud tähtis ei purjelaevade ajastu mereromantika, ei Vallini kõrtsi ajastuehtsus ega meresõitjate individualiseeritud kirjusus, vaene lõbu ega leivamurega rinnutsiolemine. Admiralid juurest, kuhu Jõnn-Sebris läks meremehepabereid nõutama tõsimeeli, käigu tähtsust ja admirali-teedi administratiivset kõrgust tunnetades, väljus praegusaegse tupeeritud soenguga ja viimase moe järgi rietatud blondiin. «Fortuuna» meeskond koosnes aga rohkem westernite kangelasi meenutavatest kauboirietuses noorukitest, tänaste soengute, rütmi ja maneeridega. Antti ja Mathilde armastusduett mängiti ära nõõr-redelitel kõikudes. Lavastuses oli kaasaegset üleemeelikut ja vaieldavatki üleaisa-viskamist. K. Sebris, kes lahendas oma rolli tavapärasel realistlik-psühholoogilises laadis, mõjus lavastuse kirevas sagimises üksikuna (kui mitte arvestada Jõnnile hingelähedast, toreda sisemise väärikusega Manni L. Freimane tõlgitsuses). Lavastaja kommentaaridest selgub, et ta loobus ajastu konkreetsest nimme, leides, et tegevus võiks toimuda igal pool ja alati. «Tähtis on ainult üks: Kihnu Jõnn, kes on läbi sõitnud kõik maailma mered ja sadamad, on suurepärase inimsüdamete kapten,»⁵⁹ väitis M. Kublinski, nimetades näidendit hümniks inimarmastusele. Loominguliste otsingute ja teist teed minemise vastu tundlik J. Smuul oli nõus ka sellise esitusega. «Issand jumal, miks peab alati väljakujunenud seaduste järgi lavastama. Las teevad uut moodi, las püüavad. Sest peamine — humanismi mõte — tuleb Riia lavastuses hästi välja. Sebrise Jõnn on ju tore. Kõige parem Jõnn. Ja Jõnn on peamine. Las olla see kirju kamp ta ümber, see ei sega,»⁶⁰ kaitses J. Smuul riialaste lavastust, mis oli andnud temale nii meelepärase Jõnni.

Teistest osatäitmistest on huvipakkavam Ajaloolise Tõe tõlgitsuste mitmeladalisus. Moskva lavastuses näiteks tuleb Ajalooline Tõde lavale kummalises lõnguslikus riuetuses, transistorraadio kaelas, ja lubab endale üsnagi vaba improviseer-

siooni, Leningradis ja Petrozavodskis ilmub Ajalooline Tõde lavale seelikus, Riias esindab kaasaegses ülikonnas Ajalooline Tõde mõttestampe, vaimset bürookraatlikkust. Nii või teisiti on nad aga ühte mesti kuuluvad kitsashinged ja dogmaatikud, lühinägelikud ning agarad.

Kuigi «Kihnu Jõnn» on rahvusliku omapära poolest vaieldamatult raske lavateos, mille täiskõlavuse teises keeles seab peaaegu et ületamatuid tõkkeid juba Smuuli mahlakas rahvakeel, oli ometigi kõikides eelnimetatud tõlgendustes peamisena tunnetatav Smuuli humanism, kõnelemine tõsisest läbi koomilise, tänasest minevikku jäänu kaudu. Selles, kuidas Jõnn «Fortuunaga» Riias Santosesse sõidab, on nähtavast-kuuldavast märksa olulisem see tegevusliin, mis läheb läbi inimeste südamele.

Oma teiselaadilisuse poolest on tähelepanu äratav «Kihnu Jõnni» («Der wilde Kapitän») lavastus Berliini Maksim-Gorki-Theater'is. Sellele vaatamata, et lavastajal K. Vethil oli käepärast K. Irdi eksplikatsioon «Kihnu Jõnni» mõistmiseks «neile teatritegijatele, kes veel vähe tunnevad Eesti maad ja rahvast»⁶¹, nihkus siinne esitus kõrvale näidendi põhitegelisest. Seda põhjustasid siinse Jõnni (Paul Hetterle) ja meeskonna, niisamuti tema ja Schneideri vahekorras avalduvad teistsugused suhted ning aktsendid. Pigem jäärebast kui kohmakat ümmarguse peaga hüljest meenutav Hetterle Jõnn oli kõigepealt kapten, tahtekindel, kaval, võib-olla kriipsuke kuiv, kuid jõuline, igal juhul mees, kes on «suurem kui ta saatust»⁶² — selline on D. Vaarandi mulje. Kuid ilmselt jäi puudu Jõnni ja tema meeskonda ühendavast igapäevase leiva murest ja saatusele ristic hammastega vastuseisemisest, mistõttu lavastus andis põhjust ette heita juhi ja meeskonna vastandamist.⁶³ Jõnni ja Schneideri vahekorda seevastu oli pehmendatud, nende kahe vahelist kokkupõrkedialoogi, milles väljendub kummagi suhtumine inimesse, tugevasti kärbitud. Schneider mõjus noore haritud meremehena, kellele ei tule matsikarja inimõigused pähegi.⁶⁴ Kui juurde arvestada, et valgetes pitskleitides Vallini kõrtsi ilmunud Mann ja Mathilde mõjusid karvaste meremeeste kõrval kontrastsena ja et nad jäid Jõnni ja Antti südameid vallutavateks õrnadeks õiteks laevalgi, et Ajalooline Tõde tuli lava ette nägusa korrekse tütarlapsena (sest 'tõde' on saksa keeles naissoost), et kogu lavastus liikus rohkem süzeeliini kui selle mõttekudesid pidi, siis võib siinsel «Kihnu Jõnni» tõlgitsemisel tekkinud kadusid üpris olulisteks arvata. Küllap on sellega seletatav näidendi mittemõistmisest kõnelev kriitika ajakirjas «Theater der Zeit». Retsensent leiab, et peale «täiesti üleliigse Ajaloolise Tõde [— — —] ei vihja midagi sellele, et autor elab tänapäeva Eesti NSV-s, aga mitte möödunud sajandil nagu tema lavakujudki».⁶⁵

Kuigi lavastuse kohta ilmus ka heatahtlikumaid arvustusi, peaks berliinlaste lavastus olema meile endile huvitav eelkõige kui näide Smuuli lavateosest kõrvalekaldumisest, mille põhjuseks võib pidada nii Saksa DV ja meie teatrite kaasaegses problemaatikas ilmnevaid erinevusi kui ka eesti olustiku, rahvusliku omapära ja ajalooliste arengutingimuste mitteküllaldast tundmist ning mõistmist, õigemini nendest liiga kaugel seismist.

J. Smuuli järgmine näidend «Polkovniku lesk» jõuab esmalt rambivalgusesse Riias J. Rainise nim. Draamateatris ja alles seejärel saavad teoks kodumaised esietendused — V. Kingissepa nim. TRA Draamateatris ja RAT «Vanemuises». Küllap sedagi fakti võib tõlgendada näitena vastastikuste teatrisuhete intensiivsusest ning järjepidevast kursisolemiseist ja huvist naabermaa dramaturgia vastu. Riia laval oli Leski koguni kaks: Lilita Berzina ja Emilia Berzina. Neist esimene mõjus hetkemulje järgi sarmika ning oma võlusid ettenihutama õppinud-harjunud seltskonnadaamina, kelle pärispool — iseteadev rumalus, eneseimetlus ja lakkamatu energia

enese makspanemisel — avanes alles stseenist stseeni liikumisel ja väljendus järjest mahlakamaid värve võtvas pretensioonide fortes. Teine Lesk oli vulgaarsem, matslikum, kärarikkam ja kohe äratuntav. Ka sellisena märkitabav näide väikekoodanlikust egoismist ja võimuahnest rumalusest. Esimest Leske võiks pidada elus ohtlikumaks, teist lavastuses teravamaks. Nii nagu Jõnn, nii on ka Lesk suuri näitlejaisiksusi nõudev roll. Lisaks L. Berzinalle proovisid sellega jõudu veel kaks NSV Liidu rahvakunstnikku — Jelizaveta Tomberg Karjala ANSV Riiklikus Draamateatris ja Veera Maretskaja Moskva Mossoveti-nim. Draamateatris. Meie koduste interpretatsioonidega kõrvutamisel on huvipakkavam (erinevuste poolest!) viimane.

Kõigepealt iseloomustas Mossoveti teatri lavastust tugev ja nimme antud suund naerule ning naljategemisele. Lavastaja L. Tanjuk oli selleks nuputanud rabavaid detaile, lisanud leidlikke üllatusi, rõhutanud groteski, pingutanud tempot. Külalised sõitsid Lese söömalauda veerevail toolidel tagaseina avanevast uksest, igapähele saateks iseloomustav muusikaline motiiv (arstil näiteks «Toreadoori marss»), deko ratsioonina oli seinal miniatuurne sõjaväeorkester, mille mängimisel välkusid rahutud tuled. Lese sõnatule illustreerimiseks kaasnes kiirkõnega ehtne kuulipildujatärin. Lese teksti täiendasid mitmel puhul pantomiimilised stseenid, mis kohati kujunesid bufonaadlikeks naerunumbriteks (näiteks kogu lauaseltskonna tantsimine, kusjuures suures plaanis olid välja tõstetud Lese sõbranna ja kurt vanamees). Näidendi esituses oli aga ka tekstilisi täiendusi ning sisulisi korrektiive. Lesele suurema üldistusjõu andmiseks oli Autori teksti täiendatud väitega, et kuigi ta nimetas oma tegelase polkovniku leseks, oleks teda niisama hästi võinud kutsuda direktori leseks või ülemuse leseks. J. Smuulil väikekoodanliku ellusuhtumise visaduse ning elujõulisuse eest hoiatav lõpp oli asendatud rahustava «õnneliku» lõpuga — lava laest sõitis alla rauast puur, Lesk sattus puuri ja Lese türannia ohvrid hakkasid selle ümber tantsima.⁶⁶

Kuigi kavalehele oli lisatud «Mossoveti-nimelise teatri lavaline variant», ei leevendanud see siiski Moskva kriitika suhtumist lavastajatöösse. Üpris teravalt heideti ette J. Smuuli näidendi žanripära ja struktuuri mitteamestamist, esituse üldist eklektilisust.⁶⁷ Nii nagu teatriajaloos leidub rohkesti näiteid andeka näitleja edukatest esinemistest keskpärastes ning alla selle lavastustes, nõnda võib selliste huvitavate individuaalportreede hulka arvata ka V. Maretskaja Lese. Säilitades oma loomingus interpretatsiooni iseseisvuse, lõi populaarne näitlejatar kahtlemata omapärase ja meeldejääva kuju. V. Maretskaja mängis Leske temperament-selt, leidliku koomikaga, bravuurselt ja ohtras värvide tulevärgis. Lese riietus, soeng, käitumismaneerid olid väljakutsuvalt väikekoodanlikud, naiselikkus läbi põimunud vulgaarsusega. Kui L. Berzina ja A. Talvi Lese välimuses ja käitumismaneeris oli tunda kalliste õmblejate, heade juuksurite, kosmeetikute jne. konsultatsiooni, siis Maretskaja Lese puhul domineeris lema enese maitse. Välimus ja ole-mus olid tal harmoonilises vastavuses. Maretskaja Lese isepäraks, mida näitleja rõhutatult tunda andis, oli tema põlgus «väikese inimese» vastu, õigemini keskkonna vastu, kust ta kingsepa tütre-na pärines. Ta polnud ise kunagi tööd teinud, kuid tundis oma õigusi. Pretensioonikus oli Maretskaja mängus viidud kvintessentsini.

Mitmetes linnades antud «Polkovniku lese» etendused ei kutsunud esile mitte üksnes naeru, vaid puudutasid ka konnasilmi, põhjustasid solvumist, ägestumist, kurjustamist. Ka vääririmõistmisi, J. Smuul sai ta enda teatel terve kuhja kirju, milles poldud autoriga nõus ja kus ilmnis satiiri vääririmõistmine. Sellest tingituna pidas J. Smuul vajalikuks avalikult sõna võtta. Ajalehes «Izvestija» ilmus kir-

jutis «Satiiri peab õigesti mõistma», milles ta selgitas oma lähtekohta ja loominguulist taotlust: kujutada polkovniku leses inimtüüpi, kes pole elus midagi teinud, kuid kes annab endast märku lõputute pretensioonide ja virisemisega, kelle meelest nõukogude kord on siis hea, kui ta talle kõik annab, aga midagi vastu ei nõua.⁶⁸

Nagu andmed näitavad, on eesti dramaturgia 60-ndate aastate teisel poolel esindatud õige mitmete autoritega ja arvult kümnekonna näidendiga. Menukuselt on teistest kaugel ees E. Ranneti «Kriminaaltango». Moskva Väikeses Teatris läheb ta autori kolmanda teosena. Kõrvutades V. Tsõgankovi lavastust Draamateatri tõlgitsusega, tundub, et Moskva lavastuses on rohkem muret ja vähem efekti. Sexpommide ja superboy'de asemel on vaataja tähelepanu püütud juhtida avaliku elu norme rikkuvate noorte välisele tavalisusele. Need pole mingid erandinimesed, vaid probleemi raskus ning keerukus just selles ongi, et kuritegelikule teele sattunud noored on üles kasvanud samades sotsiaalsetes tingimustes kui teised — õppivad või töötavad, täisväärtuslikeks inimesteks kasvavad eakaaslaste. Moskva lavastus on psühholoogilise ja olustikulise, ajalikum ja tõsisem. Kriitikas ise loomustatakse «Kriminaaltangot» kui detektiivnäidendit, mille esitamisel on lavastuses katsutud retušeerida ja mahendada mitmeid näidendist näidendisse levivaid stampe (bandiitide eksootika, halvad vanemad, õilsahingelised uurijad, ingelvalged või tõkatmustad sõbrad jm.) ning rõhutada toimuva inimlikku külge.⁶⁹ Jaanuse (V. Babjatinski), niisamuti tema isa (J. Velehhov) ja ema (J. Solodova) tõlgitsuses on hoolikalt jälgitud psühholoogilist põhjendatust ja omavaheliste vahetõepärasust.

Kui kaasaegse näitekirjanduse leviku puhul on ühtset valikukriteeriumi raske määratleda, siis klassikapärandist on peaaegu ainsatena teiste rahvuste lavadele jõudnud meie kaks tippnäidendit — A. Kitzbergi «Libahunt» ja E. Vilde «Pisuhänd». Et hea komöödia järele on nõudmine alati suurem, siis võiks «Pisuhänna» suurem levikuala sellega põhjendatud olla.

«Libahunt» on olnud meie lavastajaile ja näitlejaile harvaõnnestuvaks talendiprooviks. Ka Tiina loomusel, kui mitte just lausa keevaverelisel, siis ometigi impulsiivsel ning reageerimisintensiivsel, on olnud oma osa lavastampidele komistamisel. «Libahundi» levikusuund on peamiselt lõunasse. Eriti täheldatav on ukraina teatrite huvi selle näidendi vastu. «Libahunt» tuleb siin 60-ndail aastail lavale kolmes teatris. Neist esimesena (1961) Vinnitsa M. Sadovski nim. Muusika- ja Draamateatris, peanäitejuht, Ukraina NSV rahvakunstniku F. Vereštšagini lavastuses. Selle esituse sündi võib pidada eri rahvuste teineteisest lugupidava ning mõistva koostöö toredaks näiteks. Lavastaja, kunstnik M. Bilõk ja helilooja A. Radšenko käisid Eestis tutvumas meie rahvamuusika ja -pärimustega, nad veetsid tunde Tartu Etnograafiamuuseumis, kuulasid Eesti Raadio heliarhiivis rahvaviise ja -laule, konsulteerisid meie teatriinimestega, siinsete «Libahundi» lavastajatega (L. Kalmet, K. Ird) ning ei usaldanud jaanikupildi tantsude seadet kellelegi muule kui Helmi Tohvelmannile. Sellise ettevalmistuse ja originaalmaterjalidega tutvumise põhjal oleks võinud eeldada (või karta!), et sünnib meie teatri eeskujudid jäljendav esitus. Seda üllatavam oli vinnitsalaste lavastus, mis ühelt poolt mõjus koduselt Kitzbergi-lähedasena, teiselt poolt aga hästi ukrainalikuna, leides etendustel suurepäraselt ühise keele vaatajaga. Lavastust võib iseloomustada kui romantilist, emotsionaalset, ühe näitlejate koosseisu puhul tugevama lüüriilise varjundiga, teise esituses ilmsemate sotsiaalsete rõhkudega. Lavastaja F. Vereštšagin näitas «A. Kitzbergi draamas kujutatud eesti tegelikkust otsekui ukraina teatrikülastaja taju-prisma läbi, säilitades seejuures lavakujunduses, kostüümides, muusikas ja tant-

sudes maksimaalselt rahvuslikku koloriiti»,⁷⁰ leidis ukraina teatriteadlane P. Ternjuk. Kadestamisväärse siiruse, vahetuse ning temperamendiehtsusega paiskasid mõlemad ukraina Tiinad (Olena Lavrionova ja Svitlana Bogdanova) oma meeleheite ja trotsi jaanikupeolistele näkku. Tragöödia oli siin antud kahepoolset — armastava ning uhke Tiina hukkumises ja orjuses muserdatud ning reaalsesse orjapäeva kammitsatud rahva väljapääsutes. Üldkontseptsioonilt oli «Libahunt» interpreteeritud ideede konfliktina, mille puhul ukrainlased leidsid eesti «Libahundile» sugulasjoooni ukraina klassiku Lesja Ukrainka «Metsalaulus». ⁷¹ Kummagi peategelase (Tiina ja Mavka) kaudu tõstatatakse suuri ühiskondlikke probleeme, ja kui ka mõlemad hukkuvad, siis kinnitab isegi surm nende vabadusideede surematust.⁷²

Vinnitsa M. Sadovski nim. Muusika- ja Draamateater sai ühtlasi hakkama sellega, milleni meie oma teater pole jõudnud: kui vinnitsalased esinesid oma parimate näidenditega Moskvas Kremli teatris, siis oli nende mängukavas ka «Libahunt». Nõnda jõudis Moskva vaatajaskonna ette teos, millega oli plaanitud esineda 1941. aastal eesti kunsti dekaadil.

Teised ukrainlaste lavastused tasemelt Vinnitsa oma ei ületa. Neist poleks põhjust rääkida, kui Zaporozje M. Štõrsi nim. Muusika- ja Draamateatri «Libahundi» tõlgenduses ei tõuseks aktsentueeritult esile seni vastamata või väheveenvalt vastatud küsimus: miks Tiina hukkub? Miks jaanitulelised Tiinast ära pöörduvad? Miks Tammaru pererahvas Tiinat (IV vaatuses) nii halastamatult kohtleb? Zaporozje «Libahundi» lavastaja N. Kudinenko püüab sellele omapoolselt vastata. Ja nimelt — valitseva ülekohtu sümboliseerimiseks ja hirmuvõimu kehastamiseks on jaanikupilti toodud kubjas, kelle ilmumine matab nagu ähvardav vari kogu peotuju helguse ja suveõosse lõikuks nagu jäist hingust. Rahvas vajub alandlikult looka. See on harjumuseks saanud enesekaitse. Alistumine, mille puhul mõeldakse eelkõige endale. Niiviisi võtab hirm inimestelt inimlikkuse. Üldlaadilt romantiline, illustreerivate ning tundeküllust rõhutavate muusikapõimingutega lavastus annab eesti pilguga vaatajale kaasa torke, mis paneb «Libahundi» interpreteerimise üle hoopis laiemaltki mõtlema: kas pole me oma senistes «Libahundi» lavastustes siiski liialt ilustatult ning härdameelselt orjusele kaasa tundnud? Kas pole meie esivanemate raske mineviku haletsemises liiga mõistvalt-kompromislikku suhtumist orjameelsusse?

«Libahundiga» võrreldes on «Pisuhänd» käinud lausa uskumatult kaugeid radu ja tema tõlgitsused kajastavad üsnagi ilmselt meie endi teatri eksiradu. Meenutagem siinjuures, et seni viimaseks jäänud eestikeelne «Pisuhänna» esitus oli meie kutselises teatris ligemale kakskümmend aastat tagasi (Rakvere Teatris 1953, Lõuna-Eesti Teatris 1950, Uues Teatris 1948). 40-ndate aastate lõpul ja 50-ndate algul meie klassikatõlgitsustes tunda andnud vulgaarsotsioloogilistesse skeemidesse laskis end kõige vähem sobitada Piibelet, kelle üle oli vaidlemisi ja äärmusse kaldumisi. (Meenutagem, et Uues Teatris lavastati «Pisuhända» kahes koosseisus ja kahes kontseptsioonis, traditsioonilises ja uudses. Viimases oli Piibelete nähtud Vestmanniga kaasalööva ja teda ületrumpava tulevase ärimehena, kes on veel jultunud kui «gründerite» — vestmannide — esimene põlvkond.⁷³) Hinnates «Pisuhänna» kui suurepärase komöödia kunstilisi väärtusi, käsitatakse teda teiste rahvuste lavadel enamasti kui satiiri tõusikkodanluse pihta. «Komöödia naerab tigidalt välja kodanliku ühiskonna moraali, selle esindajate silmakirjalikkust, printsipiitust ja müüdavust. Komöödia köidab teatreid oma selge poliitilise suunitlusega, teravusega, elulisusega ja keele lakoonilisusega. Näidendisse kätetud probleemide tõsidus põimub suurepäraselt läbi situatsioonide koomikaga.»⁷⁴ iseloo-

mustatakse näiteks Dušanbe V. Majakovski nim. Vene Draamateatri esituses nähtud «Pisuhända» Frunzes toimunud külalisetenduste järgi. Analoogiliselt või enam-vähem ligilähedaselt määratlevad «Pisuhänna» olemust ning suunitlust ka teised meist geograafiliselt kauged teatrid. Seejuures ei puudu äärmused. Nii saab mõnes lavastuses Vestmannist halastamatu rõhuja, Sanderist kauni välimusega osav karjerist, kelle ettekatsetud eesmärk oli Mathilde miljonite kosimine, Piibelehest ettevõtlik avantürist. Juhtub sedagi, et arvustus astub vaidlusse teatriga. Enamasti sel juhul, kui leitakse, et lavastus on kõrvale kaldunud kodanliku moraali ja elulaadi vastu suunatud satiirilise tõlgendusest. «Pisuhänna» lavastamisel väljaspool meie vabariiki on kõrvale jäänud kunsti ja kodanliku ühiskonna vahekorra käsitus. Kuid «Pisuhänna» esituste hulgas (niipalju kui on võimalik loetud arvustustest järeldada) on ka meile üllatavalt lähedasi stseenide tõlgendusi ja tegelaste mõistmisi. Burjaadi Draamateater oli üks esimestest «Pisuhänna» etendajatest. Tähelepanu köidab retsensioonis esiletõstetud Piibelehe ja Laura kohtumise kirjeldus. Kummagi esialgne kohmetus, pikkade sekundite nõutus, segipaisatus, siis kõrvusattumine, Piibelehe väljasirutatud käsi päevalillseemnetega, hädategevus pikkade sisemiste tundekäikude tasakaalustamiseks, siis kaks allalöödud pilgul õnneerutust peitvat inimest seemneid närimas. Loed kaugel elamuse kirjeldust ja on kange tahtmine uskuda juuresolnu arvamust, et «ükski teine stseen ei oleks suutnud nii eredalt avada Piibelehe ja Laura armastuse puhtust ning siirust».⁷⁵

Ja kui lisada, et arvustused korduvalt lõpevad kinnitusega, et «Pisuhänna» lavastus oli teatrile heaks loominguks saavutuseks, siis kas pole seegi tagasi-peegeldus, mis peaks panema meid koduses teatris ringi vaatama ja küsima: aga meie ise?

*

Me ei imetle tänapäeval enam paljusid imetlusväärseid asju. Nende hulka kuuluvad meie näidendite teatrirännud, meie lavateoste muutumine üheks osaks paljuraahvuselises nõukogude dramaturgias. Samahästi võib öelda, et meie teatri suured õhtud — olgu algupärandite või teiste näidendite esitamisel — on hakanud teistesse liiduvabariikidesse, teatrikeskustesse Moskvasse ja Leningradi paistma. Meie näitekirjandus ja teatrikunst on muutunud internatsionaalseks. Meie lavastajate ja näitlejate loomingulisi saavutusi on korduvalt loetud nõukogude lavakunsti paremikku. Ja meid ei hämmasta ammu enam seegi, kui eesti lavakunstnikud on saanud tunnustuse osaliseks ka väljaspool Nõukogude Liidu piire.

Meile nii endastmõistetavaks muutunud omavahelistes loomingulistes sidemetes võime täheldada oma näitekirjanduse ja lavakunsti arengut mõjustavaid asjaolusid.

Toodud näited viitavad sellele, et väljaspool rahvuslikku lava on võimalik luua kunstiliselt tugevaid (ja tugevamaidki!) lavastusi, anda eri aspektidest lähtuvaid tõlgendusi. Niisamuti rikastavad huvitavate ning võimekate lavastajate või näitlejate esitused algupäraste näidendite interpreteerimist. See kõik võimaldab näidendi tõlgitsusliku potentsiaali maksimaalset väljaselgitamist.

Teatritevaheliste suhete tihenemine reguleerib üldist taset ja kunstinõudlikkust. Kohaliku hinnangu kõrvale on tekkinud väljastpoolt antav, rahvustevaheline, tihti-peale objektiivsem ja kriitilisem. See hoiab nõudlikkuse erksa, on kohapealsete arusaamade kontrolliks,

Täheldatavad on näidendite levikut mõjustavad regionaalsed erinevused. Eesti (niisamuti läti ja leedu) teatri puhul tuleb arvestada sotsialismi ülesehitamisega

KARIN KASK

seotud problemaatika eripärasust Balti vabariikides sõjajärgseil aastail. Alates 50-ndaist aastaist ilmneb teemade käsitlemise tihedam seostumine paljurahvuselise teatri üldise arengusuunaga. Ühtlasi paistab silma, et lavateoste valikus hakkab järjest rohkem kaasa mõjuma teatrite loominguline omapära. Üheaegselt probleemiuhihtsuse süvenemisega ilmneb tõlgitsuslike otsingute elavnemine režissuuris.

Teatrisuhetele on iseloomulik lugupidav ning pieteeditundega suhtumine teise rahva rahvuslikku omapärase. Arengujoon kulgeb siin olustiku, riietuse, kommete ning tavade tõepärasuse taotlemiselt rahvusliku psüühika ning elutunnetuse sügavama avamise poole. Viimane on teadagi märksa raskemini tabatav ja lavastuses edasiantav. Sellest tuleb, et eesti näidendeid esitada soovivad teatrid tihtipeale pöörduvad konsultatsioonide või ka külalislavastajate saamiseks meie poole.

Teatripraktika näitab, et pikaajaliste rahvuslike traditsioonidega lavateoste tõlgitsemisel tuleb ette juhtumeid, kus väljaspool kodulava sünnib uudne ning tähelepanu äratav lavastus. Enamasti on sel juhul tegemist senisest märksa tänapäevakõrgemal tasemel interpretatsiooniga. Sissejuurdunud stereotüüpseid lahendusi ignoreeritakse ja otsitakse uusi seoseid kaasaegse elukäsitusega. Niiviisi on mõnigi klassikapärandisse kuuluv teos saanud rännuteedel noorema näo ning tänasema rütmi. Teatrisidemed hoiavad selliselt lavaloomingu elava ja erkse, mõjustavad uue otsinguid, süstivad harjumuspäraseks saanuse teatrirahutust.

«Kullakesed, ärge minge muuseumidesse! Need on igal pool ühesugused. Vaadake inimesi, elu!» soovitas Paul Pinna välisreisidele minevatele kolleegidele. Ühenäolised on traditsioonidesse tardunud teatridki. Nõukogude kunsti arendamises ning tema eesmärkide täitmises üksteist toetavad, vastastikku andvad, tihedad, pidevalt otsinguterahutusest kantud teatrisidemed on kahtlemata võimad vahendid, et hoida laval sündivat kunsti noorena, mitmepalgelisena, tänasevajalikuna.

¹ K. Рудницкий, «Жизнь в цитадели». «Литературная газета» 29 X 1947; Ю. Грачевский, «Жизнь в цитадели». «Московский большевик» 14 XI 1947; Н. Коварский, «Последние дни цитадели». «Советское искусство» 22 XI 1947.

² L. Toom, «Elu tsitadellis» Moskva Kammerteatris. «Sirp ja Vasar» 7. XII 1947.

³ S. Kulap [S. Levin], Märkmeid Kammerteatri etenduste puhul. «Sirp ja Vasar» 7. VIII 1948.

⁴ V. Šešupe, Citadeles sutriuškinimas, «Literatura ir menas» 23. XI 1947.

⁵ Г. Гурко, Аугуст Якобсон. «Театр» 1949, nr. 5.

⁶ G. Thurzó, August Jakobson ésa «Cander család». PM [«Pesti Műsor»] 22.—24. IV 1949.

⁷ M. Molnár, Perekond Cander. «Szabad Nép» 23. IV 1949.

⁸ B. Mátrai-Betegh, Valóság. «Politika» 30. IV 1949.

⁹ N. K., Entlarung der bürgerlichen Legende von der Klassenharmonie. «Österreichische Zeitung» 28. X 1951.

¹⁰ Jan, Kriegsschauplatz der Klassen, «Titus Kondor und seine Brüder» in der Scala. «Volksstimme» 4. XII 1951.

¹¹ Sealsamas.

¹² Der «Herr» und seine Brüder. «Der Abend» 17. XI 1951.

¹³ В. Ермилов, О драматургической сатире Аугуста Якобсона. «Знамя» 1953, nr. 3.

¹⁴ З. Кедрина, Своим путем к общей цели. «Театр» 1954, nr. 11.

¹⁵ В. Емельянов, Идея и форма спектакля. «Театр» 1955, nr. 9.

¹⁶ В. Пименов, Драматургия важных проблем. «Театр» 1956, nr. 11.

¹⁷ Sealsamas.

¹⁸ Sealsamas.

¹⁸ С. Майоров, Два спектакля таллинского театра. «Известия» 22 XII 1956; Н. Ключников, Люди большого сердца. «Советская культура» 15 XII 1956; В. Пименов, Вечные и живые черты характера. «Советская Россия» 19 XII 1956.

²⁰ С. Гиацинтова, Спектакль жизненной правды. «Советская Эстония» 22 V 1958.

²¹ Э. Николаева, Два спектакля. «Правда Севера» 30 XII 1959.

²² Ю. Петровский, «Блудный сын». «Казахстанская правда» 18 I 1959.

²³ Б. Любимов, Возвращение блудного сына. «Дагестанская правда» 18 XII 1959.

²⁴ В. Сергеева, «Блудный сын». «Курская правда» 6 I 1959.

²⁵ А. Ромашова, Правда побеждает. «Красное знамя» 15 II 1959.

²⁶ Т. Шутова, «Блудный сын». «Красный Курган» 11 XII 1958.

²⁷ А. Кузин, «Блудный сын». «Белгородская правда» 13 XII 1958.

²⁸ Л. Челидзе, «Блудный сын». «Молодой сталинец» 8 X 1959.

²⁹ А. Привалов, Путь к искуплению вины. «Красное знамя» 10 II 1959.

³⁰ «Языком жизненной правды». «Уральский рабочий» 15 III 1959.

³¹ И. Шоров, Поучительный спектакль. «Львовская Правда» 15 I 1959.

³² Н. Юмченко, «Блудный сын». «Брянский рабочий» 21 I 1959.

³³ А. Кузнецов, Удача Вольского театра. «Коммунист» [Saraatov] 5 VI 1959.

³⁴ Ю. Волгин, Март Туйск вернулся домой. «Вечерняя Москва» 11 IV 1959.

³⁵ Ю. Холмский, «Блудный сын». «Рабочий край» [Ivanovo] 13 III 1959.

³⁶ А. Вайсбейн. «Блудный сын». «Слава Севастополя» 30 XII 1958.

³⁷ Д. Пресс, «Блудный сын». «Забайкальский рабочий» 28 XI 1958.

³⁸ Вл. Заболотский, «Блудный сын». «Кировская правда» 18 X 1959.

³⁹ Reuss, Der verlorene Sohn. «Volksstimme» [Strassfurt] 11. X 1961.

⁴⁰ dr. reim, Sieg der Vernunft ist Sieg der Vernünftigen, LDZ [«Liberal-Demokratische Zeitung»] 7. VII 1961.

⁴¹ -ek, Zeitnahes Schauspiel voller Spannung. «Der neue Weg» 30. VIII 1961.

⁴² S. Maass, Egon Rannet und sein Stück «Der verlorene Sohn». Salzland-Theater'i kavaleht 1961.

⁴³ S. Levin, Riia teatri külalisetendused. «Eesti NSV teatrid» 1960, nr. 1.

⁴⁴ В. Пименов, Свой голос. «Театральная жизнь» 1962, nr. 18; Н. Игнатьева, Драматургия 1962 года. «Вопросы литературы» 1963, nr. 3.

⁴⁵ В. Сахновский-Панкеев, Театр верен себе. «Театр» 1962, nr. 9.

⁴⁶ О. Радищева, Пять пьес Арди Лийвеса. «Театр» 1968, nr. 9.

⁴⁷ Sealsamas.

⁴⁸ П. Новицкий, «На гастролях в Москве». «Театр» 1961, nr. 1.

⁴⁹ Н. Громов, «Браконьеры». «Театр» 1961, nr. 8.

⁵⁰ Малый театр в Риге, «Советская Латвия» 6 V 1964.

⁵¹ З. Крахмальникова, Драматизм прозы и повествовательность драматургии. «Вопросы литературы» 1965, nr. 3.

⁵² В. Пименов, Под парусами дружбы и романтики. «Красная звезда» 16 VI 1965.

⁵³ Беседа с главным режиссером ЦТСА нар. арт. СССР А. Поповым. «Дружба народов» 1965, nr. 9.

⁵⁴ Vt. A. Анастасьев, Быть человеком. «Театр» 1965, nr. 9; Г. Данилова, Смелый покоряется моря. «Театральная жизнь» 1966, nr. 2.

⁵⁵ С. Цимбал, «Разные театральные времена». «Ленинград», 1969, lk. 245.

⁵⁶ И. Шостак, Многонациональный смотр. «Театр» 1969, nr. 9.

⁵⁷ И. Валин, История одного рейса. «Советская Латвия» 19 III 1967.

⁵⁸ O. Gergs, Kihnu Jõnn Riias. «Rahva Hääl» 12. II 1967.

⁵⁹ Sealsamas.

⁶⁰ J. Smuuli vestlus M. Balbatiga 7. VII 1967.

⁶¹ K. Ird, Semper idem. Tallinn, 1970, lk. 147—169.

⁶² D. Vaarandi, Välja õuest ja väravast. Tallinn, 1970, lk. 100—101.

⁶³ D. Vaarandi K. Kasele 15. IX 1972.

⁶⁴ D. Vaarandi, Välja õuest ja väravast, lk. 102.

⁶⁵ I. Seyfarth, Der wilde Kapitän. «Theater der Zeit» 1968, nr. 6.

⁶⁶ M. Balbat, Moskva publikust ja «Polkovniku lesest», «Õhtuleht» 6. V 1967.

⁶⁷ Н. Велехова, Два акта мистерии. «Театр» 1967, nr. 6.

⁶⁸ Ю. Смуул, За хорошее отношение к сатире. «Известия» 22 XII 1966.

- ⁶⁹ Г. Шах-Азизова, Детектив — легкий жанр? «Театр» 1968, nr. 12.
- ⁷⁰ P. Ternjuk, Teatrikiri Ukrainast. «Libahunt» esmakordselt Ukraina teatri-
laval. «Rahva Hääl» 30. XI 1962.
- ⁷¹ «Пьеса Кицберга поставлена в Виннице». «Советская Эстония» 29 VIII 1964.
- ⁷² P. Ternjuk, Teatrikiri Ukrainast. «Rahva Hääl» 30. XI 1962.
- ⁷³ S. Kular, Kaks «Pisuhända». «Rahva Hääl» 13. V 1948.
- ⁷⁴ Т. Калиновская. Комедия эстонского классика. «Советская Киргизия»
14 VIII 1960.
- ⁷⁵ Я. Липкович, Интересная сатирическая комедия. «Бурят-Монгольская
правда» 22 VI 1956.

ARUTLUS IDEAALSEST TÖLKIJAST

OTTO SAMMA KUUEKÜMNENDAKS SÜNNIPÄEVAKS

Luuletajaks peab sündima. Antiikajast tänapäevani tunnustatud truism. Kas ka tõlkijaks? Küsimus on äkki aktuaalseks saanud, sest autoriteetsest allikast loeme:

60 aastat Otto Samma, eesti tõlkekirjaniku sünnist (1912).¹

Silmanähtav, absoluutne tõde, millele pole mõtet vastu vaielda. Fakti ennast saab aga mitmeti tõlgendada, seletada ja kommenteerida, mõistete ja formuleeringute, sõnastuse, sõnavara ja -järjekorra üle vaielda, neid täpsustada, piiritleda. Tõlkijad teevad seda meelsasti ning hasardiga, veel enamgi — see võib muutuda maaniaks, kutschaiguseks. Olgu öeldu järgneva õigustuseks.

Kõigepealt «tõlkekirjanik». Praegusel sõnaloometaidluse õitseajal, mil eeteid, välminguid ja tarninguid sajab nagu oavarrest, ei ärata see ebakunstileel meetodil loodud liitsõna enam erilist tähelepanu ja et ta vormiliselt on igati korrektne, võidakse arvata, et ka sisuliselt on kõik korras. Paraku on ta tarbetu ja isegi vasturääkiv, mida kadunud Besserwisser juba aastate eest omal paradoksaalsel viisil tõestas ja seletuses lisan: «Saab aga ka väärikamalt, kirjaniku nimetust ehteks nurumata.»² Omalt poolt lisan, et «tõlkekirjanikul» pole tegelikkuse peegeldamisel isegi seda väärtust, mis on näiteks sõnal «hobueesel». Viimane tähendab hobuse ja eesli ristanidit, mis, ehkki steriilne ja vähese tööjõudlusega, on ikkagi täiesti omaette loom (vrd. muul). Ideaalse tasandil, kuhu me otsekohe jõuame, ei ole hübriidmõistetega midagi peale hakata. Idealiseerimisel (siin ja edaspidi rangelt filosoofilises tähenduses) jäetakse kõik materiaalne ja isegi põhimõttelist laadi raskused teadlikult kõrvale, et eristada peamist teisejärgulisest ja luua reaalse objekti — siin tõlkija — teatud piirjuhtum, mis on igasuguse teooria — siin tõlketeooria — loomisel möödapääsmatu.

Arutus lähtub tõesusest, et tõlkija ja kirjanik on põhimõtteliselt erinevad mõisted, tõlkimine ja kirjutamine (mõlemad loova tegevuse tähenduses) on erinevad tegevused. Antud juhul pole oluline, et on kirjanikke, kes tõlgivad, tõlkijaid, kes kirjutavad või peavad mingit muud ametit, ja igasuguste muude ametite pidajaid, kes tõlgivad või kirjutavad. Kui kirjanik hakkab tõlkima, peab kirjanik temas vaikima, ja vastupidi. See pole mingi «Mozarti tapmine iseendas», vaid uue, teistsuguse Mozarti sündimine. Kõige lähedasem analoogia olekski ehk helilooja ja interpreet. Keegi ei aja neid mõisteid segi, kuigi on väga palju muusikuid, kes mõlemal alal silma paistavad. Mozart ise oli kuulus virtuoos. Interpreediks jäi ta ka omaenda teoseid ette kandes. Ainult improviseerimisel paistab esinevat mingi kokkulangevus, aga ilukirjanduse tõlkimisel jääb see võimalus ära.

¹ Kalender 1972. Koostanud G. Olevsoo. Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1971, lk. 32. Ka «Meie Matsiks» hüütud, mille auväärset traditsiooni ta jätkab.

² «Tõlkekirjanik ja kriitikhelilooja». «Keel ja Kirjandus» 1969, nr. 4, lk. 241.

Seega on algupärandi loomine ja selle tõlkimine teise keelde erisugused protsessid, kuigi mõlemal juhul on tulemuseks ilukirjanduslik tekst, mida täiesti eelarvamusteta ja eelteadmisteta lugeja (näiteks üks «tark masin», mis ühtlasi on ideaalne loll) ei tohiks eristada, kui kogu tekstiväline andmestik ära jätta. Põhimõtteline erinevus peaks seisnema selles, et kirjanik paneb teosesse kogu oma loovisiksuse, tõlkija, otse vastupidi, peab iseenda ära salgama, nägema ja kujutama maailma nii, nagu teine isik seda näeb, tunneb, mõistab ja kujutab. Ideaalne tõlkija on see, kes suudab täielikult ümber kehastuda. Mida paremini ta oma tööd teeb, seda vähem on seda märgata, seda enam jääb ta ise varju, seda suurem kuulsus saab osaks kirjanikule, keda ta on tõlkinud. Et kirjanik on jälle seda suurem, mida isikupärasem ta on, mida rohkem ta ennast ja oma kunsti suudab maksma panna, siis võiks nentida isegi kirjaniku ja tõlkija täielikku vastandlikkust.³ Ideaalne kirjanik ei suuda tõlkida ja ideaalne tõlkija ei suuda kirjutada. Hoopis väär oleks aga järeldada, et kirjanik ja tõlkija on täiesti erinevad inimitüübid: kirjanik tugev, oma töö eest võitlev tahtejõuline isiksus, tõlkija vaikne kannataja, igasugustele mõjutustele aldis kameeleon. Pigem võiks väita, et teise loomingu, maailmavaatesse ja karakterisse sisseelamine nõuab rohkemgi tahtepingutust kui iseenda «mängimine», eneseteostamine naturaalsel kujul. Kindlasti kehtib ka tõlkija kohta Diderot' näitleja-paradoks: kui näitleja tegelaskujuga täiesti samastub, näiteks laval päriselt magama jääb või, ütleme, purjus meest purjus peaga mängib ja tragöödia lõpul tõepoolest sureb, lakkab näitekunst olemast. Nii ka tõlkija, kes jäägitult ja ebakriitiliselt autori maailmavaate omaks võtab või ennast autorina kujutleb, seega iseenda täiesti reedab, muutub niisama halvaks tõlkijaks kui ülalnimetatud ideaalne kirjanik. Nii et tuntud ütlemine *traduttore traditore* ei kehti selles interpretatsioonis. Küll aga võiks arvata, et pikaajalise praktika jooksul kujuneb tõlkijal välja mingi harjumuslik ennastsalgavus, alatine valmisolek end üldsuse või kellegi teise nimel ohverdada, isiklikud huvid tagaplaanile suruda ja isegi oma isikust mitte hoolida. Siiski ei teeks ma tõlkija kasuks mingeid otsustavaid järeldusi kahest klassikalise juhust, mis on tuntud prantsuse kirjanduse ajaloo: Étienne Dolet põletati tema Platoni tõlgetest leitud hinge surematust eitavate interpretatsioonide pärast, ilma et ta oleks pattu kahetsenud; Rabelais deklareeris, et kaitseb tõde «kuni tuleriidani, *exclusive*», viis selle programmi hiilgavalt ellu, kuigi tegi «Gargantua ja Pantagrueli» esimeste raamatute uustrükkides rohkesti pehmeid parandusi. Ilma selleta arvatavasti poleks meil kolme viimast raamatut ja Rabelais oleks üks humanismi märtrid Giordano Bruno kõrval. Arvan, et mõlemad juhud on ideaalist väga kaugel, kuid siiski õpetlikud, mistõttu inimkond neid pole unustanud...

Teinud ranget vahet tõlkija ja kirjaniku vahel, võib ühtlasi väita, et tõlkijaks ei sünnita. Mõnedel on sünnipärane kirjandusanne, tõlkijaks saavad neist väga vähesed. Sama võiks öelda ka tõlkimise kohta, kui seda väga laialt mõista. Teatud mõttes on igasugune tunnetus tõlkimine, reaalse maailma nähtuste interpreteerimine, nende väljendamine inimlike mõistete abil. See on inimloomuse loomulik tege-

³ Mulle tundub, et see ei ole vastuolus Marcel Prousti väitega «Taasleitud ajas», mida võib pidada tema kunstikreedoks, kus ta ütleb: «Kirjaniku kohus ja ülesanne on sama mis tõlkijal.» (*Le devoir et la tâche d'un écrivain sont ceux d'un traducteur.* Marcel Proust, *A la recherche du temps perdu.* Tome VII. Le Temps retrouvé. Gallimard, Paris, 1930, lk. 41.) Proust nimelt arvab, et ainus suur ja tõeline raamat on meis endis ja et suurel kirjanikul pole vaja midagi välja mõelda, vaid seda tõlkida. Põhiline erinevus on aga selles, et tõlkija «raamat» asub väljaspool teda ennast.

vus, ainult sünnipärane idioot ei tule sellega kunagi toime. Tõlkijavõimed on igale antud, muidugi erineval määral, ja see, kus keegi neid elus rakendama hakkab, oleneb väga paljudest asjaoludest. Kirjanduse tõlkimine on kindlasti üks viimaseid, väga haruldasi võimalusi, mille realiseerumise tõenäosus inimese sünnimomendil on väga lähedane nullile. Et mitte jääda paljasõnaliseks, paneksin ühe ideaalilähedase juhu kirja.

Eesti tõlkija Otto Samma on sündinud 14. novembril 1912 Tallinnas raudteelase perekonnas. Lõpetanud 1931. aastal J. Westholmi gümnaasiumi, astus ta Tartu ülikooli õigusteaduskonda, mille lõpetas 1937. aastal. Seejärel tegutses O. Samma notariametnikuna. Pärast juunipööret oli ta J. Vares-Barbaruse valitsuse välisministri N. Andreseni abi ja hiljem Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadis osakonnajuhataja. Suure Isamaasõja puhkedes evakueerus O. Samma Nõukogude tagalasse, oli aastatel 1942—1943 sõjaväes, hiljem Moskva ja Leningradi eestikeelsete raadiosaadete tõlk ja toimetaja.

Kui kaks esimest sõna, mis kujutavad endast tagantjärele-tarkust, ja kolm viimast ära jätta, siis ei leidu selles enam kui kolme aastakümnet haaravas lõigus õieti ainsat fakti, mis annaks alust kõnelda või ennustada tõlkija sündi. Horoskoopi meil kahjuks ei ole käepärast, aga ideaalne tõlkija peab ilmtingimata sündima nii, et tema parim loominguperiood langeks ajajärku, mil antud ühiskonnas tõlkekunst käib tõusuteed. Hea humanitaarharidus ja keelteoskus on tõlkija peamine eeldus. Juristid, kuigi nende endi žargoon jätab kõrvaltkuulajale enamasti üsna pentsiku mulje, on enamikus osavad sõnaseadjad. Eks ole näiteks prantsuse klassikaline kirjandus suurelt osalt juriidilise haridusega meeste tehtud. Filoloogid ei tunnegi nii hästi sõnade täpset tähendust, mõju ja kaalu. Notariametnikule aga võinuks ennustada isegi hiilgavat kirjanikukarjääri (vrd. Balzac). Ka diplomaatidel ja haridusministeeriumi töötajatel on see kallak väga tugev. Nii et kõik on veel täiesti lah-tine. Alles «tõlk ja toimetaja» näitab, et tulevasel tõlkijal avanes võimalus esmakordselt kokku puutuda oma tõelise kutsumusega.

Üks väga oluline asi näib siiski puuduvat. Nimelt on tõlkija ja kirjanik selle poolest sarnased, et mõlemad tahavad, et nende teosed trükkis ilmuksid, ja mitte aja-kirjanduses, vaid ikka raamatuna. Seejuures on vist üldine reegel, et ka tulevane tõlkija esineb nooruses omaloominguga, vähemalt kordki, enne kui ta aru saab, et see pole tema ala. Ja kui ta on ideaalne tõlkija, siis peaks ta kirjutamise üldse maha jätma või piirduma mitteilukirjandusega. Mõninga otsimise peale õnnestuski avastada «Eesti raamatute üldnimestikust» järgmised teosed:

643. Tormiretk. Keskkoolinoorte album 1931. V. a.: Theodor Indrikson. Toim: Ott Samma, Ilmari Eenok, Martin Pisa, Vladimir Maltis. Tallinn, 1931. Kirj. o.-ü. «Täht». 4° (27×18). 27+(5) l. Hind 25 s. Pilt.
1144. Samma, Otto.
Veksliseadus seletustega ja tšekiseadus. Koostanud O[tto] Samma, õigusteadlane. Eriväljaanne. Tartu, «Varrak», 1938. 8° (19×13). 114+(2) lk. Hind 1 kr. 75 s.

Nendest piisab täiesti tõestamaks loomulikku ja loogilist arenemist tõlkija suunas, mis muudest teadaolevatest eluloolistest faktidest täie selgusega ei ilmne. Ka järgnev vähene produktiivsus mittetõlkelise proosa osas kinnitab seda, et Otto Samma on tõlkijaideaalile väga lähedale jõudnud. Peale arvukate intervjuude

«Loomingu» Raamatukogu» plaanide kohta ja lühiinformatsioonide mitmesugus-
test tõlkekonverentsidest on Otto Samma minu teada avaldanud ainult kaks tõlke-
kriitilist ning -teoreetilist artiklit: 1) «Tüüpilistest puudustest ja vigadest proosa
tõlkimisel vene keelest eesti keelde» («Looming» 1954, nr. 3); 2) «Üht-teist tõlkimi-
sest ja tõlkijaist» («Keel ja Kirjandus» 1962, nr. 7).

Kuigi mõlemad on kõige tihedamad, teravamad ja asjalikumad, mis meil eesti
keeles sel alal kirjutatud, ei saa neid kuidagi võrrelda O. Samma tõlkes ilmunud
kirjanduskriitiliste artiklitega: V. Belinski «Valitud artiklid» (1.—3. k., 1948—1949) ja
M. Gorki «Teoste» 16. k. «Artikleid ja sõnavõtte» (1963), millest suur osa on veel
kaks korda välja antud valimikus M. Gorki «Kirjandusest» (1948, 1960). Tõlkija
ületab siin igati tõlkekriitiku ja -teoretiku. See väike etteruttamine ajas oli käsit-
luse selguse huvides paratamatu.

Pärast Tallinna tagasipöördumist 1944. aastal töötas O. Samma lühikest aega
raadios, seejärel kuni 1952. aastani ETA-s tõlgina ja toimetajana. Edasi näeme teda
«Sirbi ja Vasara» juures samas ametis (peaks juba ütleva tõlkijana ja toimetajana)
ja lõpuks kirjandusosakonna juhatajana. 1954. aastast alates on ta Eesti NSV
Kirjanike Liidu liige, tõlkeseksiooni esimees ja Eesti alatine esindaja üleliidulis-
tes tõlkijate organisatsioonides ning kokkutulekul. 1957. aastast täidab Otto
Samma «Loomingu» Raamatukogu» toimetaja kohuseid.

Ilukirjanduse tõlkimisega hakkas Otto Samma mõningail andmeil tegelema 1943.
aastal, ja kui pidada määravaks esimese tõlkeramu ilmumist, siis on selleks 1946.
aasta, mil tema tõlkes ilmus A. Novikov-Priboi «Esimese järgu kapten» (1.—2. k.,
1946—1947). Sealt peale on ta eestindanud vene XIX ja XX sajandi kirjandust, kus-
juures diapasoon on olnud väga lai. Klassikutest: L. Tolstoi «Lapsepõlv, poisiga ja
noorus» (1952; 1954. a. «Kogutud teoste» 1. k.), «Näidendid» («Kogutud teoste»
11. köide, 1958), N. Leskovi «Novellid» (1956), M. Gorki jutustusi «Teoste» 1. köites
(1955), juba mainitud artiklid ja sõnavõtted ning 1968. aastal ka kirju valimikust
«Kirjad kolleegidele». Vene nõukogude klassikast: V. Majakovski «Saun» (1968),
F. Gladkovi «Energia» (1960), M. Solohhovi «Inimese saatus» (1958, 1965), «Üles-
küntud uudismaa» 2. osa (1961, 1966) ja kuuldavasti on praegu käsil L. Leonovi
«Varas». Uuemast kirjandusest on märkimisväärsamad K. Fedini «Lõke» (1963),
K. Simonovi «Sõduriks ei sünnita» (1.—2. k., 1969), J. Bondarevi «Kuum lumi» (1971),
S. Zalõgini «Rahvasõda» (1971) ja B. Okudžava «Vaene Avrossimov» (1971).

Algpärasest loominguust on kergem ülevaadet anda kui tõlkeloominguust. Tõlgete
ilmumise kronoloogiline järjekord ei ütle midagi, samuti kuulsate nimede rohkus.
Enamasti on klassikut kergem tõlkida kui tänapäeva novaatorlikku kirjanikku.
Varasem tõlge võib hilisemast parem olla, sest üks kirjanik võib tõlkijale oma laa-
dilt lähedasem olla kui teine. Kirjanikul on palju suurem vabadus otsustada, mis-
suguse teose ta kirjutab, kui tõlkijal tõlgitavat teost valida — kui neid kahte
momenti üldse võrrelda saab.

Ideaalne on kahtlemata liikumine kergemalt raskemale. Paljudel juhtudel on see
lihtsalt tõlkija surm, kui ta esikteosega kohe ebakompetentsuse tasandile jõuab. Ta
kas pettub või harjub oma küündimatusega ega hakka kunagi korralikku tööd
tegema. Siin esitatud tõlkeloomingu ülevaates on igatahes üsna normaalne gra-
datsioon: tarbetekstid raadiotele, ajakirjandusele, jutukirjandus (Novikov-Priboi),
publitsistika ja kirjanduskriitika klassika (Belinski, Gorki), memuaariklassika
(Tolstoi), ilukirjandusliku proosa keskmine ja uuem klassika, kaasaegsed romaa-
nid, sekka mõned näidendid. Voorus on kindlasti ka piirdumine ühe keele ja
kirjandusega. See näitab pidevat süvenemist, asjatundlikkuse kasvu, tõelist profes-

sionaalsust. Läbisegi mitmest keelest tõlkimine tähendab pigem pealiskaudsust. Kõige olulisem hea tõlkija juures on pidev kursisolek vastava maa kirjanduseluga, mille üle võib kaudselt otsustada selle järgi, kui suur on ajaline vahe teose ilmumise ja tõlke ilmumise vahel. Otto Samma loomingu näitab see viimasel ajal lühemistendentsi ning jõuab üsna ideaali lähedale (näit. K. Fedini «Löke», vene k. 1962, eesti k. 1963). Muidugi tuleb mees pidada, et see ei olene alati tõlkijast, vaid kirjustusest, trükikojast ja veel paljust muust. Aga kui tõlgete ilmumise kiirus on siiski pidevalt tähtsatu ja tõlkija ka toimetajana väga operatiivne, siis pole kahtlust tema võimekuses. Sama näitab ka raamatute järjekindel ilmumine. Ideaalne kirjanik kirjutab, ideaalne tõlkija tõlgib. Viimasele on nii-öelda pidev harjutamine isegi olulisem. Ideaali on muidugi raske määrata. Otto Sammal igatahes on tema pisut enam kui veerand sajandi pikkuse tõlkijate kestel aastad ja raamatud üsna tasakaalus. Erilise tõlkijavoorusena tuleb rõhutada otseseid ja pikemaajalisi kontakte keelega, millest tõlgitakse, maaga, kus seda kõneldakse, ja rahvaga, kes seda räägib, ilma et seejuures kaotataks sidet emakeelega. Selles asjas võin Otto Sammat ainult kadestada, õigustuseks aga öelda, et ausa võistluse piirides on ka professionaalne kadedus oluline stiimul, mis ühelgi tõlkijal ei tohi puududa. Nagu iga kunstnik, peab temagi püüdma oma ametivendi ületada.

Uhe väga olulise tähelepaneku võiks veel teha, enne kui jõuame peaprobleemi juurde: kui keegi on tõlkinud ainult proosat, kas pole see mitte teatud professionaalne piiratus, ühekülgsus, vaata et küündimatuski? See on põhimõtteline küsimus, millest ei saa mööda minna, kuid mille lahendamine nõuaks võib-olla pikemat arutlust kui kirjaniku ja tõlkija vahekord, mille me äsja kiiresti ja radikaalselt ära otsustasime. Kas tõlkija peab endas proosatõlkija tapma, kui ta asub luule kallale, ja ümberpöördukt? Esialgu ütleksin, et jah. Kui luule ja proosa pole kirjanduses just mitte kaks täiesti erinevat, vastandlikku nähtust, siis on nad igatahes väga erinevad, ja seda on ka nende tõlkimine. Ideaali seisukohalt peaksin luule tõlkimist teisejärguliseks, proosa tõlkimist põhiliseks. Tõlkija võib ja võib ka mitte luulet tõlkida. Kes ainult luulet tõlgib, on ainult luuletõlkija, üldse tõlkijaks teda ideaalses ega professionaalses mõttes veel pidada ei saa. See, kes mõlemat tõlgib, on täiuslik tõlkija, ideaalne tõlkija võib luulet ka mitte tõlkida. See tõdemus tuleb öieti sellest, et luule tõlkimine on hoopis lähedasem originaalloomingule kui tõlkimisele selle sõna teaduslikus tähenduses, nagu sakslased väga täpselt ütlevad, *Nachdichtung*; prantslased ei taha luule luuleks tõlkimist üldse tõlkimiseks tunnistada. Aga kõik siin maailmas, ka luule, muutub, piirid luule ja proosa vahel kipuvad viimasel ajal ähmastuma, proosa omandab teatud «luulelisi» jooni. Samavõrd kaob ka erinevus luule ja proosa tõlkimise vahel. Muide, tänapäeval tegelevad paljud kirjanikud vanade kirjandusteoste «ümberkirjutamisega» (prantsuse k. *réécriture*). Pole võimatu, et 15 aasta pärast kirjutata «Arutluse ideaalsest proosaluule-tõlkekirjanikust».

Lahutanud kirjaniku tõlkijast ja püüdnud jõudumööda kiilu ajada ka luule- ja proosatõlkija vahele, satume absoluutselt puhta, see tähendab ideaalse tõlkija destilleerimisel teistsugustele ühenditele, nii-öelda eselhubule ehk ilukirjanduse tõlkijale ja toimetajale ühes isikus. See on väga sageli esinev kombinatsioon, vist isegi sagedasem, kui kirjaniku ja tõlkija oma, pealegi üpris elujõuline ja suure tööjõudlusega hübriid. Tsiteerin autoriteeti: «Loovatest kirjanikest, eriti nooremast põlvkonnast, on proosa tõlkimist harrastanud ainult üksikud, ja nähtavasti jääb see töö suures osas ka edaspidi teiste teha. Nagu praktika näitab, on meie heade tõlkijate read viimasel ajal täienenud eeskätt toimetajate

arvel, kes on saanud ülikoolis filoloogilise ettevalmistuse.»⁴ Meie arutluse seisukohalt oleks oluline täpsustada, et paljud head tõlkijad töötavad toimetajatena edasi, s. t. et toimetajate arv heade tõlkijate läbi üldiselt ei vähene. Mis aga edaspidise arutluse keerulisemaks teeb, on «toimetaja» mitmetähenduslikkus, sest kui me verbi «toimetama» alg tähenduse kõrvale jätame, tuleb minu arvates isegi kirjanduses eristada vähemalt kolme liiki põhimõtteliselt erinevat toimetamist, millel igapähe võib olla veel mitu alaliiki, kõnelemata selle mõiste ajaloolistest juurtest, mis ulatuvad prantsuse keelde ja kaudselt ladina keelde, kus leidub verb *redigere*, mis omakorda on tuletatud väga paljutähenduslikust verbist *agere* — liikuma panema, toimima, tegutsema jne. jne. Toimetamise tõeline ajalugu algab muidugi pärast Gutenbergi. Esialgu oli toimetajaks trükkal, sageli humanist, tõlkija, tekstoloog ja kommentaator ühes isikus. Kõige varem on siiski registreeritud tegevusnimi *rédaction* (1560) lõpliku sõnastuse tähenduses. Verb *rediger* esineb ülekantud tähenduses «seadma, korraldama» esmakordselt Montaigne'i «Esseedes» (1580). *Rédacteur* aga võeti Prantsuse Akadeemia sõnaraamatusse alles aastal 1762 ja omandas otsekohe väga auväärse maine tänu entsüklopeedia toimetaja Diderot' tegevusele. Selle all mõeldi eeskätt kaastöö ja trükkimise organiseerimist, mis juba noil kaugematel aegadel oli pingeline närvide mäng ja nõudis erakordseid diplomaatvõimeid. Periodika arenedes kandus nimetus ajalehtede-ajakirjade väljaandjaile. Paradoksaalne on muidugi see, et noil kirjaoskamatusel aegadel toimetajad sõna otseses mõttes peaaegu ei redigeerinud, sest tollal kirjutasiid ainult kõige haritumad ja andekamad. Alles kirjaoskuse üha laiem levimise ja paiguti üldiseks muutumisega on toimetamine saanud ajalooliseks paratamatuseks. Nüüd, mil kirjutada oskavad enam-vähem kõik, kipuvad oma kirjatöid avaldama ka kõige andetumad, kelle parandamisega korrektorid (mis on tõesti üks väga vana amet) enam toime ei tule. Redigeerimine tähendab sageli nii põhjalikku ümbertegemist, et mõnikord on toimetaja sisuliselt kaasautor. Et tekkinud keerulises olukorras pisutki orienteeruda, *distinguo*:

1) Toimetamine ehk redigeerimine kui mingi teksti lõplik sõnastamine, viimistlemine, kusjuures seda võib teha teksti autor (kirjanik, tõlkija, koostaja) või keegi teine, ka mõlemad koos, ühel meelel või teineteise kiuste. See, kes redigeerib, on igal juhul toimetaja ehk redaktor, selle tegevuse saadus — redaktsioon.

2) Toimetamine kui käsikirja trükki toimetamine, mille tulemuseks on trükivalmis käsikiri. Peale lihtsalt toimetaja on selles tegevuses kaasa haaratud mitmed spetsiaaltoimetajad (keeleline, tehniline, kunstiline jne., korrektorid ja üldse igasugused kõrgemad ja alamad ametiisikud), nii et see osaliselt kattub juba kirjastamise ja väljaandmisega (editsioon) ning pole teksti loomise ja sõnastamisega enam nii otseselt seotud.

3) Toimetamine kui kirjastamine, toimetaja kui kirjastaja, väljaandja, organisaator, juht, vastutaja. Siin on spetsialiseerumine väga suur, ametiisikute arv tohutu, erinevaid asutusi väga palju. Kõik see on tõlkimisega seotud väga kaudselt, peamiselt tõlkimisele tulevate teoste valiku määramisel, tõlkekirjanduse kui teraviku kujundamisel.

⁴ O. S a m m a, Üht-teist tõlkimisest ja tõlkijatest. «Keel ja Kirjandus» 1962, nr. 7, lk. 392. — Ühtlasi juhiksin tähelepanu verbile harrastama, vanale soome laenule, mis on samatähenduslik uemate moodustistega, nagu *isetegevusega tegelema, taidlema*, ja noomenitega, nagu *asjaarmastaja, amatöör, diletant, mitte-professionaalne*, s. t. omalooming etc. etc. kuni vusserdamise ja haltuurategemiseni välja. Selles on mingit ürgtõlkijalikku ametiuhkust, aga võib-olla ka toimetajalikku üleolekut?

Eelõeldu valgusel sõandaksin siiski väita, et ideaalne tõlkija peab ühtaegu olema ka ideaalne toimetaja (vähemalt esimeses tähenduses). Sõnastaksin selle tõe isegi kategeoorilisemalt, parafraseerides tuntud ütlust:

«Tõlkija sa võid olla, aga toimetaja sa pead olema...!» Ma arvan, et tõlkija ja toimetaja vahel pole selles mõttes mingit vastuolu. Kui toimetaja tõlkijas sureb, siis satub ta võõrkeele lummusesse ja tagajärjeks on abitu ümberpanek. Liiga «loominguline» redigeerimine hävitab originaali omapära, annab meile adaptatsiooni, töötuse, mitte kirjandusliku tõlke. Ideaal on tõlkija ja toimetaja täiuslik tasakaal, vähemalt lõpptulemuses, lõplikus redaktsioonis. Kui vahepeal toimub kõikumisi kord ühes (pusib originaali kallal), kord teises suunas (viimistleb tõlketeksti), ei tähenda, et toimetaja tõlkijas või tõlkija toimetajas võiks hetkekski surra. Samuti peab vist ideaalne tõlketoimetaja olema ühtaegu hea tõlkija. Mis nende vahe on? Ega vist põhimõtteliselt olegi, ainult et igal konkreetsel juhul töötab kumbki vastassuunas. Tõlkija liigub võõrkeelelt emakeelele, toimetaja emakeelelt võõrkeelele, esimene kaitseb tõlget autori vastu, teine autorit tõlkija vastu. Aga mulle tundub, et käesolevas arutluses võib sellest põhimõttelisest raskusest julgesti mööda minna, sest eesmärk pole mitte ideaalse toimetaja olemuse väljaselgitamine.

Mõte, et toimetaja ei tohi tõlkijas surra, tähendab muide ka seda, et tõlkija ei tohi kunagi kaotada kriitilist meelt, peab alati tegutsema teadlikult, püsima ettenähtud raamides. Kirjanikule, eriti luuletajale on loomulik anduda inspiratsioonile, anda voli oma tunnete, kirjutada vaimustuse, vihkamise või põlgusega, vahest isegi täiesti arutuna. Tõlkimisel annaks niisugune loomismeetod ainult negatiivseid tulemusi. Isegi romantilise poeedi tundepurskeid ja sürrealisti sonimisi tuleb tõlkida täie teadlikkuse ja arusaamisega, täpselt ja adekvaatselt. Paraku on ratsionaalsel loomismeetodil oma piirid, palju on maailmas asju, mida kirjanik suudab kuidagiviisi väljendada (loe: inimkeelde tõlkida), tõlkija aga pole mitmesugustel põhjustel võimeline teises keeles edasi andma. Siit ka tõlgitamatus, mis peaks küll olema üleminev nähtus, sest tõlkekunst ja keeled arenevad, võõrkeelsed «tekstid iseeneses» muutuvad «tekstideks meie jaoks». See eeldab geniaalseid tõlkijaid, keda veel ei ole. Ideaalne pole aga tänapäeval mitte see tõlkija, kes kõik ära tõlgib, nii hästi-halvasti kui oskab, vaid see, kes teab, mida tõlgib, tunneb oma võimeid ja nende piire, valib, mida tõlkida, mida mitte, keeldub, kui vaja, ega roni uisapäisa ebakompetentsuse tasandile, pakutagu talle selleks kui soodsaid võimalusi tahes. See pole mitte oma liistude juurde jäämine, vaid oma käsutada oleva liistukomplekti põhjalik tundmine ja kasutamisoskus. Moeloojaiks on paraku ikka kirjanikud, nii siin- kui sealpool keelepiiri.

Toimetaja säilimine tõlkijas tähendab ka vastutustunnet oma loodud teksti eest. Ilma selleta jääb tõlkijal nagu midagi vajaka. Ta oleks nagu poolik, ainult ümberpanija, mitte teose esitaja, interpret. Oskus oma teksti asjatundlikult, teadlikult ja virtuoosselt redigeerida annab tõlkijale selle dimensiooni, mis teeb ta tõeliseks loovisiksuseks. Ideaalsel tõlkijal pole teist toimetajat tarvis, korrektorit vahest küll. Ideaalse kirjaniku kohta tuleb miskipärast sedasama väita. Ilmselt oleme jõudnud sellesse ideaalsesse punkti, kus paralleelid ristuvad ja äärmused kohtuvad. Seda seletamatum on ka üks asi: tõlkijad saavad toimetajatega üldiselt hästi läbi (mida parem, seda paremini), kirjanikele aga on toimetaja (kõigis kolmes funktsioonis, kui nad üldse vaevuvad neid eristama) pehmelt öeldes *bête noire*, igatahes mitte vend, sõber jne.

Seletada annaks seda ehk nii, et ka suurima kirjaniku ideaalne loomine ei saa olla rohkem kui tema enda loomine. Isegi kui keegi parandades seda veelgi täius-

likumaks teeb, rikub ja võltsib ta seda. Mingi teose ideaalne tõlge ei ole seotud tõlkija isikuga, alati on võimalus, et keegi teine teeb seda teisiti, ja loomulikult ka võimalus, et teeb paremini. Hea tõlkija on sellepärast alati valmis end maha salgama, kui ta näeb, et parandus oma nime väärrib, s. t. tõlget paremaks teeb, ja isegi siis, kui seda lausa ära ei rikuta. Ma ei tea, kas seda saab pidada ideaalseks, aga nii paistab olevat. Edasi aga on ainult üks samm kokkulepluse ja oportunisti, mis ei kuulu tõlkijavooruste ega üldse inimlike vooruste hulka.

Kui võtta toimetaja teises tähenduses, siis kuulub käsikirja trükkitoimetamine niisuguste tegevusalade hulka, mille tundmine tõlkijale kahtlemata kahjuks ei tule. Ideaali seisukohalt on see aga ilmselt teisejärgulise tähtsusega, mis võib olla ja võib ka mitte olla. Ideaalne tõlkija täidab loomulikult kõik kirjastuslepingus ettenähtud kohustused õigeaegselt ja korralikult ega tee ülemääraseid parandusi. Hoopis tähtsam on võib-olla tõlkija suhe kolmandat sorti toimetajaga, kirjastustööd juhtivate isikutega. Tundub, et siin peaks ideaalne tõlkija olema see, kes vajaduse korral annab ideaalset nõu, missuguseid raamatuid peaks tõlgitama. See aga ei eelda mitte tõlkimisoskust, vaid nõuab pigem kirjandusajaloolase ja kriitiku võimeid, lisaks veel kirjanduse lugemist. Viimane raiskab kallist aega, mida muidu oleks võimalik kulutada põhitegevusele — tõlkimisele. Ideaalse tõlkija puhul on see lausa kahjulik, sest tõlke kvaliteet oleneb suurel määral ajast, mis sellele tegevusele on võimalik kulutada.

Olgu veel vahemärkusena öeldud, et siin on hea näide sellest, kuidas ideaalid on tegelikkusega alati vastuolus. Kuigi tõlkijale pole kasulik igas mõttes toimetaja olla, on see tema vaimse tasakaalu säilitamiseks siiski ülimalt vajalik. Olles kutsetöös pidevalt sunnitud autori tahet täitma, oma tõelist mina ära salgama, võib tõlkijas pikapeale tõepoolest tekkida mingi alaväärsuskompleks. Toimetajana saab ta end välja elada, oma tahet teistele peale suruda, end otseselt maksma panna (*horribile dictu*, aga ka oma ligimest piinata, kui tal sadistlikke kalduvusi on), tõlketeoste ilmaletulekul ämmaemandaks ja mõnevõrra isegi autoriks olla. Tõlkiv toimetaja ja toimetav tõlkija on ikkagi harmoonilisem isiksus kui ainult puhas, ideaalne tõlkija, kes inimesena võib kergesti langeda pessimismi ja misantroopiasse.

Nüüd aga, kui pöördume tagasi meid huvitanud konkreetse juhu poole, näeme, et Otto Samma on juba üle poolteise aastakümne «Loomingu» Raamatukogu» toimetaja, seega sisuliselt kirjastaja, tõlkekirjanduse väljaandja. Niisugustel toimetajatel pole redigeerimisega enam midagi tegemist. Või siis ainult väga kaudselt, kuivõrd *redigere* alg tähendus on «tagasi lööma, ära ajama, minema kihutama». See tegevus on nii mõnegi endise tõlkija ja nüüdse toimetaja muutnud mõnede tõlkijate (küll mitte ideaalsete või oma kutseala parimate) verivaenlaseks, ükskõik mis me tõlkijate ja toimetajate heast läbisaamisest muidu rääkime. Siingi oleks kohaldatav tuntud ütlus — *traduttore traditore*. Isegi see ei muuda asja, kui peame tunnistama, et ta on väga võimekas tõlkekirjanduse väljaandmise organiseriija. Tõlkija ideaalile see teda ei lähenda, sest see on puhtalt asja materiaalne külg, millest me idealiseerimisel oleme hoolikalt hoidunud. Uusimaid teaduse ja filosoofia meetodeid kasutades võib siiski suure tõenäosusega öelda, et temast on saanud tõlkija kõrgemal tasemel, teisel tasandil. Seda on kõige lihtsam seletada analoogilise näitega muusikavallast, kus pole sugugi erandlik, kui mõnest instrumentalistist saab dirigent. Kui ta ka vahel oma viiulit mängib, olgu siis orkestris või solistina, ei ärata see enam tähelepanu, sest oma peamisi võimeid on ta demonstreerinud dirigendipuldis. Nii on paraku juh-

tunud ka Otto Sammaga, kes juhatab silmapaistvatest interpretidest koosnevat orkestrit.

Nüüd võikski arutluse lõpetada kurva tõe nentimisega; ei ole meil ideaalset tõlkijat. Isegi Otto Sanna ei anna mõõtu välja...

Kuigi see on õige, on lugejal, kes siiani on jõudnud välja kannatada, õigus vihastada ja südametäiega öelda *traduttore traditore*. Seepärast tunnen vajadust esineda väikese apoloogiaga. Esiteks — selle ütlemise on loomulikult välja mõelnud kirjanikud, sest kuigi nad tahavad, et neid tõlgitaks, arvavad nad alati, et neid mitte küllalt hästi ja küllalt palju ei tõlgita, mistõttu nad kõik ka maailma-kuulsaks ei saa. Õigust öelda on aga sellega tahetud öelda, kui sisu luulevormi valada, et «tõlkija on solkija».

Asjatundmatud muidugi arvavad tänapäevani, et tõlkija on sõna otseses mõttes äraandja, nagu juba püha Hieronymust olla sellepärast kahtlaseks peetud, et ta liiga hästi paganlikku kirjandust tundis. Kui just tõlkijaid söimata, siis peaks neid pigem puukideks või krattideks nimetama, sest ära ei anna nad midagi, küll aga veavad oma rahvale kogu maailmast igasugust vaimuvara kokku.

Kolmandad peavad tõlkimist käsitööks, uuemal ajal isegi masinatööks, ega taha selle ameti pidajaid kuidagi loovateks isiksusteks tunnistada. Nagu teada, jääb ka alusetust laimust alati midagi külge. Nii tõlkijailegi. Kui tahtsin panegüürikat kirjutada, siis ilmnis kummaline tõsiasi: tõlkijale ei saa ühtki ülistavat epi-teeti külge riputada. Kõike võib kaksipidi mõista ja pahaks panna. Ja tõlkijad ise on igasuguste nüansside ja alltekstide suhtes veel kõige taiplikumad.

Nii näiteks pole keegi nimetanud tõlkijat geniaalseks. Parimal juhul öeldakse kongeniaalne tõlge. Räägime oma tõlkeklassikast, aga kedagi ei nimeta tõlkeklassikuks. Tuglas, Semper, Sang — kõigi puhul mainitakse viimases järjekorras, et nad on ka tõlkinud. Suur tõlkija ei saa ammugi öelda, sest parimal juhul tähendab see suure tööjõudlusega literaati, kes palju ja kõike tõlgib, halvimal juhul aga midagi suure kombinaatori taolist. Silmapaistev tõlkija on peaaegu ilm võimatu, sest tõlkija jääb alati autori varju ja äratub üldsuse tähelepanu ainult siis, kui ta looming avaliku kriitika osaliseks saab (mida õnneks harva juhtub). Kuulus eeldab mingit rahvusvahelist mainet, mis võiks kõne alla tulla siis, kui kõik rahvad üht keelt kõneleksid, aga siis poleks enam tõlkimist vaja.

Kutseala parimaks ei sõanda ka kedagi nimetada, sest see tõmbaks asjaosalisele mitte ainult ametivendade pahameele ja viiks avalikkuse eksiteele, nagu oleks tööpoolest tegemist käsitööga. Ütled heas mõttes professionaalse tasemega, mõeldakse ilmtingimata halvas mõttes käsitöölikkust. Ütled aus, täpne, korrektne tõlkija, arvatakse, et treteerid bukvalistikus. Kiidad leidlikuks, loovaks või fantaasiarikkaks, arvatakse, et vihjad «otsebjaatina» vohamisele.

Kõrges stiilis sünonüümideid ei maksa rääkidagi. Tõlkekirjaniku juba laitsime maha. Eestindaja on hädapärane sünonüüm, kui tõlkija liiga sageli korduma hakkab. Vahendaja kõlbaks nagu rohkem sünkroonse tõlgi tähenduses, nüüd aga on ka pisut nagu ametkondliku varjundiga. Ümberpanijast või ülevedajast ei maksa rääkidagi. Aina pejoratiivsus pejoratiivsuse otsa. Surmahoobi annab Wiedemann, kust leiame tolmats = tolvakas, ja viimase alt omakorda haruldaselt vänge buketi ilusaid, mahlakaid vägisõnu. Saarestet pole veel sõandanud uurima hakata...

Tröösti pakub vahest ainult ajalugu, mis näitab, et põlatud ameteid on ennegi olnud, ja just interpretide hulgas. Selleks et näitlejat auväärseks inimeseks ja isegi geeniuseks tunnistataks, oli vaja Keani ja Diderot'd. Olid pillimehedki lauljate kõrval üsna põlatud seisus, kuni Paganini ja Liszt end maksma panid.

Vahest kerkib ka tõlkijate hulgast kord esile võimas isiksus, kes inimkonda oma kunsti jumalikkuses veenda suudab. Aeg on selleks igatahes küps.

Sellised umbes oleksid tõlkija mõtted Otto Samma kuuekümnenda sünnipäeva puhul, mida ma, rangelt võttes, juubeliks ei nimetaks (juubel või joobel tähendab ikkagi viitkümmend aastat). Tõlkija elus on see parim iga. Meie kirjanduse tõlkemeistrid on igatahes just selles vanuses oma suurimad teosed loonud. Paistab, et kõigist kirjameestest vajavad just tõlkijad kõige pikemat küpsemisaega. Luuletajad annavad oma parima juba kahekümnendates aastates, proosakirjanikud kolme-neljakümneselt, tõlkijad aga pärast viitkümmet, eriti proosas. Kogemus ja vilumus on siin ilmselt kõige olulisem ja tõlkija aastaid tuleb nähtavasti hakata arvama esimesest tõlkest. Seega õnnitlen Otto Sammu selle puhul, et ta on jõudnud tõlkija ideaalsesse vanusesse, ja soovin edasist edukat tööd kõigil tema tegevusaladel, ja selle kõrval loomulikult mahasaamist sajandi tõlkega.

KELLE KEELT ME UURIME?

Kirjanikel on kõige parem keeletunne. Kirjanikud oskavad oma mõtteid kõige sobivamasse keelevormi seada. Need on üldtunnustatud seisukohad, millest keelemehed on teinud oma järelduse: keelenormide fikseerimisel ja grammatilise õigsuse probleemide lahendamisel on oluline silmas pidada kirjanike keelepruuki. Oma meelisseisukohti suvatsetakse põhjendada viidetega tuntud kirjanikele. Kas või: «Selliselt on kirjutanud Fr. R. Faehlmann, Fr. R. Kreutzwald... O. Luts, J. Mändmets... A. Hint, M. Raud... jpt.» Kuigi mõnikord võib vastuväitleja toetuda samasugusele prominentsete kirjanike loendile. Teiseks. Eesti keele uurijad — keelereeglite sepitsejad peavad õigeks hankida näitelauseid esmajoonel eesti algupärasest ilukirjandusest. Nii näib iseenesest mõistetav, et teoksil oleva eesti keele seletussõnaraamatu illustreeriv aines pärineb kirjanike ja kirjameeste sulest. Enamik süntaksiuurijaid aga varustab oma näitelauseid kirjanike nimede või initsiaalidega. Ühes grammatikaalases uurimuses olevat ühesõnaliste lausete näited esitatud kujul: *T e r e!* (L. Koidula). *Ö ö.* (J. Smuul)...

Nii talitatakse. Ja ometigi! Kas me toimime alati õigesti?

On teada ja võime iga päev kogeda, et kirjalik keeleoskus on isikuti üpris erinev. Isegi kirjaniku nime kandjate keelevaist ja lausestusosavus pole ühesuguselt head. Kirjanikult nõutakse küll esitus- ja fabuleerimisoskust, kuid kirjatüki keeleline külg ei pruugi sugugi olla laitmatu. Suurt häda sellest praegusel ajal ei paista olevat, sest appi tulevad selleks koolitatud toimetajad ja korrektorid.

Käsikirja trükivalmis seadmine võib aga olla väga erinev. On kirjanikke, kes keelavad käsikirja igasuguse parandamise, kuid on ka neid, kelle trükkimine käsikiri kirendab parandustest, mis on tehtud muidugi autori nõusolekul. Suurem on pieteet juba manalasse varisenud kirjanike teoste vastu. Pole ju enam autorit lubamas-keelamas. Ent mis tehti nende teostega siis, kui kirjanik veel elas? Me teame, kui suure töö tegi J. V. Veski E. Vilde teoste redigeerimisel. Samuti tuli tal põhjalikult parandada O. Müntheri käsikirju. Midagi taunitavat siin pole. Kirjandusteosed on sellest kahtlemata palju võitnud. Ainult... kas me võime enam väita, et selle lause kirjutas just nõnda see ja see kirjanik. Võib-olla sõnastas selle nii hoopis teose redigeerija? Paljudel juhtudel on muidugi võimalik asja kontrollida arhiivimaterjalide põhjal. Aga palju seda tehtud on!

Ja nõnda seisab keeleuurija tahtmatult küsimuse ees: kelle keelt me uurime? Kelle keelekasutuse me kuulutame normiks? Kas pole just keelekorraldajad nõiaringsis: nad lähtuvad redigeerija redigeeritud tekstidest selleks, et anda juhtnööre redigeerijatele.

Igal korrektoril ja toimetajal on oma ütlemisviis, mis on mitmeti erinev teiste ametivendade keeletavast. See asjaolu tingib hädaoahu, et redigeerija, kes ei torka silma tagasihoidliku meelega poolest, surub oma silmatorikavalt isikupärase väljendusviisi autorile peale. On juhtunud sedagi, et hiljem teeb sama keeleparandaja enda parandatud kirjatööde põhjal järelduse mingi talle meelepärase vormi või sõna kasutamise leviku kohta . . .

Eelnevas pole kõnet neist ortograafia- ja morfoloogiaalastest parandustest, mida nõuab ametlikult kehtestatud norm. Nende paranduste tegemine on redigeerija kohustus. Jutt on tõsisemast: lausete ehitusest, sõnade kasutamisest ja valikust, sõnade ja sõnaühendite tähendusest. Just neis keelenähtustes on varjul autori ja redigeerija keele vahekorra probleem.

Mis siis teha? Ilmselt peab keeleuurija olema ettevaatlik tõendite kogumisel. Alati tuleb esitada sellist materjali, mis tõepoolest on kirjaniku enda sulesünnitis. Paraku enamasti pole meie käsutuses autentseid tekste. Oleks hea, kui kirjastused annaksid informatsiooni oma köögipoolt ja varustaksid teosed märkusega korrigeerimise määra kohta. Ent vaevalt on võimalik seda täpselt teha. On õigem otsida väljapääsu mujalt. Poleks paha, kui keeleuurijad ise hakkaksid uskuma, et nad oskavad oma emakeelt perfektselt, ja võtaksid enesele õiguse moodustada sobivad näitelauseid ise nii grammatikates kui sõnaraamatutes. Lugupeetud kirjanikud kutsuksime appi ainult siis, kui me ise ei oska keeles leida kõiki võimalusi või kui me oleme eesmärgiks seadnud just selle kirjaniku keelepruugi uurimise. Ja teeksime seda juba autentsete tekstide põhjal. Korrektorite ja üldse redigeerijate arvamusi võime küsida aga otse.

Probleem: kirjanik — redigeerija — keeleuurija toob mõttesse veel ühe kitsaskoha. Seni on jäänud ainult vagaks lootuseks uurida tavalist kõnekeelt (mitte tüüpilist murdekõnet). Kui palju on meil magnetofonilintidele talletatud enam-vähem kirjakeelt kasutavate eestlaste kõnet? Vist üldse mitte. Meie lingvistide hulgast pole veel esile kerkinud oma Henri Frey'd, kes käiks mööda Eesti Pariisi ja lindistaks dialooge tänaval, kauplustes. Meil puudub ka oma Charles Fries, kes koguks kõnekatkeid asutusesiseste telefonikõnede lindistustena, muidugi ametivõimude loal. Vahest selguks siis, et ka tavaline kodanik oskab oma emakeelt nii hästi, et kõlbab keelejuhiks-autoriteediks keeleuurijale ja sõnaraamatu koostajale.

HUNO RÄTSEP

1920

KLIO JA KOMPROMISSID

Jaan Kross: «Klio silma all».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1972. 196 lk.

Jaan Krossi ajaloolised jutustused ja «Kolme katku vahel» esimene osa olid esmakordselt avalikkuse ette tulles värskeks tuulepuhanguks, meeldivaks üllatuseks. Ajaloolises belletristikas pahatihti võidutseva halluse, monotoonsuse ja väljahigistatud pseudoarhailisuse asemel oli meie ees värviergas ja rõõmus kujutus mineviku inimesest tema sisemaailma avava monoloogi kaudu, milles ajastu olmedetailid, keelendid ja sündmused enamasti väga osavalt kasutamist leiavad.

Jaan Krossi ajalooramatud pole pannonraamfilmid, milles otseselt näeksime klassivõitlust, poliitiliste grupeerungute kokkupõrkeid, sõjavägede võitlemisi. Kross ei näita — nagu teeb Lion Feuchtwanger oma Josephus Flaviuse, oma Franklini, oma Rousseau kaudu — suurte ajalooliste seaduspärasuste paratamatut toimimist «juhuslikkuste metsas». Krossi teemaks ei ole ka see, kuidas ajaloo areng mõjutab üksikisiku saatust, ega probleem, kas ja kuidas indiviid omalt poolt mõjutab ajaloo kulgu. Kross tegeleb inimese endaga teatud kindlas ajaloolises situatsioonis ja enamasti pole see dünaamiline, tulevikku kätkev situatsioon, vaid lihtsalt üks ajamoment teatud ajastul. Kui ka näiteks Michelsoni-jutus vihjatakse Pugatšovi talurahvasõja mõjule eesti talupoegade seas ja esseisvatele eesti talurahvarahutustele, on see motiiv siiski kõrvaline. Krossi veetleb eeskätt inimese praktilise ja eetilise eneseteostuse probleem.

Ei ole Sittowi ja kaugeltki mitte Michelsoni, ei ole ka — kui käsitletavast raamatust kaugemale võrdlusjooni tõmata — Russowi eestiline, õigemini, talupoeglik päritolu kuidagi sümptomaatiline, ei ennusta veel eesti talupoja emantsipatsiooni ega suuri sotsiaalseid muutusi. Tõsi, Kross näitab nende läbi eesti talupoja võimekust ja elujõulisust. Ent Krossi tegelased on sügavasti erandlikud inimesed. Üksnes nende kõrval, teise või kolmanda järgu tegelestena seisavad ajajärgu tüüpilised kujud, näiteks Sittowi-jutu hästi värvikad ja sarkasmiga kujutatud Tallinna käsitöömeistrid. See erandlikkus ongi kirjanikku köitnud, olles aluseks tema jutustuste dramatismile, seesmisele pingele ja ühtlasi võimaldades arutleda kirjanikku vaevavaid probleeme. Seesugusel urgitemisel Krossi ajalooliste teoste kallal surubki üha enam peale mulje, et temale on ajalugu siiski vaid taust, aksessuaaride kogum, mille keskel seisab inimene oma igaveste probleemidega. Krossi ei huvita niivõrd ajaloo tuum ja säsi, kuivõrd inimese sisemaailm, inimese, kelle ette antud hetk seab teatud probleemid, kuigi samataolisi küsimusi võiks seada ka mõni teine hetk teistsuguses ajaloosituatsioonis. Ent olgu enne muid arutlemisi kohe ära öeldud, et autoril on küllalt kultuuriloolist erudeeritust ja sulge selleks, et minevikupilte konkreetseks ja võluvaks maalida — ka ajaloolase jaoks. Vähetähtsal kohal pole selle juures Krossi stiilimeisterlikkus.

Teiseks: Krossi erandlik inimene on ikkagi kujutatud ajastule tüüpilise ühiskondlike jõudude ning klasside

konflikti taustal, ja see ongi, mis muudab Krossi tegelaste saatused dramaatiliseks. Krossi tegelaste erandlikkus selles seisnebki, et nad on oma algsest sotsiaalsest keskkonnast, oma klassist või seisusest teise keskkonda ja klassi üleinunud inimesed. Kross mõistab käsitletava ajastu põhilisi klassikonflikte küllalt konkreetselt, ent inimese ja keskkonna vahekorra küsimus jääb talle, nagu juba öeldud, ikkagi ajatuks ja üldinimlikuks. Talle on probleemiks, kuidas inimene kohaneb sotsiaalses hierarhias, missugune on tema vahekord selle maailma vägevatega, kas reedetakse oma tõelist mina. Krossi tegelasi piinab konformismi ja eetilise eneseteostuse probleem. «...kas seisad sina oma elus ja tegemises ühe puhta aluse peal ja õiges paigas?» — seda ei küsi üksnes Michelsoni ema, vaid küsib Kross ise oma meeliskangelastelt.

Jaan Krossi peategelased on konfliktis miljöoga, kuhu nad on «altpoolt» tulnud ja seda eeskätt seetõttu, et nad on uue keskkonna tüüpesindajaist oma võimete ja mõistuse poolest tugevasti üle. Hästi lopsakas ja kombatav kuju, pärisorisest talupojast võrsunud kunstmaaler, Hispaania kuninga õuekunstnik Michel Sittow põrkab kokku Tallinna tsunftimeistrite ametkondliku automatismi, kadeduse ja piiratusega. Ta püüab sellest üle saada naeruga, oma positsiooni kindlustamiseks teadlikult ära tehes töö, mida tuimad vaimud talt nõuavad. Tsaarikindral Michelson esitab meelega väljakutse Eestimaa aadlile. Ta teeb seda küll üpris inetul kombel, piinates oma vaeseid vanu vanemaid. Vanemate viimine hiilgavale rüütelkonna banketile on selliseid kurioosseid episoodikesi (kui see ajalooliselt üldse õige on), mis Krossi paistavad võluvad ja inspireerivad. Ja miks selliseid episoodikesi mitte kasutada, nad lõbustavad ju ka lugejat. Antud juhul on küll tegemist pigem piinliku looga. Muidugi ei maksanud Pugatšovi osavale jälitajale ja kägistajale balti rüütlite šokeerimine mi-

dagi, oli üsna ohutu. Ei tsaarinna ega keegi saanuks talle sellest demonstratsioonist hoolimata ette heita iseäralikku talupoegade-armastust — oli ju Michelson tuntud oma julmuse poolest Pugatšovi väe vangide vastu. Seda momenti Kross muide pole arvestanud.

Meie ajaloolastest on vist mõnigi oma uurimistöös Michelsoni nimega kokku juhtunud, nuusutanud ja ebameeldiva leha tõttu kõrvale heitnud. Mis tähtsust on sellel, et ta eesti talurahva hulgast põlvnes? Seetõttu pani algul imestama Krossi tahtmine selle kuju juurde asuda. Ent muidugi, Kross nägi temas taas head võimalust ühe keskkonda vahetanud indiviidi hingeelu eritlemiseks, karjääritegija sisemaailma tungimiseks ja oma meelisprobleemide arutlemiseks, lisaks sellele ka võimalust kontrastsete situatsioonide loomiseks ning groteskiks, mis ju samuti on Krossi element. Michelsoni hingeelu on Krossi käsituses küllalt komplitseeritud, kindral on juurdleja ja mõtleja ning temas on tugevasti säilinud talupojamentaliteet. Vaevalt on see aga tõusikust sõjamehele tüüpiline.

Tundub, et Kross ülehindab tolle aja talupoja klassiteadlikkust, mis avaldub ka Michelsoni ema monoloogis. Tegelikult oli selleaegse talupoja meelest vaenlane mõisnik, keisri teenimine oli igal juhul hea asi, ja need, kes keisrile vastu hakkasid, olid kurjategijad ning röövlid. See mentaliteet oli eesti või ka vene talupojale omane veel palju aastaid hiljem. Eks kuulutanud ju Pugatšovgi end Peeter III-ndaks ja oli seega usurpaator, mitte niivõrd mässav talupoeg, küllap ka Michelsoni silmis. Talupoeglikku naiivset monarhismi pole Kross Michelsoni hingeelu eritlemisel piisavalt arvestanud.

Ajaloolise tegelase sisemaailm on ala, millesse ajaloolased tihtilugu ei tahagi tungida. Ei leidu selleks enamasti ka allikmaterjali, mistõttu heal juhul on võimalik tõmmata ainult üldisi kontuure. Nõnda ongi see eeskätt kirjanike ampluaaks. Neil on siin suured õigused

ja vabadused, avar väli oma fantaasia rakendamiseks ka teadaolevate ajaloo-faktide ulatuses. Lugeja aga, olgu ta siis ajaloolane või mitte, võib kirjaniku maaltitud pilti, tema kontseptsiooni antud isiksusest uskuda või mitte uskuda. Pildi veenvus oleneb minu arvates siiski kahest tegurist — nimelt kunstilisest õnnestumisest (sellest ehk kõige suuremal määral) ja kontseptsiooni vastavusest ajaloolise tegelikkuse, seni kindlaks tehtud ajaloolise tõepära üldistele raamidele. Krossi talurahva hulgast võrsunud ja kõrgele tikkunud tegelased on targad, andekad, väga teadlikud, ühtlasi ka ülivitaalsed, lustakad, uljad mehed, ühesõnaga — toredad poisid. Uskudes toreda poisi kontseptsiooni Sittowi ja Russowi puhul, on nende ridade kirjutajal seemisi tõrkeid kindral Michelsoniga seoses. Kas siin siiski ei ole autori enda probleemide liiga otsest projitseerimist minevikku mitteadekvaatse materjali kasutamisel? Ja kuigi kirjanik püüab Michelsoni hingeelu eritleda realistlikult, kipub ta tegelase ümber ikkagi särama romantikaoreool.

Huvitav, kas Jaan Kross millalgi käsitleb ka sellist ajaloolist isikut, kes pole oma keskkonnast eraldunud, kes pole lõhestatud seesmistest vastuoludest ja kohanemise probleemidest? Kõik Krossi tegelased lähevad välja kompromissidele ja vaevavad end siis sellepärast. Kangesti tahaks näha ka kompromissitut inimest. Kas nad siis tuleksid välja niisama huvitavad ja niisama elavad, kui on Sittow, Russow ja Michelson Krossi esituses? Muidugi, ka kompromisse on mitmesuguseid, on taktikalisi, puhtväliseid ja ajutisi, on sügavaid ja põhilisi. Krossi inimestel on tegu viimastega.

Ei oska midagi öelda noore Kreutzwaldi Keila-külaskäigu kohta; see on meeldiv, ehkki rohkem kuivavõitu olustikupilt XIX sajandi algusest.

Konflikt keskkonnaga ja eetilise kompromissi probleem avaldub taas, kuigi erineval kujul, «Pöördtoolitunnis».

Eugen Jannsen, kodanliku Eesti haritlaskonnas ise juba relikt, arutleb tagantjärele oma Postipapast isa eetilist mina, oma perekonna konflikti rahvusliku liikumise kõrgaja ühiskonnaga isa müüdavuse pärast.

Allakirjutanu ei tahaks mitte kuidagi hakata selle jutu puhul detailselt jälgima, missugune fakt on õige, missugune vale, mis võis olla nii ja mis ei võinud olla nii. Ei tahaks sellegi vastu vaielda, et põhintriig jutus (kvii-tungite nägemine Eugeni poolt, Jannseni halvatus Eugeni etteheidete tõttu) on ilmselt välja mõeldud. Ent teisest küljest surub ajaloolise tõepära probleem ennast just selle teose puhul iseäranis peale. Mida laiemalt on ajalooline tegelane tuntud-teatud, mida rohkem faktilist materjali tema kohta on säilinud, seda rohkem kaldume selle tegelase valinud kirjanikult nõudma teadaolevate faktide arvestamist ja võimalikult ammendavat kasutamist. Jääb muidugi kehtima see, millest eespool juba juttu oli: kirjanikul on vabadus luua oma kujutlustele vastav kuju ja anda oma kontseptsioon, lugejal on vabadus uskuda või mitte. Uskumine on aga antud juhul raskem.

Krossi vana Eugen Jannsenit usub nende ridade kirjutaja põhiliselt küll. Ka rahvusliku liikumise aja sündmused ja igasugused perekondlikud olmelised asjaolud saksiku vanahärra prilli läbi on esitatud huvitavalt, vaimukalt, elavalt, olles nii lõbustavaks vahelugemiseks kui ka tolle aja tõeliste konfliktide kujutuseks ning kajastuseks.

Ent kahvatuks jääb siiski vana Jannsen. Tema toreda ja lopsaka maakeele esitamiseks pole Kross oma keeleandest ja sõnamõnude harrastusest hoolimata otsinud võimalusi. Tema vastuoluline sisemaailm pole küllaldast avamist leidnud, ka mitte viimases vestluses Eugeni-ga. Ei ole vist siiski meie kirjanduses paremat — kuigi vahest ehk liigagi õelalt nähtud — Jannseni-kuju, kui Särgava romaanis «Lähme linna kirju-

tama...». Ja kui keegi Jannseni perekonnast «Postimehe» äramüümise all kannatas, siis ehk üksnes vana Jannsen oma hingepõhjas. Vaevalt temagi, sest kompromiss oligi Jannseni element; ta oli sügavasti veendunud, et inimene peabki tegema kompromisse, et selleta ei saa elada. Kogu oma karakteri ja maailmavaate poolest oli Jannseni kompromisside-inimene, sünnipärane konformist. Ja pole ühtki märki, et keegi Jannsenite perekonnast, ka Lydia, oleksid hingeliselt-moraalselt kannatanud isa müüdavuse pärast, välja arvatud muidugi suur viha ja pahameel Jakobsoni leeri avalike süüdistuste puhul. Ning Krossi kunstiline fantaasiagi ei veena meid selles lõpuni. Eugeni moraalne nõrdimus ja isatapmine tundub melodraamana.

Kui Kross kord on oma jutu keskpunktiks valinud müüdavuse ja Jannseni halvatuse, ei saa kuidagi leppida sellega, et ta ei kasuta ära ajakirjanduse poleemikat, «Sakala» ja «Eesti Postimehe» teravaid kokkupõrkeid 1880. aasta suvel-sügisel, kui ajalehe juures juba otsustavat osa hakkas mängima

Harry Jannsen. Viimane oli oma isast tunduvalt radikaalsem. Sellal ju tegelikult lakkas toetuse maksmine «Eesti Postimehele», aga avalikkuses tõusis müüdavuse küsimus juba siis päevakorrale; selle kutsus esile ägenev võitlus rahvuslikus liikumises eneses.

Kõike arvestades kipub seda teost lugedes peale sama tunne, mis «Michelsoni immatrikuleerimist» lugedes. Taas oleksid eetilised probleemid nagu tänapäevaselt mineviku tegelasele peale surutud.

Hea raamat tekitab rohkem ütlemissi kui paha, millest eelistad diskreetselt mööda minna. Tahaks, et norimistest hoolimata jääks käesolevast retsensioonist kõlama mõte: Jaan Kross on kunstiliste õnnestumistega käsitlenud igavest, tänapäeva vastuolulisele maailmalegi nii olulist probleemi — inimese eetilist eneseteostust erinevate konkreetsete ühiskondlike jõudude konflikti foonil. Ja ta on tore da värvikusega osanud edasi anda mineviku olustikku ning sündmusi.

Ea Jansen

MITME KÜLA TEEDELT

Ago Ustal: «Tütar ja memm, teised ka». «Eesti Raamat», Tallinn, 1972. 136 lk.

Ago Ustali raamat «Tütar, memm ja teised ka» on kokkuvõtte ühe lehemehhe töödest-käimistest mõneteistkümne aasta jooksul. Raamatu põhiline ja kaalukam osa on koondatud keskmisesse tsükklisse. Tsüklipealkirjadega on püütud viia seosesse ja suhtestada kaht stiihiat, ühtlasi võib-olla ka põhjendada seda raamatut niisugusel kujul, nagu ta nüüd lugeja käes on. Aga tundub küll, et piisanuks ainult ühest ürgelemendist — maast, mida autor kunagise maapoisina ja nüüdse lehemehena südamesoojusega ning üsna hästi kujutada oskab. Esimene ja vii-

mane tsükkel on mõnevõrra belletristlikumad, kuid raamatu kirjanduslikku kaalu ei suuda nad oluliselt tõsta. Selle raamatu suurim möödalaskmine tundubki olevat materjali jaotus. Samuti on raske mõista, millest on lähtunud tööde valikul, eriti kahe äärmise osa puhul. Igatahes ei oleks siin põhjalikum kaalumine ja suurem nõudlikkus kahjuks tulnud.

Esimese osa moodustavad kolm haiglalugu, millest kaks pikemat on pärit ilukirjanduse ja publitsistika vahemailt. Lugude probleemistik on tegelikult mujalt, nad sobiksid üsna hästi ka järgmisesse osasse. Praeguse variandi puhul on nende ühendajaks ainult koht, kus tegevus toimub. Kuju-

KRIITIKA

tamislaadilt ja mõttelistelt rõhuasetustelt on nimetatud lood aga niivõrd erinevad, et terviklikku üldmuljet ei kujune.

«Taeva (seitsmenda?)» lugusid ühendab osaliselt intiimsem ja tundelisem sfäär, lisaks veel mõned reisimärkmed peaaegu õhuvallast, pilve piirilt. Ühtlasi on siin kõige rohkem pattu tehtud hea maitse vastu juba üldpealkirjast alates.

Ago Ustal ei ole oma raamatule lisanud mingeid kommentaare ei tööde ilmumise aja ega kohta. Jääb vaid oletada, et vähemalt enamik neist on ajakirjanduses varem avaldatud. Sellest annavad tunnistust nii lugude temaatika kui ka kahe-kolme leheküljega piirduv maht.

Sotsioloogid teavad kindlasti täpselt öelda, mida lugeja üht ajalehelugu lugedes silmas peab ja hindab, mis teda tõmbab seda lugema ja muud sellist. Täiesti subjektiivselt ja enda järgi otsustades tundub küll, et vähemalt tavalisel lehelugejal on raskevõitu avaldada arvamust mõne üksiku lehekirjutaja omapära kohta. Tavaliselt huvitab eelkõige aine, millest kirjutatakse. See, kes kirjutab, kipub huviorbiidist välja jääma. Raske öelda, miks just nii on. Võib-olla on põhjus lugeja psüühikas, võib-olla pole kirjutajat piisavalt esile tõstetud (näiteks tähelepandavamal kohal), võib-olla selles, et see omapära lihtsalt puudub, või ka kõiges eelnevas kokku pluss veel milleski. Raamatu vahendusel kujuneb muidugi terviklik pilt, ent siin on tegu juba muutunud kontekstiga.

Ago Ustali raamatu keskmine tsükkel kujutabki endast traditsioonilist publitsistikat. Siin on olukirjeldusi, mille puhul ei saa tekkida kahtlus, kas on tegemist ilu- või ajakirjandusega, portreesid, lihtsalt arutlusi elu ja inimeste üle. Just selle osa põhjal tekib ettekujutus autorist kui omailmelisest ajakirjanikust, kellel on üsna kindlalt piiritletud teemade ring ja isikupärane

suhtumine käsitletavasse. Siin on Ago Ustal tuttavas sfääris, kirjutab teatud-tuntud asjadest ja sellepärast vist ongi neid lugusid üsna mõnus lugeda. Muidugi, pedantne esteetiline analüüs võiks tema töödest leida mõndagi laita, kuid nentigem, et vähemalt üldsõnalisus ja šabloonsus pole Ustali pahed, samuti ametlikkus ja kantseleilikkus, mida ajalehekeelele ja mõnikord ka -meelele on pahaks pandud. Iseeneest on need tavalised asjad, mille üle arutleb ja mille pärast südamevalu tunneb kõne all oleva raamatu autor, kirja pandud mõnikord liigagi lihtsas ja lahedas keeles. Meie igapäevane leib, vanaisa hobune, kullakorvike põlluveerel, inimeste omavahelised suhted meie ülimalt dünaamilises ja muutuvmas maailmas.

Kõige tähtsam näibki kirjutaja jaoks olevat see paljupalgeline inimene. Nii paradoksaalne kui see pole, ka ebanimilik saab olla ainult inimene oma suurepärase, ent mõnikord nii lühinägeliku ja otsekui olematu mõistusega. Aga samal ajal on just tema inimene, paljude väärtuste looja, põllumees, tööline, kunstnik, alati omamoodi isiksus. Autori suhtumine oma lugude tegelastesse ja probleemilahendamine on väga meeldiv. Omainimese ja sõbramehena liigub see lehemes kolhoosikülade poristel-tolmustel-lumistel teedel. Ja peaaegu mitte ühelgi juhul ei sea ta end kõrgeks kohtumõistjaks kaasainimeste üle, vaid oskab ikka asju näha mitme kandi pealt. Seetõttu tundub autori mure ja rõõm teiste murede ja rõõmude pärast eriti inimlik. Enamikus lugudes viibib ka ajakirjanik ise sündmuspaigal, olles küll tagasihoidlik, kuid mitte mingil juhul umbisikuline. Tema suhtumine, inimestest ja maailmaasjadest arusaamine annab neile kirjutistele isikupärase mündi.

Ago Ustal ei arutle eriti suurte sotsiaalsete probleemide üle, ei armasta teha liiga suuri üldistusi. Põhiliselt koosneb tema teemade ring eetilist

laadi küsimustest ja on seotud üsna konkreetsete asjade, sündmuste ning inimestega. Selles on ajakirjaniku tugevus ja mõnel määral ka tema nõrkus. Püüd väikesi inimlikke küsimusi iga hinna eest eriti inimlikult käsitleda on sünnitanud ajakirjanduses šabloonid, mis on küll diametraalselt vastandlik ametlikule kuivusele, kuid millel puudub ka mõni viimase hea omadus, nimelt informatsiooni asjalikkus. Seda võiks nimetada sentimentaalsuse šablooniks või lüürika vohamiseks. Inimlikkus muutub niisuguse käsitluse juures sageli paroodiamaiguliseks. Seda tüüpi

teemakäsitluse iseloomulikke jooni on imetühiste, sageli ebaoluliste detailide väärtustamine, nende põhjal suurte ja oluliste järelduste tegemine. Sellest šabloonist on vähem või rohkem riietatud ka mitmed Ago Ustali tööd, näiteks kas või kullakorvikese lugu.

Kõne all olev publitsistikaraamat ei ärata eriti poolt- ega vastuväiteid. Ta pole ei vaimustavalt omapärane ega karjuvalt kesine. Ta ei avasta uusi maailmu ega süvenda vanu. Siit jääb vähe meelde, kuid lugeda on seda üsna meeldiv.

Mall Jõgi

FÜÜSIKA, AEG, INIMENE

Aare Koppel: «Füüsika: Mis? Kuidas? Miks? (Füüsika, aeg, inimene)». Konspektiivne visand ehk visandlik konspekt. «Valgus», Tallinn, 1972. 280 lk.

Mis on füüsika? Kuidas mõjustab füüsika tänapäeva ühiskonda? Missugusel viisil see mõju avaldub? Niimoodi võiks lühidalt, kuigi mitte ammendavalt formuleerida Aare Koppeli äsjailmunud raamatu problemaatikat.

Autori sõnade järgi on eesmärgiks seatud «teatava üldise ja süsteemse pildi kujundamine füüsikast kui *paljutahulise*st tervikust, tema kohast ja seostest tänapäevasel Inimeste Maal, tema osast nüüdisaegses teaduslik-tehnilises revolutsioonis, tema osatähtsusest kommunismi ülesehitamisel».

Ülesanne on raske. Eesmärk kiiduväärt.

Autor on tahtnud kirjutada raamatu kõigile, «kes on tuttavad füüsika koolikursusega, kes on lugenud ka mõnda füüsikaalast populaarteaduslikku raamatut ning — mis peasi — keda huvitab maailmaasjade paljutahulisus, kõigile, kes ei oota populaarteaduslikult raamatult ainuüksi piltlikke kujundeid ja lihtsustavaid võrdlusi».

Nii laia probleemiasetusega füüsikat

käsitlev raamat on meil esimene ja muidugi oli seda raske kirjutada. Pole kerget valida faktide tohutust hulgast iseloomulikke nõnda, et faktirohkus ei saaks takistuseks ülevaatlikkusele ja et siiski kõik oluline mainitud oleks. See käib eriti just füüsika kui teaduse arenemiskäigu ja ajaloo kohta, mis on õige põhjalikult esitatud.

Kuigi äratoodud materjalihulk on ehk veidi kaootiline ja mõneti annab tunda kindla esitusstruktuuri puudumine, saame siiski üsna huvitava, mitmekülge ja ülevaatliku pildi füüsika uurimisainest, meetoditest ja praegusest haardest.

Füüsika taustal tutvume paljude probleemidega, vahekordadega ja vastuoludega, mida on kõikides teadustes.

Süü kuulub näiteks küsimus, kuidas on õigustatud «puhtteaduslikud» uurimused, s. t. uurimused, mille tööstuses kasutamist pole ette näha ja saadavat majanduslikku kasu pole võimalik otsest välja arvutada. Niisugusteks uurimusteks on ju nii strukturealne lingvistika kui ka kosmagoonia. Muidugi järgneb sellele otsekohe teaduse tasuvuse, teadusliku tegevuse «isemajandamise» probleem. See küsimus pole isenesest sugugi tühine ega ainult retoo-

riiline, sest praegusel ajal moodustavad teadusele assigneeritavad ressursid riikide eelarves juba tunduva osa. Eriti käib see moodsa tuumafüüsika kohta. Mõne aastakümne jooksul on teadusele tehtavad kulutused kümneid kordi suurenenud ja moodustavad kümneid protsente üldkulutustest. Endastmõistetavalt on tähtis, et nii tohutuid summasid kasutataks läbimõeldult ja otstarbekalt. Teine sama tähtis või veelgi tähtsam probleem on teadlaste vastutus teaduse saavutuste rakendamise eest.

Teadlased on kaotanud kontrolli oma avastuste üle. Enamik neist on uute avastuste sõjaliseks otstarbeks kasutamise vastu, kuid võimetud seda takistama. See käib nii tuumaenergia kui ka bioloogiliste relvade kohta, mille tegemist on suuresti kergendanud DNH struktuuri avastamine. Kõigile on teada tuumaenergia avastajate vastuseis aatomipommi kasutamisele. Üldiselt on ju nii, et fundamentaalse teadusliku avastuse autor ei taha seda kasutada inimeste hävitamiseks. Seda tehes toimikse tema kavatsuse ja tahte vastaselt. Tekib teadlaste omamoodi võõrandumine nende tööst.

A. Koppeli teose kolm peatükki käsitlevad füüsika seost teiste teadustega. Järjest rohkem kasutatakse eksakteaduste meetodeid kõikides teadusharudes. Iseloomulik on kas või seegi, et kolme teadlase hulgas, kes DNH avastamise eest Nobeli preemia said, oli ainult üks bioloog.

Füüsika meetodid ja füüsikute mõtlemisviis tungib aina rohkem teistesse teadustesse ja mõjub neile väga viljastavalt, kuid füüsika õpetamine ise on ajast maha jäänud. Ei rõhutata küllaldaselt füüsika seosmiste seoste kindlat struktuuri, vaid kirjeldatakse ja klassifitseeritakse ainult fakte. Füüsika lähhtub looduseadustest, ja kui need põhilised seadused on omandatud, pole ülejäänud materjali enam raske loogilisse süsteemi paigutada. See kergendab arusaamist ja meelepidamist. Ilmselt on

füüsika õpetamises ja õppekavades vaja üsna põhjalikku reformi.

Ülaltoodu maksab ka teiste teadmiste omandamise kohta. Viimasel ajal räägitakse palju informatsioonitulvast, sellest, et informatsiooni on liiga palju ja inimene ei suuda seda omandada ega selles orienteeruda. On küll tõsi, et teaduse faktide hulk kasvab laaviinina, me kohtume nendega üha rohkem kõikides kommunikatsioonikanalites. Kuid eraldi asetsevad, süsteemiga seostamata üksikfaktid ei tõsta kuigi palju meie teadmiste üldist taset. Oma seostamatuse tõttu nad isegi segavad tervikliku maailmapildi väljakujunemist. Nad on nagu väljakistud raamatulehed, mis hõljuvad tuules, vilguvad meil silme ees, kuid ei võimalda raamatu lugemist ja sellest arusaamist. Süsteemist väljakistud fakti võib küll formaalselt informatsiooniks nimetada, kuid teadmine see veel ei ole. Kahjuks vahetatakse üksikfaktide tundmine sageli ära teadmise, asjadest arusaamisega.

Pahatihti sarnaneb hea mälu faktiteadja alfabeetilises süsteemis entsüklopeediaga, kust asjatundja võib küll palju kasulikku teada saada, kuid mis ise oma informatsiooni hulka mõistlikult organiseerida ei oska ja selletõttu tõeliselt midagi ei tea. Nii et informatsioonitulv on küll rohkem faktide tulv kui teadmiste tulv. Põhiliste ja oluliste teadmiste, näiteks looduseaduste hulk ei suurene sugugi nii tormilise kiirusega kui teadmiste-faktide üldhulk.

Üheks kõige tähtsamaks probleemiks, mida looduseaduste ja eriti füüsika areng tekitab, jääb ikka see, kuidas teadust mõistlikult kasutada, nõnda et see inimesi ei ohustaks, vaid aitaks. Praegu on ju teadus mitmeski mõttes veel lehma moodi, kes küll palju piima annab, kuid siis täis lüpsiku ümber lükkab.

Siin ei too kasu mitte looduseaduste arengu pidurdamine ja eitamine, vaid ainult rakendajate maailmatunnetuse muutmine.

Füüsika uurimisel on meil tegemist ainult elementaarosakeste, aatomite, molekulide ja lõpuks elavate organismide struktuuriga. Humanitaarteadustes aga juba kõige kõrgemale astmele jõudnud elusorganismi — inimese — ja veelgi kõrgema astme — inimestest koosneva sotsiaalse struktuuri uurimisega. Sotsiaalne struktuur on teistest kõrgem juba sellepärast, et ta sisaldab kõigi madalamate süsteemide informatsiooni — ta ju koosneb nendest. On ilmne, et madalamal tasemel tehtud avastuste rakendamisel peab arvesse võtma kõrgema süsteemi omadusi, sest see neid kasutab ja seda nad mõjustavad. Näiteks tuumaenergia kasutamisel peame põhjalikult tundma ja silmas pidama inimühiskonna sotsiaalset struktuuri, et osata arvesse võtta tema mõju inimkonnale. Selleks on vaja tunda inimest ja inimühiskonda, mida uurivad humanitaarteadused. Kahjuks peeti neid viimase ajani nagu teisejärgulisteks. Küsimus ei ole üksnes uurimuste kvantiteedis, rahas, mis võimaldab rohkem teadlasi tööle panna. Nii nagu on võimalikud füüsika-alased tööd, kus puudub õige füüsikaline maailmatunnetus, füüsikaline mõtlemine (näit. ilmus mõne aasta eest dr. Veiniku termodünaamika õpik, kus eitati relatiivsusteooriat ja elementaarosakeste olemasolu), nii on olemas mitmeidki humanitaaralaseid töid, kus puudub humanitaarne, sotsiaalne mõtlemine. Võib-olla sellepärast hakataksegi praegu järjest rohkem tähelepanu pöörama humanitaarteadustele ja võib-olla on see tulevikus üheks võimsaks teguriks, mis aitab lahendada inimkonnasiseseid vastuolusid.

Vastuvaidlusi äratav ja täpsustamist nõuab kunsti ja teaduse vahekorra käsitamine.

Loodusteaduse ja eriti füüsika ülesandeks on tunnetada välismaailma nõnda, nagu see tegelikult, s. t. meist sõltumatult eksisteerib. Kunst tegeleb rohkem inimese subjektiivse suhtumisega välismaailmasse. Teaduslik töde ei

sõltu tema avastajast, kunstiteoses aga peab avalduma autori isiksus.

Jätame teaduses kõrvale horisontaalse, rakendava (tehnika) ja levitava (õpetamise) suuna ning vaatleme ainult vertikaalset, avastavat suunda. Kunstistuleks siis analoogiliselt kõrvale jätta reprodutseeriv ning illustreeriv suund, mille ülesandeks on mujalt saadud tõdesid levitada ja propageerida, kuid mis ise selle tõttu uusi tõdesid ei avasta. Kui me niimoodi võrdleme avastavat kunsti ning avastavat teadust, siis võib ütelda, et nii kunsti kui ka teaduse eesmärgiks on «avastada uusi aspekte ja seoseid olemasolevas lõputus maailmas» (I. Malin).

Selles mõttes aga on uus üksnes see, mida me ei saa olemasolevate loogikameetoditega eelmistest teadmistest formaalselt tuletada (muidu võiksime uue avastamise algoritmi programmi panna ning uue leidmise masinate hooleks jätta). Niisugused töed avastatakse ainult intuiitvise mõtlemise kaasabil, seda nii kunstis kui teaduses. Erinevus teaduse ja kunsti avastuste vahel on selles, et teaduse avastusi on võimalik igaühele loogiliselt õpetada ja arusaadavaks teha. Kunsti avastused, kunstiteosest arusaamine aga on suure osas niisamuti intuiitvne protsess nagu teose loominegi.

Sellepärast mõjustavad teaduslikud avastused varem või hiljem tehnikat ja tootmist, neid on võimalik lõpuks materiaalselt rakendada, kunstiteosed aga mõjustavad ainult inimesi (ka teadlasi), nende mõtlemist ja alles selle kaudu avastamist ning lõpuks muidugi ka materiaalselt tootmist.

Ilmselt on kunsti mõju teadusele palju määravam, sest kunst mõjustab «teaduse tegijaid». Põhiliselt saab kunst teaduselt ainult uusi väljendusvahendeid, mitte nii palju ideesid. Muidugi on kunsti ja teaduse mõju vastastikune, sest kõikide asjade vahel maailmas on mingid seosed.

A. Koppeli raamat toob ära palju

fakte ja probleeme ning äratav palju mõtteid. Muidugi pole ta kergesti loetav, sest nõuab kaasamõtlemist, eeldab kas või pealiskaudseidki füüsikateadmisi ning huvi filosoofilise kallakuga probleemide vastu. Selles avaldub tema humanitaarne funktsioon. Sümpaatne on autori püüe hoiduda päris lõpuni formuleeritud valmistõdedest, mistõttu lugejal on võimalik toodud faktide ja tõstetud probleemide põhjal ise järeldusi teha. Segavalt mõjub ja tarbetu

tundub tsitaatide rohkus ja põhjendamatus. Tavalist, üldiselt arusaadavat ja mitte eriti vaimukalt formuleeritud mõtet oleks ehk parem edasi anda autori enda stiilis, mis muudaks raamatu kergemalt loetavaks ja homogeensemaks. Kuid see on ainult iludusviga, huvitav on raamat ikkagi, ja huvi meie lugejal niisuguse kirjanduse vastu on, seda näitab «Horisoni» ligi viiekümne tuhandeline tiraaž.

Boris Kabur

RINGVAADE

KROONIKAT

EKP Keskkomitee esimene sekretär J. Käbin kohtus 4. oktoobril kirjanike-kommunistidega. Oma sõnavõtus käsitles J. Käbin Nõukogudemaad ning meie vabariigi ülesandeid majanduse ja poliitika valdkonnas. Arutati kirjanduse päevaprobleeme ja vaeti Eesti NSV Kirjanike Liidu tööd. Sõna võtsid EKP Keskkomitee sekretär V. Väljas, EKP Keskkomitee kultuuriosakonna juhataja O. Utt, ELKNÜ Keskkomitee esimene sekretär I. Toome ning V. Beekman, V. Gross, I. Viiding, A. Tamm, R. Rimmel ja U. Laht.

Meie kirjanikud on käinud Nõukogude Liidu moodustamise 50. aastapäevale pühendatud luulepäevadel Riias, nõukogude kirjanduse päevadel Valgevenes, Pihkvas jm. NSVL Kirjanike Liidu ja ÜAÜKN-i eestvõttel peeti septembris paikkonna interventidest ja valgekaartlastest vabastamise ja Nõukogude Liidu moodustamise poolseajanda juubeli tähistamiseks nõukogude

kirjanduse päevad Kaug-Idas. Meie vabariigist viibisid seal L. Meri ja P.-E. Rummo. Ligi 90 kirjanikku luges oma teoseid ja kõneles Habarovski ja Primorje kraisis, Sahhalini ja Amuuri oblastis. Kokku oli 1036 kirjanike esinemist, mida vaatas-kuulas 250 000 inimest (!). Lätis, kirjanike loominguilises majas «Dubulti» korraldati dramaturgide seminar, millest võtsid osa näitekirjanikud Valgevenest ja Balti liiduvabariikidest, meilt R. Kaugver, J. Tuulik, E. Vetemaa jt. Luulepäevadel Gruusias, kus käisid R. Rimmel ja P.-E. Rummo, oli osalejaid Moskvast ja Leningradist ning peaaegu kõigist liiduvabariikidest: Ašot Graši, M. Lukonin, M. Dudin, B. Ahmadulina, F. Iskander, K. Kulijev jt. Pärast avapidustusi Tbilisis käidi Kutaisis, Suhhumis, Goris, S. Rusthaveli oletatavas sünnipaigas Rusthavi külas, kolhoosides ja ettevõtetes. Eesti kirjanduse päevadest Ukrainas võtsid osa L. Promet, R. Parve, J. Saar, A. Valton ja H. Rajamets.

KONVERENTS MOSKVAS

Kirjandusteadusliku uurimistöoga tegelevate Moskva instituutide ühissetevõtmisena peeti M. Gorki nimelises Maailmakirjanduse Instituudis oktoobri algul Nõukogude Liidu rajamise 50. aastapäevale pühendatud konverents. Arvukaid erisuunalisi ettekandeid ühendas ülimalt aktuaalne üldteema «Nõukogude kirjandus ja maailmakirjanduse arenguprotsess». Eeltööd konverentsiks olid mitmekülgsed. Kümme põhiettekanne ilmusid eri brošüüridena trükis, täiendavaid referaate esitati üle kahekümne; nende autoriteks olid nii Moskva kui ka liiduvabariikide teadlased.

Hoolimata temaatika avarusest ja vaatlusaspektide paljusest, käsitlesid nii põhireferaadid kui ka lühemad ettekanDED kolme sõlmprobleemi: analüüsi nõukogude kirjanduse tunnusjooni, eriti selle paljurahvuselist ja -keelset olemust, sotsialistliku realismi osatähtsust maailmakultuuris ja ideoloogilist võitlust, mis meie päevil on eriti terav kultuurielu sfääris. Paljud sõnavõtjad toonitasid, et ühtsetel ideelis-esteeetilistest alustelt lähtuv Nõukogude rahvaste kirjandus, mis sisuliselt progresserudes

säilitab parimad rahvuslikud traditsioonid, on uus nähtus maailmakultuuris ja ajaloos sellele paralleele ei ole. Nõukogude kirjanduse ideelist ühtsust ja rahvuslikku eripära analüüsisid lähemalt G. Lomidze («Nõukogude paljurahvuselise kirjanduse ühtsuse allikad») ja L. Arutjunov («Rahvuslik kunstikogemus ja maailmakirjanduse arenguprotsess»). Huvitavate teoreetiliste seisukohtade poolest oli rikas eriti L. Arutjunovi mõneti polemiseerima kutsuv ettekanne. Referent väitis, et mitte kõik maailmakirjandusse kuuluvad teosed ei võta osa selle arenguprotsessi kujundamisest. Maailmakirjanduse arengut suunavad ja kujundavad ainult niisugused teosed, mis oma esteetilis-kunstilise ja filosoofilise mõtte poolest ütlevad midagi uut. Juba tuntud esteetilisest kogemusest üldistav kirjanik võib oma talendi tõttu küll maailmakirjandusse tõusta, kuid ta ei suuna selle arengut. Sotsialistliku realismi kirjandusel on tänu esteetilisele novaatorlusele maailmakirjanduse arengut suunav missioon, nagu referent tõestas M. Gorki, V. Majakovski ja tänapäeva nõukogude kirjan-

duse suurkujude loomingut analüüsid. Tähelepanelikult vaatles L. Arutjunov kaasaegse nõukogude kirjanduse ja väliskirjanduse vahekorda. Ta jõudis järeldusele, et sõjajärgsel perioodil on Lääne kirjanduse suurkujudest nõukogude rahvuskirjandustele teatavat mõju avaldanud E. Hemingway ja E. M. Remarque'i looming, kuigi nende autorite ühiskonnast irduv kangelane ei saanud Nõukogude Liidus märkimisväärset resonantsi leida. Momendi kirjanduslikest nähtustest pidas Arutjunov algupäraselt läänelikku sisemonoloogki kui erilaadset kujutamiski. Ta jõudis järeldusele, et sisemonoloog on sotsialistliku realismi kirjandusele olemuselt võõras, sest sisemonoloogi kaudu pole võimalik kajastada rahva elu võimsat hoovust.

Nõukogude ja väliskirjanduse suhteid analüüsisid ka V. Štšerbina («Oktoobri-revolutsioon ja kunstilise novaatorluse probleemid») ja samuti lühemate ettekannete autorid I. Bernštein, N. Gei, S. Belza, kes sisemonoloogi suhtes ei jaganud Arutjunovi seisukohti. V. Štšerbina väitis, et kuigi tänasel kriitilisel realismil ja sotsialistlikul realismil on rida ühisjooni (kapitalismi kriitika, asetumine sõjavastasele positsioonile, kodanliku tsivilisatsiooni pahede mõistmine), on ebaõige pidada Lääne kriitilise realismi ja sotsialistliku realismi arengut paralleelseks protsessiks. Kriitilise realismi filosoofilis-esteetiline nõrkus avaldub tõigas, et kriitilise realismi kirjanikud peavad inimese võitlust looduse ja ühiskonna jõudude vastu asjatuks ja lootusetuks. Štšerbina lõppjärelduse kohaselt suudab tegelikult kogu selle täiuses, sügavuses, vasturääkivuses ja revolutsioonilistes protsessides kujutada ainult sotsialistliku realismi kirjanik.

Kunsti arengu probleemil peatus L. Timofejev («Kunsti progress ja nõukogude kirjandus»). Esteetika on kaua otsinud kriteeriume, mille varal tõestada, kas kunstide areng toimub pideva ja üldise progressi suunas või mitte. Muidugi polnud ka L. Timofejevil võimalik anda sellele iidsele vaidlusküsimusele lõplikku vastust, kuid ta soovitas progressi kriteeriumina arvesse võtta esteetilise mõtte demokratiseerumist viimastel sajanditel. Kunstide arengu progressi ei saavat aga tõestada üksikute geenuste ilmumise, sest olgu autor kui geniaalne tahes, tema loomingut determineerib ajastu esteetiline mõte, tema loomisaja filosoofiline ja ühiskondlik tagapõhi. Esteetilise mõtte

areng käib oma seaduste järgi, kuna geenuste ilmumine on looduse kapriisidest. Geenused annavad oma aja esteetilisele mõttele ainult eredama ja suurejoonelisema väljenduse, nad täidavad ajastult saadud ülesande paremini kui keskpärased kirjanikud, kuid ei suuda väärata ega kujundada seaduspärasusi, millele allub esteetilise mõtte areng. Kuigi toodud mõttekäigud on deterministlikust loomingufilosoofiast varemgi tuntud, tuleb arvestada L. Timofejevi soovitatud kriteeriumi, mis seisneb esteetilise mõtte demokratiseerumises.

Huvitavaid teoreetilisi seisukohti sisaldavad ka R. Samarini ettekanne («Epopöa sotsialistliku realismi kirjanduses») ja P. Palijeovski Šolohhovi-käsitlus («M. Šolohhovi ülemaailmne tähtsus»). R. Samarin pidas epopöa olulisteks tunnusoonteks kujutamise objektiivsust, laia läbilõiget ühiskonna kõigi kihtide ja klasside tegevusest mingil ajaloolisel murrangumomendil, kusjuures teose mahuline ulatus pole oluline. Suuri perekonnaromaane, mis kujutavad ainult ühe ühiskonnaklassi elu, ei tuleks Samarini järgi epopöadeks pidada.

Võitlusest, mis sotsialistliku realismi ümber praegu käib kapitalistlikes maades, andis parima ülevaate A. Dõmšits («Nõukogude paljurahvuseline kirjandus tänapäeva ideoloogilises võitluses»). Eri aspektidest valgustasid seda teemat veel J. Elsberg («Nõukogude kirjandus ja tänapäeva maailmakirjanduse areng»), J. Tšelõšev («Nõukogude ja Idamaade kirjanduste suhted») ja V. Kovaljov («Nõukogude kirjandus Saksa Demokraatliku Vabariigi ja Tšehhoslovakkia russistide uurimustes»). A. Dõmšits peatus kontseptsioonidel, mis viimasel ajal on välja töötanud Lääne sovetoloogid. Ta tõi näiteid sovetoloogilistest väljaannetest, mille arv näitab kasvutendentsi, ja tões, et reaktsiooniline sovetoloogia järjekindlalt suunab propaganda sotsialistliku realismi vastu. Võitlus sotsialistliku realismi kirjanduse ümber on terav ka Idamaades.

Teoreetiline konverents andis ülevaate kirjandusteoreetilise mõtte ja uurimistö tasemest Nõukogude Liidus. Kõlama jäi mõte, et sotsialistliku realismi kirjandus, mille erikaal maailmakirjanduse üldises pildis järjest suureneb, vajab senisest sügavamast ja mitmekülgsemast teoreetilist läbivalgustamist.

H. Puhvel

RINGVAADE

1931

Kuigi Nordahl Grieg kannab nii üldtuntud perekonnanime, on see kirjanik Eestis siiski vähetuntuks jäänud. Ilmselt vääriks see Norras populaarne kirjanik lähemat tutvustamist meilgi.

Nordahl Grieg, poeet ja maailmarändur, dramaturg ja sõdur, sündis 1. novembril 1902. aastal Bergenis. Nagu saarlased või mulgid Eestimaal, peavad bergenlased end Norras isevärki rahvaks. Ka Nordahl Grieg rääkis kogu elu bergeni dialekti.

Griegide suguvõssa kuulub kaks suurmeest: isa poolt maailmakuulus helilooja Edvard Grieg ning ema poolt tähtis Norra poliitikategelane ja luuletaja, piiskop Johan Nordahl Brun. Viimaselt päriski Johan Nordahl Grieg oma eesnime.

Kogu elu armastas Grieg reisida. Juba 18-aastaselt, pärast gümnaasiumi lõpetamist tegi ta jungana laeval «Henrik Ibsen» kaasa merereisi ümber Hea Lootuse neeme Austraaliasse ja tagasi. Pärast reisi ilmus kirjastajast venna Haraldi kaasabil Griegi esimene värsiraamat «Ümber Hea Lootuse neeme» («Rundt Kap det gode høb», 1922). Kogu äratas tähelepanu, luuletus «Lipp» võeti peatselt isegi koolilugemikesse. Mõnede liialt naturalistlike mere-elu-piltide pärast tekkis Griegil aga tüli isaga, kes ei pidanud nende kirjutamist, veel vähem avaldamist sündsaks.

Veidi aega hiljem asus Grieg koos oma sõbra Nils Lie'ga (kellega kahasse enne seda, võib-olla reisiraha saamiseks, oli kirjutatud detektiivjutt «Täna öösel rõõviti paljaks Bergeni rong» — «Bergenstoget plyndret inat») jalgsirännakule Hamburgist Rooma. Matk kestis 55 päeva. Teelt saatis Grieg ajalehele «Tidens Tegn» matkamuljeid Saksa, Prantsuse ja Itaalia linnade kohta.

1924. aastal ilmus Nordahl Griegi teatud määral autobiograafiline romaan «Laev läheb edasi» («Skibet går videre»), kus ta kasutas oma Austraalia-reisi muljeid. Jutt on Finnmarkist pärit poisist (muide, Finnmark Põhja-Norras oli Nordahli meelispaiku; sellele maa-kohale pühendas ta mitmeid luuletusi), kes elab läbi kõik meremehed-etu raskused ning lõpetab raske haiguse käes vaeveldes oma elu enesetapmisega. Laev aga läheb edasi, panemata tähele mahajääjat. Romaan tekitas Norras tormi. Kummaline oli hääle jagunemine romaaniga poolt ja vastu: tunnustatud kir-

janikud ja kriitikud leidsid teose olevat algaja kohta hästi kirjutatud, lihtlugejad, eriti meremehed, süüdistasid aga autorit laimamises. Norra meremehed ei külastavat iialgi mingeid kahtlasi urkaid, ei olevat hoopiski toored ja metsikud, vaid kõik lõbusad ja kenad poisid, kes ka kaugeles sadamates mõtlevad ainult oma heade emakeste peale. Nii või teisiti, Griegi esimene romaan äratas tähelepanu. Ja kindel on, et ta rääkis tõtt, kuigi ehk veidi naturalistlikult liialdades.

Vahepeal viibis Grieg riigi stipendiaadina Inglismaal, õppides Oxfordi ülikoolis. Õpingud lõpetas magistritöö «Kipling ja Briti impeerium». Pärast seda käis Grieg Inglismaal ajalehe «Tidens Tegn» korespondendina.

1925. aastal ilmus teine luuletuskogu «Kivid voolus» («Stener i strømmen»), mis sisaldas peamiselt armastuslülirikat.

1926. aastal tegi Grieg järjekordse suurema reisi, seekord üle Alpide Prantsusmaale, seal Itaaliasse ja Kreekasse. Reisimuljeid saatis ta seekord ajalehele «Oslo Aftenavis» pealkirjaga «Kreeka kirjad» («Greske breve»). Järgmisel aastal, sedapuhku jälle «Tidens Tegn'i» korespondendina, reisis Grieg lausa teise maailma otsa: reisi-kiri sellest ilmus nime all «Hiina päevad» («Kinesiske dager»). Hiinas viibimine sai Griegile omamoodi maailmavaatamiseks pöördpunktiks: seal tutvus ta vene bolševiku Borodiniga. Borodini mõjul sai kavas olnud Kristuse-draamast ekspansionistlik-sümbolistlik tragöödia «Barrabas». Sellega ühel ajal lavastatud näidend «Uhe noormehe armastus» («En ungmanns kaerlighet») oli hoopis vähem õnnestunud ahas perekonnatragöödia.

1929. aastal ilmus Griegi isamaahuule kogumik «Norra meie südames» («Norge i våre hjerter»). Ja jälle oli kriitikute ja lugejate vaidlusi — isamaa-armastus polnud parajasti moes... Sellele vaatamata said paljud luuletused ruttu tuntuks, mitmetele loodi viisid (kantaat «Norra»).

1930. aastal viibis Grieg Islandis Althingi 1000 aasta juubelil, hiljem Pariisis.

1932. aastal valmis näidend «Atlantid ookean» («Atlantehavet»), mille kohta lausus tunnustuse ka Knut Hamsun, tolle aja suurim norra kirjanik. Samal ajal jätkus töö suurteose «Noo-

red surnud» («De unge døde») kal-
lal. Selle biograafilise raamatu esimeses
osas pidid olema Napoleoni sõdade aeg-
sed kirjanikud Keats, Shelley ja Byron
(kõik noorelt surnud), teises osas kolm
Esimese maailmasõja aegset noort ing-
last. Raamat jäi lõpule viimata.

Evides kogu elu pahempoolseid süm-
paatiid, tundis Grieg tõsist huvi Nõu-
kogude Liidu vastu. Saigi teoks pikem
visiit (1932—1934), mille jooksul Grieg
elas Moskvas, tutvus paljude inimestega,
küllastas Moskva teatreid, kirjutas vene
ajalehtedele lavastuste kohta retsen-
sioone. Uute ideedega küllastunult ko-
dumaale naasnud, tegi Grieg hulgaliselt
plaane. Vaadetelt oli ta nüüd veendunud
kommunist, kuigi ei kuulunud Norra
Kommunistlikku Parteisse.

1935. aastal abiellus Grieg tuntud
näitlejatariga ja lavastaja Gerd Nisseniga.
Samal aastal ilmus tema tuntuim näi-
dend «Meie au ja meie jõud»
(«Vår ære og vår makt») ning järgmisel
«A g a h o m m e» («Men imorgen»), mis
oli deklaratiivselt kapitalismivastase ise-
loomuga. 1936. aastal asutas Grieg aja-
kirja «Veien Frem» («Tee Edasi»), mil-
lele saatsid kaastööd niisugused kuulsu-
sed nagu Gorki, Andersen Nexø jt.
pahempoolsed ja kommunistidest auto-
rid. Samal aastal valmis veel ka näi-
dend Pariisi kommunaaridest pealkir-
jaga «L ü ü a s a a m i n e» («Neder-
laget»).

1937 toimus Madriidis antifašistlike
kirjanike kongress. Ameeriklastest sai
kutse kongressile Hemingway, inglastest
Huxley, norralastest Grieg. Samal aastal
ilmus talt päevik «H i s p a a n i a s u v i»
(«Spansk sommer»). Nordahl Grieg oli
Hispaanias kuni 1939. aastani. Ta esines
kõnedega internatsionaalsetes brigaadi-
des, luges oma luuletusi jne. Vahepeal
lõpetas ta romaani «M a a i l m p e a b
o l e m a v e e l n o o r» («Ung må verden
ennu være»), mille tegevus toimub kogu
maailmas ning tegelaskondki on rahvus-
vaheline. Üheks tegevusliiniks on Moskv-
vas viibiva noore inglise teadlase Ashley

ja venelanna Kiira armastus ja teine-
teise mittemõistmine.

1939 pöördus Nordahl Grieg jälle uute
plaanidega Norrassa tagasi. Kavatsedud
romaan Finnmarkist ja näidend kuulsast
Norra rahvuslasest ja romantikust
Henrik Wergelandist jäid aga käsikir-
jadesse, mis hiljem sõjakeerises kaduma
läksid.

Aprillis 1940 okupeerisid Hitleri väed
Norra. Patrioodina mõistis kirjanik, et
kodumaa vabastamiseks luuletajatege-
vusest ei piisa. Ta astus vabatahtlikuna
sõjaväkke. Tema väeüksus sai ülesan-
deks toimetada Londonisse Norra kulla-
varud (240 miljonit krooni), mis ei toh-
tinud sattuda sakslaste kätte. Sel ajal on
kirjutatud luuletus «17. mai 1940»
(17. mai on Norra rahvuspüha). Okupat-
siooniaastatel viibis Grieg koos Norra
evakuatsioonivägedega Islandis ja Ing-
lismaal, 1943. aastal võttis aga osa rün-
delendudest Saksamaale. Ühel niisugusel
retkel, 2. detsembril 1943 (paralleel
Antoine de Saint-Exupéry'ga!) tulistati
ta Berliini kohal alla. Tema haud on
teadmata.

Postuumselt anti välja kogu Griegi
laule, luuletusi ja kõnesid aastatest
1940—1943, mille pealkirjaks valiti kuul-
saksaanud rida tema luuletusest
«17. mai 1940»: «O n e l u j a v a b a -
d u s ü k s» («Frihet og liv er ett»).

Bergenis on Nordahl Griegi ausam-
mas. Tema laule õpitakse koolides, neid
laulavad isegi sõdurid. Iseloomulik on
aga, et kui Griegi laule taheti võtta
NATO sõdurite jaoks väljaantavasse
kogumikku, keelas tema lesk Gerd Grieg
selle kategooriliselt. Nordahl Grieg ise,
veendunud militarismivastane, poleks
sellega iialgi nõustunud.

Griegi kohta on avaldatud mälestus-
raamatuid: tema vend Harald Griegilt
on tulnud «Minu vend Nordahl» («Nor-
dahl min bror», Oslo 1956) ja abikaasa
Gerd Griegilt «Nordahl Grieg — nagu
ma teda tundsin» («Nordahl Grieg —
slik jeg kjente ham», Oslo 1957).

A. Saluäär

UUS RAAMAT LENINIST JA LUNATŠARSKIST

Lenini ja Lunatšarski suhetest ning
koostööst nii Oktoobri-eelsel kui ka
-järgsel ajal on juba mõndagi kirjuta-
tud epohhi analüüsid ja kaasaegsete
mälestustes. «Литературное наследство»
80. köide (M. 1971, 766 lk.) on aga oma
rohke dokumentaalse materjaliga pü-

hedatud Leninile ja Lunatšarskile ter-
venisti. Enamik sellest ilmub trükis
esmakordselt, pikaajalise uurimistöo vil-
jana on arhiividest ilmsiks tulnud palju
uut.

Raamatu esimeses, suurimas osas esi-
tatakse Lenini ja Lunatšarski kirja-

vahetus 1905—1922. Toodud on 265 kirja — peamiselt Lunatšarski omad. Lenini kirjad Lunatšarskile on peaaesjalikult ilmunud Lenini-köidetes. Kahjuks ei ole jälle saadud nendele neljakümnele Lenini kirjale, mis Lunatšarskil emigratsiooni ajal koos muude dokumentidega Itaaliasse jäid. Selles asjas pöörduti Lunatšarski poole (V. Bontš-Brujevitši kiri 7. juunist 1932) 1930-ndate aastate hakul, kuid Lunatšarski oli siis juba lootusetult haige ning asi jäi selgustetuks. Praeguses kahepoolses esituses aga valgustub ka Lenini teadaolevate ja tuntud kirjade sisu täpsemalt. Lenini ja Lunatšarski kirjavahetus häärmastab probleemide rohkuse ja kaalukuse poolest. Suur osa neist on pühendatud rahvahariduse, sotsialistliku kultuuri, teaduse, kirjanduse ja kunstielu küsimustele. Ka heidab kirjavahetus valgust Lenini suhtumisele Lunatšarskisse. Lenin hindab kõrgelt Lunatšarski andekust ja laia silmaringi, kuid samal ajal on tema vastu rangelt nõudlik.

Köite teises osas esitatakse Lunatšarski ettekanded ja aruanded Leninile. Esmakordselt ilmuvad siin Lunatšarski 18 ettekannet sõitudev rindele ja maa mitmesugustesse paikadesse. N. Krupskaja mälestuse järgi lugenud Lenin Lunatšarski elavaid aruandeid alati suure huviga ja oodanud neid põnevusega.

Kolmandas osas tuuakse ära need Lunatšarski artiklid, kus leiduvad Lenini redakttsioonilised märkused. Viimased on suuremalt osalt küll juba Lenini-köidetest tuntud, kuid et siin esitatakse Lunatšarski artiklid mitte lõiguti, vaid terveni, on Lenini märkusi ning parandusi võimalik sügavamalt mõista.

Neljas osa sisaldab mitmesuguseid seni avaldamata materjale. Siin on Lenini märkused V. Korolenko loomingu kohta, eriti seoses Lunatšarskiga. Esitatakse dokumendid Lenini ja Lunatšarski tutvumisest ning nende koostöö algusest (1904), Lunatšarski kirjad naisele Stuttgardi kongressilt 1907, milles Lunatšarski räägib oma vestlustest Leniniga. Stuttgardi-kirjades väljenduvad eriti selgelt Lenini ja Lunatšarski selleaegsed suhted, samuti iseloomustavad nad Lunatšarskit ennast kui revolutsionääri ja inimest. Uusi materjale esitatakse vaidlusest nõukogude kujutava kunsti arengusuundade üle realismi ja futurismi küsimustes 1920-ndate aastate algul.

Köite lisas tuuakse Lunatšarski mälestused Leninist ja tema seni avaldamata autobiograafia. Teatavasti kirjutab Lunatšarski oma autobiograafiat mitmeid kordi, mitte mehaaniliselt eelmise järgi, vaid alati uuesti, toetudes mälule. Tema autobiograafiatesse sattunud ebatäpsustele, eriti mitmesuguste daatumite osas, juhitakse kommentaarides tähelepanu.

Teoses on üle 150 illustratsiooni (autograafid, portreed, joonistused jne.). Materjali on asjalikult ja mitmekülgselt kommenteeritud, mis lisab teosele huvitavust laiema lugeja seisukohalt, aga ka kontrollitud allika väärtust. Raamatu kaalukust tõstab põhjalik sissejuhatav artikkel V. Štšerbinalt. V. Štšerbina rõhutab, et raamatu materjalidel on mitte ainult ajalooline tähtsus, vaid ka erilne tähendus meie kaasaja seisukohalt, sest nad valgustavad revolutsioonilise mõtte arengut filosoofias, esteetikas ja kriitikas.

E. S.

INDEX LIBRORUM

Meie võrdlemisi piiratud ettekujutusi keskaja filosoofiast laiendab G. Ševkina uurimus ühest Pariisi ülikooli professorist ja araabia Averroësi õpetuse alustajast Lääne-Euroopas — nimelt «Siger de Brabant ja Pariisi averroistid. XIII saj.» (*Nauka*). Uuema aja arusaamisi ühiskonna ajaloo seaduspärasustest käsitlevad säärased teosed nagu O. Leisti «Prantsusmaa utopistide sotsialistide poliitiline ideoloogia XVIII sajandil» (Moskva ülikool), I. Tšabatšnikovi «Grõgori Skovoroda», mis tuli selle ukraina mõtleja 250. sünniaastapäevaks *Mõsl'i* seerias «Mineviku

mõtlejaid» ja mille eestindamisele on nüüd hoolega asunud «Eesti Raamat» («Platon», «Berkeley», «Thomas Payne»), edasi «Pjotr Aleksejevitš Kropotkin» (*Nauka*) N. Pirumova sulest, kes on varemgi uurinud anarhismi ja anarhiste (1970 — «Bakunin», *Molodaja Gvardija*). Karl Marxi «Kapitali» 1. köite loomise, teistesse keeltesse vahendamise ja levitamise ajalugu valgustab A. Urojeva teoses «Raamat, mis elab sajandeid» (*Mõsl*). Meile võõraid ühiskonnakontseptsioone arvustatakse teostes «Marksismivastaste vaadete kriitika nõukogude ühiskonna sotsiaalpoliitilise

RINGVAADE

1934

arenemise küsimustes» (Harkovi ülikool) ja «Urbaniseerumine, teaduse ja tehnika revolutsioon ning töölisklass» (*Nauka*).

Tunnetust, eriti ühiskonnana nähtuste tunnetust käsitletakse teoreetilisemas plaanis üpris mitmes teoses, näiteks mahukas uurimuses «Ühiskondliku mõtte ajalugu. Kaasaegsed probleemid» ja artiklikogumikus «Historismi printsiip sotsiaalsete nähtuste tunnetamises» (mõlemad *Nauka*). A. Möslivtšenko teeb seda raamatust «Inimene filosoofilise tunnetuse esemena» (*Mõsl*). Edasi tuleks nimetada juba kitsamaid uurimusi, nagu I. Kutšerovi «Erinevuste funktsioone praktilises tunnetuses» (*Nauka i Tehnika*, Minsk), J. Harini «Sotsiaalse eituse dialektikat» (Valgevene ülikool), A. Hapsirokovi «Peegeldust ja hinnangut» (Volga-Vjatka Raamatukirjastus, Gorki), V. Berkovi «Küsimust kui mõtte vormi» (jälgeli Valgevene ülikool).

Esteetikas «murduvat» ideoloogilist klassivõitlust tutvustavad samuti paar uut raamatut. Mainigem neist *Hudožestvennaja Literatura* kirjastuselt tulnud «Revisionismi labürindis», J. Surovtševi, Smuuli-uurijana tuntud estoofiili käsitlust hiljuti manalatele läinud Ernst Fischeri ideoloogiast ja esteetikast, kus ei peeta kinni Cheiloni sententsist «De mortuis nil nisi bene». Samasse kuuluvad L. Šepetise raamat «Elu mant eimillesegi. Modernism — mis see on?» (*Molodaja Gvardija*), ühe meie enim informeerituma rahvusvahelise elu käsitlaja J. Žukovi «kirjad ideoloogilise võitluse rindelt» 1946—1972 «Lahingust lahingusse» (*Mõsl*) juba teises, täiendatud trükis ja M. Afasiževi «Kodanlike kunstikontseptsioonide kriitika» (*Znanije*). Väärtuslik on *Muzõka* kogumik «Kodanliku kultuuri kriis ja muusika», mille artiklite hulgast juhitagu tähelepanu J. Davõdovi omale («Uued tendentsid SFV muusikaesteetikas»). Üldesteetiliselt seisukohalt pakuvad huvi veel mõned muusika probleemse lahkavad raamatud, millest esitlegem N. Vieru uurimust «R. Wagneri ooper «Nürnbergi meisterlauljad», kogumikku «Prantsusmaa heliloojate artikleid ja retsensioone» (mõlemad *Muzõka*), milles esinevad Charles-Camille Saint-Saëns, Louis Charles Alfred Bruneau,

Vincent d'Indy, Paul Dukas, Maurice Ravel; V. Solovjov-Sedoi artikli-, märkme- ja kõnekogumikku «Epoohhi muusikalise tõe eest» (*Sovetski Kompozitor*).

Ridamisi tuli uut literatuuri vene ilukirjanduse kohta. Siin on N. Vodovozovi «Muistse vene kirjanduse ajalugu» (*Prosveštšeniye*), aga ka stenoograafiline üleskirjutus «Vene NFSV kirjanike kolmas kongress» 24.—27. märtsist 1970, mille kirjastas *Sovetskaja Rossija*. Nende vahele mahub üht-teist: «M. J. Lermontov kaasaegsete mälestustes», mille *Hudožestvennaja Literatura* andis välja oma tuntud memuaariseerias, V. Peškovi «Lugedes mineviku lehekülgi...», mis vestab samuti Lermontovist, küll seoses Tambovimaaga (Kesk-Mustmullavööndi Raamatukirjastus Voronežis); *dostojevskiana*'t täiendab A. Saruhhanjani uurimus «Dostojevski Peterburis» (*Lenizdat*), samuti uus, kolmas trükk Mihhail Bahtini aegumatu väärtusega raamatust «Dostojevski poeetika probleemid». Nii selle kui ka valimiku N. Dobroljubovi «Kirjanduskriitikat» (seerias «Rahvabiblioteek») kirjastas *Hudožestvennaja Literatura*. Lisagem J. Belenki «Gorki-vihik» (Lääne-Siberi Raamatukirjastus, Novosibirsk), V. Dementjevi «Igapäevane leib» (*Sovetskaja Rossija*), kus teiste hulgas on kõne all Jessenin ja Tvardovski, veel A. Martšenko «Jessenini luulemaailm» (*Sovetski Pissatel*), F. Levini «I. Babel» (*Hudožestvennaja Literatura*) ja omal ajal poleemikat sünnitanud V. Kardini uus esseeraamat «Kiindumus» (*Sovetski Pissatel*).

Väliskirjanduste eritlusist on meie raamaturiivile jõudnud I. Gole-ništšev-Kutuzovi «Itaalia keskaegne ladinake kirjandus» (*Nauka*), V. Žirmunski «Ülevaated klassikalise saksa kirjanduse ajaloost» (*Hudožestvennaja Literatura*, Leningradi osakond), S. Apti «Thomas Mann» *Molodaja Gvardija* seerias «Kuulsate inimeste elu», samuti teine, õiendatud trükk D. Zatonski juba tuttavast tootest «Franz Kafka ja modernismi probleemid» (*Võššaja Škola*). Suleme oma rubriigi seekord kahe raamatuga *Nauka* heast seeriast «Kirjandusmälestisi», milleks on Ateena Apollodorosele omistatav mütograafia «Mütoloogiline biblioteek» ja valimik «Bütsantsi legendid»...

Toimetuse kolleegium:

V. BEEKMAN, V. ILUS (peatoimetaja asetäitja), J. KROSS, P. KUUSBERG (peatoimetaja) R. PARVE, J. PEEGEL, L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO, E. VETEMAA.

Toimetuse aadress: 200 001. Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 6. X 1972. Trükkimisele antud 9. XI 1972. Trükiarv 16 000. Trükipaber nr. 1, 70×100/16. Trükipoognaid 11,25 + 2 kleebist. Tingtrükipoognaid 14,95. Arvestuspoognaid 13,97. MB-08288. Tellimise nr. 2282. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42. «Looming» nr. 11, november 1972.

Hind 50 kop.

На эстонском языке
Орган Союза писателей ЭССР
«Лoomинг» («Творчество»)
№ 11, ноябрь 1972

- 1763 M. TRAAT
Suur vastasseis
On unistus kui ränikivi
Detsember, Tartu
Lumeta talv
Viljapuud
* (Pilvis õhkub lamp...)
- 1767 V. BEEKMAN
Hunditubakad
- 1818 E. KRUSTEN
Vana puu
Taevahoidja
Eelmäng koertega
- 1821 O. KRUUS
Maja ühe eeskojaga
- 1833 A. SIIG
Kiri
Vahemeri
Allee
Hirve surm
- 1838 V. VILLANDI
Kohtumised
- 1841 O. TUISK
Karbaranna kruus ja Theoriku lood
- 1864 J. JÖERÜÜT
* (näed ju et nõnda on kergem mängida igat moodi)
* (Pehme pöördtool. Lõhnab. Siluett)
- 1865 N. BASSEL
Paljurahvuseline nõukogude kirjandus
- 1875 V. KABUR
Eesti kirjandus NSV Liidu rahvaste keeltes
- 1884 K. KASK
Eesti näidendi teatriteedest
- 1909 O. OJAMAA
Arutlus ideaalsest tõlkijast
- 1919 H. RÄTSEP
Kelle keelt me uurime?
- 1921 E. JANSEN
Klio ja kompromissid
- 1924 M. JÕGI
Mitme küla teedelt
- 1926 B. KABUR
Füüsika, aeg, inimene
- 1930 RINGVAADE
Esikaane siseküljel:
N. KORMAŠOV. Demonstratsioon lapsepõlvest (Õli)
Tagakaane siseküljel:
V. BOBOROKIN. Mägilannad (Õli)
Kleebistel:
L. SIIM. Daam Hullost (Õli)
K. PUUSTAK. Ülelend (Ofort, akvatinta)

V. BOBORÖKIN

Mägilannad (Öli) 1970

50 KOP.
78 174